

KRUS rapport 5/2006

Før og nå

**om konsekvensene av organisatoriske
endringer for samhandling mellom
fanger og betjenter i et utvalg
av lukkede fengsler**

**av Yngve Hammerlin
og Charlotte Mathiassen**

Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS
Oslo, september 2006

Utgitt av:

Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS

Boks 6138 Etterstad

0602 Oslo

www.krus.no

Copyright: Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS, Oslo 2006

I serien:

KRUS Rapport

Nr 5/2006

ISBN: 82-91910-64-2

ISSN: 0803-9402

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning og kan straffes med bøter eller fengsel.

Takk!

Tusen takk til alle fanger, betjenter og andre tilsatte som har deltatt i undersøkelsen – det har vært berikende å møte så stor åpenhet og velvilje.

Takk til Harald Føsker, Inger Marie Fridhov, Hedda Giertsen, Susanne Five, Per Eirik Lund, Vegard Karlsen, Trond Danielsen, Are Høidal, Egil Larsen, I. Alatalo, Benny Karpatschof, Ole Dreier, Christine Friestad, Liv Os Stølan, Dorte Kousholt, Thomas Strand, Andreas Skulberg, Ragnar Hauge, Birgitte Storvik, Sven-Erik Skotte, Torgeir Heimli, Roar Øvrebø, Knut Are Svenkerud, Ole Lo Johansen og Hanne Hamsund.

Vi vil også takke Ottar Evensen, Randi J. Schønning for hjelpen til transkripsjon av intervjuene, Trude Elling for oversettelse, og bibliotekarene Eva K. Nergaard og Vibeke L. Lagem. Vi vil gjerne rette en stor takk til Gunnhild Hagberg-Karlsen for hennes innsats i den avsluttende redigeringsfasen av denne rapporten - hennes engasjement i den siste arbeidsperioden med rapporten har vært av stor betydning for det endelige resultatet.

Yngve Hammerlin og Charlotte Mathiassen

Forord

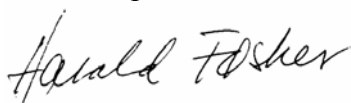
Norsk kriminalomsorg er inne i en viktig utviklingsprosess på mange områder og på flere nivåer i organisasjonen. Dette kommer til uttrykk både faglig, organisatorisk og ideologisk, og det har blitt presisert i flere politiske føringer, dokumenter og studier.

Våren 2004 mottok KRUS et ekstra tildelingsbrev (22.04.2004) der en av oppgavene lød:

”Hva er konsekvensene av økt delegering av oppgaver for relasjonene mellom fengselsbetjent og innsatt? Både fengselsbetjentes og innsattes situasjon bør belyses”.

Denne rapporten beskriver arbeidsmessige og strukturelle endringer som har skjedd og gir et bilde av hvordan både betjenter og innsatte opplevde og opplever deler av fengselshverdagen. Den sier også noe om relasjonene mellom ansatte og innsatte de siste 20 årene.

KRUS, september 2006

Harald Føsker
Direktør

Forfatternes forord

Arbeidet med å forske på *konsekvensene av økt delegering av oppgaver for relasjonene mellom fengselsbetjent og fange*, startet på slutten av 2004. Arbeidet med rapporten har fulgt flere spor, og det har flere ganger vært nødvendig å skifte kurs og arbeide i en annen retning enn først planlagt. De erkjennelser som er oppnådd underveis, har blitt innlemmet i en løpende justering av prosjektet. Dette er dessuten andre gang siden Kåre Bødals dager at etaten har gjennomført et samarbeid mellom en sosiolog og en psykolog.

Et stykke inn i prosjektplanleggingen besluttet KRUS sin ledelse at det skulle nedsettes en referansegruppe. Referansegruppen bestod av direktør Harald Føsker/KRUS, forsker og professor Hedda Giertsen/Institutt for Kriminologi og Rettssosiologi, leder for NFF (Norsk fengsels- og friomsorgsforbund) Roar Øvrebø, leder for KY (Kriminalomsorgens Yrkesforbund) Knut Are Svenkerud, leder for LES (livet etter soning) Ole Lo Johansen, leder for FFP (foreningen for fangers pårørende) Hanne Hamsund og fengselsfaglærer/KRUS Per Eirik Lund. De første innspillene fra referansegruppen tjente som inspirasjon både med hensyn til prosjektets innhold og struktur. I tillegg har det vært inspirerende å ha med seg et så engasjert og kunnskapsrikt team i idégenereringsfasen.

Underveis i prosjektets innledende fase skjedde det en utskifting av forskere. Det innebar at det måtte brukes noe tid på å diskutere forståelsen av oppgaven på nytt og justere den metodiske tilnærmingen. På den ene side har dette avbruddet i forskningen vært både tids- og ressurskrevende og har dermed bidratt til å forsinke prosessen. På den annen side medførte avbruddet en ny runde med refleksjoner omkring metoder, praksis og teori - noe vi mener har økt kvaliteten på prosjektet.

Fra februar 2005 har vi vært to forskere som har jobbet med prosjektet, og denne endelige rapporten er utarbeidet av undertegnede. Vi har samtidig arbeidet med et annet forskningsprosjekt i tillegg til øvrige arbeidsoppgaver ved KRUS. Med andre ord er dette prosjektet utført innenfor begrensede og varierende rammer, både når det gjelder tid og ressurser. Visse begrensninger i selve forskningsutøvelsen har vi også møtt i form av restriksjoner vi som internforskere ikke har opplevd tidligere: Enkelte fanger ville sende oss brev, men det ble gitt beskjed til oss fra den aktuelle fengselsledelsens side at brevene i så fall måtte leses gjennom, i motsetning til tidligere praksis. At vi ikke fikk besøke en sikkerhetsavdeling, strider også imot gammel og etablert praksis. Til tross for dette mener vi at rapporten beskriver de arbeidsmessige og strukturelle endringene som

har skjedd, og gir et godt inntrykk av hvordan både betjenter og fanger opplever deler av fengselshverdagen; både aktuelt og historisk.

Forutsatt at det hadde vært praktisk og tidsmessig mulig, kunne det vært nyttig å sette i gang en *prospektiv undersøkelse*; en mer omfattende undersøkelse med løpende oppfølging de neste årene. Da ville vi kunne følge med på utviklingen og endringene i praksis over tid, å bli i stand til å evaluere om det som skjer på et gitt tidspunkt, ser ut til å ha konsekvenser på et senere tidspunkt. Vi mener imidlertid at fremgangsmåten vi har valgt, tilgodeser det optimale antall interesser som det er mulig å inkludere med ressursene vi har hatt til rådighet.

Det er viktig å understreke at det ikke finnes noen konklusjoner som er entydig svart-hvite. Og det stemmer heldigvis helt overens med hvordan den menneskelige virkelighet og praksis ser ut og beveger seg for de fleste av oss. Det vil ofte være overordnede retninger i vår måte å leve på, men også motbevegelser.

Oslo, september 2006

Yngve Hammerlin

Charlotte Mathiassen

Sammendrag

Denne rapporten er resultatet av forskningsoppdraget ”Hva er konsekvensene av økt delegering av oppgaver for relasjonene mellom fengselsbetjent og innsatt? Både fengselsbetjenters og innsattes situasjon bør belyses”.

Vi har fortolket mandatet slik at *det spørres om hvorvidt en økt delegering av oppgaver får konsekvenser for forholdet mellom fanger og fengselsbetjenter i hverdagen*. Dette omfatter både kvantitative og kvalitative endringer. Seks fengsler tilsammen er med i denne undersøkelsen. Alle fengslene har det samme sikkerhetsnivået, men med variasjon i geografi og størrelse (stort, mellomstort og lite). Det samlede antallet deltakere i undersøkelsen var 75 personer. For å kunne oppfylle vår intensjon om å belyse mandatet historisk, var ”lang erfaring med fengselsvesenet” et kriterium for utvelgelse av deltakere.

Gjennom samtaler med både ledere, betjenter og fanger i de forskjellige fengslene, undersøkes det om det har skjedd noen endringer i så vel tildeling av nye oppgaver som i delegering av myndighet i løpet av den tiden våre samtalepartnere har vært i norsk fengselsvesen. Begge deler ser vi i lys av hvordan partene opplever at relasjonen mellom dem har endret seg. Undersøkelsen har lagt opp til at deltakerne også har fått fremheve hva de finner viktig i beskrivelsene av sine erfaringer med det norske fengselsvesenet gjennom de siste 20 årene. Rapporten inneholder altså aktuelle og retrospektive beskrivelser, utviklet via en kvalitativ undersøkelsestilnærming i kombinasjon med litteratur- og dokumentstudier.

Det er viktig å understreke at opplevelsen av relasjonene og nærhet er avhengig av arbeids- og soningsforhold, ressurstilgang (ikke minst mht. tid og bemanning, og derav kontinuitet), adekvat kompetanse og lokale materielle forhold, så som arkitektur, interiør og størrelse. Både betjenter og fanger legger vekt på de strukturelle betingelsene og begrensinger derav (både materielle, mht. organisering, samt lov- og regelverkets rammer). Disse påvirker interaksjonens kvalitet – altså måten samhandlingen mellom betjenter og fanger kan foregå på.

Undersøkelsen gjør særlig mye ut av kontaktbetjentordningen, ettersom den fremheves av alle deltakerne. Man kan si at kontaktbetjentordningen er en prisme som tydeliggjør kriminalomsorgens balansering mellom omsorg og kontroll og dens balansering mellom idealer og realiteter - herunder de dilemmaer av så vel praktisk som etisk art disse balanseringene medfører.

De fleste deltakerne, både fanger og betjenter, hevder at det er ikke tvil om at betjentene i løpet av de seneste årene har fått delegert flere oppgaver – ikke minst som følge av kontaktbetjentordningen. Ordningen har medført en rolleutvidelse av betjentarbeidet mot sosialarbeider- og omsorgsfunksjoner – oppgaver som nødvendigvis krever mer ressurser

og aktuell kompetanse. Det negative som kom frem i undersøkelsen var nettopp relatert til at kontaktbetjentordningen har rolle- og arbeidskrav som man mangler ressurser og organisering til å fylle på en god måte. En stor gruppe ytret at tildelingen av nye oppgaver har skjedd uten at de har fått de nødvendige kvalifikasjonene. Noen poengterte at det er nødvendig med en kompetansemessig oppfølging for å kunne jobbe som kontaktbetjent på den mest adekvate måten. I denne sammenheng ble det dessuten pekt på at det var utdanningsmessige forskjeller på de nyutdannede og ”de eldre”. Et annet moment som ble poengtert – særlig av fangene, men også av enkelte ”eldre” betjenter – var at de nye betjentene kunne være mer rigide og mindre smidige i arbeidsmåten. Atter andre hevder at kontaktbetjentordningen ikke er ny og at de har vært ”kontaktbetjenter” i alle år.

Fra betjentenes perspektiv synes holdningene og fangesynet å ha blitt bedre enn de var før. De moralske kravene og krav til nærhet til den enkelte fangen har styrket moralen i utøvelsen. I motsetning til tidligere hevdes det fra betjenthold at de fleste betjentene behandler fangene med større respekt nå. Noen betraktet seg også som rollemodell for fangene. Enkelte mente at de var blitt noe mer personlige og at de ”slapp seg selv mer løs”. Kommunikasjonen var blitt bedre, og deres formelle ansvar var styrket. At de praktisk sett også var blitt flinkere, særlig på løslatelsen, ble fremhevet av et par betjenter.

Så godt som alle fangene understreket at kontaktbetjentordningen kunne ha praktisk nytte, og at det var denne funksjonen som de mente var det viktigste ved ordningen. Samvirke og samarbeid ut over det praktiske synes for mange av fangene å være problematisk, og de var særlig skeptiske til den kontrollpraksisen og registreringsystematikken som var under utvikling. Ut fra fangenes perspektiv, men også en del betjentes, er det et motsetningsforhold mellom kontroll og omsorg som er vanskelig å overskride. Med så mye kontroll som det er blitt nå og som er under utvikling, oppstår det et tillits- og trygghetsproblem i relasjonen mellom fanger og betjenter – noe mange betjenter og fanger var enige om.

Betjentrollen synes med de nye oppgavene å ha blitt mer ”hel”. Relatert til fangen stiller man nå krav på en annen måte, samtidig som fangen også stiller krav til betjenten. Det er særlig i det praktiske og omsorgsmessige virket at dette er aktuelt. Betjentrollen og oppgavene ble dessuten oppfattet bedre definert på enkelte områder sammenliknet med for bare noen få år siden. Til nåværende kontaktbetjentrolle knyttes det mer makt, mer myndighet og mer respekt. Men det er også mer papirarbeid og mer byråkrati: Dette tar tid og ressurser fra andre oppgaver. Det er dessuten blitt lettere å møte fangen når det blir ”mye mas”; man kan da henvise til kontaktbetjenten og at den enkelte må ta kontakt med ham/henne. Enkelte av fangene hevder at relasjonen til betjentene har blitt nærere i faglig-praktisk forstand, og at fangesynet blant flere betjenter har blitt bedre enn det var før. Flere fanger poengterer at betjentene har for få ressurser til å kunne klare mange av

de nåværende oppgaver. Det ytres imidlertid også sterk kritikk mot betjenter som ikke er engasjerte nok.

De fleste fangenes opplevelse av konsekvensene av den nye straffegjennomføringsloven med tilhørende regler og føringer, kan oppsummeres med at beslutnings-, praksis- og kommunikasjonsstrukturene preges av at de er blitt mer tungroddede og mer begrensede. Fangene hevder at soningsforholdene er blitt hardere og tyngre, fremtiden er blitt mer usikker og uforutsigbar, soningsplanene er blitt dårligere og kontakten man har med betjentene – som følge av ressursmangel og det strenge regelverket - er blitt svekket. Det vi ser i denne undersøkelsen er at når regelverket blir strengere og mer uforutsigbart, så påvirker det tilliten mellom fanger og betjenter i negativ retning, og dermed også den dynamiske sikkerheten.

Undersøkelsen viser at det er i alles interesse at betjentene får *mulighet til* å være omsorgsrettede og hjelpende. Vi ser nemlig av intervjuene at langt de fleste av betjentene har et stort ønske om å være ”snille og greie”, og mange *frustreres* over at det ikke er tid nok til å kunne ta seg av de svake og utsatte fangene eller utføre sitt arbeid som kontaktbetjent på en ordentlig måte. Det påpekes av mange betjenter at forholdene ikke er lagt til rette for at de skal kunne oppfylle denne rollen skikkelig. Samtidig har vi fått beskrivelser av mange konkrete situasjoner hvor det har lyktes dem å oppnå god kontakt og gjøre jobben sin på en rimelig tilfredsstillende måte. Vi har dessuten sett at små fengsler og tette avdelinger kan noe som store og panoptikonliknende avdelinger ikke kan - men vi har også sett at det er begrensninger her når avstanden mellom aktørene blir for stor.

Undersøkelsen har avdekket problematikker med hensyn til: informasjon og kommunikasjon, forholdet mellom idealer og realiteter, tidsmangel og rollekonflikter i den institusjonelle organseringen, strukturelle problemer i forhold til formidling og makt, samt problematikker rundt kontaktbetjentordningen per idag. Mange betjenter og fanger opplever at det er stor avstand til ledelsen både i fengselet og i regionen. Disse problematikkene utdypes i Del III, hvor vi også kommer med anbefalinger i forhold til disse. På et mer generelt nivå, har undersøkelsen dessuten avdekket problematikker i forhold til psykisk syke fanger på den ene siden, og hva vi har valgt å betegne som historieløshetens problem på den andre - og vi kommer også med anbefalinger med hensyn til disse.

Abstract

This report is the result of the assignment to research “*What are the consequences of increased delegation of tasks for the relations between correctional staff and inmates? Both the officers’ and inmates’ situation should be investigated.*”

We have interpreted the commission to be a question of *whether the increased delegation of tasks has consequences for the relations between correctional officers and inmates in prison everyday-life*. This includes qualitative as well as quantitative changes. Six prisons all together with the same level of security, but differing in size and geographical location, has been the empirical ground for this survey. 75 persons in total partook in conversations with us, all of which have the “long experience with the correctional services (prison services)” required and necessary to fulfil our intention of a historical perspective in the investigation.

Through conversations with (deputy) governors, correctional staff and inmates we have investigated if changes in assigned tasks as well as delegation of authority have taken place during the time our partners in conversation have been in the Norwegian correctional services. Both are seen in light of how changes in the relationship between correctional staff and inmates are experienced by the involved. The manner of conduct of our investigation has also enabled the partakers to emphasize what they find important in the descriptions of their experiences with the Norwegian correctional services through the last 20 years. Hence this report contains both current and retrospective descriptions, developed through a qualitative investigating approach in combination with literature and documents studies.

It is important to stress that the experience of relations and closeness is dependent on working and serving conditions such as access to resources (especially with regards to time and workforce situation, and the continuity thereof), adequate competence and local material conditions such as architecture, interior and size. Both correctional officers and inmates emphasize the structural conditions and limitations thereof (material, organisational wise and with regards to the framework of the law and regulations). These conditions influence the quality of interaction between correctional officers and inmates.

The survey gives special attention to “the contact-officer arrangement” (Norwegian: ‘Kontaktbetjentordningen’), in which every inmate has his assigned correctional officer to turn to for assistance. Emphasized by all the participants, this arrangement is seen on an analytical level as a prism of the correctional services’ balancing between care and control and between ideals and reality - and the practical and ethical dilemmas that follows thereof.

Most of the participants, inmates and correctional officers alike, claim that more tasks have been delegated to the correctional officers in the last years, especially in relation to the contact-officer arrangement. The arrangement has entailed an expansion of the correctional officer function towards social work and care – functions that necessitate more resources and relevant competence. The negative points that were made by the participants were precisely related to the lack of resources and organisation needed to fulfil the role and work demands of the contact-officer arrangement in a good way. A large part of the participants stated that the delegation of new tasks has taken place without the correctional staff being provided with the qualifications necessary. Some made a point of the need for follow-up competence wise to be able to work as a contact-officer in the most adequate way. In connection with this topic, it was also pointed out that there are educational differences between the “new” and “old” correctional officers – the new having a more relevant education for many of the tasks of today. The inmates and some of the “old” officers also stated that the “new” officers could be more rigid and less flexible in their conduct of work. Other participants stated that the contact-officer arrangement was a new thing only in the name, and that they always have functioned as “contact-officers”.

From the correctional officers perspective the attitudes towards and the perception of the inmates seems to have improved. The moral demands and demands of closeness to the single inmate seem to have strengthened the moral in the work. In contrast to the past, the inmates are treated with greater respect now, according to the officers. Some of them also regarded themselves as role-models for the inmates. Yet some officers felt that they now put more of their personality into their work. Communication and the officers’ formal responsibilities were also perceived to be strengthened. It was emphasized by a couple of officers that they have become cleverer, especially with regards to release.

Almost all of the inmates stressed that the contact-officer arrangement could be of practical benefit, and that it is this part of the arrangement that is the most important. Interaction beyond the practical seems to be problematic for many of the inmates, and the inmates were especially sceptical towards the practise of control and systematic registration under development. From the inmates’ point of view, and several of the officers’, there is a contradiction between control and care which is difficult to surpass. With the increased amount of control present and under development, problems of trust and safety in the relations between inmates and officers arise – a point many inmates and officers agree upon.

The role of the correctional officer seem to have become more ”complete” with the new tasks.

What is demanded of the inmate is now set forth in a different manner. At the same time the inmate makes demands to the officer as well, especially regarding practical and caring activity. In comparison with just a few years ago, the role of the correctional

officer and his working tasks is perceived to be more clearly defined in certain areas nowadays. More power, more authority and more respect are associated with the contact-officer of today, but along with this upgraded status more paper work and more bureaucracy follows: this takes time and resources from other tasks. Moreover, it has become easier to meet “fussing” from the inmates; one can on such occasions refer the inmates to his/her assigned contact-officer. Some of the inmates claim that the relation with the correctional officers has become closer in a professional-practical sense, and that the perception of the inmates has become better than it used to be. Several of the inmates make a point of lacking resources, disabling the correctional officers in fulfilment of their many tasks. On the other hand, strong criticism is expressed towards correctional officers that do not involve themselves enough.

Most of the inmates’ experience of the new law of serving sentence (of 2001) with thereto regulations is, in sum, that the structures of authority, practice and communication have become more cumbersome and limiting. The inmates claim that the serving conditions have become harder and heavier, the future more uncertain and unpredictable, the serving-plans have worsened and the contact one has with the officers – as a consequence of lacking resources and strict regulations – has been weakened. What we have discovered in this survey is that when the regulations become more strict and unpredictable, the trust between the inmates and correctional officers is influenced in a negative way, and consequently also the dynamic security.

The survey shows that it is in the interest of all that the correctional officers are given the *possibility* to be caring and helping. In fact, we have seen from the conversations that most of the correctional officers have a great wish to be “nice”, and many are frustrated about not having time to care for the weak and weary of the inmates or not having time to conduct their contact-officers’ tasks properly. It is pointed out by many of the officers that the conditions are not set for them to fulfil their role properly. At the same time, we have gathered descriptions of concrete situations in which the correctional officers have succeeded in making qualitatively significant contact and doing their job reasonably satisfactory. We have moreover seen that small prisons and closely knitted wards produce something that large, panoptical-resembling wards can not – but we have also seen that there are limitations here when the distance between the involved parties is too far.

The survey has uncovered problems in the system concerning: information and communication, the relationship between ideals and realities, lack of time and conflict of roles in the institutional organisation, structural problems in relation to mediation and power as well as problems connected with the contact-officer arrangement of today. Several of the officers and inmates experience a great distance to both the local and regional administration. These problems are elaborated in Part III of this report, where

we also give recommendations related to these. On a general level, the survey have uncovered grave problems connected to inmates suffering from mental illness on the one hand, and on the other what we have called “the problem of historical ignorance” – which are also elaborated and followed up by recommendations.

Innholdsfortegnelse

Takk!	3
Forord	4
Forfatterens forord	5
Sammendrag	7
Abstract	10
1. Innledning	18
1.1. Mandatet	18
1.2. Leserveiledning	20
Del I: Metode og teori	20
Del II: Empiri og analyse	21
Del III: Oppsummeringer og anbefalinger	21
DEL I Metode og teori	22
2. Metode	23
2.1. Praksisforskning	23
2.2. Utvalget - fengsler og deltakere	24
2.2.1. Betegnelser i rapporten	26
2.2.2. Hvorfor for delta i vår undersøkelse?	27
2.3. Utdypning av problemstillinger	28
2.3.1. Forståelsesgrunnlaget	29
2.3.2. Kunnskap er både spesiell og ”objektiv”	30
2.3.3. En ytterligere avgrensning	31
2.3.4. Presisering av undersøkelsens foki	32
2.3.5. Det sosiale møtet	33
2.4. Den empiriske fremgangsmåte	33
2.4.1. Adgang og utvelgelse	34
2.4.2. Den spesifikke utvelgelse	35
2.4.3. Travelhet og velvilje	37
2.5. Kvalitativ empirisk metode	37
2.5.1. Individuelle intervjuer	37
2.5.2. Gruppesamtaler	38
2.5.3. I intervjusituasjonen	39
2.5.4. Å ta parti	39
2.5.5. Intervjuforståelse, forskerposisjoner og etikk	40
2.5.6. Subjekt-subjekt forhold i praksis	41
2.6. Vitenskapsteori	42
2.6.1. Vitenskapsteoretisk oppfatning	42
2.6.2. Kunnskapsproduksjon og samtalemotodikk	43
2.6.3. Å generalisere og allmenngjøre	44
2.6.4. Analysestrategi	46

2.7. En konklusjon før oppgaven besvares.....	47
3. Struktur-, rolle- og relasjonsforståelse.....	49
3.1. Struktur, rolle og individ	49
3.1.1. Ekskurs: Om ulike reduksjonistiske forståelsesmåter	54
3.2. Fengselsvirksomhetens strukturelle betingelser	55
3.3. Skapende subjekter vs. ”rolleroboter”	57
3.4. Teori om relasjoner	61
3.4.1. Interpersonelle relasjoner	61
3.4.2. Å relatere seg til noe og noen	62
DEL II Empiri og analyse	65
Introduksjon	66
4. Betjentrollen før og nå.....	70
4.1. Betjentrollefunksjonen i lys av nær fortid.....	70
4.1.1. KSFs innspill og etatsutviklingsprosessen	73
4.2. Straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001, nr. 21.....	76
4.3. Betjentenes oppgaver i dag.....	80
4.3.1. Konkrete og praktiske arbeidsoppgaver generelt pr. sommere 2005.....	80
4.3.2. Kontaktbetjentordningen og andre nye definerte oppgaver.....	82
5. Gruppesamtaler	85
5.1. Alfa – et stort fengsel	85
5.1.1. Betjentgruppen.....	85
5.1.2. Betjentperspektiver på relasjonene	85
5.1.3. Fangeperspektiver på relasjonene.....	90
5.2. Beta – et stort fengsel	94
5.2.1 Betjentperspektiver på relasjonene	94
5.2.2 Fangeperspektiver på relasjonene.....	100
5.3. Gamma – et stort fengsel.....	109
5.3.1. Arbeids- og rolleproblemer/utfoldelse.....	109
5.3.2. Generelle relasjoner	110
5.3.3. Kontaktbetjentordningen	111
5.3.4. Synet på fangegruppen	112
6. Individuelle intervjuer.....	113
6.1. Delta – et stort fengsel.....	114
6.1.1. Betjentperspektiver på hverdagslivet i Delta fengsel	114
6.1.2. Fangeperspektiver på hverdagen i Delta fengsel	116
6.1.3. Delegering må også forstås situert og konkret	119
6.2. Relasjonene mellom fanger og betjenter i Delta fengsel.....	119
6.2.1. Betjentperspektiver	119
6.2.2 Fangeperspektiver.....	132
6.3. Ypsilon fengsel – et mellomstort fengsel	140
6.3.1. Betjentperspektiver på hverdagslivet.....	141
6.3.2. Fangeperspektiver på hverdagen	142

6.4. Relasjonene i Ypsilon fengsel	144
6.4.1. Betjentperspektiver	144
6.4.2. Fangeperspektiver	155
6.5. Zeta fengsel – et lite fengsel	159
6.5.1. Betjentperspektiver på hverdagslivet	160
6.5.2. Fangeperspektiver på hverdagslivet	161
6.6. Relasjonene i Zeta fengsel	162
6.6.1. Betjentperspektiver	162
6.6.2. Fangeperspektiver	167
6.7. Oppsummering fra fengslene Delta Ypsilon og Zeta	169
7. Utdypende analyse: Relasjonelle konsekvenser	172
7.1. Aktør og strukturforståelser	172
7.2. Åpne og skjulte normer	176
7.3. 'Anerkjennelse' i tillegg til 'påvirkning'	177
7.3.1. Subjektiveringprosesser	178
7.4. Dobbelrolle og nærhetsidealer	179
7.5. Subjektperspektiv, rolleforventninger og praksisstruktur	181
7.6. Det indre forhold mellom institusjonelle betingelser og samhandling	182
7.7. Å skape adgang til tilværelsen utenfor fengselet	183
7.8. Anbefaling: Utviklingstenkning	184
DEL III Oppsummeringer og anbefalinger	186
8. Oppsummeringer, problematikker og anbefalinger	187
8.1. Organisasjonsnivå	188
8.1.1. Problematikk: Informasjon og kommunikasjon	189
8.1.2. Anbefaling: Sosiologiske og psykologiske analyser av kriminalomsorgen	190
8.1.3. Problematikk: Motsetningen mellom idealer og realiteter	190
8.1.4. Anbefaling	191
8.2. Problematikk: Tidsmangel og rollekonflikter i den institusjonelle organiseringen	191
8.3. Delegering og omfordeling av oppgaver og myndighet	193
8.3.1. Problematikk: Strukturelle problemer i forhold til formidling og makt	195
8.3.2. Anbefaling med hensyn til struktur og formidling	195
8.3.3. Potensielle og reelle motsetninger mellom profesjoner og ulike aktørgrupper	196
8.4. Kontaktbetjentordningen	197
8.4.1. Oppsummering av funnene	197
8.4.2. Typologisering av kontaktbetjentordningens ulike praksisformer	198
8.4.3. Programvirksomhet og hverdagspraksis	203
8.4.4. Problematikker rundt kontaktbetjentordningen per i dag	203

8.4.5. Anbefalinger: Presisering av oppgaver og ansvar, materielle ressurser og kompetanse	204
8.4.6. Anbefaling i forhold til det relasjonelle: Kontrakt	205
8.5. Kartleggingssystemer i en travel hverdag	207
8.5.1. Teoretisk perspektivering av teknologiene som er under innføring	208
8.5.2. Betragtninger rundt OASys og alternative anbefalinger	208
8.6. Perspektiver fra samtaler og diskusjoner med andre instanser.....	209
9. Generelle problematikker og anbefalinger relatert til mandatet	211
9.1. Fanger i nød.....	211
9.1.1. Betjentperspektiver på psykisk syke fanger	212
9.1.2. Fangeperspektiver på psykisk syke fanger	213
9.1.3. Anbefalinger i forhold til de ”tapende” fangegruppene	216
9.2. Historieløshetens problem.....	217
9.3. Generelt om introduksjon av ”nye” tiltak og ordninger - konklusjon og anbefaling	217
9.4. Avslutning	218
Vedlegg:.....	220
1: Olsok-rundskrivet.....	220
2: Oppsummering av TR-prosjektet.....	224
Litteraturliste	225

1. Innledning

KRUS mottok Våren 2004 et ekstra tildelingsbrev (22.04.2004), der en av oppgavene lød:

”Hva er konsekvensene av økt delegering av oppgaver for relasjonene mellom fengselsbetjent og innsatt? Både fengselsbetjenters og innsattes situasjon bør belyses”.

Denne rapporten beskriver de arbeidsmessige og strukturelle endringene som har skjedd, og gir et inntrykk av hvordan både betjenter og fanger¹ opplever deler av fengselshverdagen; så vel aktuelt som historisk.

1.1. Mandatet

Mandatet legger opp til at aktuelle fenomener og praksiser (eventuelt) har endret seg over tid. Konkret stilles det spørsmål om:

- delegering av oppgaver
- relasjon mellom fange og fengselsbetjent
- konsekvenser
- endringer

Vi har fortolket mandatet slik at *det spørres om hvorvidt en økt delegering av oppgaver får konsekvenser for forholdet mellom fanger og fengselsbetjenter i hverdagen*. Dette omfatter både kvantitative og kvalitative endringer. Det er imidlertid nødvendig å presisere ytterligere hvordan vi velger å forstå mandatet og hvordan vi har valgt å prioritere oppgaven:

*Delegering*² i dette arbeidet forstås som overdragelse av kompetanse, funksjoner, oppgaver, forføyninger, gjøremål og myndighet fra et nivå til et annet. Dette skjer både i samsvar med skriftlige direktiver og føringer av mer eller mindre formell karakter, men også i mer uformell forstand som endringer av praksis, rutiner, prosedyrer, tradisjoner

¹ Vi har valgt å bruke betegnelsen 'fanger' fremfor 'innsatte'. Begrunnelsen for dette er å finne i neste kapittel, kap. 2.2.1.

² *Delegere* (fra lat. av *de* – og *legare*: 'sende ut', 'utnevne') betyr mest allment sett å overdra myndighet fra en instans/posisjon/person til andre.

og sedvaner som har formet seg i systemet. Ved siden av en administrativ og organisatorisk overdragelse av myndighet, er det også gjennomført endringer i juridisk forstand ved at en viss juridisk myndighet fordeles mellom de ulike nivåene. 'Myndighet' betyr ansvar og innflytelse på beslutninger som tas i forbindelse med den enkelte fanges soningsforhold³.

Vi har på bakgrunn av dette valgt å fokusere på følgende dimensjoner i forståelsen av "økt delegering": *For det første* impliserer spørsmålet om "økt delegering av oppgaver" at det er skjedd en forflytning av oppgaver fra et sted til et annet. *For det andre* berører spørsmålet at det kan ha skjedd en omdisponering av myndighet fra et nivå til et annet. *For det tredje* innebærer spørsmålet at betjentene har fått flere oppgaver i dag enn tidligere. *For det fjerde* indikerer spørsmålet at betjentene har fått andre oppgaver i dag sammenliknet med tidligere. Vi presiserer også at vi ikke bare er opptatt av det som beskrives som delegering av oppgaver, men også omfordeling av dem.

Det kan blant annet stilles spørsmål om hvilke oppgaver som delegeres fra ett nivå til et annet og hvilke konsekvenser det har fått. Spørsmålene vi tar opp omfatter dessuten hvem som fikk oppgavene og hvilke konsekvenser det fikk. Imidlertid begrenser vi dette til konsekvenser for relasjoner mellom fanger og betjenter. Dette er først og fremst gjort på gruppe- og individnivå⁴.

Vi har særlig sett på delegeringen på fengsels- og aktørnivå i praksisfeltet. Det er spesielt aktørnivået og relasjonene mellom betjenter og fanger vi har konsentrert oss om, og følgende problemstillinger er studert:

- 1 Hvilke arbeidsoppgaver har betjentene for tiden? Har betjentene fått noen helt nye arbeidsoppgaver som de ikke har hatt tidligere? Har de fått delegert oppdrag fra andre faggrupper? Hvilke konsekvenser har delegeringen eller omfordelingen av oppgaver fått for relasjonene mellom betjenter og fanger?
- 2 Hvilken myndighet har betjentene formelt sett fått som følge av delegeringen og omfordelingen av oppgaver? Har betjentene fått muligheter til en myndighetsutøvelse som ikke er knyttet formelt til nevnte delegering og omfordeling? Hvilke konsekvenser har en eventuell økning av betjentenes myndighet for relasjonen mellom fanger og betjenter?

³ Bødal 1979.

⁴ De mer generelle formelle og organisatorisk-strukturelle endringene på andre nivåer er ikke en del av denne studien. En interesse for disse konsekvensene må derfor følges opp i en annen studie som konkret tar for seg slike endrede betingelser. (Visse studier med dette formålet er imidlertid foretatt både av Riksrevisjonen 2004/2005 og Statskonsult 2001).

Vi har valgt å undersøke gjennom samtaler med både ledere, betjenter og fanger i forskjellige fengsler, om de opplever at det har skjedd noen endringer i så vel tildeling av nye oppgaver som delegering av myndighet i den tid de har vært i norsk fengselsvesen⁵. Begge deler ser vi i lys av hvordan begge parter opplever at forholdet mellom dem har endret seg. Det vil si at vi undersøker hvordan relasjoner mellom fanger og betjenter oppleves nå og før med utgangspunkt i ovenstående foki. Undersøkelsen legger opp til at deltakerne også får fremheve hva de finner viktig i beskrivelsene av sine erfaringer med det norske fengselsvesenet gjennom de siste 20 årene.

I metodekapitlet utdyper vi hvordan vi har gått frem. Sammenlikning mellom ”før” og ”nå” forutsetter et tidsaspekt. Vi har inkludert dette ved å be begge parter beskrive hvordan deres fengselstilværelse ser ut nå, sammenliknet med tidligere. Vi har forsøkt å få samtalepartnere som har vært lenge i etaten. Dette sikrer at deltakerne i undersøkelsen har forutsetninger for å kunne sammenlikne oppgavedelegeringen før og nå. Rapporten inneholder altså aktuelle og retrospektive beskrivelser, utviklet via en kvalitativ undersøkelsestilnærming i kombinasjon med litteratur- og dokumentstudier.

1.2. Leserveiledning

Del I: Metode og teori

I **kapittel 2** redegjør vi for vårt metodiske og teoretiske perspektiv og presenterer undersøkelsens empiri. Videre presenterer vi temaer og delproblemstillinger som blir tatt opp, og de nødvendige avgrensninger som er foretatt. Kapitlet går dessuten gjennom den kvalitative metodikken og analysestrategien som er nyttet i studien.

Kapittel 3 gir en redegjørelse av betjentrollen og dens historiske endringer i lys av nær og fjern fortid. Samtidig viser vi til de formelle premissene for eventuell delegering av arbeidsoppgaver som har ført til endringer av betjentvirksomheten. Her ekspliserer vi også de nye betjentoppgavene som er kommet til.

I **kapittel 4** redegjør vi for det teoretiske grunnlaget som vi bruker i analysene; det strukturelle og relasjonelle står sentralt for forståelsen av forholdet mellom aktører og personer.

⁵ Jf. Rundskriv 2/2002 og Straffegjennomføringsloven § 6.

Del II: Empiri og analyse

I introduksjonen forklarer vi nærmere hvordan denne delen av rapporten er strukturert, og vi tar for oss distinksjonen mellom ”ny” og ”gammel” betjent.

I **kapittel 5** presenteres empiri fra undersøkelsens gruppesamtaler. De tre fengslene det dreier seg om i dette kapitlet, kaller vi Alfa, Beta og Gamma fengsel av anonymiseringshensyn. Det er særlig *gruppesamtalene* vi har hatt med fanger, fengselsledere og betjenter som er basis for dette kapitlet. Vår studie er altså i dette kapitlet på gruppenivå. Vi deler kapitlet opp i et fangeperspektiv og et betjentperspektiv på de eventuelt endrede sonings- og arbeidsbetingelsene.

Kapittel 6 omhandler individnivå, og er basert på *individuelle intervjuer*. Intervjuene er foretatt i tre andre fengsler, som vi kaller Delta, Ypsilon og Zeta fengsel i denne undersøkelsen. Også i dette kapitlet presenteres både betjentes og fangers perspektiver.

Kapittel 7 utdyper vi analysen ytterligere, og ser på konsekvenser av ulike faktorer for relasjonene ut i fra de teoretiske perspektivene vi har innført. Vi kommer også med en anbefaling utledet av disse.

Del III: Oppsummeringer og anbefalinger

I **kapittel 8** samler vi trådene og oppsummerer våre funn i det empiriske materialet, og relaterer de til adekvat teori og tidligere erfaringer. Vi ekspliserer problematikkene vi har funnet og kommer med anbefalinger til endringer eller forsterkende oppfølginger.

Avslutningsvis, i **kapittel 9**, tar vi opp to problematikker vår undersøkelse har avdekket, men som ikke faller direkte inn under mandatets ordlyd. Disse har vi kalt henholdsvis ”Fanger i nød” og ”Historieløshetens problem”. Til sist kommer vi med anbefalinger på et generelt plan i forhold til det å introdusere ”nye” tiltak.

DEL I

Metode og teori

2. Metode

**"Som dialektikere "mister vi vår uskyld"
fordi vi til enhver tid er ansvarlige for
det vi bidrar med" (Schibbye 2005: 57).**

Aller først vil vi fremheve at det har vært interessant og spennende å arbeide med denne undersøkelsen. Vi er blitt svært godt mottatt i fengslene vi har besøkt. Prosjektet er blitt møtt med stor interesse og åpenhet. Erfaringene vi har hatt og tilbakemeldingene vi har fått, tyder på at både fanger og ansatte har satt stor pris på at vi har reist rundt i hele landet og snakket med og lyttet til både fanger, betjenter og ledere. Vi har med andre ord blitt møtt med stor imøtekommenhet og glede over at vi har inkludert dem i våre beskrivelser av hvordan det norske fengselsvesenet ser ut og har utviklet seg gjennom de siste 20 årene.

Studien bygger på et tverrfaglig og tverrvitenskapelig arbeid, der ulike faglige tilnærminger er anvendt. Vi har tatt i bruk både sosiologisk, sosialfilosofisk og psykologisk teori og metode. Vår fremgangsmåte kan oppsummeres som følger:

- Intervjuer, samtaler og refleksjoner gjennom dialoger
- Observasjon og refleksjon på stedet
- Dokument- og litteraturstudier
- Historisk tilnærming

I denne undersøkelsen har vi gått kvalitativt til verks. Det krever⁶ at vi så godt som mulig, systematisk og detaljert, dokumenterer de metodiske valg vi har tatt og de fremgangsmåter vi har fulgt. Vi fokuserer både på den helt nære hverdag i de utvalgte fengslene, og på de gitte formelle og uformelle kravstrukturene.

2.1. Praksisforskning

Intensjonen er at vår rapport skal *anvendes* av kriminalomsorgen til en videre utvikling av praksis i fengslene. Vi mener dessuten at det kan være viktig å gjennomføre en ytterligere praksisforskning og -utvikling i forlengelsen av dette arbeidet. Det er vårt ønske og håp at man vil anvende de foreløpige resultatene fra vår forskning til forbedring på de områdene der det åpenbart er behov for det.

⁶ Jf. Olsen 2003.

Vi har altså i en viss utstrekning igangsatt et praksisforsknings-prosjekt⁷, som har så vel praksisutvikling som teoretisk utvikling som mål. Praksisforskning er dessuten karakterisert ved at man inndrar praksis i selve organiseringen av forskningen - hvilket vi har gjort delvis. Det vil si at vi innenfor de rammer vi er gitt, har tilstrebet å organisere vår utforskning av mandatet i dialog med deltakerne i prosjektet. Vi har bedt deltakerne om å avklare de viktigste gjenstandsfelter innenfor det gitte tema. Det ses i intervjuene, hvor vi arbeider dialogisk og med utgangspunkt i deltakernes konkrete praksis, aktuelt og historisk. Det tas altså ikke utgangspunkt i en ”metodekokebok”.

Professor i psykologi og praksisforskningsekspert Ole Dreier beskriver praksisforskning som en prosess der man ”griper inn i en [praksis] med sikte på å forandre og utvikle den”⁸. Vi er på linje med et praksisforskningskonsept i det at vi ikke ønsker en forskning styrt ”ovenfra og utenfra”. Vi inntar i stedet et ’subjektperspektiv’ i undersøkelsen av grunnleggende forhold, som utforskes i et anerkjennende samarbeide med deltakerne⁹. Vi har i noen grad hatt mulighet til å analysere praksis *systematisk* sammen med deltakerne¹⁰.

Metodisk sett er det viktig å poengtere at de oppgaveendringene som er skjedd må forstås ut fra to nivåer:

- Det sentralformaliserte, dvs. gjennom lovendringer, rundskriv og strategiske planer.
- Deltakernes egen opplevelse og definisjon av hvilke endringer som har betydning for dem.

2.2. Utvalget - fengsler og deltakere

Alle intervjuer og samtaler er fra fengsler med det samme sikkerhetsnivå. Utvalget av disse ble foretatt ut fra at vi ønsket å undersøke fengsler som det er rimelig å anta at har en sammenliknbar, ensartet grunnstruktur, men med variasjon i geografi og størrelse. Seks fengsler tilsammen er med i denne undersøkelsen.

For å kunne oppfylle vår intensjon om å belyse mandatet historisk, var ”lang erfaring med fengselsvesenet” et kriterium for utvelgelse av deltakere (jf. kap 2.4.1.). Det

⁷ Dreier 1996.

⁸ Dreier 1996: 8 (sitatet er oversatt til norsk fra dansk i denne rapportens anledning).

⁹ Som vi skal redegjøre for senere, kalles de som deltar i praksisforskningsprosjekter av flere forfattere for ’medforskere’, se f.eks Mørch & Nissen 2005.

¹⁰ Dreier 1996: 9.

samlede antallet deltakere i undersøkelsen var 75 personer. De kan kategoriseres som følger:

I de individuelle intervjuene, i henholdsvis flere store, et mellomstort og et lite fengsel:

- 18 fanger
- 13 betjenter
- 7 førstebetjenter
- inspektører
- 6 fengselsledere

Vi har her med i alt 18 fanger og 28 ansatte, og dermed kan man si at der er en skjev fordeling mellom systemrepresentanter og fanger. Hvis vi imidlertid ser bort fra lederne (seks fengselsledere, syv førstebetjenter og to inspektører), så er fangene i overtall. Det er også et overtall av store, lukkede fengsler, men dette var en bevisst og begrunnet metodisk strategi fra vår side (se under).

I gruppesamtalene:

- 15 betjenter
- 14 fanger

Totalt har vi altså regnet med 75 deltakere. Det betyr at vi har hatt samtaler med og intervjuet 35 betjenter (under inspektørnivå) og 32 fanger i tillegg til de to inspektørene og de seks fengselslederne.

I tillegg har mer uformelle samtaler med et bredt spekter av ressurspersoner, vært en viktig inspirasjonskilde i arbeidet. Tidlig i prosjektplanleggingen gjennomførte vi sonderende og utforskende samtaler med en rekke ressurspersoner fra både KSF, regioner og enheter. I tillegg har vi hatt stor nytte av fagmiljøet ved KRUS, som gjennom kontinuerlig utveksling og utvikling av erfaringer og kunnskap, har vært en fruktbar kilde for oss. Disse samtalene har fungert som bakteppe for en ytterligere konkretisering av hvordan oppgaven skulle kunne løses på en optimalt relevant måte ut fra mandatet som er gjengitt innledningsvis. Disse samtalene er ikke medregnet i denne optellingen.

2.2.1. Betegnelser i rapporten

'Fanger' og fengsler

I rapporten betegner vi fanger og betjenter som *deltakere* (begge), *fanger* og *betjenter*. Vi mener at 'fange' er en adekvat måte å omtale de innesperrede deltakere på, siden de både konkret fysisk, materielt, sosialt og eksistensielt var "fanget" den tiden vi snakket med dem¹¹. Som det imidlertid vil gå frem av situatene, omtaler betjentene som siteres fangene som "innsatte".

Alle fengslene som er med i denne undersøkelsen, er såkalt 'lukkede' og de har samme sikkerhetsnivå. Vi opererer altså med den gamle inndelingen 'åpne' og 'lukkede' fengsler, istedenfor graden av sikkerhetsnivå i henhold til de nye betegnelsene; 'meget høyt sikkerhetsnivå', 'høyt sikkerhetsnivå' og 'lavere sikkerhetsnivå' (jf. kap. 2.4.2). Dette er gjort både ut fra hensyn til den historiske tilnærming undersøkelsen har, og for å ivareta anonymiseringshensyn.

Fengslene er i rapporten anonymisert etter det greske alfabetet. Fengslenes størrelse (stort, mellomstort, lite) angis fordi dette er vesentlig for analysene. Det var som nevnt over, en del av kriteriene for den strategiske utvelgelse å få forskjellige fengselsstørrelser med i undersøkelsen.

Mengebetegnelser

I teksten forekommer mengde-beskrivelser, f.eks. enkelte, noen, flere, mange osv. Disse betegnelsene overlapper hverandre, og brukes dels om hverandre av anonymiseringshensyn. Vi opererer med følgende omtrentlige inndeling relatert til totalgruppen intervjuvde:

- Enkelte: 1-3
- Et par: 2-4
- Få/noen få: 4-6
- Noen: 5-10
- Flere: 10- 20
- Mange: 20-25
- De fleste: Mer enn 2/3

I mindre grupper på fem eller seks personer, vil mengdekategoriseringen følge den samme logikken, men der vil enkelte være en eller to; noen/et par: to til tre; de fleste/flere: fire.

¹¹ Jf. Hammerlin & Strand 2005; Mathiassen 2005; Hammerlin & Nesvik 2005; Nesvik 2005 og Ødegaardshaugen 2005.

Tegnmessige konvensjoner i sitater fra intervjuer og samtaler

- som innleder spørsmål i sammenheng med sitater fra deltakeren, betegner at det er intervjuers spørsmål.
- ... i sitater betegner avbrekk, pause, opphold i deltakerens tale.
- (...) betegner at noe av sitatet er redigert bort.
- () i sitater er presisering av deltakerens utsagn, gjort av deltakeren selv i sammenheng med sitatet, men ikke i selve sitatet – og dette er redigert inn i sitatet for klarhetens skyld.
- [] betegner forfatterens presiseringer, anmerkninger eller redigering i sitater.

2.2.2. Hvorfor for delta i vår undersøkelse?

De forskjellige deltakere angir varierte begrunnelser for å delta i undersøkelsen. Vi har valgt ut enkelte sitater for å illustrerer noen av disse.

En fange sier:

”Jeg tror det kan gjøre ting bedre for oss fanger, da, og så ... hvis man ikke sier ting ... da kan man jo ikke bli hørt. ... Om jeg tror det gjør noen store forandringer? Nei, det tror jeg ikke, men hvis man ikke sier fra, da kan man jo heller ikke forvente at man blir forstått”.

En annen fange sier:

”... så vær med på det [sa jeg til meg selv] ... og se hva jeg får ut av det ... det var mer et eget prosjekt ...”

- Så du kunne få noe ut av det?

”Ja ... og også hvis det kunne bidra til å få andre til å tenke annerledes”.

Motivasjonen for å delta i undersøkelsen presenteres her som et ønske om å bli forstått og en forpliktelse til å si i fra i ambisjonen om å bli forstått.

En betjent sier om sine grunner til å delta:

”Jo det er fint at vi bruker tid på dette [samtalen til denne undersøkelsen]. For det gjør noe godt for meg, at jeg får satt ord på ... vet du hva? Det er utvikling for meg også. Det at jeg reflekterer over hva jeg egentlig mener og hvor jeg egentlig er henne”.

Her fremheves det at intervjuet blir en mulighet til å reflektere over egen praksis - noe som vurderes her som positivt – som en grunn til å delta. Enn videre er holdningen blant deltakerne i denne undersøkelsen: **”Det skal bli artig å se hva konklusjonen blir av dette her”**.

Det er også viktig å nevne at mange fanger og betjenter har forventninger til at ”det blir gjort noe med” de momentene de har trukket frem i sine beskrivelser.

2.3. Utdypning av problemstillinger

Innledningsvis redegjorde vi for hvordan vi forstår ’delegering’ og avgrenset vår studie til aktørnivået – forholdet mellom betjenter og fanger. Vi repeterer den overordnede problemstillingen som fremstilles i mandatet med våre etablerte betegnelser:

”Hva er konsekvensene av økt delegering av oppgaver for relasjonene mellom fengselsbetjent og [fange]? Både fengselsbetjenters og [fangers] situasjon bør belyses”.

Det har vært nødvendig å fokusere oppgaven ganske stramt i forhold til hva vi kunne ønsket og har hatt ambisjoner om - det var ikke mulig å gjennomanalysere alle nivåer. Vi har derfor tatt for oss noen, valgt på bakgrunn av det deltakerne i undersøkelsen har hatt å fortelle, og har måttet la andre ligge.

I praksis innebærer dette en analyse av perioden 1980–2005. I denne perioden har det skjedd mye. Blant de viktigste endringene kan nevnes:

- Endring i fangepopulasjonen (både kulturelt og mht. lovbruddskategori).
- Endring i betjentpopulasjonen (både mht. kjønn og utdanning).
- Endring i målsetting (både mht. kontroll og metode/innhold).
- Endring i lovgivning (fra Fengselsloven til den nye Straffegjennomføringsloven).
- Endring i organisasjonsstruktur (fra fire distrikter til seks regioner. Det er i dag tre nivåer: KSF, regionsnivå og lokalt – dvs. enhetsnivå).
- Endring i ledelsesstruktur.

Som vi vil beskrive ytterligere undersøker også de konkrete intervjuer, samtaler og observasjoner organiseringen av praksisstrukturene. Derfor er organiseringens vilkår, regel- og lovverk o.a. som gir hverdagsvirksomheten retning, form og innhold, også inkludert i studien. Hvordan vi forstår forholdet mellom det intersubjektive møtet (mellom forsker og deltakere, mellom fanger og betjenter), møtet mellom de forskjellige roller og det mer strukturelle og organisatoriske nivå, skal vi komme tilbake til i kap. 3, som også omhandler relasjonsforståelser.

2.3.1. Forståelsesgrunnlaget

Det er påkrevd med en presisering av det forståelsesmessige grunnlaget. Våre respektive tilnærminger, både analytisk og teoretisk, er inspirert av virksomhetsteori og kritisk psykologi, noe som kommer til uttrykk i de nevnte praksisforskningsdimensjonene¹². Dessuten henter vi inspirasjon fra antropologisk psykologi¹³.

Vårt perspektiv er at vi må ha et helhetlig dynamisk syn på forholdet mellom individ og samfunn, individ og institusjon – mellom aktørene og institusjonene. I den forstand forstår vi det enkelte individ i et innvendig, vekselvirkningsforhold til omverdenen, som både kanaliserer muligheter og begrensninger for den enkelte. Vi ser individet som individet i samfunnet, samfunnet i individet, individet i institusjonen – institusjonen i individet, individet i gruppen – gruppen i individet¹⁴, noe som betyr at det er nødvendig å beskrive både individet og den verdenen, den institusjonen og den kulturen han/hun lever og er virksom i.

Ethvert menneske ”kastes inn i en verden” når det fødes, som Heidegger og Sartre sier, og det formes og påvirkes av de konkrete livsbetingelsene og det sosiale og kulturelle liv det er en del av. Vi forstår altså mennesket som et handlende subjekt, en unik og virksom personlighet, som er formet av de livsbetingelsene det virker i, men som samtidig også former seg selv og livsbetingelsene gjennom egne handlinger og virksomheter, gjennom deltakelse¹⁵ - altså ved det forholdet som det individuelt og kollektivt har til omverdenen¹⁶. Vi forstår menneskelige relasjoner som innvevde i hverandre, og vi ser at mennesket er grunnleggende sosialt¹⁷. Mennesker og menneskelige relasjoner betraktes som dialektisk¹⁸ forbundet med de konkrete situasjoner, kontekster, praksisstrukturer og praksisfellesskaper som de befinner seg i¹⁹. Det betyr at vi alltid må forstå det som fortelles oss om måtene betjenter og fanger kan være sammen på - de måtene deltakerne ”inngår” i relasjoner på – på bakgrunn av de rådende materielle, arkitektoniske, tidsmessige, maktmessige og lovgivningsmessige rammer som omgir dem. Dessuten må det tas hensyn til de sosiale fellesskaper (eller mangel på sådanne) som personene arbeider og soner innenfor. Vår tenkning rommer også eksistensfilosofisk og fenomenologisk tankegods. Dette påvirker vår metodiske tilnærming ved vårt fokus på de subjektive erfaringer og

¹² Dreier 2005; Højholt (red.) 2005.

¹³ Bertelsen 1994, 2000 og 2001.

¹⁴ Hammerlin & Schjelderup 1994; Hammerlin & Larsen 1997.

¹⁵ Dreier 1999.

¹⁶ Jf. f.eks. Chaiklin, Hedegard & Juul-Jensen 1999; Hammerlin & Larsen 1997/1999; Leontjev 1983; Mathiassen 2004.

¹⁷ Jf. f.eks. Vygotsky 2001, 1982 og Løgstrup 1982.

¹⁸ Dialektisk = som bygger på (tanke)utvikling gjennom motsetninger.

¹⁹ Jf. Lave & Wenger 2003.

opplevelser som den enkelte deltaker oppfordres til å beskrive. Også vårt vitenskapsteoretiske og teoretiske ståsted og utgangspunkt har innvirkning på måten vi gjennomfører samtaler og intervjuer på, noe vi vil utdype senere.

2.3.2. Kunnskap er både spesiell og "objektiv"

Kunnskapen som fremkommer i denne rapporten, er i den empiriske delen basert på nevnte utvalg i kap. 2.2.

Sentralt i mandatet for vår rapport er *relasjoner* mellom fengselsbetjenter og fanger. Vi har søkt å optimere undersøkelsens indre gyldighet gjennom å omsette én del av det nominelle²⁰ nivået "relasjoner", til det operasjonelle nivået "måter å være sammen på". Vi har ikke begrenset spørsmålsstillingen til hvorvidt relasjonene er gode eller dårlige, men heller valgt en utforskende tilnærming og bedt deltakerne om å gi oss konkrete beskrivelser av samværsformer. Videre har vi søkt å optimere undersøkelsens indre gyldighet gjennom å omsette en del av det teoretiske utgangspunktet at "relasjoner må forstås i et indre forhold til konteksten", til spørsmål som oppmuntrer deltakerne til å beskrive og utdype hvordan hverdagen ser ut med hensyn til oppgaver, myndighet og lovverk, og hvilke konsekvenser det har for hvordan betjenter og fanger er sammen.

Det vil si at vårt fokus for denne rapporten er hvordan og på hvilke måter betjenter og fanger er sammen på, og hvordan oppgavefordelingen virker inn på oppfatningen fanger og betjenter har av hverandre. Som vi har vært inne på kan ikke mellommenneskelige forhold – måtene vi forholder oss til hverandre på – forstås løsrevet fra de sammenhengene vi befinner oss i. Det eksisterer noen helt spesifikke betingelser for praksis og utøvelsen av rollene som henholdsvis fange og betjent. Som flere forskere²¹ har vist, er praksisstrukturen i et fengsel spesiell. Det eksisterer bestemte føringer i et fengsel som i varierende grad medfører at fangene utvikler *fængselsgeneraliserte handlingsmåter*²². Samtidig som det er noen klare fellestrekk mellom de forskjellige fengslene, er det også forskjeller mellom fengslene ettersom soningstilbudet i Norge er ganske differensiert; hverdagen og praksisen i Hassel fengsel - en åpen anstalt med et lavere sikkerhetsnivå - som har 26 soningsplasser og spesielt tilrettelagt soningstilbud for mannlige rusmisbrukere²³ - er naturlig nok helt annerledes enn hverdagen og praksisen ved f.eks. Ila fengsel, som er en stor, lukket anstalt med høyt sikkerhetsnivå

²⁰ Nominell (av tysk oppr) = som gjelder i navnet - til forskjell fra 'reell' (virkelig), og 'operasjonell' (som kan omsettes til noe virkelig). Altså det navngitte nivået.

²¹ Se f.eks. Goffman 1967; Mathiesen 1965; Sykes 1958; Clemmer 1958; Giertsen 2000; Hammerlin 1990/1991; Fridhov & Hammerlin 1994 og Basberg 1999.

²² Oversatt fra dansk i anledning denne rapport. Opprinnelig formulering i Mathiassen 2004 er "fængselsgeneraliserede forholdemåder".

²³ For mer om Hassel fengsel, se Hammerlin & Kristoffersen 1998; Øiestad 2005.

med soningstilbud for tidsbegrensede dommer og en forvaringsavdeling²⁴. Hverdag og fengsler må derfor studeres ut fra de konkrete virksomhetsbetingelsene.

2.3.3. En ytterligere avgrensning

I forlengelsen av ovennevnte, er vi dermed nødt til å kontekstuerer de historier vi får fra både fanger og betjenter. Vi gjør dette på følgende punkter:

- Arbeidsoppgaver – hvilke arbeidsoppgaver har betjentene? Er det skjedd en økt delegering av oppgaver til betjentene fra andre yrkesgrupper og/eller generelt? Og hvordan virker dette inn på relasjonene mellom betjenter og fanger?
- Myndighet – hvilken myndighet har betjentene? Er det skjedd en økt delegering av myndighet til betjentene? Og hvordan virker dette inn på relasjonene mellom betjenter og fanger?
- Organisatoriske og strukturelle forhold, sosiomaterielle betingelser og lovverk.
- Arkitektur og interiør – på hvilke måter spiller størrelse og innretning inn på relasjonene?
- Et historisk perspektiv er innebygd i oppgaven. Betjentenes ansiennitet og fangenes lange erfaring med kontrollsystemet står sentralt. Hvilken betydning har ansiennitet og erfaring med kontrollsystemet for den måte oppgaver utføres på, og for relasjonene mellom fanger og betjenter?

Vi tar generelt utgangspunkt i dagliglivet i fengselet der den aktuelle deltaker sonet/jobbet på undersøkelsestidspunktet. Siden vi snakket med mennesker som har lang erfaring med systemet, ligger det i sakens natur at langt de fleste av fangene som deltok i undersøkelsen, også har sonet i andre fengsler enn der de oppholdt seg da vi foretok intervjuene. Derfor inneholder intervjuene beskrivelser av og opplevelser av:

- dagliglivet i fengselet der tjenesten ble utført eller soningen foregikk på undersøkelsestidspunktet.
- dagliglivet i andre fengsler der betjenter og fanger har vært ansatt eller fange tidligere.
- forholdet mellom fangene og betjentene, både i det aktuelle fengselet og i andre fengsler deltakerne har erfaringer fra.
- hvilke oppgaver betjentene har og om disse er annerledes i dag (april–juli 2005) enn den gang da henholdsvis betjentene og fangene i vårt utvalg kom inn i fengselsvesenet. Oppgavene inkluderer både de formelle og de mer

²⁴ For mer Ila fengsel, se Johnsen 2003.

omsorgsrelaterte/”behandlingsrelaterte” - også dette over tid og på forskjellige steder.

Det historiske perspektivet anvendes fordi det i mandatet ligger en implisitt antakelse om at det er skjedd en *endring* fra slik det var tidligere og frem til i dag. Vi beskriver derfor (kap. 4) kort den historiske utviklingen innenfor fengselsvesenet over en 20 års periode, basert på dokumenter og allerede eksisterende forskning, og lar deretter deltakerne i undersøkelsen selv komme til orde om denne perioden.

2.3.4. Presisering av undersøkelsens foki

Et sentralt fokus for undersøkelsen er betjentenes arbeidsforhold og måten de er og har mulighet til å være betjenter på²⁵. En annen sentral del av undersøkelsen er naturlig nok fangenes soningsforhold og måten de tilbringer sin tilværelse i fengselet på. Sagt på en annen måte – betjentenes arbeidsmiljø er fangenes soningsmiljø og omvendt. Det er snakk om et asymmetrisk maktforhold, hovedsakelig fordi betjentene har større innflytelse på den formelle delen av fangenes soningsmiljø enn fangene har på betjentenes arbeidsmiljø. Allikevel har fangene en betydelig innflytelse på betjentenes arbeidsmiljø. Det gjelder både i hverdagsvirksomheten generelt og ved mer outrerte være- og handlingsmåter som bruk av ulike former for vold eller andre strategier - ofte kalt manipulering - som kan vanskeliggjøre og på en uhensiktsmessig måte styre betjentenes arbeidsmiljø.

Når vi ser på mennesker som sosiale vesener som er innbyrdes forbundet²⁶, og når vi forstår dem i et gjensidig forhold til de institusjonelle og samfunnsmessige strukturer de lever innenfor, betyr det at vi også forstår rapportens problemstilling på en interaksjonistisk og dialektisk måte²⁷. Hvis vi skal søke å presentere et relevant og anvendelig bilde av organisatoriske endringers eventuelle innvirkning på relasjonene mellom fanger og betjenter, og om det eventuelt er en realitet at betjentene har fått flere oppgaver, må vi la begge parter komme til orde. Vi begrenser imidlertid ikke perspektivet til bare relasjoner, men ser både det individuelle og kollektive relatert til de materielle betingelsene og til det felleskulturelle og offentlige betydningssystemet som kriminalomsorgen representerer.

²⁵For mer om dette, se f.eks. Bødal 1979; Hammerlin 1990/91; Fridhov & Hammerlin 1994; Crawley 2004; Liebling & Price 2001; Lund 2005.

²⁶Jf. Vygotsky 1982; Schibbye 2005; Løgstrup 1982; Enerstvedt 1982; Hammerlin & Enerstvedt 1988.

²⁷Jf. Mead 1934.

2.3.5. Det sosiale møtet

Ser man på det *spesielle* sosiale møtet mellom fangen, betjenten og andre aktører som opptrer på fengselsarenaen, kan en rekke andre spørsmål stilles:

- Hvilke *ideelle* rolle- og normkrav finnes, og hvilke *reelle* avtegnes?
- Er det en motsetning mellom den ideelle rolleforståelsen og den reelle eller aktuelle?
- Hvilke forventninger, rolle- og normkrav dominerer?
- Er det samsvar mellom KSFs og fengselsledelsens ideelle forventninger og de rollekravene og de realitetene som avtegner seg på praksisfeltet?
- Er det slik at den ”nye ideologien” og eventuelle ”nye idealer” former automatisk nye og andre realiteter?
- Hva er fangenes fengselsideal; hva er betjentenes?
- Hva er fangenes betjentideal og hva er betjentenes fangeideal?
- I hvilken grad dominerer fengselsfunnets autoritære struktur samhandlingen mellom fanger og betjenter?

Disse og andre viktige spørsmål vil bli analysert og diskutert direkte og indirekte i dette arbeidet. De har både en *teoretisk* og en *praktisk* relevans og forutsetning for å kunne bli drøftet på en grundig måte. De teoretiske overveielser og presiseringene som vi skisserer i kap. 3, er nødvendige for vår analyse og diskusjon av praksisfeltets måte å forstå og forholde seg til gitte og endrede arbeidsoppgaver på. Vår analyse vil bli knyttet til de informasjonene vi har fått om hvilke arbeidsoppgaver og holdninger den enkelte tilsatte og fange har tydeliggjort som vesentlige for relasjonen, og dermed også subjektivt og objektivt opplevde muligheter og begrensninger.

2.4. Den empiriske fremgangsmåte

Den empiriske delen av forskningen som rapporteres her, bygger på:

- Individuelle intervjuer/samtaler med både fanger og ansatte.
- Gruppesamtaler med både fanger og ansatte.
- Observasjon; vi har i begrenset utstrekning kunnet følge deler av dagliglivet på de aktuelle avdelingene i forbindelse med våre besøk.

Den empiriske delen av rapporten er ikke lagt opp som en tradisjonell evaluering av praksis. Rapporten viderefremidler analyser av resultater og bearbeider informasjon som

er fremkommet via samtaler med deltakerne i praksis. 'Praksis' henviser i denne sammenheng både til relasjonen mellom fanger og ansatte og til det de respektive parter i bredere forstand gjør i deres fengselshverdag.

Intervjuer og gruppesamtaler har vært vårt mest sentrale materiale, og omtales utfyllende senere i rapporten. For å kunne oppfylle vår intensjon om å belyse mandatet historisk, har vi som nevnt inkludert et så bredt spekter av aktører fra det norske fengselsvesen som mulig, innenfor den gitte tidsmessige og ressursmessige rammen.

2.4.1. Adgang og utvelgelse

Vi var inne på kriteriene for utvelgelse i kap. 2.2. – kort summert: lang erfaring fra fengselsvesenet og sammenliknbare fengselsforhold når det gjelder sikkerhetsnivå, men variasjon når det gjelder størrelse og geografi samt innretning og arkitektur. For å ivareta disse kriteriene gikk vi frem som følger:

Det ble først innhentet tillatelse i de aktuelle fengslene til å gjennomføre samtaler der; med orientering til de aktuelle regionene. I tillegg hadde vi grundige samtaler per telefon og i møter med våre kontaktpersoner i enhetene som har deltatt. Formålet med dette har vært å sikre at betjentene og fangene som ble valgt ut til å delta i undersøkelsen, ville oppfylle våre kriterier i størst mulig grad. De deltakende fengsler fikk tilsendt et informasjonsbrev beregnet på både fanger og ansatte, slik at de kunne melde fra om sin eventuelle interesse i å delta. Det har vært den enkelte avdelingsleders ansvar å koordinere prosessen med de interesserte deltakere²⁸, noe som har skjedd på basis av våre grundige forsamtaler og skriftlig informasjon.

Siden problemstillingen er historisk sett relatert til oppgaver som betjentene utfører – med utgangspunkt i en departementsmessig førforståelse av at det *er* skjedd en endring i dette over tid – har vi primært satset på å finne deltakere som har den nevnte historiske erfaring. Dessuten har vi satset på å få deltakere fra så mange regioner som mulig. Det nevnte informasjonsbrevet ble sendt ut på forhånd til både ledelse, fanger og ansatte. Denne prosedyren ble prøvd ut i et fengsel der første samtalerunde tjente som

²⁸ Utvelgelsen av deltakere er av stor betydning for den videre analysen og fortolkningen. Det er avgjørende at de personene som deltar i undersøkelsen, innehar en posisjon som setter dem i stand til å beskrive det som utgjør undersøkelsens fokusfelt og konkrete problemstillinger, jf. Olsen 2002 og Haavind (red.) 2000.

pilotundersøkelse for resten av undersøkelsen. Vi erfarte her at fengselet foretok en grundig utvelgelse slik at vi fikk muligheten til å snakke med personer som oppfylte de kriterier vi hadde satt for deltakelse. I tillegg fikk vi innsikt i hvordan vår respektive rollefordeling i gruppesamtalene, der vi begge var til stede, fungerte og kunne videreutvikles.

Vi lot de enkelte fengsler sirkulere informasjonsbrev og baserte undersøkelsen på at deltakerne selv meldte seg på ut fra kriteriet om lang erfaring som henholdsvis fange og betjent, samt at de hadde en interesse i å formidle sine erfaringer tilknyttet undersøkelsens problemstilling. Vi var av den grunn ikke til stede da fangene meldte seg på. Kun ved et par tilfeller der den ene forskeren var ute i felten, var det mulig å inkludere deltakere som ble interessert i å delta etter hvert som nyheten om ”forskerbesøket” spredde seg. Dette fungerte som et godt supplement til den allerede eksisterende gruppen av deltakere, ettersom de nye deltakerne hadde tenkt grundig gjennom hva de hadde lyst til å fortelle, basert på det de hadde hørt fra andre.

Vi har søkt å få med representanter fra alle nivåer i det fengselsinterne hierarkiet. Det vil si at vi har forsøkt å inkludere alle nivåer fra fange til den øverste ledelsen i fengselet. Dette fordi det er nødvendig både å kjenne til det konkrete og helt praksisnære førstelinjeperspektivet og å få dette videre perspektivert via de andre nivåene i systemet. Som nevnt er det generelt viktig å få flere forskjellige aktørers opplevelse av og perspektiv på et gitt fenomen. Derfor har vi prioritert å sørge for at alle aktører er representert. Vi har forsøkt å få med både deltakere som representerer fangetalsmannsgrupper, og deltakere som soner uten å engasjere seg nevneverdig politisk.

I fremstillingen av intervjuene er fangers og betjentes opplevelser og praktiske erfaringer vektlagt. Representanter fra diverse ledelsesnivåer vil fungere som supplerende aktører og perspektiver til det som er hovedfokus i rapporten, nemlig betjentenes og fangenes hverdagspraksis i fengselet, sett i et historisk perspektiv.

Proessen med å få adgang til feltet har i seg selv gitt verdifull kunnskap om feltet.

2.4.2. Den spesifikke utvelgelse

Det er foretatt et utvalg av fengsler som samlet tilfredsstillende følgende kriterier:

- Majoriteten av regionene er involvert
- Store fengsler - dvs. over 100 fanger
- Mellomstore fengsler - dvs. mellom 50 og 100 fanger

- Små fengsler – dvs. under 50
- Godt utviklet og bredt tilbud av tiltak overfor fanger
- Primært domsavdelinger²⁹

Det var ikke mulig å tilfredsstillende alle behov og ønsker som optimalt sett burde vært belyst i et prosjekt med så mange dimensjoner. Følgende er derfor valgt bort:

- Forvaringsavdelinger³⁰
- Åpne fengsler³¹
- Utslusning og særtiltak som eksempelvis Stifinner'n i Oslo fengsel
- Kvinnefengsler³²

Grunnen til at de åpne fengslene ikke er med i denne undersøkelsen, er at de fleste åpne fengselsformene har innført et system som forutsetter både nært samarbeid og nære relasjoner mellom fanger og betjenter. De åpne soningsformene har tradisjonelt dessuten en betjentrolle som ligger tett opp til kontaktbetjentordningen. Enkelte av de fengslene vi har undersøkt, har imidlertid også åpne avdelinger. Kort og godt: Vi har tatt utgangspunkt i lukkede systemer for å rendyrke mulige forandringer sammenliknet med tidligere praksis og organisering. Det skal videre poengteres at både flere av fangene og betjentene foretok ut fra egen arbeids- og soningserfaring en sammenlikning mellom åpne og lukkede soningsformer.

Som vi redegjorde for i kap. 2.2., har det i alt deltatt 75 personer i vår undersøkelse. Det er som nevnt en overrepresentasjon av deltakere fra store fengsler; men i tilretteleggelsen av undersøkelsen fortelles det også om andre soningsformer i andre fengsler, som dermed indirekte inkluderes i undersøkelsen.

²⁹ Varetekt bør inkluderes systematisk i en videre undersøkelse (Jf. Danielsen & Meek Hansen 2002).

Danielsen & Karlsen (2006) arbeider for tiden med utvikling av innsatsen i forhold til varetektsfanger.

³⁰ Forvaring som soningsform beskrives i Johnsen 2003. Se også Johnsen & Storvik, 2006.

³¹ Her har vi en del viten fra Hammerlin & Kristoffersen 1998.

³² Vi har dog hvert i fengsler der det både soner menn og kvinner. For utdypning av noen aspekter ved kvinners soningsforhold, se Højdal (2004). For øvrig er kvinners soningsforhold et område som burde behandles i en særskilt undersøkelse for å gi kvinnenes forhold en adekvat oppmerksomhet, hvilket avspeiles i etablering av kvinnenettverket i regi av KRUS.

2.4.3. Travelhet og velvilje

De begrensninger vi har opplevd for våre undersøkelser har primært vært satt av tiden og ressursene. Vi er blitt godt mottatt av alle. Det har til tider vært hektisk på avdelingene vi har besøkt. Likevel har det vært mulig å gjennomføre gode samtaler og intervjuer. Naturlig nok har det vært større muligheter for fleksibilitet på de stedene vi har tilbrakt mer tid enn på de stedene der vi kun har vært på besøk én dag. Men på tross av dette, har vi opplevd stor samarbeidsvilje og kvalitet på arbeidet. Dette er for så vidt et funn allerede under planlegging og den praktiske gjennomføringen: *Norske fanger og ansatte har i de sammenhengene vi har møtt dem, vært særdeles interessert i å dele sine erfaringer og tanker rundt henholdsvis soningsmiljø og soningsvilkår og profesjonelle praksis med oss forskere; De har store forventninger til at undersøkelsen kan bidra til å utvikle den eksisterende praksis i positiv retning.*

2.5. Kvalitativ empirisk metode

Den empiriske metoden er kvalitativ i det at det er foretatt gruppesamtaler og individuelle samtaler med betjenter og fanger og individuelle samtaler med lederne som deltok. Vi anvender kvalitativ metode fordi vi ønsker å gå i dybden av deltakernes opplevelser av og perspektiver på oppgavens mandat. Vi har vekslet mellom gruppesamtaler og individuelle samtaler for å få mest mulig variert informasjon og av tidsmessige hensyn. På bakgrunn av våre første sonderingssamtaler med ressurspersoner, valgte vi ut temaer vi ønsket å intervju og prate med både betjenter og fanger om.

2.5.1. Individuelle intervjuer

De individuelle intervjuene er foretatt enten på et kontor eller besøksrom. Alle deltakere, både betjenter og fanger, er blitt spurt om de har lest og forstått informasjonsbrevet vi sendte i forkant. Uansett om deltakerne har lest brevet eller ikke, er den overordnede spørsmålsformuleringen blitt presentert muntlig hver gang, og vi har åpnet for spørsmål til så vel innhold som form. Man kan kalle dette en *sikring av informert samtykke*³³.

³³ Se Hoeyer 2003 for en problematisering av anvendelse og verdi av informert samtykke.

Taushetsplikt og anonymisering er også blitt tematisert i alle intervjuer, og samtykkeerklæring er skrevet både for deltakelse i prosjektet og for bruk av analogt lydbånd i de tilfeller der dette har vært brukt. Det er skrevet fylldige referater og utskrifter av alle intervjuer og samtaler. I tillegg er det skrevet feltnotater og refleksjoner, både umiddelbart etter intervjuene og under bearbeidingen til utskrift og referat.

Ingen har ønsket å trekke seg fra undersøkelsen etter at den var påbegynt, men flere har trukket seg fra deltakelse på forhånd og flere har meldt seg på ”i siste sekund”.

2.5.2. Gruppesamtaler

Vi har vært to forskere til stede ved samtlige gruppesamtaler. Det har vært god dynamikk og dialogisk kultur i gruppene, og samtalene utviklet seg både med utgangspunkt i spørsmål og introduksjoner, gjennom den dialogen som oppstod i gruppen.

Gruppeformen er anvendt for å få frem flere perspektiver samtidig. Man kan forstå mening som en situasjonell og relasjonell størrelse i det at det blant annet er gjennom *forhandling med andre* og i bestemte situasjoner at vi utvikler standpunkter. Med dette som utgangspunkt, er det hensiktsmessig å anvende gruppeintervjuer eller gruppesamtaler. På den måten kan det legges til rette for at forskeren blir mindre dominerende enn det som *kan være* tilfelle i individuelle intervjuer - ganske enkelt fordi det er flere som skal gis rom til å formidle sine synspunkter.

I samtalene har vi tatt opp uklarheter og søkt på skånsomt vis å involvere personer som har vært spesielt reserverte og/eller som har virket nedslåtte/forstemte. Vi har også styrt samtalene slik at de mest dominerende og pratsomme av deltakerne gav rom til dem som var mer tilbakeholdne. Vi har hele tiden vært oppmerksomme på at det i en gruppe kan være dynamikker som både fremmer og hemmer en målrettet og produktiv dialog.

Refleksjoner, samtaler og tematiske utfordringer i mindre grupper, er en metodisk tilnærming som har vært dynamisk, dyptgripende og mangfoldsrettet. Gjennom dialogen har motstridende og sammenfallende argumenter mellom deltakerne blitt avdekket. På den måten har vi fått en rikholdig meningsutveksling i en dynamisk prosess som også avdekker den enkeltes opplevelser og arbeidserfaringer relatert til kollegers tilsvarende erfarings- og kunnskapskapital.

2.5.3. I intervjusituasjonen

Det er viktig at en intervjuer har de relevante faglige forutsetninger til å kunne fokusere den forskningsmessige oppmerksomhet på en måte som er utforskende og produktiv. Fog³⁴ understreker at forskeren må ha et utviklet og reflektert ”forståelsesapparat” og godt utviklede empatiske ferdigheter, samt at kvaliteten på innholdet i samtalene avhenger av forskerens kombinasjon av kompetanser og trening.

Vi omformulerer disse kravene i en mer kontekstuert og mindre personalisert retning: Som forskere skal vi forholde oss oppmerksomt og empatisk i de gitte situasjonene – noen kan være fremmede for empatisk samspill, andre kan være hemmende. Forskersubjektet ”er” ikke empatisk, men må bestrebe seg på å forholde seg empatisk og faglig utforskende. Dette krever en egen og målrettet sensibilitet som kan trenes opp og utvikles³⁵. Begge vi forskere har utover denne undersøkelsen gjennomført mange intervjuer og samtaler i løpet av årene – både med fanger og betjenter. Til denne undersøkelsen spesielt ble det, som nevnt tidligere, foretatt testintervjuer i de innledende samtalene med kolleger. I tillegg er undersøkelsens grunnlag drøftet med diverse fagkyndige referansepersoner. Vi vurderer både den faglige og den mer ”personlige” kompetansen som forsvarlig for en gyldig utforskning av mandatets ordlyd.

2.5.4. Å ta parti

Som Foucault³⁶, Mathiesen³⁷ og mange andre har gjort oss oppmerksomme på, er fengselet som institusjon preget av asymmetri og makt-/motmaktstrategier. Det finnes innebygd potensielle konflikтуelle forhold på gruppenivå³⁸. Man kan diskutere om det i en slik sammenheng er mulig å innta både fangers og betjentes perspektiv, eller om man må *velge side* og innta ett perspektiv om gangen. Dette problematiserer Liebling³⁹, med utgangspunkt i Becker⁴⁰: Er det mulig å ta flere parters parti eller sympatisere med flere parter i en undersøkelse?

I vår undersøkelse har vi valgt en posisjon der vi setter oss inn i og er sensitive overfor flere parters perspektiv, i stedet for f.eks. kun å snakke med fanger eller betjenter. Det

³⁴ Fog 2004.

³⁵ Se Chaiklin 1997 for en diskusjon av Fog's (1997) betoning av den moralske grunn i det kvalitative forskningsintervju.

³⁶ Foucault 2002.

³⁷ Mathiesen 1965.

³⁸ Jf. Lysgaard 1981.

³⁹ Liebling 2001.

⁴⁰ Becker 1967.

finnes ikke et *privilegert standpunkt*, og dermed går vi mot Beckers standpunkt, som presentert av Liebling, om at man skal ta for seg én side om gangen. En *flerperspektivisk tilnærming* gir flere skildringer av fengselshverdagen slik den er i dag⁴¹. Vi ønsker å beskrive en *helhet* så godt det lar seg gjøre, og derfor skal vi trekke inn flere perspektiver. Det betyr at vi *både* oppfyller KSFs bestilling om at så vel fangers som ansattes situasjon bør belyses, og viderefører dette ønsket i det at vi inkluderer det *flerperspektiviske* som ryggraden i den empiriske utforskning av problemstillingen. Dette er relevant i vår undersøkelse der vi søker å kartlegge standpunkter og erfaringer på alle nivåer, fra det laveste til det øverste, i fengselshierarkiet.

Å forske i fengsler og forhold i fengsler, er ikke en nøytral handling. Som Liebling⁴² anser vi det for mulig å utforske flere perspektiver (betjenter, fanger og ledere). Samtidig har vi reflektert over våre førforståelsesmåter og standpunkter. Uansett hvem sitt perspektiv man tar, er det viktig å bruke seg selv optimalt med vekt på involvering, perspektiv og subjektivitet – men samtidig opprettholde en behørig avstand. Som Liebling⁴³ sier, er ikke deltakelse det samme som å ”go native”. Vi skal ikke *bli* som dem vi forsker i samarbeid med – vi skal *forstå*. Denne forståelsen av de konkrete perspektivene og den konkrete praksisen, blir et innspill til vår videre forklaring av og, om mulig, våre innspill til endring i deres tilværelse så godt det lar seg gjøre i overensstemmelse med deres perspektiver – altså en levende og subjektorientert tilnærming.

2.5.5. Intervjuforståelse, forskerposisjoner og etikk

En mulighet som undersøkelser av denne typen åpner for, er at et tillitsforhold mellom forsker og deltaker som er etablert gjennom god kontakt i en utdannings situasjon, kan bidra til en åpen og produktiv dialog. Men som blant annet Dreier⁴⁴ viser, uttaler vi oss alltid fra et ståsted, og alle gjør vi oss forestillinger om hvilke forventninger våre samtalepartnere kan ha til oss og det vi sier. Når et repressivt system får besøk av forskere som i en eller annen forstand representerer ”systemet”, kan det selvsagt tenkes at enkelte av deltakerne overveier mer selektivt hva de skal si. Enkelte kan ha også ha fordommer og forutfattede meninger om forskning og forskere.

Vi har derfor både i planleggings- og gjennomføringsfasen av denne undersøkelsen, drøftet og reflektert over dilemmaer, muligheter og begrensninger knyttet til det å forske

⁴¹ Dreier 1996; Højholt (red.) 2005.

⁴² Liebling 2001.

⁴³ Liebling 2001.

⁴⁴ Dreier 1999.

som internforsker. I intervjuene/samtalene har vi ikke kun stilt spørsmål og konkludert, men også vært undersøkende i forhold til hvorvidt deltakerne lot seg styre av forventninger de forestilte seg at vi hadde til deres svar. Dette er en vanlig problemstilling i alle undersøkelser, men er spesielt viktig i en sammenheng som denne, som er preget av å være et politisk system med en kravstruktur og organisering der det er en tydelig asymmetri i maktforholdet på mange nivåer.

Disse dimensjonene, som både er av etisk og metodologisk karakter, ble drøftet inngående i forberedelsen av prosjektet. Vi har lagt opp til en åpen og konstruktiv dialog i undersøkelsen, og mener at våre refleksjoner omkring etiske spørsmål har vært en styrke i det videre arbeidet, som etter vår vurdering har vært preget av åpenhet og kritiske refleksjoner.

2.5.6. Subjekt-subjekt forhold i praksis

Intervjuene og samtalene er lagt opp slik at forskerne har vært oppmerksomme på eventuell uro eller nervøsitet, noe vi både har tatt hensyn til i intervjusituasjonen og har kommentert i utskriftene, og dermed inkludert i fortolkningsarbeidet. Når vi forsker på følsomme emner og emner fulle av paradokser og motsetninger, stilles det store krav til sensibiliteten hos oss som forskere. En deltaker kan svare unnvikende eller ha problemer med å svare av flere grunner – blant annet av nervøsitet for hva det han sier kan bli brukt til. Ikke minst i et repressivt system preget av en stor grad av kontroll, *kan* naturlig nok både fanger og betjenter være forbeholdne i sine uttalelser. Vår erfaring i denne studien, i likhet med i tidligere forskningsarbeider⁴⁵, er at graden av åpenhet var ganske stor. I de tilfellene der det er fremkommet informasjon som vi ikke skal bruke i prosjektet fordi det var et utslag av at deltakere har hatt behov for å lette sitt hjerte, er informasjonen blitt fjernet fra det analytiske grunnmaterialet. *Diskresjon og kravet om vern av den annens integritet* er tatt på alvor.

Vår forskning er *saksrettet*. Med 'den andre' menes *både betjenter og fanger*. De er alle mennesker og deltakere i vårt prosjekt, selv om det er asymmetri på mange områder innenfor dette feltet. De betjenter, fanger og ledere vi har intervjuet, har etter vår klare oppfatning ønsket å fortelle "sin historie" om hvordan det er å sone og jobbe i fengsel.

Som klargjort innledningsvis, har vi undersøkt og drøftet deltakerens motiver for og grunner til å delta, for å sikre at vi ikke lover mer enn vi kan innfri. Videre har vi understreket at deltakelse er anonymt og saksorientert, og at vi ikke kommer til å bruke navn, kjønn eller personlige data som kan gjenkjennes i sitatene. Selve anonymiseringsprosessen er grundig og omfatter både det enkelte fengsel og den

⁴⁵ Som Kristoffersen 1986; Hammerlin 1990/91 og Hammerlin & Kristoffersen 1998.

enkelte deltaker. Spørsmålet om bruk av kassettspiller er også blitt grundig diskutert. I de individuelle intervjuene har vi brukt kassettspiller etter samtykke. Alle intervjuene er deretter skrevet ut.

2.6. Vitenskapsteori

Det er viktig å bli klar over hvilke *førforståelser*, både av teoretisk, metodologisk, moralsk og generelt holdningsmessig art, man besitter både under planlegging og gjennomføring av undersøkelsen. Som forskere har vi både teoretiske og praktiske erfaringer, holdninger og kunnskaper som har en innvirkning på måten vi planlegger en undersøkelse på, og som selvfølgelig påvirker våre strategiske valg underveis⁴⁶, som vi også skal redegjøre for under. Poenget er at vi må være tydelige på hva vi etablerer som forutsetninger, og at vi reflekterer over dette i vårt fortløpende analysearbeid. I den konkrete undersøkelsen av deltakernes standpunkter, er det viktig at vi klarer å sette til side våre førforståelser og fordommer, og at vi evner å sette oss inn i deltakernes synspunkter⁴⁷.

Den kontinuerlige refleksjonsprosessen har skjedd gjennom dyptgående diskusjoner, både om våre respektive faglige ståsteder og om hvilke interesser vi har ment skulle være styrende i undersøkelsen.

2.6.1. Vitenskapsteoretisk oppfatning

Som kjent finnes det forskjellige vitenskapsteoretiske oppfatninger innenfor det kvalitative forskningsparadigme. Dette er ikke stedet for en lang redegjørelse av de ulike tradisjonene, men i forlengelsen av det ovenstående er det nødvendig at vi redegjør for vårt meta-teoretiske ståsted⁴⁸.

Vår oppfatning er at de samtaler og intervjuer vi har som empirisk grunnmateriale, formidler en sosial realitet⁴⁹. Det er ikke en direkte avspeiling av den praksis som deltakerne forteller om, men gjennom samtale beskriver og utvikles det en forståelse av den praksis som vi sammen undersøker. Vi forstår den sosiale virkelighet som noe som skapes i det sosiale fellesskap fordi det er de sosiale aktørene - individene, personene - som fortolker de handlinger og den praksis de utfører og deltar i intensjonelt. Det betyr i denne sammenheng at den konkrete praksis i fengselet skapes

⁴⁶ Haavind 2000.

⁴⁷ Fog 2004.

⁴⁸ Jf. Olsen 2002.

⁴⁹ Jf. Østerberg 1960/2001.

av de aktører som deltar der og da, og av de forskjellige strukturer og dokumenter som er en del av både betjentes og fangers rammebetingelser – betingelsene for dagliglivet i fengselet. Disse betingelsene kan den enkelte forholde seg til på en mer eller mindre aktiv måte. Når vi snakker med deltakerne om denne hverdagspraksisen og om hvordan de opplever den, så beskriver de denne praksisen formidlet i form av deres subjektive oppfatning og sammen skaper vi den versjonen som blir bakgrunn for analyse- og fortolkningsarbeidet i denne rapporten. Med Kvale⁵⁰ kan det sies at vi ikke er ”gruvearbeidere” som går på jakt etter en fast og uforanderlig realitet. Vi utforsker, sammen med deltakerne, de hverdagspraksiser i fengselet som de deltar i.

2.6.2. Kunnskapsproduksjon og samtalemotodikk

Vårt standpunkt er med andre ord at forskeren deltar i den kunnskapsproduksjonen som finner sted i intervju situasjonen⁵¹. Derfor er det nødvendig, som vi har beskrevet, at forskeren har et reflektert forhold til seg selv og sin egen rolle. Forskeren er selve analyseredskapet, og derfor må forskeren være i stand til å ha en kritisk, selvreflektert holdning⁵². Det innebærer at forskeren betrakter seg selv og sin praksis fra en metaposisjon. Når man i Bourdieus forstand skal forholde seg reflektert til forskningsobjektet, innebærer det å studere betingelsene for den forskningen vi utfører – en objektivisering av det objektiviserende subjekt – nemlig forskeren. Med dette sier vi også at posisjoneringen av så vel forsker som forskningsobjekt, er en viktig del av det materialet som produseres.

Samtidig forstår vi oss selv som sosiale realister når vi utforsker fenomener som har en ekstern referanse⁵³. Det skjer f.eks. når vi spør: ”Forsøk å beskrive hvordan hverdagen ser ut nå ... og hvordan den så ut tidligere”. Her tar vi sikte på å få formidlet beskrivelser av en sosial realitet. Den sosiale realitet konstrueres ikke bare i samtalen; den beskrives, formidles og reflekteres i samtalen.

Som nevnt, ble det en del av den utforskende undersøkelsen å finne ut av hvorvidt ansatte og fanger mente og opplevde at det var skjedd en økt delegering av oppgaver – herunder myndighet. Siden det var snakk om en utforskende tilnærming, var det et poeng at deltakerne også skulle kunne fortelle om andre ting (enn de vi tok initiativ til) fra *dagliglivet i fengselet* som de mente var i endring eller som hadde endret seg.

⁵⁰ Kvale 1997.

⁵¹ Jf. Harraway 1991: 187.

⁵² Jf. Bourdieu & Waguant 2001 og Bourdieu 2001.

⁵³ Silverman 2003.

Deltakerne fikk lov til å gi temaene eget innhold med utgangspunkt i inspirasjon fra så vel en virksomhetsteoretisk som en psykologisk-fenomenologisk⁵⁴ og sosiologisk-fenomenologisk tilnærming⁵⁵. I tillegg har vi som nevnt hentet inspirasjon fra praksisforskningen. Vi bruker frasen ”inspirasjon fra” fordi inspirasjon fra ovennevnte har vært impulsivende for den delen av metoden som ble anvendt i de konkrete kvalitative intervjuene.

Det stilles et spørsmål omkring et tema: ”Kan du beskrive hvordan du opplever det å være betjent/fange i dag”, og det søkes deretter kun å stille *utdypende* og *avklarende* spørsmål slik at deltakernes perspektiv fremkommer så klart som det er mulig å oppnå i en slik situasjon.

2.6.3. Å generalisere og allmenngjøre

Jørgensen⁵⁶ fremhever at den kvalitative forskning skal konsolidere et allment begrep. Denne konsolideringen skal søke å romme det konkrete. For ham handler forskning alltid om begrepsutvikling, og i kvalitative analyser skal konteksten tolkes slik at det spesifikke blir allmenngyldig. Det er en særlig utfordring ved den kvalitative analysen, dette å skulle fremstille en sammenheng mellom personlige formuleringer og såkalte dypereliggende betydninger.

Når man har funnet mønstre og avvik fra mønstre i det empiriske materialet, er det nødvendig å undersøke hvorvidt dette kun gjelder for nettopp dette mennesket eller denne institusjonen, eller om det også gjelder for andre steder. Hvordan og på hvilke måter gjelder det vi snakker med deltakerne om for andre fanger og ansatte i den norske kriminalomsorgen, og dermed: Hvordan og på hvilke måter gjelder det vi konkluderer med i denne rapporten for andre enn de deltakere som har bidratt, og utover de referanser og kilder som er anvendt.

I vurderingen av dette har vi sett på konklusjonene i tidligere undersøkelser. Dessuten ligger det i forlengelsen av rapportens vitenskapsteoretiske og teoretiske standpunkt, at det kun er gjennom det spesifikke på ett sted og på tvers av steder at vi kan sikre objektivitet”. Kunnskap er alltid lokalisert og situert⁵⁷. Et annet poeng er at kunnskap ikke blir på ett sted, men beveger seg og forandrer seg underveis.

⁵⁴ Jf. Giorgi 1985.

⁵⁵ Fenomenologisk tilnærming vil si at man studerer forteelser/hendelser (fenomener) slik de er for den/de som opplever dem, her på henholdsvis psykologisk (individ) nivå og sosiologisk (gruppe) nivå.

⁵⁶ Jørgensen 1997.

⁵⁷ Jf. Lave & Wenger 2003.

Når vi skal finne ut av i hvilken grad erfaringer fra ett sted formidlet av én person gjelder for andre personer, er det nødvendig å trekke inn relevanskriterier. Den kunnskapen som samles i denne forbindelse, vil kunne si noe om hvordan mennesker i liknende situasjoner og med liknende bakgrunn erfarer og opplever tilværelsen i fengsel. Den analytiske oppgaven består i å finne ut hvilke aspekter ved situasjonene vi snakker om som er typiske og som kan prøves, berikes og revideres av mennesker som forskningen er relevant for. Dermed tilhører ikke vår undersøkelse den tradisjonen som søker å standardisere opplevelser i form av abstrakte gjennomsnitt og prosenter. Vi anser behovs-, menings- og betydningsdelen som sentral, og lar i stedet de ulike fortellingene supplere og berike hverandre underveis i undersøkelsens analyse.

Kvalitative analysers gyldighet dreier seg om å ”oppnå utsagnskraft i mer generell forstand”⁵⁸. Dette er hva vi legger i vår forståelse av allmenngjøring og generalisering. I kvalitativ forskning vektlegger man både beskrivelse og analyse. Vi ser på det beskrivende som det umiddelbart foreliggende: meningen, opplevelsen og sammenhengen (jf. en fenomenologisk tilnærming). I analysen ser man i det umiddelbart foreliggende - nemlig trekk og begreper samt sammenhenger mellom disse i de aktuelle beskrivelsene. På begrepsnivå betyr det at begrepene avprøves i analysen, og her ligger også tolkningen - altså at valideringen (gyldiggjøringen) sannsynliggjør våre konklusjoner på bakgrunn av beskrivelsene og teoriene. De analytiske poengene vi trekker frem, skal med andre ord finnes i de beskrivelsene vi legger frem. Det betyr at vi i analysen både beskriver, men i tillegg foretar analysen fra det presenterte teoretiske ståstedet. Beskrivelsene skal forstås og forklares ut fra gitte teoretiske ståsteder. Dette er med andre ord en *begrepsanalyse*⁵⁹. Det er viktig at vi i vårt arbeid både er trofaste mot våre teoretiske forforståelser og mot våre konkrete praksisfelt.

Gyldighet hviler derfor både på en beskrivelses *interne* lojalitet og en teoretisk *ekstern* forankring⁶⁰. Vi har beskrevet muligheter og begrensninger i den konkrete utformingen av vår undersøkelse (jf. forfatterens forord og kap. 2.3.). Videre har vi beskrevet hvordan vi forstår empati og intervjuerkompetanse som både kontekst- og subjektavhengig (jf. kap. 2.5.). Gyldighet krever at det eksisterer intersubjektivitet, i betydningen en grunnleggende gjensidig forståelse mellom forsker og utforsket i samtaler og intervjuer. Det aktuelle saksforholdet utforskes, avklares og utdypes i samtalen. Vi trekker inn tidligere presenterte, relevante saksforhold i belysningen av hvordan relasjonen mellom betjenter og fanger arter seg i dag, og hvordan den har utviklet seg historisk.

⁵⁸ Jørgensen 1997: 113.

⁵⁹ Jørgensen 1997: 115.

⁶⁰ Jørgensen 1997: 116.

2.6.4. Analysestrategi

Intervjuene er ikke utelukkende delt opp etter temaer. At mange sier det samme gjør heller ikke et utsagn mer sannferdig enn andre. Når vi skal fortolke utsagnene og perspektivene i dem, er det viktig å undersøke forholdet mellom deler og helhet, og i hvilken sammenheng utsagnet opptrer, hvilke behov og motiver som kan ligge til grunn for det, og hvilke interesser og forventninger som kan påvirke/influere behovene og motivene.

Ettersom den empiriske delen av undersøkelsen har strukket seg over en periode på tre måneder, har det vært mulig å la utsagn og fortellinger fra de første deltakerne inspirere til utvidelse og fokusering i de påfølgende intervjuene. Et eksempel på hvordan vi har undersøkt relevansen av et utsagn, er i de tilfellene der en fange har uttalt at det finnes mange fanger med psykiske problemer. Dette anvendes så som utgangspunkt for en undersøkelse av temaets relevans for andre fanger, både gjennom å utforske det og gjennom å be om kommentarer til utsagnet fra andre fanger. Det samme gjelder de ansatte.

I de konkrete intervjuene har vi foretatt det Kvale⁶¹ kaller en ”online interpretation”. Det vil si at man etter en lengre samtalesekvens oppsummerer og undersøker om den konklusjonen forskerne har kommet frem til, stemmer overens med deltakernes, eller om det bør foretas revisjoner. Generelt har oppsummeringen skjedd fortløpende i intervjuene. I eksempelvis under, har deltakeren allerede fortalt om hvordan han syns en god kontaktbetjent skal være. Etter dette intitierer forskeren til en oppsummering:

Intervjuer: ”La oss forsøke å oppsummere litt. Nå har vi vært inne på det med kontaktbetjenter. I en ideell verden, hva skulle du ønske at en kontaktbetjent ville gjøre for deg?”

Deltaker: ”Han skulle være i stand til å skaffe meg et bedre soningsopplegg. Han skal være behjelpelig sånn at det blir tilrettelagt suksessivt etter hvert som soningen min går fremover og klart når jeg blir løslatt. Han skal være et bindeledd mellom meg og fengselet. Og det er han ikke. Det skal han jo være

I gruppesamtalene har vi konsentrert oss om noen grunnleggende temaer som vi har tatt opp med hver gruppe - temaer som var knyttet til vårt mandat. Samtidig sørget vi for å gi godt med rom for frie refleksjoner og innspill fra gruppedeltakerne. I analysen har vi fulgt de tematiske prinsippene, men samlet delspørsmål under dem. Vi har også

⁶¹ Kvale 1997.

oppsummert generelle/felles innspill, samtidig som vi har betont de mer spesielle ytringene.

I de individuelle samtale har vi på samme måte konsentrert oss om noen grunnleggende temaer. For enkeltes vedkommende samsvarte disse med gruppesamtalene, mens for andre oppstod de i dialogen som ofte var mer personlig enn gruppesamtalene.

I begge sammenhenger etterlevde vi det gyldighetsprinsipp at vi fulgte opp tematiseringen inntil deltakerne kunne gå god for den presenterte avklaringen. Det samme gjelder konsensus⁶² omkring betydningen av det saksforholdet som vi introduserte. Vi har f.eks. avklart om vi mener det samme med begrepene ”relasjon”, ”rolle”, ”makt”, ”avvikler” og ”tillit”, som er noen av de mange begrepene vi har anvendt. Sagt med Jørgensen⁶³ presenterer vi som forskere ”beskrivelsestilbud”, og disse skal være produktive og lette undersøkelsen i intervjuene.

I forlengelsen av det ovenstående har vi også bestrebet oss på å foreta en teoretisk validering og overskridelse. Her vurderer vi hvorvidt de begrepene vi har satt i spill fungerer, og om de eventuelt kan bidra til en begrepsmessig utvikling og fungere som basis for generalisering utover tid og sted (kap. 7).

2.7. En konklusjon før oppgaven besvares...

En konsekvens av utvelgelseskriteriet om lang erfaring fra fengselsvesenet, som ikke var påtenkt eller tilsiktet på forhånd, er at de fleste av fangene som deltar i undersøkelsen, har et mangeårig forbruk av illegale stoffer og narkotika. Det vil si at vi med denne rapporten kommer til å beskrive den delen av fangebefolkningen som er mest utsatt og mest utslått⁶⁴. Rapporten bekrefter på dette punkt det man allerede vet: De såkalte ”gjengangere” er sannsynligvis den mest utsatte og dårligst stilte gruppen vi har. Dessuten bekreftes det at kriminalomsorgen og samfunnet ennå ikke har klart å skape tilstrekkelig gode betingelser for mange av fangene slik at de med rimelighet skal kunne forventes å forsøke å gjøre noe med sin kriminalitet⁶⁵.

⁶² Konsensus = enighet.

⁶³ Jørgensen 1997.

⁶⁴ Friestad & Hansen 2004; Hammerlin & Ødegaardshaugen 2003/2004; Hammerlin & Nesvik 2005; Nesvik 2005 og Ødegaardshaugen 2005.

⁶⁵ Om denne målsettingen, se *Strategi for kriminalomsorgen, 2004-2007*.

Langt de fleste var preget av en lang tapsliste⁶⁶ der tilværelsen som stoffmisbruker preger fortellingene om både tidligere og nåværende soning. Vi har ikke valgt ut deltakere basert på noe kriterium om at de skal ha hatt en fortid som rusmisbruker, men det er et 'funn' som bekrefter all eksisterende kunnskap om at majoriteten av fanger som har vært mye eller lenge i fengsel, har store sosiale, psykologiske og rusmiddelrelaterte problemer - og de er fattige.

⁶⁶ Om fangers tapsliste i Norge, se undersøkelsene av Hammerlin 1994; Fridhov 1993; Friestad & Hansen 2004; Skardhamar 2002, Nilsson 2002; Mathiassen 2001, 2004 og Bødal 1999.

3. Struktur-, rolle- og relasjonsforståelse

Før vi går inn på vår konkrete studie, må vi klargjøre noen begreper og prinsipper relatert til forholdet mellom struktur, rolle og personlig utfoldelse. Noen første grunnleggende spørsmål er:

- Hvordan skal relasjonene mellom fange og betjent oppfattes?
- Hvordan skal man forstå betjent- og fangerollen i praksis – og hvordan blir rolleoppgavene tolket relatert til den enkeltes personlige utfoldelse?
- Er det bare snakk om interpersonelle forhold, eller er det også snakk om sosiale relasjoner knyttet til både formelle og uformelle strukturer?
- Hvordan skal den enkeltes praksis, tenke- og væremåte forklares relatert til fengselssystemet?
- Hvis det er forandringer i den enkeltes aktørens virksomhetsbetingelser og arbeidsoppgaver – hva påvirker personens rolleutøvelse og på hvilken måte?

Med inspirasjon fra E. Goffman⁶⁷, og hans symbolske interaksjonistiske tilnærming, kan vi spørre: Hvordan kommer den 'sosiale' og 'personlige fasaden'⁶⁸ til uttrykk og hvilken mening og betydning gis den? Med 'fasade' forstår Goffman den del av en persons opptreden som fremtrer på en generell og fastlagt måte med henblikk på å definere situasjonen for dem som iakttar opptredenen⁶⁹. Fasaden er altså en persons uttrykksutstyr som mer eller mindre bevisst brukes under selvets utfoldelse.

3.1. Struktur, rolle og individ

Strukturen, eller mønstret i et sosialt system, defineres vanligvis som forholdsvis varige egenskaper og relasjoner i systemet. De forblir de samme selv om mye annet skifter, skriver D. Østerberg og F. Engelstad⁷⁰, og de tydeliggjør at

⁶⁷ Goffman 1974.

⁶⁸ Som 'personlig fasade' tenker Goffman på det som uttrykker noe vi anser kan settes i sammenheng med den opptredende selv, noe som den opptredende anses for å naturlig føre med seg over alt. "Som deler av den personlige fasade kan regnes distinksjoner, antrekk, kjønn, alder, rasemessige kjennetegn, høyde, utseende, holdning, måten å snakke på, ansiktsuttrykk, kroppsbevegelser og liknende" (Goffman 1974: 29). Noen av disse delene er mer stabile enn andre.

⁶⁹ Goffman 1974: 27.

⁷⁰ Østerberg & Engelsstad 1992.

'struktur' betegner en konstellasjon eller sammensetning av sosiale enheter eller elementer. Et fengsel har i denne terminologien en materiell og en sosial struktur (f.eks. rolleorganiseringen og nettverket av sosiale roller). Men struktur kan også brukes i en videre betydning, som kulturelle strukturer, norm- og regelstrukturer, og som verdi- og handlingsmønstre.

J. Galtung⁷¹ kan med sin klassiske strukturfunksjonalistiske studie *Fengselssamfunnet*, ses som en eksponent for en fengselsforståelse som bygger på en sosiologisk oppfatning av en streng sosial orden basert på en struktur og oppgaveorganisering som er knyttet til de forskjellige sosiale posisjonene og rollene i systemet. Forskjellige kompetansekrav og ulike maktformer og innflytelse, men også plikter og rettigheter, avtegnes i disse. Han deler inn fengselet i varierte samfunnsformer og systemer, som han betegner som henholdsvis 'fengselssamfunnet', 'fangesamfunnet' og 'betjeningssamfunnet'. Han poengterer at et sosialt system i alminnelighet og et samfunn i særdeleshet kan ses som et system av samhandlinger regulert av normer. Med 'norm' menes hvilket som helst prinsipp etter hvilket en mengde handlinger blir delt i tre deler: De handlinger som er påbudte ("riktige"), de som er tillatte ("nøytrale") og de som er forbudte ("gale"). Normene forutsetter videre både sanksjonering og internalisering hvis de skal kunne virke.

Galtung velger å bruke betegnelsen 'fengselssamfunn' på tross av at han i sosiologisk forstand vil betegne det som et sosialt system. Et 'samfunn' karakteriseres 'vanligvis ved at det selv har alt det trenger for å holdes intakt. Fengselssamfunnet derimot, er i konstant samhandling med samfunnet utenfor, det norske samfunnet og spesielt viktige undersystemer i det.

Galtung deler igjen opp fengselssamfunnet i 'fangesamfunnet' og 'betjeningssamfunnet'. Aktørene⁷² i fangesamfunnet er fangene, og aktørene i betjeningssamfunnet er eksempelvis betjentene, lederne, kontorpersonalet, helse- og behandlingsspersonell. Både de ulike samfunnene og systemene kjennetegnes ved stratifisering⁷³, ulike beslutnings- og maktdisponeringer, forskjellige sosiale posisjoner og pyramidalt hierarki.

Spørsmålet er altså om denne rigide strukturtenkningen preger dagens fengselsforståelse på praksisfeltet slik at det er rollerelasjonene som dominerer interaksjonen, eller om det er slik at personlige egenskaper og uformelle samhandlingsmønstre preger de interpersonelle forholdene. Kort og godt og relatert til nåværende oppgaver: Hvordan virker det nye regelverket, den

⁷¹ Galtung 1956.

⁷² Den personen som handler i og gjennom en sosial rolle, kalles 'aktør'.

⁷³ Stratifisering = lagdeling, dele inn i ensartede klasser.

dominerende ideologien, teknologien og de historisk gitte føringene på relasjonene eller samhandlingen mellom betjenter og fanger? Dette kan presiseres i følgende spørsmålsstillinger:

- Er man rolle- og systemstyrt?
- Hvordan formes hverdagsrelasjonene mellom de ulike aktørene i systemet, og hva avtegnes i fengselshverdagens virksomheter, fangenes og betjentenes dags-, uke- eller årsrytme?
- Hva former fange- og celletilværelsen?
- Hva former samhandlingene og motsetningene i den?
- Hva bestemmer de beslutningene som tas?
- Hvilke normformuleringer og forventninger dominerer?

Hvis Galtungs (og andre strukturfunksjonalisters) perspektiv er riktig - om at ethvert sosialt system krever sosialisering til systemet der den enkelte må tilegne seg systemets kultur og spesielt dets normer, må vi spørre oss:

- Hvilken form og innhold har denne sosialiseringsprosessen ved de endringene som er inntrådt?
- Bygger systemet på en grunnleggende idé om konflikt eller tilslutning?
- Kan ikke både fangerollen – og for den saks skyld kjønnsrollen – også være et ideologisk, og ikke bare en åpen, men også et skjult uttrykk for makt, disiplinering og undertrykkelse?
- Er ikke rollerelasjonene også omsorgsorienterte?

Rollebegrepet er et klassisk sosiologisk begrep med dype røtter i funksjonalismen og amerikansk strukturfunksjonalisme. Roller forstås da relatert til forventninger og normer som er knyttet til en spesiell posisjon, men en rolle kan ikke tenkes uavhengig av andre roller. For eksempel kan betjentrollen ikke forstås uavhengig av fangerollen. Rollerelasjonen preges av forholdet mellom dem.

Imidlertid blir forståelsen og bruken av rollebegrepet anvendt innenfor flere sosiologiske skoleretninger. Den symbolske interaksjonismen⁷⁴ er f.eks. opptatt av interaksjonen og kommunikasjonen mellom ulike aktører og hvordan begreper, ord, regler og normers betydning oppleves, forstås, utøves, forandres og utvikles.

⁷⁴ Den symbolske interaksjonismen har et mikrososiologisk perspektiv (f.eks. gruppeperspektiv) der handlingers sosiale betydning studeres innenfor bestemte sosiale kontekster. Mennesket formes i samhandling med andre – interaksjonen. Det interageres eller samhandles symbolsk ut i fra symboler (språk, tegn, gester), og man er mer eller mindre enige om betydningsstrukturene. Det dreier seg altså om den sosiale samhandlingen mellom mennesker. Se for øvrig Hammerlin & Larsen 1997: 152.

Rolleperspektivet kan også knyttes til to sosiologiske tradisjonelle posisjoner ut fra enten et konfliktperspektiv eller et konsensusperspektiv. I en konformistisk tilnærming kan den enkelte bli særdeles rigid i sin norm og regelforståelse. På spørsmålet om hvorfor det finnes regler og normer, svarer man forskjellig ut fra de nevnte perspektivene. Dette får selvsagt betydning for rolleforståelsen og måten man utøver rollen på.

P. Bourdieu⁷⁵ poengterer at aktørene handler bevisst eller ubevisst i relasjon til materielle og symbolske interesser, og også i relasjon til den institusjonelle organiseringen. Den strategiske handlingen kan ikke bare knyttes til bevisste valg; strategi er også handlinger som springer ut av internaliserte og erkjente erfaringer. Roller kan også betegnes som et *bilde* av en sosial funksjon, eller med - inspirasjon i Marx' begrep om 'økonomiske karaktermasker' (*Kapitalen*) - som en "sosial karaktermaske".

Det er imidlertid viktig at 'rollen' forstås på en dynamisk måte⁷⁶. Slik forstått anses rollen for å ha en mulighet for overskridelse gjennom rollebetingelsene. 'Roller' oppfattes som dannet av normer og forventninger, men uten at den nødvendigvis er entydig fastlagt fordi aktøren har en viss frihet til å utforme og "spille" rollen etter eget skjønn.

Det dynamiske aspektet er et sentralt poeng hos blant andre Goffman, som innførte flere nyanser og grunnprinsipper for å utdype denne type rolleforståelse; begrepet '*rolledistanse*' ('role distance') betegner at den enkelte personen (aktøren) innfører en 'distanse' mellom seg selv og rollen som han/hun som rolleinnhaver er forventet å utøve. Goffman utformet også andre viktige begreper: Han utviklet begrepet '*rolleforpliktelse*' ('role commitment') relatert til den plikten og de gitte føringene som var tildelt en person i kraft av å være rolleinnhaver. Han opererte også med begrepet om en '*rolletilknytning*' eller '*rolletiltrengning*' ('role attachment'), som har mer karakter av den rollen en person ønsker å spille, og til sist begrepet '*rolleomfavning*' ('role embracement') som beskriver en persons oppslukende rolleopplevelse, og som han/hun frivillig påtar seg.

Viktig er også begrep som '*rollekonflikt*' – dvs. den enkelte aktørens opplevde motsetninger innenfor en rolle han/hun utøver (intra-rollekonflikt) eller mellom ulike roller som han/hun skal utfolde (inter-rollekonflikt). 'Roller' kan forstås læreteoretisk, og da relatert til enten imitasjon, sanksjoner (belønning og straff)

⁷⁵ Bourdieu 1977.

⁷⁶ I motsetning til en mekanisk, statisk og deterministisk rolleforståelse, der rollen representerer en tillukket handlingsform.

eller kompetansegivende tiltak. Sånn sett skjer læringen både formelt og uformelt relatert til den dominerende kulturen som preger den sosiale arenaen. TR-prosjektet som vi har inne på tidligere, viste at i mange situasjoner og relasjoner dominerte særlig den uformelle maktstrukturen og de uformelle normene og forventningene. Dette gjaldt ikke minst der enkeltpersoner eller grupper på en avdeling hadde stor uformell makt, eller der en viss uformell kultur hadde formet seg over tid. I visse sammenhenger var disse uformelle føringene til hinder for endringsprosesser og en mer fleksibel utøvelse av betjentrollen.

Bevisstheten om de forskjellige aspektene ved rolleutøvelsen relatert til en nødvendig strukturell analyse på forskjellige nivåer i systemet, er av sentral betydning når man skal forme en "ny sosial funksjon" eller 'rolle'. Dette var ett av problemene ved utviklingen av kontaktbetjentrollen, det at man ikke i tilstrekkelig grad har forstått rolleutøvelsen i et sosiologisk-strukturorientert perspektiv. Man ville på den måten ha vært tidligere klar over de problemene som mange i vår undersøkelse hevder preger kontaktbetjentordningen.

På mange måter kan Goffmans nyanserike rolleforståelse være et nyttig delspeskt i vår analyse og da relatert til hvordan den enkelte fange og ansatte '*spiller sin rolle*'. I Goffmans perspektiv ser man også det handlende subjektets kreative og utviklende forhold til rolleutøvelsen. Dermed viser Goffmann både til sosiologiske og sosialpsykologiske forhold i sin rolleforståelse.

Også sosiologen D. Riesmans⁷⁷ begreper om 'det tradisjonsstyrte', 'det indrestyrte' og 'det gruppestyrte' mennesket, er interessante tilnæringer til inspirasjon i vår analyse. Den enkelte er påvirket og mange ganger bundet av tradisjoner og internaliserte normer og føringar som virker hemmende på den enkeltes valg. Rolleutfoldelsen foregår imidlertid innenfor visse sosialt påvirkelige rammer, og det er nødvendig for forståelsen av den enkeltes personlige rolleutøvelse at visse roller gir større handlingsrom og betingelser for kreativ utfoldelse sammenliknet med andre.

Sosiale relasjoner deles ofte inn i formelle og uformelle former for samkvem. De formelle kan ha sterke føringar i form av lover, normer og regelverk, og derav relasjonelle forventningar som avspeiler disse. Relasjoner kan også være påvirket av et uformelt samvirke der de personlige egenskapene, ytringene og behovene får utløp. Sånn sett kan relasjonene få form av å være preget av en formell eller uformell kontroll som kan knyttes til ulike maktformer. Generelt snakker vi om en formell og uformell makt. Den formelle (f.eks. lov- og regelstyrte) kan enten styrkes eller svekkes ved uformelle maktkonstellasjoner, som kan være av

⁷⁷ Riesman 1985.

forskjellig karakter og svært situasjonsbetinget, og omvendt – den uformelle kan beklippes ved de formelle.

3.1.1. Ekskurs: Om ulike reduksjonistiske forståelsesmåter

Tradisjonelt sett har det foregått en diskusjon - særlig i sosialfilosofien, sosiologien og sosialpsykologien - om forholdet mellom individets utfoldelse og strukturbetingelser. Noen velger et *deterministisk* perspektiv, andre et *indeterministisk*; atter andre forsøker å forene de to perspektivene. Dette er relevant for måten man forstår forholdet mellom individ og samfunn på – og derav forholdet mellom individ og rolleutøvelse. Men sosiologien og psykologien opererer også med skoleretninger og teorier der det handlende individet eller subjektet (som personlighet og ikke bare som rollebærer) er i sentrum for studien.

Psykologiske og sosiologiske teorier kan grovt deles inn etter måten de forklarer forholdet mellom individ og samfunn på⁷⁸. De ulike tradisjonelle perspektivene kan skisseres som følger:

1) På den ene siden er de svært sosiologistiske og strukturalistiske teoriene, som tenderer mot å oppfatte individet bare som et objekt eller offer for ytre krefter og de samfunnsmessige betingelsene. Visse teorier poengterer at samfunnets strukturer har en selvstendig eksistens og kollektiv bevissthet (*sui generis*⁷⁹) som virker uavhengig av individene som lever i samfunnet og i systemet. Individet forstås da mer eller mindre som en viljeløs marionett - styrt, kontrollert, bestemt og formet av de strukturelle betingelsenes sosiale trykk og bindinger. Den enkelte kan også bli oppfattet som identisk med sine roller og som determinert av normer og forventninger som stilles til rolleoppgaven. Spørsmålet blir således om, eller hvordan, roller, normer og forventninger internaliseres, og på hvilken måte og i hvilken grad en person identifiseres med rollen sin?

Ut fra et strukturfunksjonalistisk perspektiv er 'rolle' et begrep som viser til sosiale strukturer og samfunnets eller systemets sosiale differensiering. Individet blir en institusjon og identisk med en sum av ulike roller⁸⁰; individene er dermed aktører som utøver like og ulike, internaliserte roller som er bestemt av strukturelle og kulturelle betingelser; den enkelte handler mekanisk og ufritt, og aktørene blir overintegreerte.

⁷⁸ Hammerlin & Larsen 1997.

⁷⁹ *Sui generis* = i seg selv.

⁸⁰ Dahrendorf 1971.

2) På den andre siden har vi de psykologiske og sosiologiske teoriene, som "river" individet mer eller mindre løs fra de sosiale betingelsene og nærmest ser det i et sosialt vakuum. Samfunnet settes i parentes. Den enkelte forstås med basis i indrestyrende betingelser, som den enkeltes psyke eller biologi. Men det er også de teoriene som gjør den enkelte uavhengig av de sosiale og materielle betingelsene ved å betone at individet er selvforvaltende, fritt og helt ansvarlig for sine handlinger. Slike forklaringsmåter knyttes gjerne til et indeterministisk perspektiv. Ofte blir samvirket mellom personer også redusert til enkeltindividers valg av væremåter, uavhengig av de sosiale og materielle kontekstene samhandlingen foregår i (ekstrem form for relasjonistisk og interpersonell forklaring). Vi kan også begrepsmessig skille mellom det som kalles 'makrososiologi' og 'mikrososiologi': De strukturalistiske teoriene opererer mer på makronivå (ulike samfunnsnivåer), de handlingsorienterte mer på mikronivå (på et individ- og gruppenivå) og ofte ut fra et individualistisk perspektiv. Begge disse beklippende og reduserende forståelsesmåtene har som utgangspunkt et "enten-eller-perspektiv".

3) I tillegg har vi andre sosiologiske og psykologiske retninger som bygger på et "både-og-perspektiv": Grunnprinsippet i disse teoriene er at den enkelte er et skapende og handlende subjekt som er påvirket av det samfunnslivet det lever og er virksomt i, men som samtidig handler ut fra sine egne behov, motiver og mål. Den enkelte betraktes som handlende og skapende i et indre forhold til de gitte kulturelle, sosiale og materielle betingelsene som det er virksomt i.

Men hvordan skal de generelle og prinsipielle betraktningene relateres til fengselssamfunnet og virksomheten der?

3.2. Fengselsvirksomhetens strukturelle betingelser

Fengsel som institusjon og som virksomhet må forstås i et indre, vekselvist forhold til samfunnet for øvrig – et forhold vi kan formulere som "samfunnet i fengselet og fengselet i samfunnet"⁸¹:

⁸¹ Dette henspiller på at ulike former for samfunnsmessige virksomheter, - som idealer, normer, ressurstilganger, fengsels- og straffeideologi - påvirker og er en del av fengselslivet. Videre henspiller dette på at den sosiomaterielle struktur og de sosiale og materielle forhold formes i et fengsel på systemets egne betingelser. Betegnelsen 'fengselssamfunnet' som Galtung og andre bruker, indikerer nettopp ett indre forhold mellom samfunn og fengsel.

Et fengsel er en av flere sosiale arenaer der ulike grupper og individer har varierte oppgaver ut fra systemets eller fengselsvirksomhetens sosiomaterielle betingelser og kravstrukturer. Sentralt for praksisstrukturens innhold og form er ulike lover og regler for virksomheten. Hverdagen i fengselsvirksomheten er således formet som en kontrollert og ordnet virksomhetsarena. Tilretteleggingen er av både ideologisk, arkitektonisk, materiell og sosial art. Så en fengselsvirksomhet utvikles også på basis av det som kan betegnes å være et selvrefererende og selvutviklende system i den forstand at det har sin egen historie, sosiale og materielle forutsetninger. Et hvert fengsel har med andre ord sitt særegne liv, sin særegne form og et bestemt innhold formet i en historisk prosess og med bestemte fremtidsmål, som enten er offisielle og politisk bestemte, eller som er knyttet til institusjonens nødvendige egenutvikling.

Vi kan skille mellom ulike kontekst-, struktur- og prosesskomponenter, som skjematisk kan summeres opp som følger:

- Det straffeideologiske grunnlaget, og forskjellige lover, regelverk osv. for straffegjennomføringen.
- Internasjonale konvensjoner, avtaler og krav – etiske og fagetiske krav.
- Politiske og ideologiske føringer og målsettinger.
- Generelle og sektorielle historiske og kulturelle forutsetninger (bl.a. nasjonale, institusjonelle, gruppemessige; disse er både formelle og uformelle praksis- og kravstrukturer). Institusjonshistoriske forutsetninger – tid og rom.
- Økonomiske ressurser, fordelinger og disponeringer (jf. også økonomi som styringsmiddel).
- Tekniske og materielle ressurser, tilrettelegginger og forhold; tidsressurser
- Fengslenes struktur, størrelse og form, beliggenhet; forholdet mellom de ulike delstrukturene (avdelingene), gruppestrukturene og individets forhold til omverden og fengselsmiljøet; sonings- og arbeidsmiljøets innhold og form.
- Fengselets historiske fundament.
- Makthierarkiske strukturbetingelser (både sentralt og lokalt, formelle og uformelle maktrelasjoner). Nye idealer som aktuelle management-modeller, effektivitets- og resultatstyrte krav dominerer for tiden sterkt organiseringen av blant annet kriminalomsorgens organisering, virksomhetsmål og ledelsesideologi, samt fengslenes ressurstilganger og deres innhold og form. Et disiplinert eller ikke-disiplinert hierarki.
- Arbeidsdeling og ulike sektorer, institusjoners og fagfolks spesialoppgaver. Spesialist- eller generalistvirksomhet.
- Faglig og vitenskapelig kunnskapskapital; ”sunn fornuft”-kunnskap; også subkulturelle betingelser påvirker; det samme gjelder også allmennoppfatningen, den gitte kollektive viten og den kollektivt pregede kunnskapskapitalen.
- Kjønnsspesifikke og andre sosiale differensieringsvariabler.

- De sosiale og materielle betingelsene har også forandret seg over tid og representerer betydelige begrensninger og muligheter for gruppens og den enkeltes virksomhet og utfoldelse.

Analytisk sett kan vi oppsummere med at virksomhetsbetingelsene og praksisstrukturene i et fengsel påvirkes av en rekke faktorer som den enkelte aktør må forholde seg til på en personlig måte til. Den måten fanger og betjener omgås på, er med andre ord både regulert av deres konkrete kontekst og av den måten de enkelte personene velger å forholde seg til og delta i denne strukturen på.

3.3. Skapende subjekter vs. "rolleroboter"

Vårt perspektiv er at den enkelte kan påvirkes mer eller mindre i rolleutøvelsen av de kravstrukturer, normer og forventninger som er knyttet til arbeids- og rolleoppgaven, men at den enkelte rolleutøver er et selvstendig skapende og handlende subjekt som forholder seg både til de sosiale og materielle betingelsene og til rollekravene, regler o.a. på en *personlig* måte (jf. kap. 3.1.1., pkt. 3). Hvor påvirket personene er av de formelle og uformelle føringene, avhenger av både relasjonens innhold og form, av kunnskaps-, erfarings- og kompetansekapital, de(n) andres tenke- og væremåte, og av omstendighetene og situasjonen rundt arbeidsoppgavene som virksomheten skal utøves i. Den enkelte kan velge å bli svært plikt-, norm- og regelstyrt, men også å være selvstendig, kreativ og relativt autonom i sitt forhold til rolle- og regelkravene.

Relasjonene på gruppe- og individnivå får betydning og mening innenfor det aktuelle virkefeltet, men virksomheten påvirkes også av utenverdens ressurstilføring og ulike aktørers, institusjoner og organisasjoners forhold til den. I et fengsel betrakter vi relasjonene på flere nivåer:

- Fengselets forhold til omverdenen – til samfunnet, departementene, andre organisasjoner og institusjoner, til regionene.
- Organisasjons- og institusjonsnivå.
- Avdelingsnivå.
- Gruppe- og rollerelasjonelt nivå.
- Individnivå, som subjekt-subjekt relasjoner – altså som relasjonene mellom de ulike enkeltpersonene.

Relasjonenes innhold og form kan være formet svært rigid og kontrollert i forhold til de lover, regler, normer og konvensjoner som er bestemmende for virksomhetsoppgavene. Men de kan også være influert av kultur-, idé- og praksiskrav som er formet over tid, og som har en mer uformell strukturell

karakter. Ikke minst reproduseres, omdannes og nydannes virksomhetsbetingelsene (f.eks. arbeidsbetingelsene), deres mening og betydning av handlende og skapende personer og subjekter. Dette skjer gjennom både individuelle og kollektive innsatser, og ved enkeltpersoners personlige forhold til virksomhetsbetingelsene og måter han/hun forstår og utøver rollen på. Således er fange- og betjentrollen (og andre rollevirksomheter) gitt betydning og mening både ved formelle, generaliserte, gruppemessige utforminger på den ene siden, og på den andre gjennom personlig moral, idealer, verdier, tenkemåter, aktiviteter, kompetanse og handlinger. En aktør i et system er altså ingen rollerobot eller mekanisk dukke, men et handlende og skapende subjekt som blant annet forholder seg på en personlig måte til de(n) bestemte rollen(e) som han/hun har i systemet. Den enkeltes kunnskaps- og erfaringskapital, hans/hennes holdninger til, tolkninger og forståelse av lover, regler, konvensjoner, hans/hennes menneskesyn og fangesyn m.m., vil påvirke være- og tenkemåten og måten man utfører rollen på. Dette er et vesentlig poeng for vår studie, da nettopp den viser at også innenfor en total institusjon, med betydelig grad regelstyring, kontroll og rolledisiplinering, der rollerelasjonene har sine klare kravstrukturer, vil subjekt-perspektivet være en grunnleggende forutsetning for analysen: Det er subjekter og konkrete personer, hver med sin individual- og sosialhistorie og personlighetsdannelse, som handler i og gjennom praksisstrukturer, og som både reproduserer, former og omformer virksomhetsbetingelsene. Sån sett uttrykkes både kollektive og personlige behov, motiv, meninger og betydninger i måten den enkelte er virksom på – både psykologisk sett og ved den praktiske utfoldelsen.

At vår studie skal se på relasjonene mellom betjenter og fanger i en situasjon og prosess der en økt delegering av oppgaver er forutsatt som en historisk gitthet, betyr at vi må forholde oss til relasjonenes innhold, form og utvikling på flere nivåer: De er steds- og situasjonsbundet og derfor må de forstås innenfor konkrete rammer som de influeres av og som preger dem: For det første som fengsel i samfunnet – samfunnet i fengselet; for det andre som avdelingen i fengselet og fengselet i avdelingen; for det tredje som et rollerelasjonelt forhold; for det fjerde som relasjoner mellom subjekter eller personer innenfor disse betingelsene. Relasjonene har en formell regelstyrt karakter, og en uformell – altså en åpen og en skjult form.

Som et eksempel på sistnevnte, kan vi bruke det som kalles på fagspråket for ”Johari-vinduet”⁸². Det skiller mellom ”det åpne” og ”det lukkede” vinduet – som representerer uttalte og skjulte normer. Det åpne vinduet avdekker de synbare og definerte normene. Det lukkede vinduet angir de normene man ikke får avsløre for andre om gruppen.

⁸² Luft 1984.

Figur: Johari-vinduet. (Luft 1984)

	Medvetet för gruppen	Ej medvetet för gruppen
Medvetet för andra	Öppet fält Öppet uttalade normer. Gruppens sociala 'ansikte' utåt.	Blint fält Normer som andra lägger märke till, men som individen eller gruppen inte är medveten om.
Ej medvetet för andra	Dolt fält Hemliga och ofta uttalade regler för beteende som andra inte får ta del av.	Okänt fält Normer hos personligheten och grupplivet som vare sig medlemmarna eller omvärlden uppfattar.

Johari-vinduet består av fire felt: det åpne, det skjulte, det blinde og det ukjente. I det åpne feltet ser vi gruppen/individet slik gruppen eller den enkelte fremstiller seg selv, altså slik de/den vil bli sett. Det skjulte feltet er det åpnes motsetning: Her finnes "hemmelige" eller uuttalte regler og normer for være- og tankemåter som andre ikke må få ta del i. Det blinde feltet er normer som de andre kan legge merke til, men som aktørene som er virksomme i feltet ikke er bevisst. Det ukjente feltet omfatter normer for den enkelte og gruppen som verken de som virksomme aktører eller andre utenfra oppdager.

Også Goffmans inntrykksstyring (impression-management), dvs. den presentasjonen og det inntrykksbildet den enkelte rolleutøver gir til andre, er betegnende på samme måte som Johari-vinduet. Hans teatermetafor og dramaturgiske modell med 'frontstage' og 'backstage' kan gi visse inspirasjoner i en liknende analyse. Goffmans analyse viser også til forholdet den enkelte har til rollekrav og egen personlig utfoldelse. Den enkelte er altså ikke bare rolledeterminert. 'Frontstage' er der hvor den enkelte rolleinnhavers synbare fremtreden finner sted, mens på 'backstage' er man skjult for "publikums" vurderende blick. Backstage er altså den skjulte plassen hvor vi lar rollemaskene falle. En liknende 'selvopprettholdelse' har Goffman i boken *Interaction Ritual* fra 1972. Begrepet han anvender er 'face-work'. Den enkelte har en væremåte som søker å opprettholde et visst bilde for andre, men man kan "tape ansikt" hvis det kommer informasjon frem som bryter med det bildet som gis, eller man kan være 'out of face' ("ansiktsløs") hvis man ikke har et ansikt som gir et bilde som avspeiler det som kan normalt forventes av personen.

I vår studie synes det som at de nevnte strategiene gjennomføres av rolleinnhaverne – både fanger og betjenter; våre samtalepartnere gir indirekte eller direkte uttrykk for at motparten handler etter slike mønstre. Mønstrene er dessuten strukturkonkrete –organisert og ordnet under helt bestemte institusjonelle forutsetninger og forventninger. Selvsagt har samtalen mellom to personer personlig preg og form (både formelt og uformelt), men den er som oftest knyttet til et saksforhold og en kommunikasjonsmessig tilrettelegging som påvirkes av en maktmessig ubalanse i forholdet – både relatert til rolleforholdet betjent-fange, og til de konkrete situasjonsrelaterte livsbetingelsene den enkelte er i.

Samtalen og kommunikasjonen formes i forhold til både de formelle forventningene man har til hverandres handle- og tenkemåter i den sosiale posisjonen de er virksomme i, men også gjennom de mer individuelle og uformelle ytringene som formes i samtalen. Det personlige aspektet i samtalen kan ikke være fritt: Det er bundet på en svak eller sterk måte til nettopp de formelle kravstrukturene. Roller og strukturer blir ofte sett som statiske og lite smidige regulatorer for mennesker i samspill. Det trenger de ikke være; rolleutøvelsen og strukturer kan være dynamiske og den enkelte kan praktisere sin rolle på en kreativ måte ut fra de rettigheter og plikter som tilkjennegis den. Sosiologen P. Bourdieu har i sin seneste bok⁸³ poengtert nettopp dette dynamiske poenget.

Spørsmålet er i hvor stor grad og på hvilken måte den enkelte lar seg styre eller påvirke av de formelle og strukturelle kravene og føringene, eller omvendt – hvor fristilt, uformell og autonom han/hun er og kan være i rolleutøvelsen i praksisen under samhandlingen og kommunikasjonen. Men det er bare én problemstilling: En annen er hva den enkelte rolleutøver lar seg influere av i arbeidsvirksomheten og i relasjonene. Det er ikke bare snakk om den konkrete relasjonen og dennes selvrefererende betingelser; den enkelte utøver blir også bedømt gjennom andre ulike aktiviteter i hverdagslivet som ikke nødvendigvis direkte kan bindes opp i spesifikke relasjoner og konkrete møter mellom betjenten og fangen. Sier fangen at betjentene sitter mye på kontoret og er lite aktive, er dette et uttrykk for en kritikk og en mistillit som også preger fangens holdninger til personen og hans/hennes rolleutøvelse generelt. En svært regelstyrt og rigid betjent får også ord på seg for å være det; dette påvirker både kollegers og fangers forhold til ham/henne. Men det er ikke bare holdninger som påvirker måten man utfører oppgaver på: Viktig er også kompetansen og kunnskapskapitalen – dvs. i hvilken grad den enkelte har kunnskaper om rolleutøvelsen, regelverket o.a., og de kjønns- og aldersmessige forventninger og holdninger til hvordan rollen utøves.

⁸³ Bourdieu 2005.

3.4. Teori om relasjoner

'Relasjon' er et sentralt begrep i oppgaveformuleringen som danner rammen for denne rapporten. Det er altså eventuelle konsekvenser for *måten å være sammen på for betjent og fange* som ønskes belyst. Antakelsen i spørsmålsformuleringen er også at eventuelle endringer i myndighetsutøvelse fra betjentens side har konsekvenser for den relasjon han/hun deltar i sammen med en fange.

Begrepet 'relasjon' kommer av det latinske verbet *relatio*, som betyr henførelse. Innenfor psykologien anvendes 'relasjon' i mange sammenhenger som synonym med "forhold"⁸⁴. Det kan dreie seg om både sosiale og følelsesmessige forhold, både mellom individer, mellom individer og grupper og mellom grupper⁸⁵. I denne rapporten ligger hovedfokuset, i samsvar med ovenstående definisjon, på *relasjonen mellom individer*, i dette tilfellet mellom betjent og fange. I rapporten veksler vi mellom å snakke om subjekter og individer kontekstuert, som vi har gjort rede for.

Relasjoner kommer til uttrykk på mange måter. Noen relasjoner er mer symmetriske, dvs. mer likeverdige, enn andre. Andre relasjoner er *asymmetriske*, dvs. at det ene subjektet har makt og beslutningsmyndighet over det andre. Relasjonene vi undersøker er nettopp det i den forstand at det ene subjektet, betjenten, i enkelte situasjoner har beslutningsmyndighet overfor det andre subjektet, nemlig fangen. Betjenten vil sannsynligvis ikke oppleve situasjoner der fangen har beslutningsmyndighet overfor ham/henne, men det kan godt være tilfeller der fangen kan utøve en form for makt eller press overfor betjenten. Derfor vil det i enkelte situasjoner være slik at betjenten er den sterke part i en asymmetrisk relasjon, mens det i andre situasjoner kan være fangen som er den sterke.

Som blant annet Crawley⁸⁶ trekker frem, oppstår det ofte en stor grad av intimitet i et langvarig samarbeid mellom betjent og fange, og da særlig i relasjonen mellom kontaktbetjent og kontaktfange. Videre er det kjent at kvaliteten på relasjonen mellom fanger og betjenter har betydelig innvirkning på atmosfæren i et fengsel⁸⁷.

3.4.1. Interpersonelle relasjoner

Hvordan kan vi forstå dynamikken i interpersonelle relasjoner? I avsnittet om rolleforståelse går det tydelig frem at relasjoner må forstås som sosiale og i et

⁸⁴ Egidius 2001.

⁸⁵ Egidius 2001: 487.

⁸⁶ Crawley 2004.

⁸⁷ Crawley 2004: 42.

innvendige forhold til både institusjonen(e) og samfunnet i sin helhet. Som Dreier formulerer det:

“Relations between persons are embedded in social relations in structures of social practice. If relations are not seen as part of particular social practices, they are not seen as social relations but merely as interpersonal relations”⁸⁸.

Som vi har spesifisert i metodekapitlet, vil ”måter å være sammen på” være den analytiske oversettelsen av interpersonelle ”relasjoner” mellom fanger og betjenter, og dermed fokus for analysene. I intervjuene og samtalene forteller både fanger og betjenter om konkrete måter å være sammen på relatert til arbeidet de gjør – og da spesielt i kontaktbetjentarbeidet og i den ordinære fengselshverdagen. De forteller videre om hvorvidt det er en forskjell på soningen før og nå, og i så tilfelle hva denne forskjellen går ut på. Det er en viss variasjon i antall år deltakerne har sonet, men mange har soningserfaring som strekker seg helt tilbake til midten av 1980-tallet. Noen har enda lengre erfaring, andre kortere.

Før vi kan se nærmere på hva deltakerne forteller, må vi imidlertid ha noen teoretiske grep vi kan analysere det konkrete interpersonelle nivået med. Disse grepene skal fungere i samklang med begrepene vi har presentert i avsnittet om rolleforståelser. Relasjoner er sosiale, og de ”gjøres av ”og ”skjer mellom” mennesker.

3.4.2. Å relatere seg til noe og noen

Når mennesker møtes i profesjonelle relasjoner der den ene i kapasitet av fagperson ”har en intensjon” med den andre som ”klient”, ”bruker” og/eller fange, vil situasjonen naturligvis skille seg fra andre mer tradisjonelle sosiale relasjoner. Som vi har beskrevet eksisterer det noen spesielle forventninger til begge parter i de relasjonene som utspiller seg mellom fanger og betjenter. I hverdagslivet i fengselet, som vi har fått beskrevet når vi har snakket med fanger og betjenter, er det ikke snakk om at betjentene skal være ’behandlere’ i terapeutisk forstand. Dette er ikke betjentenes rollefunksjon. Av det følger det også at fangene ikke skal klientgjøres i klinisk psykologisk forstand. Måten hverdagen er strukturert på, som definert av retningslinjene for praksisen i fengselet, legger opp til at betjentene skal hjelpe fangene til å leve et liv fritt for kriminalitet. Det betyr at relasjonen mellom den enkelte fange og den enkelte betjent – samt gruppene imellom - har betydning for det samarbeidet som skal finne sted.

Når en relasjon har flere mål og hensikter, og kvaliteten på relasjonen er viktig for oppnåelsen av disse⁸⁹, er det *påkrevd* at man legger til rette for at dette skal være mulig.

⁸⁸ Dreier 2005.

Det vil si at en kontaktbetjent og en kontaktfange skal gis *muligheten til* å gjøre det arbeidet de skal. Dette kan de ikke klare uten støtte. Samtidig med at det strukturelle og organisatoriske må legges til rette, er det også viktig at de to som skal samarbeide, tilpasser seg hverandre. Det innebærer at den aktuelle betjent og den aktuelle fange må kunne etablere og utvikle en relasjon som inkorporerer den nødvendige trygghet, slik at den ene parten – fangen – stoler på at den andre parten – betjenten – vil ivareta hans/hennes interesser og behov. Dette krever en spesiell *konstruktiv mellommenneskelig relasjon*⁹⁰.

Opgaven som betjentene er blitt tildelt i forbindelse med den nye Straffegjennomføringsloven og påfølgende rundskriv, fordrer, etter vår mening, at betjenten kan delta i etableringen av et utviklingsrom⁹¹ for fangen, slik at denne kan utvikle seg i henhold til intensjonene. Alle mennesker går inn i samværsformer og relasjoner med en forhistorie og erfaringer som på noen punkter likner mange andres og på andre punkter er helt personlige. Vi mennesker (forutsatt at vi kommer fra samme kulturkrets) stammer på sett og vis fra en ”felles jord” i betydningen en overordnet, felles kultur⁹². Men vi er også ganske forskjellige alt etter hvilke livserfaringer vi har tilegnet oss i mer spesifikke kulturelle og samfunnsmessige praksisfellesskaper.

Alle mennesker har gjort seg sine erfaringer med hvordan det er å være ”seg selv” alene og hvordan det er å være ”seg selv” blant og sammen med andre. Erfaringene vi mennesker gjør oss i det å være ”oss sammen med andre”⁹³, påvirker hvilke forventninger vi har til mellommenneskelig samvær og dermed mellommenneskelige relasjoner. Gjennom deltakelse i felles virksomhet med andre mennesker, er det mulig å endre etablerte negative forventninger – men dette skjer ikke av seg selv. Forhåndsantakelsen i vår undersøkelse er at betjentene må ha evne til å kunne sette seg inn i fangenes perspektiv, i den forstand at de *må ha en viss forståelse for fangenes subjektive opplevelsesverden*, om de skal lykkes i å gjennomføre det arbeidet departementet forventer. Vi har vært inne på at det må etableres en praksisstruktur i fengselshverdagen som muliggjør dette. Dessuten krever en god relasjon at fangene *gir* betjenten muligheten til å oppnå denne forståelsen.

Måten vi er sammen på – måten vi møter hverandre på – signaliserer ofte tydeligere enn ord om vi *vil den andre vel*. I en tidligere undersøkelse⁹⁴ fortalte en fange at det er svært viktig for fanger å føle at de blir tatt på alvor, men at det kan være vanskelig å stole på at det er tilfellet når man er avhengig av personalet i et fengsel. Sagt med fangens egne

⁸⁹ Jf. Rundskriv fra KSF 2/2002.

⁹⁰ Strupp 1973 I; Schibbye 2005: 267.

⁹¹ Vi er her inspirert av Vygotsky (1982) og hans begrep ”sone for nærmeste utvikling – ZPD”.

⁹² Jf. Mammen 1989; 2004 og Fog 2004.

⁹³ Jf. Stern 1991 I; Johnsen, Sundet & Torsteinsson 2000.

⁹⁴ Mathiassen 2004.

ord, ønsket han å være mer ”enn en arbeidsoppgave”. Han ønsket seg venner, ikke profesjonelle hjelpere. Her ser vi en interessekonflikt mellom fangens ønske og ”systemet” representert ved det betjentene kan og må tilby.

Langt de fleste av fangene vi har snakket med, er mennesker som sliter med store avhengighetsproblemer, hovedsakelig tilknyttet narkotiske stoffer. Livet deres har vært preget av mange brudd og mange skuffelser i forholdet til andre mennesker. De har opplevd mange tap, og enkelte har også hatt sterke traumatiske opplevelser før de havnet i fengsel. Vi har ikke gått detaljert inn på dette personlige nivået, men de opplysningene som har fremkommet i vår undersøkelse og via andre⁹⁵, viser at mange av dem som befinner seg i denne gruppen, har opplevd tap og skuffelser i sine nære relasjoner til andre mennesker.

Mennesker håndterer tap og skuffelser på forskjellige måter. Det er imidlertid nødvendig med det psykologen Erikson i sin tid kalte ”basic trust”⁹⁶, for at vi som mennesker skal kunne møte omverdenen på en åpen og tillitsfull måte. Den tilknytningsteoretiske retningen innenfor psykologien har vist oss at vi som mennesker kan reagere kraftig på emosjonell deprivasjon. Noen reagerer med tilbaketrekning, mens andre blir utagerende⁹⁷. Dette skal ikke forstås som statiske størrelser. Bowlbys⁹⁸ begrep om ’utviklingssti’ angir nettopp at det ikke dreier seg om en uforanderlig predestinasjon. Vi kan fortsette å utvikle oss hele livet, men utviklingen skjer naturligvis best når vi befinner oss i utvungne, tillitsfylte og ikke-instrumentalistiske relasjoner – dvs. relasjoner der ”den andre” ser ”meg”, og ikke bare sine egne forestillinger om meg eller sin intensjon med meg.

⁹⁵ Jf. f.eks. Friestad & Hansen 2004; Hammerlin & Kristoffersen 1998; Haney 2004; Mathiassen 2004.

⁹⁶ Erikson 1971.

⁹⁷ Om tilknytningsteoriens forståelse av ’tilknytning’ og ’deprivasjon’, se Ainsworth 1991, Bowlby 1994 og Smith 2003.

⁹⁸ Bowlby 1994.

DEL II

Empiri og analyse

Introduksjon

“(...) The process of becoming a prison officer is a slow, challenging and complex one [...]. It is not enough to simply put on the uniform; the officer must learn to wear it.”⁹⁹

I det første empiriske kapitlet tar vi for oss betjentrollen før og nå i lys av etatsutviklingsprosessen og den nye Straffegjennomføringsloven. Deretter gir vi en oversikt over betjentenes konkrete arbeidsoppgaver per i dag.

I de påfølgende kapitlene presenterer og analyserer vi gruppesamtalene og de individuelle samtalene. I hovedsak presenterer vi ett og ett fengsel, men vi har prioritert å gi en tematisk strukturering av feltet, hvor vi trekker frem og belyser de særtrekkene som har vist seg å være dominerende i materialet. Slik sannsynliggjør vi de dimensjonene vi har avdekket i den praksisstrukturen vi har deltatt i som forskere, og som vi har utforsket sammen med betjentene og fangene.

En grundig beskrivende fremstilling benyttes. Fremstillingene er bygget opp slik at perspektivene og beskrivelsene fra et fengsel videreutbygges i fremstillingen av det neste fengselet, som både understreker poengene vi har trukket frem og tilføyer materialet noe nytt. Den analytiske strukturen vi har brukt, medfører dermed at vår undersøkelse inneholder noen gjentakelser – og disse tjener til å tydeliggjøre hvilke forhold eller dimensjoner som kan betraktes som felles for fengslene vi har besøkt. De sitater som blir anvendt er valgt ut på bakgrunn av hele materialet. Når det er divergerende perspektiver i forhold til gitte temaer, inkluderer vi dette i analysen. Vi mener slik å kunne gi et hensiktsmessig og relevant bilde av hvordan situasjonen arter seg i et segment av det norske fengselsvesenet.

Det er hensiktsmessig å allerede her gjøre et poeng ut av *distinksjonen mellom ”ny” og ”gammel” betjent*. Den er sentral og gjennomgående i hele empirien, og krever nærmere redegjørelse¹⁰⁰:

Ansiennitetsproblemet er kjent fra tidligere KRUS-undersøkelser av fengselsbetjentfunksjonen og endringer i den¹⁰¹. Dette er også en velkjent

⁹⁹ Crawley 2004: 92.

¹⁰⁰ Fremstillingen er basert på den samlede mengde samtaler vi har utført – primært på hva fangene har fortalt oss, men vi trekker også inn betjentenes perspektiver i det omfang de har ønsket å utdype dette.

problemstilling internasjonalt; blant annet Crawley¹⁰² gir i sin undersøkelse av hvordan det er å være ny betjent, mange eksempler på at fengselsaspiranter ikke har den samme strukturelle og opplevde sikkerheten i sin jobb som faste ansatte betjenter med lang ansiennitet har. Dette gjør at den nye betjenten ikke har samme rammer for å kunne håndtere og utføre sin betjentrolle som en ferdigutdannet betjent¹⁰³. Det synes først å fremst å være *erfaring* som er viktig i dette, men alder kan også være en faktor i forholdet mellom fanger og betjenter; enkelte fanger synes det er vanskelig å forholde seg til en betjent som enten er *eldre* eller *ynge*, og det samme gjelder for enkelte betjenter i forhold til fangene.

I vårt materiale er ansiennitetsproblemet en utfordring som *spesielt fangene* trekker frem. Flere av fangene vi har snakket med, sier at de ikke føler seg like trygge og komfortable sammen med nye betjenter (betjenter som har praksisår og/eller er ekstrabetjenter), som de gjør overfor betjentene de har kjent i flere år eller som har lang erfaring. På bakgrunn av undersøkelsen mener vi at det er viktig å forstå denne holdningen ut fra nettopp forholdet mellom ansiennitet og opplevd sikkerhet i jobben for betjentenes del, og at det er viktig å forstå hvilke konsekvenser dette har for relasjonene, fangebehandlingen og trivselen på jobb.

Et typisk fangestandpunkt er at de som har jobbet i fengselet en stund er de man kan stole mest på. De kan sette seg ned og skjønner poenget i fangenes ønsker og behov - i motsetning til noen av de helt ferske aspirantene som ikke ved nok om fengselssystemet ennå. Dette merker selvfølgelig fangene, og det gjør at de kan føle at de selv vet mer om fengselet og reglene og rutinene her enn det de "nye" betjentene gjør. Med hensyn til betjentenes alder, nevnes det at noen av de unge er ok, men enkelte takler det ikke. Det ble hevdet at de yngre kunne være atskillig mer strikse og regelstyrte enn de eldre betjentene. Til gjengjeld sier en fengselsleder at nye betjenter er gode til å samtale og sette seg inn i fangenes situasjon.

Med det innledende sitatet av Crawley in mente, er det naturlig at helt ferske betjenter ikke kan gi et svar på stående fot. De må spørre en eldre kollega eller en leder først, noe som tar tid. Denne forståelige usikkerheten oppleves som irriterende og problematisk for fangene, noe som forklarer hvorfor flere foretrekker eldre betjenter. Det betyr ikke at eldre betjenter automatisk er bedre og mer kompetente enn nye. Men det viser hvor *avhengige fangene er av betjentene* på enkelte områder, og det tydeliggjør at for å sikre

¹⁰¹ Hammerlin 1990/1991.

¹⁰² Crawley, 2004.

¹⁰³ For øvrig må man begå alvorlige feil dersom det skal bli snakk om avskjedigelse når man er ferdigutdannet, mens terskelen er lavere i dette henseende for de "nye".

et godt arbeidsmiljø og soningsmiljø, må man legge til rette forholdene slik at minst mulig usikkerhet oppstår¹⁰⁴.

Fangene i vår undersøkelse hevder at det som betegnes som betjenters ”usikkerhet”, kan vare i flere år. Dette er slett ikke overraskende når man tenker på at det å ”bli betjent” er en prosess og noe som tar tid¹⁰⁵. Men dette går ikke bare på betjentene og er heller ikke utelukkende en personliserende konklusjon - det er viktig å bemerke at standpunktene varierer fra fengsel til fengsel, og synes mest utpreget i store fengsler og på store avdelinger. Problematikken må derfor også forstås i sammenheng med hvert fengsels strukturelle betingelser – noe vi skisserer gjennomgående i rapporten. *Dette tydeliggjøres* gang på gang av både fanger og betjenter.

At fanger opplever usikkerhet hos betjentene, påvirker utvilsomt relasjonene. Noen fanger mener at usikkerheten gir seg uttrykk i at betjentene ikke stoler på fangene og dermed sier ”nei” oftere enn nødvendig. Dersom en fange får inntrykk av at betjenten som har ansvaret for saken hans er usikker og ikke gir adekvate svar, kan det medføre problemer i samarbeidet dem imellom. Dette kan bli et soningsmiljøproblem så vel som et arbeidsmiljøproblem. Det er derfor innlysende at det bør tas høyde for og arbeides med slike situasjoner. Et annet problem som for noen fanger henger sammen med ansiennitet og alder, er at betjentene som er nye ikke vet hvordan de skal ”oppføre seg” og at de ikke forstår å ”se lidelse”. Andre fanger hevder de ser at unge betjente er redde for å gjøre feil fordi de frykter førstebetjente og ledelsen. Flere fremhever at usikkerheten som de ser fra betjentene ikke er intendert - men det endrer ikke problemene som følger av det.

Det er viktig å merke seg at fanger som kan være kritiske overfor nye betjente, også synes at de gamle betjentene kan være ”late”. Et annet poeng som en fange påpeker, er at: *”De [unge betjentene] som er flinke, de er virkelig flinke”*. Det vil si at de er hjelpsomme, og de legger til rette forholdene slik at det ”skjer noe”. Det er altså *ikke* tilfellet at de unge/nye alltid er dårlige og de gamle alltid er gode - det er heller slik at erfaringsmessig trygghet og sikkerhet i rollen gir sikkerhet i måten praksis utføres på – og det er viktig for å skape et godt og sikkert miljø.

Ved nærmere analyse ser vi at en del av poenget til fangene som er opptatt av ansiennitetsproblemer, er nødvendigheten av klarhet i beskjeder og svar. De vil ha frem at det skaper stor irritasjon og frustrasjon når betjentene ikke kan gi dem et enkelt ”ja” eller ”nei”. Dette omfatter både den vanlige fengselshverdagen, og spesielt belastende situasjoner som overlevering av svar på søknader om permisjon eller andre goder

¹⁰⁴ Dette inkluderer en strukturert og kompetent veiledning, noe som er det enkelte fengselets ansvar å sørge for, jf. Rundskriv 2/2002 og kap. 3.3.2 i denne rapport.

¹⁰⁵ Jf. Crawleys 2004 og tidligere KRUS-studier.

fangene har søkt om¹⁰⁶. Kritikken mot de unge betjentene kan altså ikke generaliseres på en måte som ikke tar høyde for forskjellene i væremåte og ferdigheter: Det er *klarhet, tydelighet og øyeblikkelig tilbakemelding* som er det avgjørende. Vi kan summere dette opp med at visse prinsipielle arbeidskrav bør stilles¹⁰⁷:

- Det er viktig å være klar og tydelig.
- Det er viktig å holde det man lover og ikke gi unnvikende svar.

¹⁰⁶ Imidlertid er flere betjenter bevisste på og handler i forhold til denne type frustrasjon, som vi skal se i de kommende analyser.

¹⁰⁷ Dette er også viktige markerte innspill som kom frem i evalueringen av TR-prosjektet på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. Se Hammerlin 1990/1991 og Vedlegg 2.

4. Betjentrollen før og nå

Mandatet etterspør hva økt delegering av oppgaver har betydd for relasjonene mellom fengselsbetjenter og fanger, sett ut fra begge parters situasjon og perspektiv. Det er en rekke faktorer som virker inn på relasjonene. I dette kapitlet vil vi aller først gi en oversikt over betjentrollens funksjoner i lys av noen historiske innspill - endringer i straffegjennomføringen og andre viktige lovendringer som er relevante for studien. Deretter gir vi en oversikt over betjentrollens funksjon i dag, med spesialoppgavene relatert til kontaktbetjentordningen.

Kort summert, så ble rammene for en endret og mer moderne betjentrolle lagt på 1980-tallet. Betjentfunksjonen kom mer i fokus både internasjonalt og nasjonalt. Dette ble gjort både gjennom undervisningen av betjenter (KRUS' utvikling), men også gjennom ulike tiltak og oppgaver på praksisfeltet. Dessuten la Kriminalomsorgsmeldingen, som kom i 1997/1998, stor vekt på de nødvendige endrede virksomhetsbetingelsene for både betjent- og fangerrollen, og begge rollefunksjonene ble sett i et endret perspektiv ut fra nye system-, arbeids- og soningsbetingelser.

4.1. Betjentrollefunksjonen i lys av nær fortid¹⁰⁸

De ideologiske, faglige og etiske¹⁰⁹ kravene til betjentrollen har forandret seg over tid. Men visse komponenter i oppgavene og rollefunksjonen er historisk sett lite forandret: De er knyttet til både sikkerhetsmessige, vaktende og sanksjonerende oppgaver, og det er stilt visse service- og omsorgsmessige krav som en viktig del av de daglige oppgavene. Dette preger betjentenes relasjoner til fangene.

Betjent- og fangerrollen er blitt diskutert og problematisert fra 1970-tallet til nå, men det var særlig fra 1980-tallet av at det avtegnet seg endringer i praksis, både i forhold til nye oppgaver og i faglige krav- og praksisstrukturer. Nye

¹⁰⁸ Dette kapitlet er basert på Hammerlins dr.philos-avhandling om fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i perioden 1975-2005, som er under arbeid.

¹⁰⁹ For en utdypning av disse, se Larsen (red.) 2001.

undervisningsopplegg ble diskutert og iverksatt, men i tillegg ble det også utviklet en større bredde i soningsformer og tiltak som førte til utvidelse av oppgavene.

Tidlig på 1980-tallet ble det nedsatt en arbeidsgruppe¹¹⁰ som skulle se på betjentrollen.

Deres arbeid ble basis for Tjenestemannsrolleprosjektet (heretter kalt TR-prosjektet), som ble satt i gang ved tre anstalter: Ullersmo landsfengsel, Åna kretsfengsel og Drammen kretsfengsel. På 1980-tallet var det også etablert kontraktsoning¹¹¹ og andre åpne soningsformer som dannet rammer for en utvidet funksjon; det samme gjorde Treningssestervirksomheten¹¹² som var etablert, samt en del positive og negative opplegg som følge av Narkotikaaksjonen. De mest restriktive tiltakene, som også krevde en viss kompetanse, var sikkerhetsavdelingene som ble opprettet – først i Moss¹¹³, senere på Ullersmo¹¹⁴. Begge to ble nedlagt, men nye strenge regimer er etablert (f.eks. Ringerike). Et ideologisk grunnlag for mye av arbeidet var de internasjonale strømningene. Ved siden av de mer ”myke funksjonene”, rettes også fokus på utvidelse av de sikkerhetsmessige oppgavene – oppgaver som etter hvert prioriteres sterkere.

Også etiske krav om hvordan betjentfunksjonen skulle utøves viste seg. Nye utfordringer var dessuten knyttet til de rollefunksjonene som var realisert ved f.eks. Leira og Konsekvenspedagogikken, og KRUS sine organiserte opplegg som kvalifiserte den enkelte til å kunne fylle funksjoner innenfor bruken av Realitetsterapien (senere kalt Valg- eller Kontrollteorien). Andre virksomheter var enkelte lokale innslag, som kunnskaps- og holdningsproduserende tiltak der fanger og betjenter drev en utadrettet påvirkningsvirksomhet på f.eks. skoler og ungdomsklubber.

Særegne problemer som fanger hadde, enten det var sosiale, psykiske og/eller fysiske, eller det var knyttet spesielt til rusmiddelproblematikk, åpnet for nye krav til kompetanse, forståelse og handling. Dette gjaldt både de gruppene som var definerte i forhold til særegne behov og nødvendige positive tiltak, og de som var definert negativt med basis i restriktive og kontrollerende tilrettelegginger. Tidsmessige vekslinger mellom innstramminger og mer ”liberale” tendenser i norsk kriminalomsorg, har også påvirket mangfoldet og begrensninger i rollefunksjonen. At kvinner og menn sonet sammen i flere fengsler, førte også til en del endrede perspektiver på måten man skulle jobbe. Inn kom også en rekke

¹¹⁰ Bestående av lederen i NFF Roar Øvrebø, Elin Eferstøl (KY) og Henning Karlstad.

¹¹¹ For mer om kontraktsoning, se Hammerlin 1988, 1990/1991 og Kriminalomsorgsavdelingen. (1993). *Innstilling fra en arbeidsgruppe*. Oslo: Justisdepartementet.

¹¹² Grindaker 1996.

¹¹³ Bødal, Fridhov & Hammerlin 1988. Det forligger også en egen rapport om Moss hjelpefengsel.

¹¹⁴ Bødal & Fridhov 1991.

andre faggrupper (jf. importmodellen) som påvirker betjentutøvelsen og fangenes hverdagssituasjon.

Nye undervisningsopplegg på KRUS styrket ikke bare de sikkerhetsmessige kompetansekravene, men også de omsorgs- og servicerettede. Flere kvinner hadde fått muligheter til å få en fengselsbetjentutdannelse, og det hevdes at kvinnenes etter hvert større andel av betjentkorpset førte til en ”mykere” rolle. Dette er også poenger som fanger har uttrykt.

I løpet av 1990-tallet kommer flere andre soningsformer som fører til utvidelse av betjentrollen – her skal nevnes Stifinner’n, Hassel fengsel, Bastøy, Berg og flere åpne soningsformer som får betydning for utviklingen. Inspirasjon henter man også fra utlandet, enten det er Enhedsbetjenten i Danmark eller ulike former for programvirksomhet, promillekurs og samtalegrupper der betjenten får nye funksjoner og adekvat opplæring som instruktører. I løpet av 1990-tallet etableres også kontaktbetjentordningen, som på mange måter viderefører erfaringene fra 1980-tallet, og da ikke minst på basis av den kunnskaps- og erfaringskapitalen som var tilgjengelig fra TR-prosjektet, kontraktsoningsoppleggene og Treningssentrene. Andre internasjonale og nasjonale impulser var også tydelige – spesielt erfaringene fra England, Canada, Danmark og Sverige.

I løpet av de 20-30 siste årene er det skjedd visse forandringer som har fått betydning for relasjoner mellom fanger og betjenter. Det gjør det derfor vanskelig å skille ut enkeltfaktorer som plausible forklaringskomponenter til endringer etter gjennomføringen av den nye loven. Likevel er det visse ordninger som vi mener må tydeliggjøres. En av dem er kontaktbetjentordningen. Men selv om den nå ideelt sett skal omfatte alle betjenter og fanger og har innslag av nye funksjonsområder, har den likevel dype ideologiske og praktisk-historiske røtter til 1980-tallet¹¹⁵, som nevnt over. Det er i tidens løp også foretatt en rekke interne evaluering- og forskningsrapporter som har studert relasjonene mellom betjenter og fanger. I flere eksterne og interne KRUS-rapporter helt fra 1980-tallet til nå, er det flere som har foretatt konkrete analyser og studier og gjennomført intervjuer og samtaler om betjentes og fangers opplevelse av situasjonen – med hensyn til både det faglige, praktiske og holdningsmessige.

¹¹⁵ Hammerlin 1988, 1990/1991, 2006; Grindaker 1996; Fridhov & Hammerlin 1994; Danielsen & Hammerlin 1995; Hammerlin & Kristoffersen 1998; Hammerlin & Basberg 1996; Danielsen & Meek-Hansen 2002 og Øiestad 1996, 2005.

4.1.1. KSFs innspill og etatsutviklingsprosessen

Vi kontaktet ledelsen i KSF (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning) for å få innspill på hva de la vekt på ved utviklingen og delegeringsoppgavene. Følgende ble fremhevet:

Det ble vist til at de organisatoriske endringene som var på 1990-tallet har resultert i delegeringer som har fått betydning på både sentralt, regionalt og lokalt nivå. Det ble også presisert at Kriminalomsorgsmeldingen (1997/98), Straffegjennomføringsloven (2001), fagstrategidokumenter samt lokale og regionale innsatser, har hatt en formell betydning for delegeringens form og innhold, for fangebehandlingen og for relasjonene mellom fanger og betjenter, samt for sider ved betjentrollens utforming.

Tilbakemeldingen fra KSF var presis på at kriminalomsorgens hovedoppgave er å gjennomføre straffen slik loven, instruksjer, rundskriv og reglementer fastsetter det for kriminalomsorg i anstalt og kriminalomsorg i frihet. Straffegjennomføringen, sikkerheten og beskyttelse av samfunnet står derfor i sentrum for kriminalomsorgens virksomhet. Målet er å utvikle tiltak som skal kunne forhindre ny kriminalitet.

Etatsutviklingsprosessen ble satt i verk i 1993. Utgangspunktet var en oppfatning om at målene for virksomheten var uklare og uavklarte, og at det var en lite utbygd felles kultur i etaten. Mye av bakgrunnen for endringene på 1990-tallet var å frembringe en mer smidig, mer effektiv, mer samkjørt og målstyrt etat. Viktig var det også å utforme klarere og mer presise mål for virksomheten, samt styrke en felles fengselsfaglige tilnærming. En annen viktig målsetting var å få til en mer individuelt tilrettelagt soning som skal kunne bidra til mindre tilbakefall. På 1990-tallet ble det dessuten understreket i de politiske dokumentene at det var en viktig målsetting å utvikle en mer individuelt tilrettelagt soning der man la vekt på sonings- eller fremtidsplaner (som var allerede etablert flere steder på slutten av 1980-tallet), soningsprogram og kontaktbetjentordning. En individuell tilrettelagt soning betyr også en mer individuelt tilrettelagt betjentrolle – særlig relatert til kontaktbetjentoppgavene¹¹⁶.

Etatsutviklingsprosessen, som hadde en klar forankring i Justisdepartementet, startet som en organisasjonsutviklingsprosess, og har fortsatt som en fagutviklingsprosess. Det var særlig kriminalomsorgens sentrale ledelse, med ekspedisjonssjef Erik Lund-Isaksen i spissen, som hadde hovedansvaret for å presentere, vinne forståelse for og forankre prosessen ut i etaten. Det har vært primært for kriminalomsorgsavdelingen og departementet å vinne frem med forståelse og tiltak for nye organisasjons- og styringsformer. Samtidig skulle det altså utvikles nye faglige mål. Effektivitetskrav og resultatmål har vært viktige styringskrav som har preget avdelingen på 1990-tallet til nå.

¹¹⁶ Lund 2005.

At beslutningsmyndighet nå ble delegert på ulike nivåer, og på mange områder ble desentralisert, var nødvendig. Tidligere hadde det vært for stort kontrollspenn og arbeidsbelastning for Fengselsstyret. Derfor var tanken at man skulle delegere en del oppgaver ut til regionen og de lokale enhetene. Hovedintensjonen var å utvikle en bedre samhandling mellom de ulike delene i systemet og samtidig forbedre samvirket mellom fromsorgen og fengslene. I dette utviklingsarbeidet var det et ønske om at etaten ble mer samkjørt.

Tilbakefallsproblematikken ble presisert som en av de viktigste utfordringene, men det ble også tydeliggjort at det var av stor betydning å kunne bygge videre på 1980-tallets utviklingstendenser om å skape bedre innhold i soningen og en utvidet betjentrolle med større ansvar og innflytelse i hverdagsvirksomheten.

Straffegjennomføringen skal skje ut fra den beste tenkelige sikkerhetsstrategien, men også ut fra prinsippet om å forme soningsforhold og soningstilbud som gjør det mulig for den enkelte fange å kunne mestre livet etter soningen på en bedre måte.

Kontaktbetjentordningen, bruken av sonings- og fremtidsplaner samt programmer, er noen av virkemidlene som skal målbevisst og kompetansemessig videreutvikles. Klare faglige mål og ny faglig inspirasjon i fangebehandlingen skulle etableres. Dette ble særlig behandlet og uttrykt i Kriminalomsorgsmeldingen (1997/1998) og fagstrategiplaner som fulgte.

Straffegjennomføringsloven (2001) ble utviklet parallelt med regionaliseringen. Fangen ble satt i fokus. Den gamle loven ble i utgangspunktet oppfattet å være til hinder for gjennomføringen av nye strukturelle betingelser, og følgelig understreket man behovet for at en ny straffegjennomføringslov måtte utarbeides. Den skulle være mer adekvat moderne straffegjennomføring og tidsaktuell fangebehandling. Også i lovforslaget¹¹⁷ redegjøres det for motivene bak en ny organisasjon: Det er et overordnet mål for departementet å delegere flest mulige enkeltsaker til ytre etat, mens departementets oppgaver først og fremst skal være budsjetttrammene, lovgivningsarbeide, utformingen av kriminalomsorgspolitik og faglig tilrettelegging på en del områder. Lovforslaget innebærer en betydelig delegering av oppgaver og myndighet til å treffe avgjørelser, skriver Lund. ”Når det gjelder myndighet, stopper den imidlertid hos anstaltsledelsen”, hevder han videre. ”Om lovendringen har medført økt myndighet i tillegg til flere arbeidsoppgaver for fengselsbetjentene, vet vi altså ikke”¹¹⁸.

Regionaliseringen trådte i kraft 1.1.2001; Straffegjennomføringsloven virket fra 1.3.2002. I perioden mellom disse ble delegeringen foretatt med utgangspunkt i den

¹¹⁷ Ot.prp. nr. 5 (2000-2001).

¹¹⁸ Lund 2005: 4.

gamle loven, og da stort sett i tråd med Straffegjennomføringsloven. Straffegjennomføringsloven er likevel viktig, fordi den stadfester prinsippene direkte i loven. Viktig var det også å lovfeste oppgavene til friomsorgskontorene.

Differensiering av fangebefolkningen, også som følge av mer individuell tilnærming, forutsetter nye arbeidsoppgaver på flere områder. I tillegg til kontaktbetjentordningen, ble sonings- og fremtidsplaner og programmer introdusert under etatsutviklingsprosessen.

Kartleggingen av fanger, informasjonsflyt, plasseringen av fangene etter differensieringsprinsippet (jf. høyrisikofanger) og klassifiseringen av fengslene etter sikkerhetsnivå, er eksempler på tiltak av stor betydning som også kan få konsekvenser lokalt for virksomheten.

Det fokuseres mye på innholdet i kontaktbetjentordningen og det arbeides mye med strukturene, ikke minst sikkerhetsstrukturene, som får stor betydning for fengselsvirksomheten. Kravet om en god systematikk i det faglige arbeidet ble på midten av 1990-tallet et definert og et essensielt behov. Også arbeidsdriften skal styrkes og omformes. Verksbetjenten skal få en bedre posisjon i systemet. Tverrfaglig samvirke og forvaltningssamarbeid blir områder og stikkord som skal forbedres. Importmodellen fra 1970-tallet hadde slått relativt sterke røtter i løpet av 1980-tallet, og nye profesjoner ble trukket inn. Faglig inspirasjon er også i langt større grad enn tidligere hentet fra utlandet – særlig Canada og England. Det tverrfaglige samvirket betyr også andre arbeidsoppgaver for betjentene.

De ulike fagstrategiene vil være grunnleggende for det som skal gjøres. Foruten den sikkerhetsmessige tilretteleggingen, vil de positive tiltakene bety mye for det som skjer på praksisfeltet og i påvirknings- og rehabiliteringsarbeidet.

Mest mulig av det som gjøres og settes i verk skal også etterprøves, bevisstgjøres, diskuteres og drøftes. Kriminalomsorgen har som målsetting at det som utvikles skal være forsknings- og evidensbasert. Dette er imidlertid ikke noe nytt: Helt fra 1970-tallet av har etatens ulike virksomheter og tiltak vært forsket på av intern- og eksternforskere. Det er heller slik at "What works"-ideologiens forskningsmessige og metodiske tilrettelegging er kommet i tillegg til andre forskningsmetodiske tilnærminger.

Risikovurderinger og farlighetsbedømminger åpner for bruk av strengere regimer og mer omfattende sikkerhetstiltak overfor visse grupper fanger. Forvaringsinstituttet er innført med atskillig større krav til samvirke mellom andre faggrupper, betjenter og fanger sammenliknet med tidligere. Også innenfor varetektsinstituttet skjer det visse forandringer som får konsekvenser for betjentfunksjonen.

I tillegg kan ulike registreringssystemer som etableres (som f.eks. OASys) få betydelige arbeidsmessige konsekvenser for betjentene. Også miljøarbeid og programvirksomhet har åpnet for større innflytelse og andre betjentrollefunksjoner.

I forlengelsen av Kriminalomsorgsmeldingen (1997/1998) ble det dessuten foretatt en rekke juridiske og formelle endringer i den nye Straffegjennomføringsloven.

4.2. Straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001, nr. 21

Den nye Straffegjennomføringsloven har ført til visse endringer sammenliknet med Fængselsloven av 1958. Den har fått en egen formålsparagraf, samtidig som den gir formelle føringer for straffepraksis og bruk av makt. Det står i Straffegjennomføringsloven:

”§ 2 Formål

Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold.

Ved varetektsfengsling skal kriminalomsorgen legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon.

§ 3 Innhold

Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.

Barns rett til samvær med sine foreldre skal særlig vektlegges under gjennomføring av reaksjonen.

Domfelte har aktivitetsplikt under gjennomføringen av straff og strafferettslige særreaksjoner. Aktivitetsplikten kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet. Under sykdom eller uførhet kan aktivitetsplikten falle bort.

Ved gjennomføringen av fengselsstraff og strafferettslige særreaksjoner skal det så vidt mulig skje en gradvis overgang fra fengsel til full frihet og gis tilbud om deltakelse i fritidsaktiviteter.”

Hensynet til straffens formål uttrykkes med større kraft nettopp fordi den gamle loven ikke hadde en slik formålsbestemmelse. Den nye loven er særlig tydelig på sikkerhetskravene og krever en konsekvent oppfølging av § 2, som er straffegjennomføringens formål.

Loven er mer sikkerhets- og kontrollorientert. Den er en videreføring av 1958-loven; mye er tatt inn fra den, men sikkerheten kommer nå først. Innskjerpinger er viktig, men prinsippet er at man ikke må sitte strengt for lenge, ikke lenger enn nødvendig. Men på tross av at loven er mer sikkerhets- og kontrollorientert, representerer den også en liberalisering på noen områder. Det er en viss utvidelse av muligheter. Det virker også som man har forsøkt å ta vare på 1958-lovens rettssikkerhetsprinsipper. Det var også et problem med å lovfeste for mye. Innholdet i loven er mye knyttet til det administrative og organisatoriske. Videre står forvaltningssamarbeidet sentralt.

Den nye loven gjelder for gjennomføring av fengselsstraff, strafferettslige særreaksjoner, samfunnsstraff og varetektsfengsling, og for gjennomføring av andre reaksjoner når det er særskilt bestemt ved lov. Straffens formål knyttes til de allmennpreventive effektene. Det individualpreventive hensynet ivaretas ved at straffen skal gjennomføres på en betryggende måte. Dette innebærer at kriminalomsorgen skal forebygge mot kriminalitet gjennom rehabiliterende tiltak av ulike eksempler – særlig da i fengsler med lavere sikkerhetsnivå. Men loven har også en klar beskyttelsesstrategi: Kontroll- og sanksjonsintensiteten er tydeligere og sterkere, og loven har åpnet opp for flere virkemidler. Straffegjennomføringen skal også være progresjonsrettet – dvs. at den skal foregå fra mer lukkede systemer til mer åpne; dermed blir det gitt gradvis mer frihet.

Den nye loven åpner dessuten for at man kan gjennomføre straffen utenfor fengsel med særlige vilkår og etter at halve straffen er gjennomført, men det kreves da at fangen har vist en særlig god utvikling under straffegjennomføringen, og det betones at overføring ikke skal besluttes dersom formålet med straffen eller hensynet til en sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring taler mot det (§ 16). Alminnelig god oppførsel er ikke tilstrekkelig:

”Det er en forutsetning for gjennomføring av straff utenfor fengsel at domfelte skal ha fast bopel og være sysselsatt i form av arbeid, opplæring eller andre tiltak. Domfelte skal dessuten unnlate å bruke rusmidler,

bedøvelsesmidler, hormonpreparater eller andre kjemiske stoffer som ikke er lovlig foreskrevet.” (§ 16)

Straffegjennomføringen skal sikre fangen tilfredsstillende forhold, men dette må ses i lys av straffegjennomføringsformen den enkelte tar del i. § 16 i loven gir en del strenge vilkår.

Ulike rehabiliterende tiltak som arbeid, opplæring, undervisning og deltakelse i ulike programmer likestilles, og det tilstrebes at den enkelte (i alle fall formelt) får et mer differensiert tilbud. Et eventuelt behandlingsopplegg i en institusjon kan også iverksettes fra første dag i straffegjennomføringen, derfor er den nye loven en forbedring på enkelte områder. Den tidligere loven krevde at overgangen skulle skje til *behandlingsinstitusjoner*; den nye loven opererer bare med institusjoner.

Loven skjerper på den ene siden en rekke forhold, men åpner for mer behandling på den andre. Mer samfunnsstraff er aktualisert, og innholdet i straffegjennomføringen – samt mer tro på behandling – preger endringen. Allikevel bruker man mer fengsel i dag enn på 1970-tallet og St.meld. nr.104 (1977/78), som ville begrense omfanget av fengselsbruk. Det er også en tanke om å få flest mulig under soning på lavere sikkerhetsnivå. Samtidig er de sikkerhetsmessige kravene blitt sterkere; det er snakk om mer kontroll, og det er vanskeligere i praksis å få permisjon. Dette til tross for at den gamle og nye loven gir de samme vilkårene for permisjon. Det er særlig enkelte fangegrupper, ”organiserte kriminelle” og residivister, som restriksjonene er sterke overfor¹¹⁹. Den enkelte fangen vurderes individuelt, og må vise et positivt soningsforløp der han/hun gjør noe for å endre sin livssituasjon. Løslatelse på prøve etter 2/3 tid er fremdeles en hovedregel, men prøveløslatelsen skjer ikke lenger automatisk – nå holdes man ofte ut over 2/3 tid. Med andre ord en innskjerpelse i praksis. Formelt sett er også forvaltningssamarbeidet blitt presisert (§ 4). Nytt er også forvaringssystemet som ble innført 1.1. 2001.

KRUS-jurist Birgitte Storvik har i sin bok¹²⁰ om Straffegjennomføringsloven poengtert følgende endringer i den nye loven sammenliknet med Fengselsloven av 1958 som vi kan oppsummere med:

- Ny organisering av kriminalomsorgen, med felles regional ledelse av fengslene.
- Utvidelse av avgjørelsesmyndighet på lokalt nivå (jf. Strgjfl.¹²¹ § 6).

¹¹⁹ Jf. det såkalte Olsok-rundskrivet av 29.7. 2004, se vedlegg 1.

¹²⁰ Storvik 2003: 15-16.

¹²¹ Strgjfl. = Straffegjennomføringsloven.

- Økt fokus på straffens formål ved valg av tiltak overfor innsatte og domfelte (jf. Strgjfl. § 2, første ledd).
- Økt fokus på varetektsinnsatte og forebygging og skadelige virkninger av isolasjon (jf. Strgjfl. § 2, andre ledd og kap. 5).
- Barns rett til samvær med foreldre er bedre ivaretatt (jf. Strgjfl. § 3, andre ledd).
- Innføring av overgangsbolig (jf. Strgjfl. § 10, første ledd, bokstav c).
- Utvidet mulighet for gjennomføring av straff i fengsel med lavere sikkerhetsnivå (jf. Strgjfl. § 11 fjerde ledd og § 15, andre ledd).
- Utvidet mulighet for gjennomføring av straff på institusjon (jf. Strgjfl. § 12).
- Mulighet for gjennomføring av straff utenfor fengsel – i egen bolig med vilkår (jf. Strgjfl. § 16).
- Programvirksomhet og andre kriminalitetsforebyggende tiltak likestilles med arbeid og opplæring i forhold til sysselsetting i fengsel og frigang (jf. Strgjfl. § 3, tredje ledd og § 20).
- Økt mulighet for kontroll av personer som skal inn i fengselet, herunder bruk av hund (jf. Strgjfl. § 27 og § 28).
- Økt mulighet for kontroll av innsatte for å avdekke bruk av rusmidler mv. (jf. Strgjfl. § 29).
- Ikke lenger mulig å ilegge reaksjonen innsettelse i enerom eller tillegg i straffetiden ved disiplinærbrudd (jf. Strgjfl. § 40).
- Mulig å varsle fornærmede/etterlatte ved permisjon, straffeavbrudd og løslatelse (jf. Strgjfl. § 7, bokstav i).
- Innsatte med lengre dommer enn 18 år kan ikke lenger prøveløslates etter 12 år, men tidligst ved 2/3 gjennomføringstid (jf. Strgjfl. § 42).
- Regulerer straffegjennomføringen av den nye straffereaksjonen samfunnsstraff (jf. Strgjfl. § kap. 5).

Det er med andre ord formelt, i lovs og rundskrivs form, skjedd en rekke forandringer som får betydning for arbeidet i kriminalomsorgen. Foruten de formelle endringene, er det foregått både ideologiske, organisatoriske og praktiske endringer som ideelt, etisk, faglig og hverdagspraktisk sett kan ha påvirket praksisstrukturen for de ulike aktørene. Dette gjelder både på KSF-, regions- og lokalt enhetsnivå, og på aktørnivået. De endrede betingelsene som er kommet gjennom loven, og da særlig mot rehabilitering, må her oppfattes som forsiktige og defensive¹²².

¹²² Hammerlin 1994.

4.3. Betjentenes oppgaver i dag

I den følgende presentasjonen vil vi først beskrive *på basis av de innspillene vi har fått*, hva som er betjentenes oppgaver slik de erfares for tiden. Vi presenterer og avdekker ulike temaer, faktorer og innspill sett ut fra hvordan de blir oppfattet av aktørene på de forskjellige nivåene i systemet, og ut i fra slik vi har fått det beskrevet i fengslene gjennom ulike innspill vi har fått. Innspillene fikk vi både før, under og etter at intervjuene og samtalene var gjennomført. I det omfang det er variasjoner fra fengsel til fengsel, tydeliggjør vi det og analyserer hvilke grunner det kan være til variasjonene. De tilbakemeldingene vi har fått viser følgende forskjeller:

- Faglige, konkrete og praktiske arbeidsoppgaver.
- Forskjellige sosiale arbeidsoppgaver (samhandling og påvirkning).
- Lokale kulturelle og avdelingsmessige divergenser i utføringen av oppgavene.
- Ideologiske forskjeller som basis for praksis.
- Ressursmessige komponenter som begrensninger og muligheter.

4.3.1. Konkrete og praktiske arbeidsoppgaver generelt pr. sommeren 2005

Under samtaler med ressurspersoner fra praksisfeltet har vi fått presentert helt konkrete praktiske oppgavebeskrivelser. Vi presenterer disse på en måte som gir leseren en fornemmelse av hvor mangeartede den praksis, er som vi skal ta utgangspunkt i i de kommende analyser. Vi har satt en parentes med betegnelsen (*nytt*) bak de oppgaver som betjenter har betegnet som det:

Kommunikasjon:

- Uformelle og formelle samtaler.
- Arbeid med etniske andre, språkproblemer, isolasjonsproblemer.

Dokumentasjonsoppgaver:

- Utfylling av hendelsesjournal og tilsvarende – herunder oppførselsskjema (vaktjournaler, andre rapporteringer).
- Skrive logg på fangene (*nytt*).
- Føre statistikk/statistisk grunninformasjon (fellesskap, aktivitet ute, samtaler, programdeltakelse).

Praktiske hverdagsaktiviteter:

- Følgetjenester.

- Ta telefoner (alle nivåer – betjenter, andre tjenester, overordnede som gir beskjeder, fanger som skal ringe, samtalekontroller m.m.).
- Fulle lagre.
- Transportere mat til fangene.
- Fremstilling (betjentene som har tilstrekkelig erfaring - eller som er spesielt 'egnet' ut fra en gitt førstebetjents vurdering).

Kontroll og sanksjonsoppgaver:

- Foreta visitasjoner.
- Gjennomføre urinprøvekontroll.
- Foreta brevkontroll.
- Plassere i sikkerhetscelle.
- Noen steder er tilbakemeldingen at det er innarbeidet en strengere portalkontroll sammenliknet med tidligere.
- Noen former for narkotikakontroll som er strengere enn før (*nytt*).

Felles aktiviteter:

- Oppfylle luftingskravet.
- Lede aktiviteter (*nytt*).
- Delta aktivt i fellesskapet (*nytt*).

Annet:

- Håndtere trusler.
- Løse fysiske konflikter.

Det kan være interessant å sammenlikne med tidligere arbeider og de vurderingene som eksplisitt ble gjort av betjentbetjenter den gang: Fra TR-prosjektet i Drammen 1988-1991¹²³ ble listen under laget over betjentarbeidets funksjoner ut fra betjentenes egne presiseringer og oppfatninger. Så godt som alle betjentene¹²⁴ betonte dagens tjenestemannsrolle¹²⁵ som en dobbeltfunksjon – en rollefunksjon som består av helt ulike oppgaver¹²⁶. Betjentrollen ble den gangen beskrevet som:

- Vokterrolle, ordensvoktende oppgaver, kontrollfunksjon, sikkerhetsfunksjon. Snever og utvidet sikkerhetsfunksjon (bl.a. beskyttelse i fengselet og for storsamfunnet).
- Offentlig tjenestemann, statens representant.
- En som utfører ordre – arbeider etter reglementet, formelle arbeidskrav.
- Nøkkelrolle (låse inn og ut).

¹²³ Hammerlin 1990/91.

¹²⁴ Nesten alle betjentene i anstalten ble intervjuet.

¹²⁵ På slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, under TR-prosjektet.

¹²⁶ De oppsummerende innspillene ble gitt i og gjennom spørreskjema, intervjuer, individuelle og grupperelaterte samtaler over flere perioder innenfor undersøkelsesperioden.

- Oppdragerfunksjoner; positiv rollemodell. Ideelt sett: Oppdragende, motiverende, kompetansegivende, konfliktløsende.
- Omsorgs- og nærhetsrolle, trøsterrolle, omsorgs ”objekt”.
- Medmenneske.
- Objekt for aggresjonsutladning, frustrasjonsmål, ”fiendebilde”.
- Samtalepartner, veilederrolle.
- Servicerolle (fra ”kelner” til ”søppeltømmer”), praktiske hjelpefunksjoner.
- Informator (kunnskapsformidlende, både praktisk, sosialt og juridisk).
- Betjentkollega (uformelle krav), underordnet, fagforeningsmedlem, korpsmedlem, kollektivmenneske.
- Rollen er betinget av fengselsformen.
- Betjenten er en ressurs.

Det ble foretatt en rekke spørsmål både blant tjenestemenn, fanger og andre aktører om tema som relasjoner mellom fanger og betjenter, holdninger og fangesyn. På spørsmål om oppfatning av Fengselsstyrets forventninger, svarte svært mange den gang at Fengselsstyret var opptatt av kravet til tjenestemennene om å holde fangene i fengsel, samt opprettholde ro og orden i anstalten, og at tjenestemennene måtte følge opp lover, regler, reglement og de oppgavene som var pålagt av Fengselsstyret. Mange poengterte dessuten at Fengselsstyret forventet lojalitet i forhold til de retningslinjene som var gitt, uansett hvilken personlig oppfatning tjenestemannen hadde om dem. Men de viste også til andre viktige oppgaver: Flere av de intervjuede hevdet at Fengselsstyret forventet at betjentene fulgte opp de mer ”myke oppgavene”¹²⁷. Den enkelte tjenestemann skal være medmenneske og vise positive holdninger, ta vare på fangene og legge forholdene best mulig til rette for dem. Tidsnød, for lite ressurser, dårlig kommunikasjon og ”for mange baller i lufta” ble oppsummert som begrensninger for tjenestemannen for å kunne utøve ønsket funksjon.

4.3.2. Kontaktbetjentordningen og andre nye definerte oppgaver

’Kontaktbetjent’ oppsto som begrep første gang i forbindelse med TR-prosjektet i Drammen på slutten av 1980-tallet. Det ble videreført og systematisert som idé og praksis, og presentert i W. Meek- Hansens arbeid om kontaktbetjentordningen¹²⁸. Både i forsamtalene og i samtalene og intervjuene vi har foretatt, er kontaktbetjentordningen

¹²⁷ Hammerlin 1992.

¹²⁸ Meek-Hansen (red.) 1999. Dette verket er nå også omarbeidet og tilrettelagt i dansk versjon (Meek-Hansen 2005).

blitt trukket frem som én viktig faktor som har hatt innflytelse på relasjonene mellom fanger og betjenter. Vi går grundig inn i kontaktbetjentordningen fordi den presenteres som det man kan kalle en kjerneytelse i fengselsvesenet¹²⁹. Kontaktbetjentordningen beskrives som ”et sentralt område innen kriminalomsorgens faglige arbeid”¹³⁰. Dette betyr blant annet at fengselsbetjentens rolle med dette tydeliggjøres, og at alle betjenter skal kunne utføre dette arbeidet.

Ordningen beskrives på følgende måte i Storvik: ”Kontaktbetjent er en betjent som skal støtte og motivere et bestemt antall innsatte til å arbeide målrettet med sitt opphold i fengselet. Alle innsatte skal få tilbud om en kontaktbetjent”¹³¹.

Kontaktbetjenten skal blant annet være en praktisk støtte, men også bidra til at fangen blir motivert til å endre sitt ”kriminelle handlingsmønster”. Dette var også oppgaver som ble presisert eksplisitt under TR-prosjektet. Det vises i mange sammenhenger at de nye oppleggene og tiltakene krever en kartlegging av fangens problemer, ressurser og behov. Målet med kartleggingen er å kunne legge opp til individuelle tiltak under soningen. Støtte og motivasjon skal gjøre det mulig for fangene å jobbe konstruktivt med sitt opphold i fengselet. I rundskrivet *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeid*¹³² står det at kontaktbetjenten skal ”arbeide aktivt sammen med den innsatte i en motivasjons- og endringsprosess”. Dessuten skal kontaktbetjenten være bindeleddet mellom fangen og fengselet, og kontaktbetjenten skal hjelpe fangen med eventuelle henvendelser til kontorer og myndigheter utenfor fengselet. Det forventes at kontaktbetjenten deltar i fangens fremtidsplanlegging. Dette stiller krav til de interpersonelle relasjonsformene, som vi var inne på i kap. 3. I det nevnte rundskrivet understrekes det eksplisitt at det er det daglige samspillet mellom fanger og betjenter som utgjør det viktigste bidraget i innsatsen for å nå målsettingen om en god straffegjennomføring, og som støtter opp under de ønskede motivasjons- og læringsprosessene. Dessuten klargjøres det at det krever høy kompetanse å utføre denne jobben, som også inkluderer samtaler om kriminalitet, livsførsel og motivasjon. Det presiseres derimot ikke i rundskrivet om det finnes temaer eller spørsmål som kontaktbetjenten ikke bør involvere seg i¹³³. Kontaktbetjentordningen anses altså som et virkemiddel for å realisere en målrettet og systematisk gjennomføring av et fengselsopphold. Det er lokalt nivå som har hovedansvaret for å motivere betjentene til å utføre kontaktbetjentarbeidet. Regionalt og lokalt nivå har ansvar for å sette av de nødvendige økonomiske midler for å sikre at ordningen fungerer og utvikles. Veiledning skal ifølge rundskrivet, foregå via egne ressurser, og *det er opp til hvert enkelt fengsel* å avgjøre

¹²⁹ Jf.; Rundskriv fra KSF 02/. 2002.

¹³⁰ Rundskriv fra KSF 02/2002.

¹³¹ Storvik, 2003: 118.

¹³² Rundskriv fra KSF 02/2002.

¹³³ Se Mathiassen 2004 for en drøftelse av fangers eventuelle ’urørlighetszone’ (ad modum Løgstrup 1982).

hvordan de forskjellige aktørene i fengselet skal ivareta sine arbeidsoppgaver samt hvordan disse fordeles. Videre er det et dokumentasjonskrav som sørger for at informasjonen følger fangene fra fengsel til fengsel og til friomsorgen. Kontaktbetjenten skal også skrive vedlegg når fangen søker om diverse frihetsgoder – herunder permisjon, overgang til andre soningsformer og spesielle utgangstillatelser.

Vi har ovenfor presentert de praktiske oppgavene til betjentene. I tillegg til ovenstående praktiske oppgaver, presiserer betjentene følgende som oppgaver som hører inn under kontaktbetjentrollen, og som betjentene altså *også* må ivareta i deres daglige praksis:

Kommunikasjon:

- Formelle samtaler (Først: Mottakelsessamtale).
- Kontakt med diverse samarbeidspartnere (forvaltningssamarbeide, eksempelvis § 12)
- (*delegert - nytt*).
- Koble fangen til tilbud.
- Kontakt med det øvrige fengselet.

Dokumentasjonsoppgaver:

- Utferdigelse av vedlegg til ansøknings om diverse frihetsgoder (*delegert – nytt*).
- Kartlegging av fangens problemer, ressurser og behov - for å kunne planlegge individuelle tiltak.
- Hjelp til med fremtidsplanlegging (fremtidsplaner).

Påvirknings- og motiveringsoppgaver:

- Fasilitere progresjon i soningen.
- Mer systematisk arbeid for å motivere fangen til å ”endre sitt kriminelle handlemønster”.
- Diskutere kriminalitet og tiltak med fangen.
- For noen betjenter: Programvirksomhet.

Fagutvikling:

- Bidra til fagutvikling.
- Bidra til etatsutvikling.

Undersøkelsens videre gang og presentasjon vil relateres til de ovenstående temaene. Men først en presentasjon av det sosiologiske og psykologiske teorigrunlaget som anvendes i analysen av det empiriske materialet:

5. Gruppesamtaler

Vi presenterer empiri fra tre store fengsler – Alfa, Beta og Gamma, og henholdsvis betjent- og fangeperspektiver fra disse.

5.1. Alfa – et stort fengsel

Vi hadde samtaler med to grupper av betjenter – hver på fem personer. De aller fleste av dem hadde vært lenge i etaten – tre var relativt sett nye. I tillegg hadde vi samtaler med tre fanger, en fengselsinspektør og en fengselsleder.

5.1.1. Betjentgruppen

Alle mente at oppgavene som de har som betjent er på den ene siden tradisjonelle, men på den andre siden har de også fått nye oppgaver de siste årene. De nye innspillene er enten knyttet til de sentrale politiske og faglige føringene som er kommet, eller forankret i mer lokalt inspirerte tiltak. Måten man lokalt løser de sentralt definerte endringene på, er også forskjellig.

Det aktuelle fengselet som disse betjentene jobber i har vært under betydelige forandringer – ikke minst strukturelle, betingelser som både er sentralt og lokalt initierte.

5.1.2. Betjentperspektiver på relasjonene

Arbeids- og rollekravsproblemer

Betjentrollen er sammensatt og motsetningsfull. Betjentene oppfatter og melder tilbake om flere typer av rollekonflikter som de mener er aksentuerte. For eksempel er kontaktbetjentordning og andre arbeidsoppgaver klarere definert på hjelper- og omsorgssiden, og krever bruk og oppfølging av mer sosialfaglig kompetanse. Dette medfører at omsorgsoppgavene både blir formalisert og markert i praksis på en historisk sett forsterkende måte.

Generelt: Det er en tydelig konflikt mellom det å vokte og kontrollere og den mer omsorgsrettede rollefunksjonen. Det oppstår også en konflikt mellom å være negativt sanksjonerende og å være en praktisk og omsorgsfull tilrettelegger - en særlig relasjon mellom fangen og betjenten som krever nødvendig trygghet og tillit. Rollekonflikten mellom det vaktende og sanksjonerende og det omsorgsrelaterte, er vanskelig: Den enkelte betjenten, men også fangen, utsettes for betydelig forventningspress. Dermed oppstår det konflikter mellom realiteter og idealer, og konflikter mellom den ideelle og reelle fengselsbetjentrollen. Selvsagt er det individuelle forskjeller.

Også det tiltenkte registreringssystemet (jf. OASys og tilsvarende) presenteres som problematisk både praktisk og etisk sett, og relatert til motsetningsforhold mellom kontroll- og omsorgsoppgaver. ”OASys gjør meg skeptisk både etisk og faglig”, repliserer én og får støtte av flere andre.

Et åpent forhold mellom aktørene er vanskelig i et fengsel. Mer makt til betjentene kan slå uheldig ut fordi den enkelte betjenten kan bli identifisert som den som må ansvarliggjøres for beslutninger og forarbeid til avgjørelser som får negative konsekvenser for den enkelte fange. Flertallet av betjentene hevder at rollekonflikter har forsterket seg i og gjennom nye arbeidskrav, blant annet kontaktbetjentordningen, mens et mindretall av betjentene hevder at de foreløpig har klart å håndtere rollekonflikten som kontaktbetjenter.

Oppgavene er utvidet både i relasjoner til fangene, til andre faggrupper og til fengselet som institusjon. Noen av betjentene hevder at de er blitt mer selvstendige og mer kreative i enkelte gjøremål ved de nye arbeidsoppgavekravene. Tidsressursen blir definert som viktig, også med basis i at for få ressurser påvirker kvaliteten i arbeidet.

Fangene er kjent med de nye rolleoppgavenes forventninger; de stiller også andre krav. Flere av betjentene var harde i kritikken som var rettet til resultat- og effektmålpresset som preger kriminalomsorgens virksomhet. En uttrykker det i en sarkastisk vending på denne måten: ”Det er ikke så farlig med fagkompetansen, budsjettene skal holdes”. Også i forbindelse med programvirksomheten tydeliggjøres kritikken: ”Programmene er blitt en refusjonsordning”.

Generelle relasjoner

Flere poengterte at i motsetning til tidligere (på 1980-tallet og tidlig 1990-tallet), er det nå et mer helhetlig perspektiv på fangen. Det gjelder ikke bare ut fra den enkelte og hans/hennes problemer, men også relatert til måten man forholder seg til den enkelte fangen på. Det differensieringssystemet som er innført gir noen fordeler, men har også visse ulemper fordi de som har de største problemene er dem som ikke får god nok oppfølging. Men at fengselet har fått mange ulike tilbud og soningsformer har gitt positive resultater på flere områder.

Det hevdes at stigmatiseringen og avvikergjøringen i fengslene ikke er så sterk som tidligere, og det ble gitt tilbakemeldinger om at man følte at relasjonen nå var preget av gjensidig respekt på en måte som ikke var så tydelig før. Det virker altså som holdningene er annerledes både hos fanger og betjenter.

Noen av betjentene mente også at møtene mellom fanger og betjenter var blitt mer ”demokratiske”. Større nærhet er det også blitt. Den enkelte fangen har i opplegg mer å si om egne behov og oppfølgingen av dem. Her mente et par av betjentene at særlig den gamle kontraktsonings-betjentrollen, TR-prosjektet og andre mer rehabiliterende tiltak hadde virket positivt inn på betjentrolleutøvelsen og rolleutviklingen. Samtalene var også blitt bedre – likeså samvirkeatmosfæren. Noen hadde også det inntrykket at fangene på en annen måte respekterte betjentenes faglige kompetanse sammenliknet med tidligere. Bevisstheten om at betjentene har noe å tilføre, er en opplevelse som flere av betjentene har hatt. I det store og hele ble samtalene og de konkrete møtene betegnet som mer ”demokratiske”.

Enkelte betonte at de og kollegene var blitt bedre på fangesak, og at vokterrollen – selv om den er der på alle måter med kontrollaspektet – er blitt noe mer ”myket opp” av at betjentene nå også er praktiske tilretteleggere og hjelpere. Kontaktbetjentordningen har vært med på dette, men også andre forhold i fengselet og den lokale utviklingen har ført til bedre relasjoner og bruk av kunnskap.

De fleste av betjentene poengterte at utdannelsen som de har fått har hatt stor betydning, men i motsetning til tidligere får de nå brukt kompetansen noe bedre. Ny kompetanse og andre kompetansebehov utvikler seg også i og gjennom relasjonene til fangene, understreket et par av betjentene.

Det var imidlertid bred enighet om at de hadde fått flere oppgaver og at ressursene som de hadde til disposisjon ikke sto i forhold til merarbeidet. Imidlertid er det også slik, ble det sagt, at når man har flere forskjellige arbeidsoppgaver, så utvikler og praktiserer man også andre og nye ferdigheter. De fleste hevdet dessuten at de løste oppgavene på en mer personlig måte, men at de selvsagt var formelt bundet til de kravene som stilles dem som betjenter. De har et regelverk og de har normer som må følges og som preger relasjonen.

Kontaktbetjentordningen

Samtalepartnerne poengterte temmelig unisont at også holdningene og fangesynet var blitt bedre enn de var før. De moralske kravene og nærheten til den enkelte fangen styrket også den moralske utøvelsen. I motsetning til tidligere behandler man fangen med større respekt - men det skal ikke underslås, kommenterte noen av samtalepartnerne, at det er noen kolleger som fremdeles hadde et dårlig syn på fangene og som helst ikke vil arbeide som kontaktbetjent. Noen betraktet seg også som

rollemodell for fangene, og denne posisjonen ble styrket hvis man hadde en rolleutøvelse og en væremåte som var moralsk anstendig. Enkelte mente at de var blitt noe mer personlige og at de ”slapp seg selv mer løs”. Kommunikasjonen var blitt bedre, og deres formelle ansvar var styrket. At de praktisk sett også var blitt flinkere, særlig på løslatelsen, ble fremhevet av et par personer.

Kontaktbetjentordningen ble betraktet både ut fra et negativt kritisk perspektiv og et positivt. Det negative var relatert til at kontaktbetjentordningen hadde rolle- og arbeidskrav som man manglet ressurser og organisering til å dekke på en god måte. Oppgaven medførte en rolleutvidelse som er mer rettet mot sosialarbeider- og omsorgsfunksjonen. Noen poengterte at det derfor er nødvendig med en kompetansemessig oppfølging for å kunne jobbe som kontaktbetjent på den mest adekvate måten. Det er ikke tvil om, sa flere av deltakerne, at betjentene i løpet av de seneste årene hadde fått delegert flere oppgaver – ikke minst som følge av kontaktbetjentordningen. Det er også helt sikkert, påpekte de samme, at de får brukt kompetansen sin mer. Men det var en stor gruppe som ytret at de fikk flere sosialarbeider-rollefunksjoner og at dette skjedde uten at de hadde de nødvendige kvalifikasjonene. Her ble det også pekt på at det var utdanningsmessige forskjeller på de nyutdannede og ”de eldre”. Atter andre hevdet at kontaktbetjentordningen ikke er ny og at de har vært ”kontaktbetjenter” i alle år.

Betjentrollen er med de nye oppgavene også blitt ”mer hel”. Relatert til fangen stiller man krav på en annen måte, samtidig som fangen også stiller krav til betjenten. Det er særlig i det praktiske og omsorgsmessige virket at dette er aktuelt. Betjentrollen og oppgavene ble dessuten oppfattet bedre definert på enkelte områder sammenliknet med for noen få år siden. Til nåværende kontaktbetjentrolle knyttes det mer makt, mer myndighet og mer respekt. Men det er også mer papirarbeid og mer byråkrati: Dette tar tid og ressurser fra andre oppgaver. Det er dessuten blitt lettere å møte fangen når det blir ”mye mas”. Man kan da henviser til kontaktbetjenten og at den enkelte måtte ta kontakt med ham/henne.

Det institusjonelle samarbeidet er blitt bedre, hevdet noen. Det kom ikke minst av de lokale strukturendringene, men også av at de som kontaktbetjenter måtte forholde seg til et større fagnettverk. Enkelte betonte at de strukturelle endringene, med bedre fagnettverk, kommunikasjon og informasjon, er nødvendige for at kontaktbetjentrollen skal bli best mulig.

Flere ga tilbakemeldinger om at kontaktbetjentordningen var en historisk inspirasjon, men det var åpenbart at man ikke måtte underslå både problemer med ressurser, kompetanse, rollemessige motsetninger og strukturer som ikke sto i forhold til den nye rollen og de kvalitetene på relasjonene som følge av den, krevde. Noen påpekte også at endringene til det bedre ikke bare var et resultat av de definerte

oppgaveendringene, men tvert om måtte forstås relatert til andre viktige lokalbetingede forandringer som hadde skjedd i fengselet.

Tilbakemeldingene på kontaktbetjentordningen var delt, men med en viss nøktern optimisme. At den enkelte fangen hadde visse fordeler ved at han/hun måtte forholde seg til atskillig færre ansvarlig personer, ble betraktet jevnt over som positivt. Måten våre samtalepartnere hevdet å utføre kontaktbetjentoppgaven på var variert: Noen var begrensende ut fra et praktisk perspektiv, andre utførte rollen mer i et omsorgsperspektiv. Relasjonen til den enkelte var på mange måter avgjørende. Det ble hevdet at det var mange fanger som bare vil ha nødvendig praktisk hjelp med søknader og kontakter, og ikke mer enn det. At det kunne oppstå store vanskeligheter for den enkelte fangen når soningen opphørte, var åpenbart. Flere hadde bare kontaktbetjenten som ”sin nærmeste” og som ”sin hjelper”. Fangen kunne dermed etablere forhold innenfor murene som han/hun ikke fikk utenfor.

Synet på fangegruppen

Alle betjentene som vi samtalte med betoner at fangegruppen ikke er ensartet, og at de enkelte fangene har ulike behov for oppfølging. Flere understreker at den differensieringen som Oslok-rundskrivet har lagt opp til, der visse fangegrupper blir definert som ’farlige’, er problematisk. Det har ført til praktiske problemer. Et par av deltakerne hevder at fangegruppen er forandret de siste årene – det er ikke lenger så mange ”junkies”.

Et par av betjentene tok også opp påstanden om at ”fangegruppen er blitt så mye tøffere”. Dette, hevdes det, er ikke så synlig. Det som virkelig er arbeidskrevende er at det er så mange fanger som sliter med helseproblemer og da særlig av psykisk art. Fengselet som de jobber i har et godt differensiert system som er relevant for de ulike fangegruppene og den enkelte fanges særlige behov. Dette har hjulpet mye i relasjonene.

I og med at kontakten og kommunikasjonen er forbedret, og i og med at betjentene mener å ha fått arbeidsoppgaver som styrker nærheten, får man et mer helhetlig perspektiv på fangen – en annen forståelse enn før. Flere av betjentene innser at kontakten har forskjellig karakter: For en del fanger er omsorgsoppgavene veldig betydningsfulle, for andre er praktiske råd og tilrettelegginger det.

Enkelte nevnte også at noen av kollegene synes det er en vanskelig oppgave, at man kommer for nær fangen; andre pekte på at visse kolleger også hadde dårlige holdninger både til de nye arbeidsoppgavene, til kontaktbetjentordningen og til fangene.

5.1.3. Fangeperspektiver på relasjonene

Alle tre fangene som vi hadde samtaler med, hadde flere fengselsopphold og sittet i fengsel over lengre tid. En person hadde fengselsopphold fra 1970-tallet, de to andre fra 1980-tallet. Alle hadde opphold i ulike typer fengsler. Deres kvalitetsbedømmingen av fengslene var svært forskjellige.

Vi ga den enkelte samtalepartner rom for at han selv skulle presisere det som var nytt og som han opplevde var andre soningsbetingelser.

Relasjonene sett i et nærhistorisk perspektiv

Fange 1:

De materielle og strukturelle soningsbetingelsene var annerledes før, og betjentene ble først og fremst sett på som voktere og håndlangere. ”Man snakket ikke med betjenter”, sa denne fangen. ”De gjorde det de skulle – ferdig med det”, og han fortsatte: ”På 1970-tallet var en betjent en betjent – en fange en fange, og det var strenge kriterier for samvær mellom fanger og betjenter i begge grupper.”

Fangegruppen var også annerledes sammenliknet med i dag. I dag er det narkotikaproblematikken som preger fangene. ”Det var det ikke den gang, selv om den var begynt å komme.” Han betoner også at langt flere fanger har helsemessige problemer og trenger hjelp. I tillegg er det flere volds- og ransdømte nå.

Han hevdet videre at mye bedret seg på 1980-tallet, men på slutten ble mye satt tilbake pga. innstramningene: ”De lagde problemer.”

Fangen poengterer at erfaringene fra de største fengslene er at det var en del harde tak og slossing mellom fanger, og at betjentene ikke torde vise seg. Han presiserte at det var dårlig kommunikasjon mellom fanger og betjenter, og at man bare spurte om det viktigste. ”Hvis man prata mye med en betjent, da ble man oppfattet som tyster”. De man snakket med var først og fremst førstebetjentene og sosialsekretærene. Det hele var så byråkratisk – også i ”fangegruppa var det ”et knallhardt hierarki”. Øverst sto skapsprengere, men også drapsmenn og voldsmenn”.

På begynnelsen av 1990-tallet ble det en omlegging, og etter hvert kom kontaktbetjentordningen. Enkelte betjenter tok seg også mer tid til å jobbe med og for fangene. Fangen hevder at kontakten mellom fanger og betjenter er blitt ”nærere” – ”det er få av dem som ser på jobben som bare vokter”.

Fange 2:

Mye av det fangen fortalte, har det samme innholdet som fange 1. Det er derfor ikke hensiktsmessig å gjenta de perspektivene.

Han hadde sittet i fengsel fra 1980-tallet og opplevde det den gang som svært vanskelig. Han skjønnte ikke hva som foregikk, og betjentene hadde ikke tid til å snakke med ham – ”så de informasjonene jeg fikk, fikk jeg fra andre fanger”. Før låste betjentene fangene bare inn og ut. ”De gjorde kort og godt bare det de fikk beskjed om.”

Fange 3:

Også han viser til at det var tungt å sitte før og at det var atskillig dårligere kontakt mellom fanger og betjenter. Han poengterer – som de to andre – at det er stor forskjell på å sone i de forskjellige fengslene og avdelingene. Det gjelder tidligere som nå. ”Noen steder har bedre system og har en bedre struktur med klare regler”. Enkelte steder har også bedre skoletilbud og bedre luftemuligheter. ”Det gjør det lettere å sone.”

”Dagliglivet i et fengsel er viktig”, sier han. ”Det gjelder både i forhold til ro og til tidsbruk, men også i forhold til det å bli respektert. De miljømessige forholdene er viktige”, og han fortsetter: ”Man er også avhengig av likeverd mellom mennesker i et sånt system. Et viktig problem er kampen for småting – det er for mye av det.”

Kontaktbetjentordningen

Fange 1:

Foruten progresjonen i soningen, viser denne fangen til kontaktbetjentordningen som han mener er bra. Han poengterer at han snakker med kontaktbetjenten først og fremst om praktiske ting, men også om noen personlige problemer. ”Men”, slår han fast, med kontaktbetjenten kan han snakke om nesten alt, ”om nødvendig også om privatlivet”.

Fangen påpeker at kontaktbetjentordningen er viktig. At fangen har færre å forholde seg til ses på som en fordel. Han – som flere andre – hevder at den kvinnelige kontaktbetjenten han har, gjør en veldig god jobb, og viser til at det kan være fordel med kvinnelige betjenter fordi de er mer omsorgsbevisste.

Han poengterer at det er stor forskjell på kontaktbetjentene – ”noen er ydmyke og liker å jobbe med mennesker. Det er vilkårlig hvem man får og det er viktig at kontaktbetjenten er åpen for impulser”. Det kan være problemer med at visse avdelinger har få folk, følgelig får ikke betjentene gjort det som er ønskelig. ”De har ikke tid nok!” Med dette bekrefter fangene betjentenes påstand om mangelfulle tidsressurser.

Fange 2:

På spørsmål om han har kontaktbetjent, svarer fangen bekræftende, men legger til at han ikke har brukt ham så mye. ”Jeg vil klare meg sjøl”, sier han. Han er opptatt av tillit og betoner at han er usikker på tillitsforholdet mellom kontaktbetjenten og ham. ”Det er store forskjeller og det varierer fra betjent til betjent”.

Han legger til at det er greit å kunne snakke med andre; at han også har fått noen flere tilbud ser han på som positivt.

Fange 3:

”Kontaktbetjentordningen fungerer bra. Betjenten hjelper meg med kontakter. Dette er viktig.” Også relatert til enkelte spesialavdelinger er dette av stor betydning.

Den nye Straffegjennomføringsloven

Vi samler tilbakemeldingene fordi de var sammenfallende:

Samtalepartnerne i dette fengselet, som de aller fleste andre fanger vi har snakket med og intervjuet, er hard i kritikken av den nye loven: ”Den skaper mye aggresjon blant fangene”, sier han, og videre: ”Den skaper mistillit – den bryter ned tillit”. Han legger vekt på blant annet at systemet oppleves urettferdig, spesielt med hensyn til ”det uforutsigbare i permisjonssystemet”. Å sitte på full tid nevnes; registrerings- og kontrollintensiteten poengteres av mange fanger som et stort problem.

Den nye loven har også ført til at det er vanskeligere å ha kontakt med utenverden, familie og venner. ”Man er mer isolert”, sier én av fangene.

At soningen og fremtiden planlegges bedre, ser alle på som en fordel, men usikkerheten, registreringsiveren og kontrollen i soningen tynger voldsomt.

Strengheten i loven kan misbrukes og brukes: Noen steder er man svært ”firkanta og strenge”, og en annen av fangene understreker også at han er irritert på det som kalles ”trynefaktor”. Fengslene prøver å få til noe, sier han videre, men ”det gis for lite ressurser” og ”til etterarbeidet mangler sammenhengen og helheten”.

Fangenes syn på betjentgruppen: Om betjentene før og nå

Fange 1:

”Mange av de nye betjentene er innstilt på å jobbe med mennesker – de liker det. De gamle låste opp og lukka dører – og ferdig med det”. Fangen kom også med betraktninger om hva en ”all right” betjent er. Vurderingen gjelder både de nye og de gamle: ”Det er en som tar tinga på sparket, som liker å jobbe med problemer, er hyggelig og som kan sette seg inn i fangens situasjon.” Den dårlige betjenten er selvsagt det motsatte. Han/hun er fangefiendtlig og arrogant; han/hun skaper utrygghet, er vanskelig og ”rir” prinsippene selv om personen vet at det er feil. ”Han krever at fangene innordner seg, [han] brysker seg. Man tør ikke ta igjen.” Flere fanger

poengterer dette problemet fordi de vet at konsekvensene av å reagere på denne stilen kan være alvorlig for dem etter den nye loven, f.eks. i form av negative sanksjoner.

Fange 2:

Også han viser til den store avstanden mellom fange og betjent tidligere, og at betjentfunksjonen stort sett var kontroll, inn- og utlåsing. Det var lite kommunikasjon og samkvem.

”En bra betjent [og det oppfattet han både den gang da og nå] klarer å se mellom fingrene når det gjelder småting”, sier han. ”Noen glemmer”, så derfor er det nødvendig ”å skille mellom dem som gjør det og dem som bevisst haler ut tiden når vi spør dem om hjelp”.

Tidligere ville verken han eller andre ha noen ”særlig kontakt” med betjentene – og omvendt; Betjentene ville ha minimal kontakt med fangene. ”Holdningene har forandret seg”. Dessuten settes det også krav til fangene nå, og presset på den enkelte tydeliggjøres: ”Man må gjøre en del sjøl, vise vilje til å gjøre noe”.

Tidligere ble fangene mye dårligere behandlet. ”Det var heller ikke mat nok. Man kunne til og med bli glemt hvis man skulle på aktiviteter – det ble derfor mye kjefting på betjentene”, og han fortsetter: ”Det er nå en delvis tillit til betjentene, men det er ikke mye jeg kan og vil snakke med dem om.”

Han viser til at også fangemiljøet er forandret og at det har kommet langt flere utlendinger inn som preger miljøet. ”Miljøet er imidlertid ikke noe tøffere – det er slik som det alltid har vært”. Han soner nå på en spesialavdelingen som han liker godt. Miljøet veksler fra avdeling til avdeling, det gjør også kommunikasjonen og nærheten mellom fanger og betjenter.

Fange 3:

Han poengterer at det er forskjeller på betjentene, og på spørsmålet om forholdet mellom betjent og fange svarer han at han synes at betjentene burde tenke mer på hva jobben deres innebærer. ”Ser de sitter med beina på bordet; hvorfor tar de ikke en runde i stedet for? Slik var det mye av tidligere – noe bedre nå”, og han avslutter med: ”Mange betjenter gjør det de skal gjøre, men ikke mer enn det.” Det finnes imidlertid, tillegger han, spesialavdelinger som han har vært på, der betjenter jobber på en måte som er en bra modell for fint betjentarbeid.

På spørsmål om hvilket fangesyn som dominerer, svarer han at det varierer sterkt fra avdeling til avdeling. For øvrig ytret han også at han hadde relativt lite kontakt med andre fanger. Noen få snakket han med, men han ”stoler ikke på dem”. Så langt Alfa fengsel. Vi skal nå se på Beta fengsel.

5.2. Beta – et stort fengsel

Vi hadde samtaler med to betjentgrupper, hver på to personer, samt to enkeltstående samtaler med en betjent på et individuelt grunnlag. I tillegg hadde vi samtaler med fengselsleder og andre tilsatte i en mer uformell form. Vi hadde også møter med to relativt sett store fangegrupper på fire i hver gruppe. De to gruppene ble kontaktet to ganger. Et par av fangene var flyttet til andre fengsler i perioden mellom samtalene. Fem av fangene var med i begge samtalene, tre kom til: Det vil si at vi hadde samtaler med åtte fanger. Gruppene var sammensatt av både norske og utenlandske statsborgere.

5.2.1 Betjentperspektiver på relasjonene

Det har vært store forandringer over år, sier den ene av betjentene og forteller videre at det har vært en utskiftning over tid i betjentgruppen. Det er bra fordi ”de gamle betjentene” stagnerte. Fangene føler ”det nye” som har kommet og kommer, ofte som truende og skremmende fordi det er nytt og konsekvensene er derav uforutsigbare. Mange betjenter synes også at det er for tungt med for mye fangerelasjoner.

En del av betjentene som har sluttet, gjorde det fordi de ikke orket mer. Den tidligere betjentrollen var stereotyp, og det var ”vanskelig å bryte mønsteret”. Fengselet som personen jobber i betegnes som tungt. ”Det er ”depressivt”, man blir ikke glad når man kommer inn. Bygningsmassen osrer av institusjon... det er sterilt, firkanta, fabrikkmessig. Bygningene er integrerende klosser”, beskriver han. ”Det er lite å gjøre ved interiøret, men man må i så fall rive ned og bygge opp”.

- Men hva med dagens utvikling?

”Det er skjedd noe med nærkontakten – og særlig ved kontaktbetjentordningen er det krav om at man må *gjøre* noe.” Betjenten viser videre til at sikkerheten således er blitt bedre og at det er vanskeligere for fangene å gjøre noe negativt i forhold til en betjent han har mye kontakt med. ”Men systemet er rigid, det er detaljstyrt – og betjenten har mer innflytelse. At betjentene har for mye å gjøre, at man har tidsnød – ja, se det er et annet problem. Det er mye å gjøre som er viktig og aktivitetsnivået er således høyt. Spørsmålet er derfor: Hvordan skal man kunne få frigjøre tidsressurser til de viktigste tingene? Selvsagt ved planlegging”, svarer han på eget spørsmål. Og han fortsetter: ”Særlig er planlegging av møtet i forkant viktig.”

Tre av de andre intervjuede betjentene mente dessuten at de nye oppgavene som betjent er viktige – at de forandringene som er kommet gjenspeiler et moderne rollekrav, og står også i forhold til ideene om hva et moderne fengsel skal være. Men - som den første

betjenten påpekte: Ressursene til arbeidet – ikke minst tidsressursene for å kunne utføre de angitte oppgavene, er for mangelfulle. At man må ha større bemanning var det bred enighet om. En sa det slik: ”Ved at ressursene bindes til så mange oppgaver, og spesielle oppgaver, er det vanskelig både å følge opp og planlegge med den innsatte”. Betjenten la til: ”Vi mangler også muligheter til faglig videreutvikling.” Dette presiserte personen særlig for å kunne holde seg oppdatert med hensyn til nye oppgaver. Betjenten tok også opp det som han betegnet som en myte: ”At gjennomsnittbetjenten er lat”. Han mente at problemet er motsetningen mellom oppgaver, bemanning og tidsressursen til de ulike gjøremålene. ”Vi er for få; det blir lite involvering – dermed blir det distanse mellom fanger og betjenter”. ”Men”, fortsatte han: ”Det er også stor og dårlig kommunikasjon mellom toppledelsen i fengselet/de med avgjørende myndighet, fangene og betjenten ute i avdelingen”. Han stilte også spørsmål ved i hvor stor grad kontaktbetjentens ”vedlegg” har noen særlig påvirkning. Også to av de andre betjentene poengterte at fangekontakten flere steder i fengselet var dårlig, og de istemmer med at kvaliteten på arbeidet er sterkt påvirket av økonomi: ”Vi er styrt av penger”, sier de. Sikkerheten har fått så stor plass at det har gått ut over andre gjøremål. Frustrasjonen er stor både blant fanger og betjenter over situasjonen: ”Det er rart at det ikke er mer vold”, sier en av betjentene.

Arbeids- og rollekravsproblemer

Betjentene må ansvarliggjøres, hevder en av betjentene som har vært lenge i systemet – og de blir da også mer ansvarliggjort, i alle fall atskillig mer enn sammenliknet med for 30 år siden. Dette skjer på en annen og mer mangfoldig måte.

Forandringene er konkrete, påpeker betjenten videre: Som ett eksempel kan nevnes at ”fra tidlig 1980-tall skulle døra til vaktrommet være låst, og det skulle ikke komme fanger inn i vaktrommet. Den gang var relasjonene preget av svart-hvitt syn, både fra fangene og betjentenes side. Fangesyntet er etter hvert blitt mer differensiert. Det er nå mer menneskeligjøring og større toleransegrenser. Kompetansen er også bedre. I tillegg kommer at den tverrkulturelle bakgrunnen er atskillig mer variert.”

Betjenten understreker videre at den individuelle tilpasningen av soningen og tilbudene står også sterkere i dag, ”og vi bruker rammebetingelsene mer – man er mer bevisst innholdet i ramma. Betjentene har som tidligere nevnt større innflytelse og er med på å bestemme på en annen måte. Viktig er det imidlertid også at den enkelte får muligheter til å utvikle seg i jobben”. I et mer oppsummerende innspill peker betjenten på noen viktige faktorer som personen mener er forandret:

- ”Vi sliter; vi sliter med flere og flere oppgaver. Folk er ikke motstandere av å få dem, men de praktiske rammene er for smale. Det er også bemanningsproblemer: Vi er for få. Det skaper aggresjon.
- Betjentene blir mer hørt nå. Respekten ”for øvrigheten” er større enn tidligere. Respekten er mer positiv.

- Betjentene er mer i en ledende rolle enn tidligere, og samarbeidet – både faglig og mellom ulike grupper, også mellom fanger og betjenter – er blitt bedre. Sånn sett blir de ansatte ”en døråpner”. Kommunikasjonen utvikles.
- Makten i systemet ligger lavere, men preges også av toppstyring.
- Ett problem er – som før – at de samme betjentene går inn for å gjøre de negative oppgavene.”

De andre to betjentene poengterer betjentrollens flersidighet og viser til at kontrollfunksjonen står i motsetning til omsorgsfunksjonen. Men de hevder at hvis man tar seg tid til å forklare fangen om disse forskjellige betjentoppgavene, og viser til at det er visse oppgaver ”vi er pålagt å gjøre”, er forståelsen større. ”De forstår vårt problem, men ser også at vi er opptatt av omsorgsrollen”, sier de.

På spørsmål om økt delegering, svarer begge at de alle har fått flere sikkerhets- og flere kontrolloppgaver, men at en annen viktig forandring er at det er mer kontakt mellom fange og betjent sammenliknet med tidligere.

Rollemessig er det nå større fokus på kontaktbetjentordningen og dens funksjoner. Men det er ikke lett å gjennomføre den på en bra måte. For det første er det ”for få folk” (betjenter). En annen viktig forskjell er at fangene nå lettere godtar betjentene i hverdagen: I motsetning til tidligere er det nå ingen problemer å være betjent i fellesskapet. ”Mange fanger ønsker det – at vi er i fellesskapet, de ønsker at vi er mer ute [blant dem]” understreker den ene av betjentene. Betjentene nevner også at det hadde vært en fordel å kunne spise sammen med fangene, fordi det skaper nye relasjonsformer og en annen type nærhet. Omvendt – og det har enkelte av betjentene erfart: ”Hvis vi ikke spiser, skaper det også avstand.” Men, tillegges det, dette må selvsagt ikke oppfattes som et generelt ønske – det er også mange fanger som ikke vil ha betjentene for nær.

På spørsmål om hva det nye ved betjentrollen består av, svarer en at gjøremålene den enkelte betjenten har, omfatter alt mulig – fra å gi service, omsorg, være kontaktbetjent, til å være vaktende; men det er ofte slik at man ikke får tid til å gjøre det man skal. I sin oppramsing legger disse betjentene spesielt vekt på at de ”nødvendige samtalene”, og ”den gode samtalen, uteblir”.

Med hensyn til kontrollvirksomheten betoner de intervjuede betjentene at viktige sider ved kontrollvirksomheten har forandret seg: Den dynamiske sikkerheten er blitt svekket den siste tiden, ble det fremhevet av enkelte (særlig etter det såkalte Olsok-rundskrivet), og det ble presisert at det nå brukes mye mer tid på annen type kontroll – som avlytting av telefon, sikkerhetsorienterte tiltak m.m.

To av betjentene sier videre at de både har livsmestringsprogrammer og stressmestringstiltak og opplegg med sinnetrening. Slike oppgaver virker selvsagt positivt *på dem* som betjenter og fagfolk. Problemet er imidlertid - og det ble også hevdet av mange betjenter som deltok i TR-prosjektet på slutten av 1980-tallet, og nå også av flere av de betjentene vi hadde samtaler med og intervjuet i 2005 - at hvis en betjent trekkes ut av avdelingstjenesten for å utføre disse rollekravene, blir andre oppgaver vanligvis ikke ”fylt opp”.

Den ene betjenten poengterer også at enkelte dager blir man mer på avdelingen: Det er da mulig å planlegge mer med fangene, gjøre andre ting. Også turnusen tydeliggjøres som et problem av enkelte. Problemer på mer institusjons- og regionsnivå trekkes også inn: ”Den fengselsbetjenten som skal være med på avgjørelser, må jobbe ut fra et langtidsperspektiv. Regionssystemet er tungrodd og byråkratisk. Dette er det vanskelig å endre på.”

Generelle relasjoner

Betjentene betoner at relasjonene mellom fanger og betjenter er blitt både bedre og noe annerledes på flere områder, selv om de også fremdeles har et sterkt feste i en del tradisjonelle oppgaver i forbindelse med sikkerhet og kontroll. Det er ikke minst kontaktbetjentordningen, men også andre sider ved hverdagsnærheten, som trekkes frem. Samvirket mellom dem og andre faggrupper er blitt bedre og ”andre fagfolk ringer og konsulterer oss hvis det er noe de lurer på eller har oppstått”. En av betjentene legger til at de jobber bedre med sosialarbeiderne – de skal jo også være veiledere; sosialkonsulentene informerer dessuten mer om det de gjør sammenliknet med tidligere. ”Det er også bra kommunikasjon mellom oss og prestene”, ble det understreket.

Flere av betjentene som har vært lenge i systemet fremhever at det er et historisk faktum at da kvinnelige betjenter kom inn i fengselsvesenet, ble det bedre – et mer positivt miljø. Dette påvirker også fangene. Som ledere er kvinnene imidlertid få – altfor få.

En betjent, som har vært svært lenge i systemet, viser til konflikten i kontaktbetjentordningen, og da særlig i forholdet mellom omsorg og kontroll. ”Den ansatte må være ærlig og rådgivende, men også åpen og tydelig. Macho-opplegget er i ferd med å bli borte. Tidligere var det mye av det. Mangfoldet er også større. Også i blant betjentene, som andre faggrupper og i blant fangene, er det forskjellige kulturer og sosial bakgrunn”.

Noen av betjentene tydeliggjør de mulige negative konsekvensene av den nye Straffegjennomføringsloven. ”Sikkerheten er blitt, gjennom den nye Straffegjennomføringsloven, klarere – men også mer detaljert. Det er noe positivt ved loven, men også negativt. Det kreves en modernisering av fengslene og fengselssystemet”. Noen av betjentene tydeliggjør også en ønsket utvikling der betjenter

og fanger blir et "lag", med gjensidig ansvar, og der også betjentene har en viss frihet til å være seg selv.

En av betjentene fremhever at delegeringen ofte formes av tilpasningskrav til samfunnet. Det er en vanskelig oppgave, fordi fangene skal tilbakeføres til et samfunn som har forandret seg og som forandrer seg hele tiden.

Kontaktbetjentordningen

Det understrekes fra en av betjentene vi snakket med, at betjentene må være tilgjengelige for fangene, og at kontaktbetjentordningen kan – ideelt og praktisk sett – bedre samvirket og kommunikasjonen mellom betjenter og fanger.

Når ordningen fungerer etter intensjonene, er det bra, men det er betydelige praktiske problemer. På spørsmål om hvor god kontakten er blitt, svares det at det er person- og situasjonsavhengig. Som betjent er man imidlertid forsiktig – "vi vet aldri når ting blir brukt mot deg". I alle fall: "God saksbehandling er viktig". De gode relasjonene er avhengig av avdelingskulturen, men ikke minst av ressurstilgang. Det er imidlertid ikke bare å forholde seg til dem man har kontakt med, men "vi bruker også mye tid på dem som ikke tar kontakt med oss".

Førstebetjenter har i fengselet ikke samtaler med fangene før kontaktbetjenten har hatt det, og betjenten vi snakket med viser til at "hvis vi hadde iverksatt brevet fra KSF [Olsok-rundskrivet], hadde det smelt her". Han tenker her på skrivets innskjerpinger i forhold til enkelte grupper. Han sier også at det virker som om fangemiljøet er preget mer av "glede", og at fangene, særlig de utenlandske, er mer positive. Kontrollfunksjonene er viktige og de er intensiverte. Men, poengteres det, "myndighetene har ikke klart for seg hvilken kontroll vi utøver i det daglige samvirket".

"Kontaktbetjentene tar seg av det praktiske og mer av det formelle. Ting skal gjøres, man må ha en god orden på det man gjør. Men det er et tidspress." Betjentene betoner at kontaktbetjentoppgradningen stort sett er godtatt, men at det er noen kolleger som ikke tar oppgavene alvorlig.

På spørsmål om "de fortrolige samtalene" kommer til uttrykk i den nye kontaktbetjentrollen, svarer betjentene at det varierer fra fange til fange. At det er plass for slike samtaler trekkes frem: I fellesskapet eller på vaktrommet er det ikke åpne samtaler – det er lettere på cella. De ser også helst at døra skal være igjen. Det fremheves også av flere at de kvinnelige betjentene nok er i en litt annen stilling sammenliknet med mennene. Enkelte av betjentene som vi snakket med, uttrykker også situasjonsmessige særegenheter: Uten uniform er det en helt annen kontakt; Fangene åpner seg mer.

På spørsmål om det er forskjeller mellom ”eldre” og ”yngre” betjenter i måten de utfører de nye oppgavene på, svarer betjentene at det egentlig ikke er det, og at alder ikke er utslagsgivende. Det er mer spørsmål om personlige væremåter og holdninger. Den ene betjenten fremhever at flere av de eldre betjentene er svært flinke med fangene, men det underslås ikke i samtalen at enkelte av ”de eldre” betjentene har et mer fremmedgjort forhold til kontaktbetjentpraksisen. Men – og det understreker de fleste betjentene som et generelt poeng – det er ikke nok med ressurser, og da særlig tidsressursen, for å kunne utføre de mange arbeidsoppgavene.

På spørsmål om betjentene har innflytelse og kan påvirke fangene, svarer våre samtalepartnere blant betjentene at vedlegget som må skrives kan ha en viss betydning, men at det er et spørsmål om hvordan vedlegget blir lest. Det er jo juristen som tar avgjørelsen. Også permisjonsordningen trekkes frem som et problem: ”Den kritiseres av mange fanger”, og man opplever den som et styringsmiddel og ikke som en rettighet.

Synet på fangegruppen

Kravet til fangen er nå mer tydelig – han/hun ansvarliggjøres på en annen måte sammenliknet med tidligere.

Et par av betjentene viser til hvor sammensatt fangegruppen er. Enkelte trenger mye hjelp og omsorg, andre vil være mest mulig selvstendige; det oppstår også situasjoner der store ressurser må settes inn. Betjentene trekker frem differensieringen av fangene. Det legges stor vekt på den gruppen og de personene som betegnes som ”den kyniske fangen”, men også den smidige fangen finnes; glemmes må heller ikke de som er svært stille, de som gjemmer seg, er forsakte og bortkomne. Dette er en vanskelig gruppe som det snakkes lite om. ”Til dem trenger vi mye mer tid. Vi må også ha mer menneskekunnskap – det får vi også på KRUS, men det er først og fremst den praktiske menneskekunnskapen jeg tenker på”, sier en av betjentene.

På spørsmålet om ”den kyniske fangen” finnes, svarer betjentene at det er vanskelig å si: ”Bildet man får er ofte farget av politikernes og massemedienes fremstilling. ”Det er i alle fall en forskjell i den presentasjonen og vår”. Når man er kontaktbetjent får man jo mye kunnskaper om fangen, og selvsagt er det også mye som man bør vite, men ”jeg går aldri rundt og tenker dette – jeg vil prate med ham. Men jeg leser ikke hva enkelte har gjort, det kan da oppstå en sperre”. De fleste betjentene sier i våre samtaler at den definerte gruppen av kynikere ”ser de ikke”, og enkelte spør om de overhodet finnes.

På spørsmål om hvem som er ”mønsterfangen”, svarer et par av betjentene at det er dem som det aldri er noe å utsette på, hos dem er det ikke noe ulovlig å finne – at de forholder seg til det de blir bedt om.

- Men hvordan opplever dere nå at fangenes betjentsyn er?

En betjent sier: ”Vi betraktes som små blå smurfer – ikke lenger fascister; vi blir respektert ut fra hvordan vi jobber og løser oppgaver.” En av de andre betjentene legger til: ”Et dårlig fangesyn kan uttrykkes der og da, men spørsmålet er hvor mye som menes i det som gjøres og sies”.

Det fremheves at fangesynet i fengselet er blitt bedre. Omtalen av fengselet er også mer positivt i dag. De gamle ”fiendebildene” er borte. I dag er det tross alt et atskillig mer positivt samvirke mellom betjenter og fanger. Utfordringene er da også store.

5.2.2 Fangeperspektiver på relasjonene

Målet for samtalene er knyttet til vår oppgave om delegeringens betydning for relasjoner mellom fanger og betjenter, men mange av temaene berørte både direkte og indirekte fangebehandling, soningsforhold, menneske- og fangesyn. Det gis klare tilbakemeldinger om at de strukturelle betingelsene har stor betydning for både fangebehandlingen, deres soningsopplevelser og relasjoner til andre fanger/betjenter.

Samtalene viser klart at fangegruppen ikke er en ensartet gruppe, men må studeres ut fra forskjellige gruppekategoriseringer og på individuelt nivå.

Differensieringsprinsippet og sortering av fangegruppen råder feltet: Relatert til fangebehandlingen viser det seg en gruppemessig forskjell på dem som kommer fra andre land (særlig visse land) og nordmenn (norske statsborgere), men fengselet sorterer også fangene etter om de tilhører ’organisert kriminell virksomhet’, ’er en ’sikkerhetsrisiko’, tilhører ’visse definerte gruppe’, og om de er ’farlige’, om de skal utvises m.m.; Dette får konsekvenser for forhold som soningsform- og soningstilbud, permisjoner og fremstillinger.

De restriktive tiltakene og den sanksjonskontrollerende ”ånden” som er satt i gang, preger sterkt både fangenes, betjentenes og fengselsledelsens opplevelse av sonings- og virksomhetsbetingelsene. Det ytres en restriktivitet både i praksis og i formelle tilrettelegginger, men det vises også til en ”kynisk” usikkerhet i gjennomføringen da de restriktive sanksjonene og praktiske tilretteleggingene begrunnes relativt sett dårlig overfor den enkelte fange. Resultatet blir en stor sosial, psykisk og fysisk påkjenning ved rådvillhet, utrygghet og usikkerhet. Slik sett ser man klare tegn på et motsetningsforhold mellom restriktive tiltak/sikkerhetstenkning og fangens eksistensielle opplevelser og livsbetingelser i fengselshverdagen, og i forholdet til utenverden.

Fra samtalene kan vi oppsummere betydelige frustrasjoner blant fangene, og som også hindrer gode relasjoner mellom fanger og betjenter/ledelse. Frustrasjonene er knyttet til:

- Uforutsigbarhet i soningen.
- Mangelfulle tilbakemeldinger fra fengselets ledelse. Disse defineres som både informasjons- og kommunikasjonsproblemer på flere nivåer (både horisontalt og vertikalt i systemet). Det er stor avstand til ledelsen. Dette nevnes også av betjentene.
- Utelukkelse fra permisjoner og fremstillinger, og dermed minimal og kontrollert kontakt med familie, venner og omverdenen. Også besøksordningens rigiditet skaper problemer. Mye av rehabiliteringsproblemene forsterkes. Fangene definerer ikke minst kontakten med utenverdenen (familie og andre) som vesentlig i rehabiliteringsarbeidet.
- Det er også frustrasjoner fra flere over at man ikke har skikkelige soningsplaner og at man ikke får etablert en god kontaktbetjentordning.
- Den sosiomaterielle strukturen er for dårlig. De materielle soningsbetingelsene er dårlige, samtidig som ledelsen vil endre på den sosiomaterielle strukturen.
- Det som betegnes som Olsok-rundskrivet, har stor betydning for opplevelsen av og måten man forholder seg til soningsbetingelsene på.
- Kontaktbetjentordningen fungerer dårlig – det er noen betjenter som følger opp og som gjør en god jobb. Men det nye regelverket begrenser både kontaktbetjentarbeidet og de relasjonelle forholdene mellom fanger og betjenter på en måte som er til hinder for at de får den nødvendige praktiske og omsorgsmessige betydningen som rollen/oppgaven forutsetter.
- Det var også en kritikk mot betjentholdninger – deres innsatser er svært varierte og personavhengige, men tilbakemeldingene fra fangene betonte også at betjentenes arbeidssituasjon måtte forstås relatert til de arbeidsbetingelsene de har.

Kontaktbetjentordningen

Kontaktbetjentordningen oppfattes som positiv, men det ble understreket noen grunnleggende anvisninger om hva en *god kontaktbetjent er*:

- Han/hun må gi praktisk støtte og hjelp. ”De må bli mer støttepersoner”.
- Samarbeidet mellom fange og betjent må være gjensidig og forpliktende.
- Han/hun må være forståelsesfull, ha innsikt og evne til empati. ”Vi trenger mer forståelse fra ansattes side, vi trenger å bli vist mer interesse. Vi blir ignorert”.
- Han/hun må være motiverende samt følge opp ønsker fra den enkelte fange.
- Personen må kunne gi faglige, ærlige, fornuftige og gjennomtenkte svar. Nå er det antakelsene som styrer, og antakelser blir her et problem. Dette går ut over

fremtidsopplegget og hvordan man skal forholde seg til det. Når man sier at man antar at fangen kommer til å sitte full tid, betyr det noe.

- Kontaktbetjenten må ha mer kunnskaper om saksgang og muligheter; han/hun må ha bedre kunnskaper om lov og regler; han/hun må gi klarere beskjeder. Flere er utydelige og usikre og har for dårlig kunnskaper.
- Kontaktbetjenten må få mer myndighet og innflytelse. Det er han/hun som kan mest om fangen. Slik linjene er nå, der sentrale myndigheter produserer flere og flere innskrenkninger, ”sparker dette bena under” kontaktbetjentordningen. Det er en desavuering av betjentene. De blir også usikre på hvordan oppgaven skal løses. Det strenge regimet er altså ødeleggende.
- Enkelte har satt opp en soningsplan selv uten hjelp fra kontaktbetjent. ”Jeg hadde en som var flink, brukte mye tid på meg”. Dette reagerte andre betjenter mot.
- Et par sa at det var lettere å forholde seg til kvinnelige betjenter enn til menn. Andre sa at det ikke var det, men at det kom an på innlevelse og ”at det går på følelser”.
- ”Man blir også nervøs for mange ting vi sier – om de blir formidlet videre i systemet”. Mange tenker forholdet betjent/fange som avgrensede roller. Flere vil ikke ha noe med betjenter å gjøre – ei heller kontaktbetjenter.

Oppsummeringsmessig viser fangene til følgende problemer med kontaktbetjentordningen:

- Forholdet må ikke være for fjernt – ei heller for nært.
- Det kan oppstå og oppstår forståelsesproblemer. Fangene betoner at noen av betjentene ikke forstår deres problemer, situasjon og behov.
- Det kan være og er et språkproblem.
- Det kan være et holdningsproblem. Betjentene og fangene er ikke fortrolig med opplegget og kontaktbetjentordningen. Dette fremheves i og med at det presiseres at det er få kontaktbetjenter som er dyktige og som fangene har tillit til utover det praktiske. Det er altså få betjenter fangene har tillit til når det gjelder det personlige og det nære.
- Det kan være og er et beslutningsproblem.
- Det kan være et resultat av et strukturproblem.
- Det er et sikkerhetsproblem.
- Det kan være et praktisk problem.
- Kontaktbetjentordningen fungerer ikke, sier en av fangene, og ledelsen er atskillig mer konsekvente på sikkerhet. Betjenter som fanger er satt under press, og betjentene får ikke gjort noe: De skylder, reelt nok, på sikkerhetskravene.
- Flere av fangene hadde sonet tidligere i andre fengsler og sa at kontaktbetjentordningen viser store forskjeller fra fengsel til fengsel. ”Ledelsen derimot, er stort sett på avstand.”
- Om kontaktbetjentens innsats sier en av dem: ”Jeg får ikke tilbakemeldinger. Avslag kommer også plutselig; det er dårlig kommunikasjon med sein saksgang”.

Man vil ha en betjent som er en praktisk koordinator og veileder, og som betrakter fangen som et likeverdig subjekt; man vil ha en betjent med kompetanse og empati, og som er tydelig i formidlingen av muligheter og begrensninger; man vil ha en betjent som kan vise omsorg innenfor visse grenser, og som viser interesse for den enkelte fanges situasjon, både i nåtid og fremtid. Betjenten må vise interesse og engasjement.

Også de mer prinsipielle og fengselsmessige sidene ble tatt opp:

- Det må lages en soningsavtale som også er forpliktende for fengselet. Særlig må fangen kunne forholde seg til mer eksaktheter og forutsigbare tilrettelegginger. Uforutsigbarhet og mangelfull informasjon skaper både psykiske, fysiske og sosiale problemer – dermed også en negativ stemning. Dette gjelder både for den enkelte fangen, for fangegruppen og for familien ute.
- Avslag blir ofte gitt på sikkerhetsmessige grunnlag, men svarene kan også være lite tydelige eller uklare.
- Ett forslag ble lagt frem om at en person kunne ha en stilling/funksjon som var i stand til å gi den nødvendige klarhet i ulike spørsmål. Man trenger juridisk bistand til det man tenker inn i en soningsplan. Kort og godt: Hva er mulig, ikke mulig?
- De nye direktivene har ført til større avstand mellom de forskjellige aktørgruppene.
- Kontrollsystemet er enerverende, selv om man blir så institusjonalisert at man venner seg til det og blir en del av det. Om institusjonalisering ble det trukket inn flere måter å bli prisonisert på. For noen ble det en gradvis prosess, men også en merkelig prosess. Den første tiden i fengselet var preget av anspent aggresjon og konfronterende holdninger: Man var sårbar overfor både kontroll- og disiplineringssystemene. Etter hvert så ”godtok” man dem – forholdt seg til dem som en naturlig del av hverdagsarenaens krav, ble mer og mer ”likegyldig og likeglad overfor kontrollsystemet”. Men man ble ikke helt utslettet som personlighet. ”Man reagerer hvis det blir for tett”. En del av den personlige integriteten og den private sfæren måtte man opprettholde. ”Enkelte ting må være privat”, sa to. Heller ikke kontaktbetjenten eller andre skulle ha tilgang på denne intimsfæren. Andre derimot, føler ubehag og irritasjon ved institusjonslivet og kontrollen hele tiden. Én poengterte at han ”levde sitt eget liv” på best mulig måte – han hadde ”avfunnet seg med systemet”. Det ble mye lettere for ham. Han forholdt seg til forutsigbare rammer.
- Et par av fangene sa at ett av de største problemene til de som sitter inne er at de glemmer det de sitter inne for. Dermed oppleves straffen urettferdig. Tre av dem som vi hadde samtaler med, betonte sterkt at de tok avstand fra det de hadde gjort og erkjente at de burde straffes for det. To tydeliggjorde at de hadde kommet til en selverkjennelse – at de hadde begynt å gi straffen, lidelsen, ubehaget og fengslingen

mening¹³⁴. Dermed var det lettere å forholde seg til situasjonen og gjøre noe med den. ”Jeg har forbrutt meg mot norsk lov og må ta konsekvensene av det”.

- Usikkerheten og utryggheten i situasjonen og for fremtiden trekkes inn hele tiden av flere, men også på forskjellig grunnlag. Har man en soningsplan, noen klare mål med et godt innhold, er det lettere å sone. Hvis man ikke har det, kan et soningsopphold være belastende tungt. Man ”vet ikke hva som venter på meg; dette gjør meg urolig og ukonsentrert – hodet mitt fungerer ikke”. Dette var det bred enighet om.
- Særlig bruddet med utenverden, med familien, var en stor påkjenning. Relasjonene og det sosiale nettverket ute blir mer og mer amputeret. ”Det ødelegges mye.” Barn og familie blir lidende av fengslingen. Det tas lite hensyn til dem. Savnet om ha kontakt med familie og venner var tungt. ”Det er vanskelig å opprettholde sosiale kontakter her inne”.
- Man er alt for opptatt av sikkerheten.
- ”Det er stor forskjell på ledelse og betjenter”. Betjenter oppfattes nærmere fangene, ledelsen fjernere. Beslutninger tas av dem med fjernest forhold.

Utenlandske fangers særegne perspektiver og problemstillinger

Utlendingene betonte at de var i en situasjon med fullstendig utrygghet. Dette gjaldt særlig for dem som hadde en utvisning hengende over seg. For dem medfører det usikre og det utrygge, uten å planlegge fremtiden i fengsel eller utenfor, en stor belastning. De hevdet dessuten at beskjedene de fikk var som oftest negative. De antydte en klar forskjellsbehandling mellom nordmenn og utlendinger. Perspektivene til våre samtalepartnere blant betjentene kan summeres som følger:

- Utlendingene poengterer at de har flere særegne problemer: En fange forteller at situasjonen er ille – og som utlending, hevder han at det er stor forskjell på behandlingen av norske og utenlandske fanger. ”De ser på oss som noe som er annerledes.” Han har problemer med besøksordningen – det er betydelige restriksjoner som stopper og skjerner for kontakt med barna. Det er heller ikke mulig å gi barna noe; uansett hva en søker, blir det avslag.
- Noen av de utenlandske fangene sier også at utlendingene knapt har soningsplaner – ”Vi skal jo ut”.
- De som er utlendinger hadde store problemer med usikkerheten, men også at besøksordningen var så streng at den begrenset forholdet til familie og venner. Dette førte til belastninger som var vanskelige. I og med at fangen måtte velge blant besøkende, følte flere seg tilsidesatt. Dette ble et problem. For de pakistanske

¹³⁴ Frankl (1981) hevder at det som styrer mennesket er vilje til mening. Livet og livssituasjonen blir en oppgave som mennesket påtar seg - det handler om å gi livet mening; å gi gleden og lidelsen mening. Se også Hammerlin & Schjeldrup 1994.

fangene var rehabiliteringen og integreringen lettere: Familien står og venter på utsiden – og integrerer umiddelbart.

- For dem som kom fra andre land og ikke hadde familie i Norge, men familie i utlandet, var situasjonen svært vanskelig. Kontakten ble minimal. For dem som kom fra land i krig var situasjonen uutholdelig. For dem som har barn med norske statsborgere, defineres situasjonen å være prekær.

Fangesyn/betjentsyn

Vi tok også opp en rekke eksistensielle spørsmål. Mange av dem er det sagt noe om allerede. Selv om de fangene vi samtalte med ga et nyansert bilde av betjentgruppen, var det tydeligvis slik at de oppfattet betjentenes syn på dem selv – som fanger og kriminelle – som negativt. Stigmatiseringen var tydelig, men flere betjenter fulgte fangen opp på en god praktisk og omsorgsfull måte.

På spørsmål om fange- og menneskesyn, sa de aller fleste at ”det er dårlig” og at de ble betraktet som ”et null” – som ingen ting. Generelt sett: ”Dårlig og nedvurderende. Det ligger også mye maktarroganse i avslagene og måten de blir gitt på. Det er strammet inn.” Gruppemessig blir man dessuten ”satt i bås” (pakistaner, MC`er). Sviktfaren er blitt gjort dominerende, det er også ”monster- og farlighetsbildet”. Holdningene til folk bak og utenfor murene er problemet. Å bli gjort tause, å bli neglisjert – å ikke få svar, uttrykker en respektløs holdning. ”Vi blir sett ned på”, ”Vi blir ekskludert”, var det andre som sa.

”Det er en psykisk dobbeltstraff å ikke vite og ikke bli møtt med respekt. Etter å ha vært inne i en lukka anstalt, hvordan skal jeg kunne møte samfunnet?”

De forskjellige skadevirkningene av oppholdet poengteres. Betjentene forholdt seg ofte likegyldig til dem. Å skape utrygghet er også en måte å vise menneske- og fangesyn på, poengterte flere. Riktignok har man fått en livsstil her inne, men savnet etter mye er stort. Noen stilte spørsmål om hva slags mennesker man forventer vil komme ut herfra? Hva er tanken bak det hele – hva er meningen? Hva er meningen bak alle restriksjonene?

”Hvordan skal vi møte samfunnet etter mange år bak murene?” ”Mange blir bitre og hatefulle”. Kontakten med familien er ikke lett. Brev blir lest. Det er ikke lett å skrive om intime saker til kone eller kjæreste. Enkelte forteller om sitt strukturerte liv ute; andre betegner seg som ”litt kriminell ute” og ”litt strukturert”. Etter tre år i fengsel får man ”et forvridt selvilde”, sa en av fangene. Mye av fengslingen har karakter av ”oppbevaring” og dette står i motsetning til rehabilitering. Familien, sa et par av fangene, er viktig for rehabiliteringen og integreringen. Det er imidlertid viktig at menneskesyn både kommer frem i regelverk, praktiske tilrettelegginger, tilbud, i sanksjoner, kontroll og reguleringer – også i de materielle livsbetingelsene.

Flere tok for seg tilbudene og hadde skarpe innvendinger mot bruk av betjenter i samtalegrupper, programvirksomhet m.m. De vil ikke ha uprofesjonelle; de vil ikke ha

”betjenter som graver i huet på folk”; de vil heller ikke åpne seg i slike grupper. ”Det skal også mer til å mestre problemene enn slike grupper og kurs kan gi”. ”Betjentene har ikke kompetanse til klare slike vanskelige oppgaver”, ble det sagt. Noen av fangene viste til en mulig institusjonell støtte, men poengterte også egenansvaret for å handle og gjøre noe med egen livssituasjon.

Fangene tok opp problemet med at enkelte fanger misbrukte tilliten i ulike opplegg - ble tatt for innsmugling eller annet. Det fikk konsekvenser for alle og det førte til problemer ved at sanksjonene ble rettet mot hele fangegruppen. Man hadde lite til overs for fanger som begikk handlinger som fikk konsekvenser for fangenes positive soningsforhold.

Utdefineringen av enkelte grupper som ’farlige’, hadde de lite sans for. Det var et fiendebilde som legitimerte sanksjoner og som sådde splid. For å kommentere: Det er et dobbeltsidig spor: Fiendebildet er retorisk formidlet – et bilde av visse grupper som de aller fleste ute vil godta; det er derfor lett å legitimere harde sanksjonstiltak både faglig og politisk. Men man må også vise det ”humane” bildet, og gjøre det med feste i den andre gruppen, den som vil noe med seg selv; samfunnet ute aksepterer dette som en positiv selvfølghet.

Kommentarer

En rekke kommentarer kan tydeliggjøres: Noen uttaler seg på en måte der de markerer at de har et ønske om å bli eller de presenterer seg som ”velintegrerte” samfunnsborgere. At et par har tatt oppgjør med seg selv og sine handlinger, er selvsagt bra og kan være et resultat av en dypere erkjennelse. At de aktuelle personene markerte i samtalen livsbane- og holdningsendringer og viser i praksis at ”de gjør noe med livet sitt”, kan være en følge av en dyp erkjennelse og selvoppgjør. Men den forandringsmanifesterende uttrykksformen kan også være en taktisk tilrettelegging. Ikke bare det: Den kan være begge deler. Selvsagt er det slik at man kan ha flere motiver og at ulike behov må/skal dekkes. Alle de intervjuede fangene står i fare for å miste en rekke muligheter – ikke minst ved de innskjerpingene som har vært. Hva annet kan de gjøre, hvis de skal ha håp om permisjoner o.a., enn å tydeliggjøre at de har begynt på et nytt liv? De må altså vise at de tar opp i seg det offisielle bildet av seg – lever opp til det. Det kan altså ha vært en form for en taktisk presentasjon.

Det betyr at formidlingen må relateres til både en fenomenologisk og hermeneutisk¹³⁵ metode. Det blir viktig ikke bare å forholde seg til det som blir sagt, men også å forstå det uttrykte i en kontekst – en kontekst som igjen

¹³⁵ Hermeneutikk = læren om fortolkning av tekster. Betegner de humanistiske vitenskapenes særlige metode.

metodisk sett må aktualiseres til en hermeneutisk tilnærming i form av deler i forhold til helhet, helhet i forhold til deler.

Nettopp den sosialstrukturelle realitet - i alle dets varianter og praksisstrukturer - som en fengselsvirksomhet representerer, er tydeligvis av stor betydning, i følge det som uttrykkes gjennom intervjuene. Den enkelte fange gir sterke tilbakemeldinger om hvordan ulike sider av de strukturelle betingelsene – alt fra lovverk, reglementer, til materielle og sosiale forhold i fengselets praksisstrukturer – former soningsbetingelsene og hverdagen. At den enkelte fange finner egne uttrykksformer og utfoldelsesmuligheter innenfor disse rammene, er mulig til en viss grad. Men det synes som om det fengselsmessige okkuperer og invaderer den enkelte på en svært total måte. Så gjenstår det da å analysere være- og tenkemåten blant annet i forhold til Sykes forholdningskategorier¹³⁶ (eksempelvis underkastelse, total assimilering i form av ”fengselet er mitt hjem”, motmakt/opprør). At KSF og fengselsledelsen sanksjonerer visse grupper på en svært negativ måte, har en praktiserende logikk som må problematiseres. Dette er også et etisk og fagetisk problem. Videre må både fange- og menneskesyn analytisk sett konkretiseres.

Det er uten tvil et *todelt fangesyn* som uttrykkes: På den ene siden er de som skal sanksjoneres med svært negative tilrettelegginger (og med undergrupper/forskjellige kategorier i denne); på den andre siden finnes de som betraktes som påvirkbare og som har tatt, eller er i ferd med å ta, et selvoppgjør. De sanksjonerende tilretteleggingene, praksisstrukturene og de fengselspraktiske organiseringene avspeiler ulike menneskesyn og ideologier. De får også forskjellige konsekvenser. Fangene viser både ved konkrete historier og generelle betraktninger hvordan de som enkeltmennesker belastes i systemet, men også hvordan de kan muliggjøre seg visse tilrettelegginger. Det er lite rom for egenutfoldelsen – særlig for dem som er under sterk kontrollerende og disiplinierende organisering (f.eks. ikke permisjoner, ikke fremstillinger).

Grupper av de utenlandske fangene har det riktig dårlig. Den form for usikkerhet og utrygghet de opplever, kan slå ut i manglende respekt for det enkelte menneskets integritet. Det er snakk om både et ’trekt handlingsfelt’¹³⁷, og i mange tilfeller en bevisstgjort vanskeliggjøring av den enkelte fanges soningsforhold og soningsplaner. Fiendebildet står sterkt i en svært reduksjonistisk og kynisk form. Det skapes altså soningsbetingelser der den enkelte blir svært lidende. Dette uttrykkes da også i intervjuene, samtidig som det vises til – ved eksempler – holdninger og væremåter fra fengselsansatte som er i strid med de etiske krav

¹³⁶ Sykes 1958.

¹³⁷ J.P. Sartres og D. Østerbergs begrep.

som bør og skal stilles. I tillegg tolkes de praktiske og formelle tilretteleggingene som uttrykk for mangelfull respekt for individet og enkeltmennesket. De sanksjoneringsformene som bryter inn i den enkeltes integritet kritiseres sterkt, likeså de positive tiltakene som ”invaderer” den enkeltes siste intimsone og privatdefinerte skanse. At kontakten med utenverden brytes, oppleves som en stor påkjenning.

De sentrale utsnitt av fangenes konkluderende merknader

De fleste fangenes innspill kan oppsummeres med at beslutnings-, praksis- og kommunikasjonsstrukturene preges av at de er blitt tyngre og klart begrensede relatert til de nye reglene og føringene. Mer detaljert og skjematisk, kan vi oppsummere følgende:

- Fangene hevder at soningsforholdene er blitt hardere og tyngre. Fremtiden er blitt mer usikker og uforutsigbar, soningsplanene er blitt dårligere og kontakten man har med betjentene – som følge av ressursmangel og det strenge regelverket - er blitt svekket.
- Besøks- og permisjonsordningen er blitt klart dårligere.
- Utlendingene sliter med en del problemer som er særegne for dem.
- Noen poengterer at arbeid og skole relativt sett er bra – man slipper da den konstante og enerverende overvåkingen. I enkelte fengsler derimot, er alt under konstant overvåking. ”Jeg har ikke fengsels- og fangefølelse når jeg er på skolen.”
- Det er problemer hele tiden når man skal søke om noe. Dette skaper konstant utrygghet og uforutsigbarhet. Dermed får man ikke planlagt skikkelig. ”Jeg etterlyser bedre kommunikasjon”, sier en av fangene.
- Alt reduseres til en sikkerhetstenkning; det er en sikkerhetskultur.
- Det er liten vilje til å omforme fra mange fengslers side.
- Fellesskapet er problematisk. Man båndlegger seg når betjenter er der. De nyere direktivene og retningslinjene har gjort det klart hardere å sone. Man får heller ikke god nok tilgang til nødvendige fordeler. Direktivet rammer alle, ikke bare de få.
- Et par fanger tok også opp luftingen. En sier at han har sittet i fengselet tidligere og har også erfaringer fra andre fengsler helt fra 1980-tallet. Han har sett noen omveltninger, sier han. Tidligere var det felles lufting, sier han, så ble det gruppelufting (fra 1997). Man har altså skjermet ulike fangegrupper fra hverandre. Luftingen var bedre før, påstår han.

5.3. Gamma – et stort fengsel

Det har vært betydelig organisatoriske og faglige endringer over flere år i dette fengselet. Vi samtalte med fire personer – to betjenter, en fengselsleder og en fange. De forskjellige perspektivene presenteres sammen, og kapitlet følger derfor ikke de foregående kapitlenes oppdelingen i henholdsvis betjent- og fangeperspektiver.

5.3.1. Arbeids- og rolleproblemer/utfoldelse

Den ene betjenten kom relativt raskt inn på de nye premissene som er lagt av Stortinget og departementet - i og med den nye Straffegjennomføringsloven, Oslok-rundskrivet og Kriminalomsorgsmeldingen.

Med 2/3-ordningen er det ikke lenger noen automatikk mht prøveløslatelse, og dermed blir det også svært uforutsigbart, sa en av betjentene. ”Vi må hele tida legge inn forbehold og dette fører til et betydelig press på oss som betjenter og ved at fangens situasjon preges av usikkerhet”. Nettopp usikkerheten oppfattes som det verste både for betjentene og fangene. Det blir mer planlagt ro hvis det blir mer forutsigbart. ”Fangene tar det mye greiere bare de får en dato å forholde seg til”. Men for utlendingene med utvisningsvedtak kan det være noe annerledes: ”De har i alle fall en dato å forholde seg til”.

Den andre betjenten vi snakket med poengterte at fangene har forandret seg og at arbeidet med dem er mer krevende i dag sammenliknet med tidligere; som enkeltpersoner og som gruppe stiller de også andre krav. Fangene er mer ’jag’-tydelige og mer kravfulle. Nå heter det : ”Jeg skal”; ”Nå jeg vil ha ...”. Tidligere var det mer ”kan jeg få...”. Men det er ikke bare fangene som har forandret seg. Betjenten betoner også at han har det.

-På hvilken måte?

Både rollemessig – som betjent og som menneske. ”Jeg er både tryggere i forhold til meg sjøl og kolleger”, sier han. ”Jeg er mer trygg på kolleger”. Dette preger også gruppen. Dessuten har man som betjent fått bedre kompetanse sammenliknet med tidligere. Dette har bedret det rollemessige, men selvsagt virker også erfaring inn: Han har jo tross alt vært der i mange år. ”Selvdelegeringen er mye bedre”, sier han og fortsetter: ”Kompetansen var bedre før”. I dag er de unge mer regelstyrte. De tør ikke gå ut over regelverket. Han legger til at man i det hele tatt er mer regelstyrt nå enn tidligere, og at betjentene før var mer ”seg sjøl på jobben”. I tillegg hevder betjenten at var sammenholdet bedre før. ”Det kan tenkes”, sier han, ”at turnusen den gangen ga bedre muligheter for det”.

Betjenten poengterer også at omorganiseringene (også lokalt sett) ha ført til problemer og mer sykdom. Han hevder at noen betjenter slutter av frustrasjonsgrunner. Ledelsen er også blitt mer fjern: ”Det er større rolleavstand”.

Betjenten la dessuten til at det sikkerhetsmessige er sterkt og sterkere i fokus. Ulike kontrollsystemer drilles nå og man samordner operativt.

5.3.2. Generelle relasjoner

Den første betjenten, som selv er en ”eldre” betjent, sier at han føler at det er et tillitsforhold mellom betjentene og fangene, men han viser til forskjell på ”yngre” og ”eldre” betjenter. ”De eldre betjentene gir nok mer ro i avdelingen, mens de yngre er mer ivrige og mange ganger mer rigide og regelorienterte; denne iveren kan skape konflikter”.

Betjenten trekker frem at de kvinnelige betjentene uten tvil har myket opp miljøet.

Han viser til at det tidligere var et nært forhold avhengig av personlige egenskaper, mens relasjonspraksisen nå er mer formalisert. ”Det er en del av arbeidsdagen, en del av oppgavene og knyttes til kontaktbetjentordningen.”

Betjenten poengterer at man nå, med de nye betingelsene for jobbmåte, får anvendt fengselsskolen på en bedre måte, men han legger til at han skulle ønske at han fikk vite noe mer om ettervernet – selv om han har lært seg og kan en del.

Uten tvil setter sikkerheten visse grenser – ”Det er strengt, men det skal det være”. Sikkerheten er blitt tydeligere, og de er skarpere.

Han hevder dessuten at det synes som enkelte innesluttete fanger kan åpne seg mer for visse kvinnelige betjenter sammenliknet med en mannlig. ”Uten tvil er enkelte kvinnelige betjenter atskillig flinkere med omsorgsbiten”.

Den andre betjenten betegner sin egen arbeidsstil ved å hevde at den er mer utradisjonell. I arbeidet trekker han også fangens familie inn. ”Hvis familien vil snakke med meg, er det veldig bra”.

Han tror at fangene har tillit til ham – at de er trygge . Han forteller også om at han har jobbet i en annen type, men relatert etat i mange år, og at han har tatt i bruk mye av jobberfaringene derfra i fengselet. Den daglige omsorgen blir viktig for ham.

Betjenten nevner også at kommunikasjonen er mer åpen: Fangen tør å snakke om følelser. Det er mange, sier han, som ”gråter nesten en historie”, og han gjentar: ”Føler fangen seg trygg på betjenten og min rolle, så føler de seg også trygge på meg”. Men føler betjenten seg trygg på fangen? Betjenten svarer: ”Som gruppe, ja - men faktisk også individuelt”.

5.3.3. Kontaktbetjentordningen

Den første betjenten sier at ”Den er bra!”; ”Men det må legges til at *noen* synes den er fin, mens andre synes ordningen er arbeidsom og problematisk”, sier den andre betjenten.

Betjenten trekker frem tidligere erfaringer (en erfaring han har fra 1980-tallet) som fra andre fengsler, og nevner at særlig i de små fengslene var relasjonene mellom betjenter og fanger annerledes, men også måten man arbeidet på: ”Det var en helt annen betjentrolle. Ikke ulik kontaktbetjentordningen i dag. Vi var ledere, sykepleiere osv. på en gang. Det er stor forskjell på å være betjent i et stort og i et lite fengsel.”

På spørsmål om utfordringer relatert til kontaktbetjentordningen, svarer han at den største utfordringen nok er at ”vi passer på ikke å love noe og heller ikke gi løfter om noe som ikke stemmer”. Betjenten viser dessuten til at søknader kan være vanskelige å forholde seg til i og med at ”vi noen ganger har lovet mer enn det som er mulig”. Det vanskeligste er sviktbarhetsvurderingen og avgjørelser relatert til denne. Å være klar og tydelig – samt å være forutsigbar – er av stor betydning, poengterer han. Ved flere tilfeller understreker han at forutsigbarheten blir viktig, men at den (forutsigbarheten) ikke er der nå.

Kontaktbetjentordningen har ført til at det blir flere oppgaver. For noen er det klart mer arbeid sammenliknet med tidligere tjenesteutøvelse. Det er også viktig å si at når enkelte betjenter tidligere bare ”seilte unna oppgavene sine”, er det umulig å gjøre det nå med den nye ordningen. Men man skal også merke seg at enkelte kolleger forsøker å gjøre det fremdeles ved å minimalisere engasjementet.

På spørsmål om betjentene har fått mer myndighet, svarer han at det har de ikke – ”alt blir bestemt på andre nivåer”. Vi snakket også om de kontrollinstrumentene som betjentene har i kontaktbetjentrollen: Vedlegget har nok en viss betydning, hevdet han.

Den andre betjenten, som har lang fengsels erfaring, faktisk fra slutten av 1970-tallet, poengterte at kontaktbetjentordningen hadde vært god for ham. Han la særlig vekt på at nærheten mellom ham og fangen var blitt atskillig bedre. I

tillegg var det også mer systematikk i arbeidet. Ordningen har ikke minst gitt muligheter for en bedre samordning av ulike faginstanser, og har i tillegg åpnet for bedre relasjoner mellom betjenter og fanger. Betjentene har fått mange flere oppgaver, sier han.

Den nye betjentrollen har en sterkere status og posisjon. ”Jeg har dessuten mer sikkerhet og mer trygghet i måten jeg har jobbet på; ikke minst er jeg blitt ”runderere i kantene””.

Betjenten trekker også frem stoffmisbruket som problem. ”Mange av dem har mye smerte og er veldig sårbare”.

Fangene forholder seg mer til kontaktbetjenten – ”sånn sett kan vi si at avstanden er kort”. Fangen vet også mer om hva kontaktbetjenten skal ordne med og kan, sammenliknet med hva han/hun gjør. Med hensyn til omsorgen, hevder betjenten at den er blitt ”mer teknisk, mer rollepreget: ”Man skal gjøre sånn og sånn. I dag er det nok også mer av omsorgsbegrepet som styrer”, poengterer han.

- Har dere fått flere betjentoppgaver?

”Kontaktbetjentrolla definerer mer i utgangspunktet det som skal gjøres og hva vi må gjøre. Men om det er mer å gjøre, det vet jeg ikke”.

Om spørsmålet om vedleggets kontrollmakt, sier betjenten at den nok har effekt og at den påvirker relasjonen mellom fangen og betjenten, men at det ikke bare er negativt.

For øvrig, sier betjenten ”har vi både et skriftlig og muntlig rapportsystem”.

”Men,” legger han til, ”systemet vides ut [legekontakt, lederkontakt osv.]: Alt det som skjer omkring en innsatt blir definert i forhold til andre faggrupper”.

5.3.4. Synet på fangegruppen

Betjenten utdypet ikke problemstillingen, men han sa det var forskjeller fra tidligere. Både fange- og betjentsynet var blitt bedre på flere områder. Ikke minst har man gjennom mer helhetlig struktur og opplegg fått en annen relasjon i hverdagen. Kontaktbetjentordningen gir – som arbeidet i de små fengslene – noen åpenbare fordeler i det at de fysiske strukturene medfører at man naturlig arbeider sammen med fangen. Han avslutter med å si at ”vi bruker de mulighetene vi har”.

6. Individuelle intervjuer

**”Alt koker – det blir en gryterett i stedet for et flott måltid ...
Jeg tror ikke man søker seg til en sånn etat hvis man ikke synes det
er OK å jobbe med mennesker. Da hadde man kanskje stått og
pakket sardiner i en boks på en fabrikk og vært fornøyd med det.”
(Betjentsitat fra denne undersøkelsen).**

Som beskrevet i metodekapitlet, har vi gjennomført den empiriske undersøkelsen med basis i så vel gruppeintervjuer som individuelle intervjuer. I de følgende kapitlene vil vi presentere utvalgte deler av det kvalitative materialet som vi har samlet inn fra de individuelle intervjuene blant deltakerne – betjenter, førstebetjenter, inspektører og fanger fra henholdsvis¹³⁸:

- et stort fengsel, heretter kalt Delta fengsel.
- et mellomstort fengsel, heretter kalt Ypsilon fengsel.
- et lite fengsel, heretter kalt Zeta fengsel.

Nedenfor presenterer vi et fengsel om gangen med henholdsvis betjent- og fangeperspektiv i hvert delkapittel. Dette gjør vi for å kunne illustrere likheter og forskjeller i forhold til størrelse og arkitektur. Som vi så i de foregående presentasjonene av gruppeintervjuene, viste nettopp disse dimensjonene seg å være sentrale, og dette utdypes og analyseres videre i dette kapitlet.

Vi har tilbrakt lange dager i de ovennevnte fengslene – flere dager i strekk i de to største – og har skapt oss et visst inntrykk av hvordan hverdagen i fengselet fungerer og oppleves. Våre besøk i de forskjellige fengslene med de innblikk det har gitt oss, har vært verdifulle for vår forståelse av det vi er blitt fortalt i samtalene og intervjuene. Vi benytter ikke disse erfaringene og observasjonene direkte i de påfølgende analysene, men vi har benyttet dem som bakteppe og kontekstualiserende elementer for forløpene og sitatene vi har valgt ut (jf. metodekapitlet).

Vi ba direkte om å få skildringer av hverdagen på de respektive avdelingene, og vi presenterer noen av deltakernes opplevelser for hvert fengsel i de respektive delkapitlene. Deretter gir vi en grundigere presentasjon og drøfting av innspill og betraktninger omkring relasjoner mellom fange og betjent for hvert av fengslene, belyst

¹³⁸ Vi minner om at alle fengslene også er 'lukkede', jf. kap.2.2.1.

gjennom temaene deltakerne trekker frem som relevante og betydningsfulle for måten fanger og betjenter kan være sammen på. Som nevnt i metodekapitlet, er temaene utarbeidet på grunnlag av mandatets ordlyd, som ber oss om å belyse både betjentenes og fangenes situasjon¹³⁹. Først vil vi presentere utdrag av hva betjentene sier, etterfulgt av hva fangene sier.

Vi kommer med fortløpende kommentarer i teksten. Til sist vil vi konkludere med noen oppsummerende betraktninger. Vi har analysert et omfattende og grundig kvalitativt materiale, både hvert intervju for seg og på tvers av intervjuene, det vil altså si at analysen har beveget seg på langs så vel som på tvers¹⁴⁰.

6.1. Delta – et stort fengsel

Delta fengsel har i løpet av de siste 20 årene gjennomgått en kraftig omstrukturering, noe som blant annet har medført at fengselet er blitt mye større. Fengselet har gått fra å være et ”lite kardemommebyfengsel” til å bli et stort, lukket fengsel med mange avdelinger som fungerer på vidt forskjellige måter, både når det gjelder sikkerhetsnivå og innholdet i soningen.

6.1.1. Betjentperspektiver på hverdagslivet i Delta fengsel

En betjent beskriver en dag med diverse rutineoppgaver nedenfor. Eksemplet er hentet fra en avdeling med 30 fanger som soner under restriktive betingelser. Når vi ber betjenten om å beskrive hvordan hverdagen ser ut og oppleves, forteller han følgende:

”Helse, lege og utgang og politi og retten og sånne ting. Her nede på vår avdeling sitter jo alle innelåst. Hvis de skal noe, så må vi gå til døren, følge dem opp til de forskjellige stedene de skal. Vi har en liten gruppe som jobber. Vi hjelper dem til og fra jobb. Vi har noen, et par stykker, som går på skole, til og fra skolen. Vi har en del rutiner som må gjennomføres i løpet av dagen. En cellesjekk som skal tas gjennom hele avdelingen her. Det kreves det to mann. Vi har en visitasjon som skal tas. Det skal tas en celle hver dag. Vi har også et lager som skal fylles opp. Vi skal hele tiden vite bort og fylle opp og hente ting. Vi har de som må luftes alene, som på en måte – enten sitter de på restriksjoner, brev- og besøkforbud og sånne ting, eller at de ikke ønsker – de er så syke, eller de er så – det er forskjellig ett eller annet som gjør at de ikke vil luftes med andre innsatte. De må vi lufte alene, som også foregår på dagtid.”

¹³⁹ Se metodekapitlet for ytterligere informasjon om metodikk.

¹⁴⁰ Haavind (Red.) 2000.

Betjenten understreker deretter at dette får konsekvenser for *relasjonen* til disse fangene som soner restriktivt, fordi de har bruk for å *snakke med betjentene*. Men det er det ikke nok tid til fordi alle de *praktiske oppgavene* tar mye av betjentens tid. Det er også spesielt vanskelig for fanger som sitter i *varetekt og fanger som har psykiske problemer*¹⁴¹.

Betjenten fortsetter:

”Det kan være både dom og varetekt. Og de også føler jo – så sitter vi gjerne og prater med vedkommende. Du får høre masse, ikke sant. De trenger oppmerksomhet. De trenger å ha noen å snakke med. Og så får du da et oppkall om at nå, du må komme. Jeg har ingen betjenter. Nå må du komme. Og du får ikke den roen – skjønner du? Jeg skal fokusere litt på tid. Altså vi har veldig liten tid på formiddagen for å gjøre noe annet enn det vi må gjøre om formiddagen. Om ettermiddagen så har vi gjerne av og til litt bedre tid. For da har [...] vi har felleslufting klokken tre, og så har vi middag klokken fire. Og det krever to mann til begge deler. Vi er da fire mann på gulvet som oftest, og én i vakten.”

Her ser vi at ”tid” fremheves som et problem, og at det varierer alt etter tidspunkt på dagen hvordan det påvirker hverdagen. Ettermiddag er bedre enn formiddag.

En annen betjent sier at han *alltid* har følt at betjentene i dette fengselet har kunnet ta sine egne beslutninger:

”Ja. Jeg opplever i hvert fall det. Men samtidig så er det jo det hvis – de over meg, førstebetjentene, har jeg et veldig fint forhold til. Men de er her veldig sjelden. Fordi de løper på møter, og de må gjøre mange andre ting. Samme som oss. Vi har fått mye mer å gjøre. Vi har mye mindre folk på jobb. Vi har mye mer å gjøre. Og da sier det seg selv at det gamle gode som vi hadde en gang, med at vi hadde tid til de innsatte, vi kunne sette oss ned og prate med dem, vi kunne få den dynamiske sikkerheten, det på en måte – vi har ikke tid. Altså vi ser at tiden den svinner hen i rutiner som må gjennomføres.”

Betjenten fremholder videre at tidsmangelen kan få den konsekvens at det *delegeres flere oppgaver nedover i hierarkiet*:

”Ja, men det er jo det vi ser. Altså, vi også ser jo veldig lite av dem på toppen. Direktør og underdirektører. Den tettheten som vi hadde før da jeg jobbet på avdeling [X], de første årene der oppe, så hadde vi betjenter, førstebetjenter,

¹⁴¹ I vårt materiale forekommer det så mange kommentarer, fortellinger og, som her, frustrasjon over at man ikke har tilstrekkelig kunnskap, tid, hjelp og/eller overføringsmuligheter for mennesker som sliter psykisk, slik at vi i kap. 9 vil vie denne problemstilling ekstra oppmerksomhet. Det er etter vår mening ganske enkelt uakseptabelt at det til stadighet gjentas at det ikke er tilstrekkelig tid og muligheter for denne gruppen. Vi mener derfor at vi har en etisk forpliktelse til å drøfte denne problemstillingen.

inspektør, veldig, veldig god tetthet. Vi kunne prate. De hadde tid til å prate med oss. Vi hadde tid til å prate med innsatte. Inspektørene hadde tid til å prate med innsatte. Altså vi hadde et sånt fint nettverk. Nå er det de, førstebetjentene og inspektøren, de får tredd nedpå oppgaver fra toppen, altså sånn, skjønner du? De har mye mer å gjøre de også, og det tviler jeg ikke på. Og vi ser på, vi har jo to førstebetjenter her nede, de løper fra det ene til det andre, og hvis jeg sier "kan jeg få snakke med deg?" så er det "øh, [...], jeg støtter deg. Bare gjør det sånn som du vil, og så kommer vi tilbake til det", fordi de har ikke tid. Vi ser så sjelden at førstebetjentene er på avdelingen, at på en måte så blir det veldig mye overlatt til oss som går her nede."

Vi ser her at *tid og diverse rutineoppgaver* i hverdagen samt at det er mindre personale og et større område å følge fanger på, har gjort at *de gode og mer tidkrevende samtalene er blitt færre. Oppgavene er blitt flere*, noe som blant annet skyldes at lederne i fengselet ikke har tid og derfor, mer eller mindre systematisk, delegerer oppgaver nedover til betjentene.

Relatert til rapportens mandat og presenterte problemstillinger *er det ifølge denne betjenten blitt delegert flere oppgaver til betjentene.*

Men hva sier fangene som vi har samtalt med i Delta fengsel?

6.1.2. Fangeperspektiver på hverdagen i Delta fengsel

De fanger som uttaler seg nedenfor, er personer som har sonet flere dommer i den perioden vi angir. I den forstand utgjør de den "gruppen" som med en fellesbetegnelse i kriminalomsorgen kalles 'gjengangere'. Vi vil imidlertid understreke at de som inngår i denne gruppen, er som personer og individer like forskjellige som alle andre mennesker¹⁴². Dette tar vi på alvor i våre beskrivelser og analyser på den måten at hver enkelt får gi uttrykk for sine personlige meninger i de generelle analyser vi foretar - på samme måte som for betjentene. I fangenes uttalelser vil leseren se en tydeliggjøring av hva det er som ifølge dem har forandret seg.

I Delta fengsel ga betjentene et bilde av at de hadde det travelt. De hadde mye å gjøre, det var en omfattende følgetjeneste og andre betjenter derfra fortalte at praksis inkluderer et fokus på *høyt servicenivå*. En karakteristisk uttalelse var: "Det er blitt sånn kultur på det at vi skal ha et høyt servicenivå". Fangene i Delta fengsel beskriver, i likhet med betjentene, at de synes betjentene ikke har så mye tid, men det er delte meninger om hvorvidt dette skyldes mye arbeid eller "lathet".

¹⁴² Jf. Enerstvedt 1982 og 1998.

En fange forteller at hverdagen er endret fordi aktivitetstilbudet er kraftig redusert sammenliknet med på 1980-tallet. En annen fange med 15 års fengsels erfaring, understreker at soningen er mindre streng nå enn tidligere. Tidligere ble de fratatt sin tv eller måtte tåle alenelufting som refs. Her er det sammenfall med uttalelser fra en av betjentene i samme fengsel, som forteller at de ikke har de samme sanksjoneringsmuligheter i dag som tidligere.

En tredje fange, som har sonet dommer gjennom de siste 24 årene, sier generelt om hverdagen i fengselet: ”Fangene har større bevegelsesfrihet internt i fengselet i dag enn de hadde før”. Samme fange sier også at *turnusen er et problem*, fordi den går utover tiden. Men på den andre siden mener han at folk med rusproblemer er utålmodige. Han fortsetter: ”Jeg ser jo da at de [betjentene] har mer enn nok å gjøre om dagen. Det ser jeg altså. Jeg ser ikke at de sitter på ræva på kontoret, for å si det sånn”. Fangen har en jobb som gjør at han oppholder seg mye på avdelingen. Han forteller at hans syn på og holdning til betjentene har endret seg de siste årene: ”Nå er jeg i gangene – nå ser jeg at de er i bevegelse hele tiden,” sier denne fangen som altså soner i et stort, lukket fengsel hvor en betjent nettopp har fortalt oss at de forsøker å opprettholde ”et høyt servicenivå”.

Denne fangen understreker videre at han er svært ”selvstendig” – at han ikke trenger mye hjelp og assistanse. Det henger sammen med at han *kjenner systemet fordi han har vært i fengselet svært mange ganger*. Han poengterer til slutt at det er mange ting som ikke blir gjort pga. *bemanningsproblemer*, og han mener i tillegg at plassmangel er et problem.

Uttalelsene viser at det, både når det gjelder *tid og bemanning*, er sammenfall i enkelte betjent- og fangesyn på og opplevelse av hverdagen i Delta fengsel, som har som nevnt gjennomgått en omstrukturering over de siste 10–15 årene.

En annen fange, som har sonet mange dommer i løpet av de siste 30–35 årene med lange perioder mellom dommene, og som både har hatt jobb og familie utenfor, forteller flere ting som avviker fra mange av de andre fangenes holdninger og fortellinger. Han mener at alt gikk mer systematisk for seg og var bedre i det gamle fengselet, som både var mindre og hadde en dårligere materiell standard, men som etter hans mening hadde en bedre hverdagspraksis. Hans oppfatning er at det den gang var mer kontakt med betjentene. Fangene den gang var mer isolert enn de er i dag, men han synes likevel at den kontakten som fantes var av *bedre kvalitet*: ”De sa rett ut hvordan ting skulle være – de var tydelige.” Om *hverdagen i dag* sier denne fangen: ”Ingenting. Det skjer ingenting. Fordi om alle ting her i dag sier de ”du må gå til din kontaktbetjent”, men han er aldri til stede” – noe som skyldes turnus eller at den aktuelle personen ifølge fangen, prioriterer andre fanger fremfor ham. Og han mener at betjentene snakker *babyspråk*. Videre opplever han at fellesskapet blir *påtvunget* dem.

Også denne fangen er svært selvstendig og har vært vant til å klare seg selv i krevende håndverksmessige jobber. Han synes det er malplassert at det fokuseres på miljøet (miljøarbeid), og han vil *selv bestemme* når og hvordan han skal være sosial: ”Her får du aldri leve alene. De sier du kan gå inn på cellen og sette deg. Men det blir jo ikke det samme. For da kommer de andre og spør om du vil være med å spille kort. Hele tiden så får du folk på døren.” Samme fange mener at betjentene ikke kommer raskt nok for å låse opp når det er behov for det. Dette var bedre i ”gamle dager”. Det samme gjelder for det å få svar – det tar altfor lang tid i dag. Han sier også at den kontakten som var i ”gamle dager”, for ham var mer naturlig fordi den foregikk i forbindelse med konkrete gjøremål – f.eks. det å bli låst ut og inn av cellen. Eller når han kom tilbake til avdelingen fra jobb. I dag er dette for kunstig, og han synes *ikke* at betjentene skal være omsorgspersoner. De burde bare være mer tilgjengelige og varme.

Han trekker også frem at hverdagslivet på avdelingene er preget av at fangene støtter hverandre. Han beskriver hvordan de har en gruppe som sørger for ha det hyggelig sammen, der man hjelper hverandre hvis det er behov for praktisk hjelp, og der de eldre ”opdrar” de yngre litt.

Hans dom over fengselet som institusjon er: ”Min private mening er at fengselet ikke fungerer i dag ... de jeg kjenner til ... før, da fungerte det bedre.”

Sannsynligvis må dette synet sees i sammenheng med at denne fangen er en eldre mann som ikke ønsker å bli ”omklamret”. Han har levd et langt og hardt liv, og alle reglene og påvirkningsaktivitetene som er i fengselet i dag, passer dårlig for ham. Dessuten har han ikke respekt for den ”kongementaliteten” som han mener noen av de ansatte har. Utslitte og hjelpesøkende fanger har en helt annen innstilling, og de trenger betjenter og fengsler med annen kompetanse enn det denne fangen beskriver.

En annen fange, som har sonet dommer i løpet av de siste 25 årene, fremhever det som positivt at i dette fengselet spiser fangene og betjentene middag sammen og trener sammen. Det er ikke tilfellet i alle fengsler, sier han. Så i *motsetning* til fangen ovenfor, synes altså denne fangen at det er *mye bedre nå enn det var tidligere*. Dette spørsmålet om tid og kontakt skal vi utdype nærmere senere i forbindelse med *de sosiale aspektene ved betjentrollen*. Her bør det nevnes at den positive innstillingen han presenterer i dag, også henger sammen med at han tidligere var ung og ”tøff”. Nå ser han flere sider ved et fengselsvesen som *også har* endret seg. Og i tillegg fremhever han, i likhet med *alle de andre fangene*, at det er store forskjeller mellom de ulike fengslene – både de store, lukkede imellom og mellom de lukkede og de åpne.

6.1.3. Delegering må også forstås situert og konkret

Vi har nå presentert forskjellige syn på og fortellinger om hverdagslivet nå og tidligere i Delta fengsel. Som vist, har de ulike deltakerne også trukket inn erfaringer fra andre fengsler når de sammenlikner før og nå. Vi ser at det så langt ikke har fremkommet et entydig bilde av verken Delta fengsel eller av fengselsvesenet i Norge generelt. Allerede nå kan vi derfor trekke en delkonklusjon om at spørsmålet om *konsekvenser av økt delegering av oppgaver for relasjonen mellom fanger og betjenter*, må besvares internt i forhold til det enkelte fengsel – altså situert og lokalt. Samtidig vil det være mulig, på bakgrunn av flere konkrete og institusjonelt situerte og kontekstuerte beskrivelser, å allmenngjøre og konkludere på et mer generelt nivå. Vi skal nå se nærmere på relasjonene mellom fanger og betjenter i Delta fengsel.

6.2. Relasjonene mellom fanger og betjenter i Delta fengsel

6.2.1. Betjentperspektiver

Som nevnt har dette fengselet i løpet av de siste 20 årene gjennomgått en kraftig omstrukturering, noe som blant annet har medført at fengselet er blitt mye større. Flere betjenter beskriver hvordan det gamle fengselet la til rette for en høy grad av fortrolighet og nærhet. Det skyldtes både arkitekturen og det langvarige kjennskapet fanger og betjenter fikk til hverandre. En betjent understreker at når det gjelder betjenter og fanger med lang virketid i dette fengselet, så kjenner de hverandre og vet hvordan de er som mennesker. Dette tilskrives både størrelsen på fengselet og soningshyppigheten, dvs. at fangene utvikler tillit og trygghet i løpet av sine mange soningsforløp i det samme fengselet – der også de samme betjentene er ansatt over lengre tid. Kjennskapet til hverandre betydde mye i det gamle fengselet, men i tillegg innebar det *at overgangen til det nye og større fengselet gikk bra*. Flere betjenter trekker frem at fangene følte ansvar for at det skulle gå bra når de beskriver overgangen til det nye fengselet, og spesielt én betjent fremhever hvordan *fangene har bistått i denne prosessen*.

Nærhet synes med andre ord å danne basis for samarbeid, noe som kan forstås dit hen at det utvikles en form for tilknytning mellom fanger og betjenter som gjør at de relaterer seg til hverandre også som konkrete personer og mennesker, og ikke utelukkende som fange og betjent.

I tillegg trekker den samme betjenten frem at i et lite og tett fengsel, som han tidligere jobbet i, så dannet denne nærheten og samarbeidet grunnlaget for en styrking av den

dynamiske sikkerheten. Dette synspunktet *bekreftes* av betjenter og fanger i dette fengselet og i de andre vi har besøkt – uansett størrelse. Noen deltakere har på den annen side påpekt at det kan bli monotont om fengselet er *for lite*, siden det betyr få aktiviteter og muligheter.

Erfaringene betjentene formidler, har de kommet frem til gjennom å sammenlikne *før og nå*. Betjentene forteller hvordan fengselet har endret seg både med hensyn til opptak, interiørmessige betingelser og størrelse. Det poengteres at fangene må *vente lenger*. Videre at de nesten aldri ser ansatte i ledende stillinger, som de tidligere hadde mer kontakt med. De interpersonelle relasjonene har altså ifølge flere deltakere i undersøkelsen, fått trangere vilkår som følge av *arkitektoniske, strukturelle og organisatoriske* endringer. Disse faktorene trekkes frem som noe som i større grad har forandret måten fangene og betjentene er sammen på, enn endringen i *oppgaver*.

Flere av deltakerne trekker altså inn arkitektoniske og interiørmessige forhold som viktige forutsetninger for å kunne utvikle gode relasjoner i hverdagssamvirket. Disse faktorene gir andre og i noen tilfeller flere, oppgaver til betjentene¹⁴³.

En annen betjent mener at tidsmangelen skyldes økonomiske innstramminger og omdisponeringer. Og det understrekes at det får konsekvenser for den dynamiske sikkerheten at bemanningen reduseres som følge av innstramminger:

”Vi hadde mye mer kontroll i og med at vi var mye tettere på den innsatte. Fengselet er jo også laget med boenheter, med seks innsatte i hver boenhet. Og til å begynne med så var det jo én betjent på den boenheten. Men nå så er det jo ikke én, nå har du gjerne to boenheter. Og da blir det mye mer ... for du må fysisk gå fra den ene boenheten til den andre, sånn at du ikke har oppsikt med den”.

Vi ser at når den interiørmessige strukturen er lagt opp for at det skal være en bestemt bemanning og denne bemanningen så reduseres, får det konsekvenser for måten betjenter og fanger kan være sammen på. Det medfører flere oppgaver og mindre tid, og på den måten uthules de gode intensjonene. Her forteller betjenten at forklaringen som gis, er *økonomiske innstramminger*. Og også her trekkes det frem at den *dynamiske sikkerheten forringes* som følge av det. Eller sagt med vår terminologi – det blir vanskeligere å opprettholde gode måter å være sammen på – positive relasjoner. Dette skyldes ikke i første omgang det konkrete møte mellom betjenter og fanger, *men at praksisstrukturene* i mindre grad legger til rette for en realisering av samhandlingen som

¹⁴³ Jf. differensieringen mellom formelle og mer lokale endringer i kapitlet om gruppeintervjuer. Dette er betingelser som vi kjenner igjen fra flere tidligere undersøkelser, eksempelvis TR-evalueringen. I dette prosjektet ble de materielle og interiørmessige betingelsene lagt til rette for både betjentarbeidet og en lettere soning.

ønskes. Denne poenget fremheves på forskjellige måter av de fleste av de betjentene som har deltatt i vår undersøkelse.

La oss vende tilbake til de konkrete eksemplene fra hverdagen. Her beskriver en betjent hvordan han opptrer overfor fanger ”som oppfører seg dårlig”. Han sier: ”Jeg vil ikke ha noe med deg å gjøre når du er på den måten.” Betjenten fortsetter med fortelle oss at fangen blir konfrontert: ”Er det sånn du oppfører deg ute på gaten da? ... Da er det ikke så rart at det går galt”.

En god relasjon utvikles altså her gjennom tydelighet og klarhet. En ytterligere utdypning av hvordan en god relasjon utvikles, kommer i form av en årsakssammenheng som vi har fått forklart fra stort sett alle betjenter og fanger, som var inne på i introduksjonen til Del II. *De eldre betjentene* er trygge i jobben sin og kan derfor mestre den. *De tør å ta avgjørelser* og de er *avslappede i sin samhandling med fangene og med hverandre*. En sier: ”Jeg gjør det som jeg føler er rett. Jeg tør å ta steget videre, på en måte. Men det er slett ikke alle som er sånn.” Denne betjenten sier videre, i likhet med flere andre, at det er viktig å hjelpe *de yngre betjentene slik at de også kan bli trygge*. De skal gis ros og støtte. Der er også andre synspunkter på dette - nemlig at de ’unge og nye’ er gode til å samtale - noe som kobles til undervisningen de har fått på KRUS.

Et annen parameter er *fangene med lang fartstid i systemet*. De fungerer som et eksempel og som rollemodell for nye fanger, som gjennom dem lærer hvilke regler som gjelder på den aktuelle avdelingen. Flere betjenter forteller også at fanger kan komme og advarer dem om at en gitt fange ”er gal” og at man derfor ikke må ”sende jenter inn på rommet hans”.

Samværsformer og eksklusjon

På noen avdelinger ser det også ut til å herske en god og delvis solidarisk samværs måte mellom fanger og betjenter. Vi nevnte ovenfor at det på en avdeling var *et høyt servicenivå*, sett fra et betjentperspektiv. Sett fra betjentens synspunkt bidrar det til å *bedre relasjonene og tonen generelt* dersom betjentene hjelper fangene med de tingene de virkelig trenger. Det kan dreie seg om å bistå med telefonering eller hente ting fra mottakelsen. Samme betjent sammenlikner med andre fengsler han har jobbet i, hvor han mener det var ”mye større avstand”. Denne avstanden skyldtes at det var altfor få betjenter, og at det derfor ”ikke var særlig behagelig for betjenten å gå ut og sette seg i fellesskapet med så mange innsatte i fellesskapet”.

Det følte altså *utrygt for betjentene* å være i fellesskapet når de var for få, og som *konsekvens av denne opplevelsen av utrygghet* ble de sittende i vekten og observere fremfor å delta i miljøet. Man kunne si at det var tale om en type eksklusjonspraksis fra fangene rettet nettopp mot betjentene.

Vi mener det er sentralt å dvele litt ved dette. Vi ser altså at *tid, bemanning og arkitektur* nå er inkludert i en beskrivelse av hvorfor det kan være *vanskelig* å få etablert positive og utviklende relasjoner og sammenhenger på noen fengselsavdelinger. Samtidig har vi beskrevet at det også *eksisterer positive og utviklende* relasjoner og sammenhenger i fengslene, noe vi kommer tilbake til nedenfor. Det er imidlertid et viktig poeng som nevnes her av betjenten – nemlig at det kan oppleves som *utrygt* å være for få betjenter på en avdeling. Det som beskrives er at betjentene føler seg annerledes og marginalisert i forhold til fangene som dominerer i antall. I en slik situasjon blir det vanskelig for betjentene å få mulighet til å delta i fellesskapet. Dette er et aspekt vi også har hørt fra andre betjenter i andre store fengsler. Fangene vet hva som foregår i fangekulturen, mens betjentene ikke har mulighet til å delta i den. Dette skaper dermed en omvendt asymmetri og maktskjevhet enn den fangene beskriver. Vi har også vist at det finnes en innebygd institusjonell asymmetri i hele fengselsinstitusjonen¹⁴⁴. Vi ser dermed at selv i 2005 kan betjenter oppleve seg som ekskludert fra fangefellesskapet eller fangekulturen¹⁴⁵.

Når alle er velkomne

Betjentene fremhever dog at det er forskjell på avdelinger og at det er forskjell på betjentene og deres holdninger. Imidlertid ser det ut til at det på flere avdelinger har utviklet seg en kultur der betjentene skal være og er til stede i fellesskapet. Når dette fungerer, betyr det at ”Du er velkommen, du føler du er velkommen på boenheten ... nå har det vært sånn at de innsatte har kommet og spurt om hvorfor vi *ikke er så mye til stede lenger*. For de føler det er viktig, de òg”. Betjenten som sier dette har vært ansatt i ca. 15 år og refererer her til tidligere tider, noe de andre betjentene fra samme fengsel også gjør: Da var bemanningen bedre. Da var de mer involvert. Betjentene har en oppfatning av at også fangene synes det er et problem at dette er endret.

Vi skal nå gå videre til en presentasjon av hvordan noen betjenter beskriver sin opplevelse av og erfaringer med kontaktbetjentarbeidet.

Kontaktbetjentarbeidet som et kontinuum

I Delta fengsel har det som nevnt skjedd en omfattende omstrukturering. Fengselet har gått fra å være et lite og oversiktlig til å bli et stort, lukket fengsel med mange avdelinger som fungerer på vidt forskjellige måter - både når det gjelder sikkerhetsnivå og innholdet i soningen. Av grunnene presentert ovenfor, er det ifølge flesteparten av betjentene blitt *mindre tid til den gode samtalen*. Dette får konsekvenser for både

¹⁴⁴ Jf. Foucault, 1977; 2002.

¹⁴⁵ Om fangekultur, se Galtung 1956; Mathiesen 1965, 1995; Hammerlin 1990/91; Hammerlin & Kristoffersen 1998; Hammerlin & Larsen 2000; Andersen & Larsen 2000; Johnsen 2003; Danielsen & Meek-Hansen 2002; Kittelsbye 1996; Basberg 1999; Mathiassen 2004; Crawley 2004; Grøvdal 2000; Øiestad 2005; Lerdal 2005; Svendsen 2005.

samarbeidet mellom de forskjellige leddene i organisasjonen på personalsiden, og for relasjonene mellom betjenter og fanger.

I kapitlet om lovverk og oppgaver (kap. 4) ser vi hvilke konkrete oppgaver som ideelt sett skal omfattes av kontaktbetjentarbeidet. En sentral del av kontaktbetjentrollen er å yte *støtte og motivasjon med det mål at fangen skal arbeide målrettet med sin soning*¹⁴⁶. I vår undersøkelse ser vi at det varierer fra fengsel til fengsel hvordan betjentene *utfører* sin rolle som kontaktbetjent og hva slags *holdning* de har til utførelsen av dette arbeidet. I tillegg til de nevnte faktorene som spiller inn på utførelsen av dette arbeidet, trekker flere frem sin *”personlighet”* som en viktig faktor i hvordan denne delen av betjentrollen utføres og håndteres.

Vi forstår utsagnene og fortellingene om kontaktbetjentarbeidet i forhold til en skala der betjentene som plasserer seg i den ene enden, ikke ønsker annen kontakt med fangene enn overvåking, følgetjenester og praktisk bistand, og derfor er mest komfortable med å være i vekten eller på en høyrestriktiv avdeling der alle er innelåst (jf. vår innledningsvise oversikt over de oppgavene som betjentene må ivareta). I den andre enden av skalaen finner vi de betjentene som anser det som sin primærfunksjon å skulle snakke med fangene og motivere og støtte dem i den videre planleggingen av soningen og tilværelsen ellers. Flere av disse betjentene er også svært interessert i å utføre programarbeid, og de er begeistret over endringen som er skjedd i fengselet – fra ren oppbevaring og ”nøkkelvokteri” til økt samhandling og påvirkningsarbeid.

Vi ser altså fortsatt minst to innstillinger i gruppen av betjenter: De som primært ønsker *distanse* men gjerne vil gjøre en god jobb, og de som ønsker *nærhet* og gjerne vil gjøre en god jobb.

Ordningen er fin, sier en betjent, men det kan være vanskelig å utføre gjøremålene. ”Du kan risikere å bli avbrutt etter bare et par minutter og må ut og gjøre et eller annet.” Denne betjenten synes det varierer veldig hvorvidt det er tid til å utføre arbeidet eller ikke. Men ”alt i alt synes jeg det skorter på tid hele veien.” Vi snakker om hvordan oppgavene ville artet seg i en perfekt verden: ”Å være til stede. Det er den viktigste oppgaven. Den viktigste oppgaven er å være støtte for den innsatte. At du føler at det samarbeidet som du har med ham, faktisk går ett eller annet sted. At du har en plan med det som du gjør, og at du klarer å gjennomføre den planen.”

Ifølge betjenten er det viktig å ha et avklart forhold til sine roller når man skal inn og jobbe som kontaktbetjent med fanger. Betjentenes *personlige liv* angår ikke fangen, og det må man være *tydelig på*. Samme betjent vil ikke være programbetjent. Det ville bli for involverende.

¹⁴⁶ Jf. Rundskriv 2/2002; Storvik 2003.

Profesjonelle relasjonsforhold

Her ser vi en poengtering av det som også flere fanger kommenterer: *relasjonen er profesjonell*. Dermed er den asymmetrisk, og det er viktig for betjentene å fastholde dette. For noen fanger er det ubehagelig, både fordi det foregår i et staffesystem og de ikke ønsker å utlevere seg. Men også fordi det føles feil å la en betjent eller andre ”rote rundt” i personlige og følsomme temaer.

Denne betjenten mener at kontaktbetjentordningen har *medført flere oppgaver* fordi ordningen impliserer at betjentene skal være sosialkonsulent i tillegg til at de skal være kontrollerende. Det gis et eksempel på en situasjon der man skal følge en fange til et besøk, noe som også innebærer at betjenten må visitere fangen. Her er det delte holdninger i betjentgruppen. Noen utfører gjerne denne oppgaven og synes ikke at sammenblandingen mellom omsorg og kontroll er noe problem. Andre synes det er et problem. På samme måte er det ikke alle betjenter som synes at de har fått flere oppgaver. Isteden skyldes mangelen på tid ifølge flere, dårlig bemanning. De daglige rutineoppgavene – både praktiske oppgaver og kontrollopgaver – opptar for mye av den tiden som skulle vært brukt på kontaktbetjentoppgaver.

Vår vurdering er at det stilles *store og mangfoldige krav* til kontaktbetjenten. I forhold til mandatet for rapporten tegner det seg et bilde der kontaktbetjentordningen medfører flere oppgaver og at det samtidig er en oppfatning av at det *delegeres oppgaver fra sosialkonsulenter til kontaktbetjenter*.

Vi skal nå gå nærmere inn på noen av momentene som fremheves av betjentene i deres beskrivelse av måten de er sammen med fangene på, sett i forhold til betjentenes oppgaver og de øvrige betingelsene de jobber under:

Tidsressursen

Stort sett alle betjenter vi har snakket med, sier at de har for dårlig tid til å utføre kontaktbetjentarbeidet tilfredsstillende. Mange forteller at når man har lagt alt til rette for en kontaktsamtale, så avbrytes man fordi det kommer henvendelser fra kolleger om oppgaver som må utføres øyeblikkelig¹⁴⁷ – at ”tiden svinner hen i rutiner som må gjennomføres”. Betjenten som sier dette, fremholder at mangelen på tid, diverse rutineoppgaver samt mindre personale og større areal man skal følge fangene på, har gjort at *de gode og mer tidkrevende samtalene generelt* er blitt færre – noe som igjen henger sammen med at lederen i fengselet ikke har tid og derfor mer eller mindre systematisk *delegerer oppgaver nedover til betjentene*.

¹⁴⁷ Dette skal forstås på bakgrunn av den generelle oppfatningen av situasjonen i alle fengslene vi har besøkt – med unntak av Zeta.

Tid og bemanning blir altså ofte nevnt som et problem. Vi undersøker om dette er en *entydig erfaring*. Betjentene forteller at dette varierer svært mye og at det innimellom er mulig å få til gode samtaler. ”Men alt i alt synes jeg det skorter på tid hele veien.” ”Det er beklagelig, men sånn er det,” sier en av deltakerne fra Delta fengsel. *Tid og bemanning* blir ofte brukt som et argument for at det er blitt vanskeligere å få til gode samværsformer i fengselet. Enkelte vektlegger dette poenget mye, mens andre ikke ser på det som et overskyggende problem. I denne sammenhengen må det understrekes at tid og bemanning *ikke* anvendes som en automatisk begrunnelse for at ingenting lar seg gjennomføre. Sistnevnte deltaker gir i sine hverdagsbeskrivelser mange eksempler på hvordan han prøver å få det til *på tross av den knappe tidsressursen*.

Det er imidlertid vår oppfatning at den høye aktiviteten og de mange oppgavene *får negative konsekvenser* for opprettholdelsen og videreutviklingen av gode relasjoner og den *dynamiske sikkerheten*. De fleste betjentene og fangene er av den oppfatning at dette er blitt verre i løpet av de siste årene.

Soningsplaner

Ovenfor siterte vi en betjent som sa at det var viktig å holde en profesjonell distanse til fangene. Den samme betjenten synes *på den ene siden* ikke at jobben i seg selv er for krevende. *På den andre siden* synes han at soningsplanarbeidet er stressende og at *formålet utelukkende ser ut til å være statistikkarbeid*. Begrunnelsen for at ”sånn tenker vi som betjenter” er at det aldri skjer noe med soningsplanen. Han gir et eksempel på at den ikke ser ut til å ha noen betydning: ”Men hvis du glemmer soningsplanen og ikke tar den med til godkjenning, så går ting sin gang uansett med den innsatte. ... For eksempel en overføring til åpen avdeling. Det er veldig avhengig av hvor stort press det skaper på huset og om det blir en plass ledig, f.eks. på åpen avdeling. Og da foregår alt litt sånn i bråhast eller panikk - hvem har vi som er en god kandidat? ... Og hvem nærmer seg løslatelse? ... Og da blir det litt meningsløst.” Praksisen med soningsplaner på denne avdelingen er preget av mangel på tid, sier han: ”Alle har innsett at det ikke er tid til det” – dvs. at det ikke er tid til å kommunisere med den enkelte fange om det. Derfor får fangen først planen selv, og så hjelper betjentene ham hvis det er tid. Vi spør betjenten om *tid blir brukt* som argument, og betjenten forklarer at soningsplanen ”ikke er prioritert”. Det skyldes at det er så mye annet man trenger å snakke med fangen om. Betjenten forteller at det er en generell holdning blant betjentene at soningsplanene og maset omkring dette, er tåpelig. Dette bekreftes av en annen betjent fra samme fengsel, som understreker at kontaktbetjentordningen ”er oppe og går”, men at det kun blir laget begrenset med soningsplaner.

Her beskrives altså et *motsetningsforhold* mellom betjentene og ledelsen angående soningsplanenes viktighet, og begrunnelsen fra betjentenes side er at det er ”viktigere å ha kontakt med fangen på et annet nivå. Men det [soningsplanen] er et godt redskap for fangen”.

Optimale prioriteringer?

Atskillige betjenter problematiserer dette med at *statistikk og rapportering av diverse særinnsatser* tar for mye tid og fjerner fokuset fra *hverdagslivet*¹⁴⁸. Herunder problematiseres også det at programvirksomheten *kan* få for mye oppmerksomhet sammenliknet med de daglige arbeidsoppgavene. Dette fremsettes ikke som en kritikk av tiltak og innhold i soningen som sådan¹⁴⁹. Langt de fleste av betjentene vi har snakket med, synes det er viktig med innhold i soningen. Det som problematiseres, er om *prioriteringen* er den mest hensiktsmessige. En betjent sier det slik:

- ”Ja. Det føler jeg [at ledelsen har en særlig agenda med det å føre statistikk over programmer internt]. At det på en måte – det er det vi har fokus på, det er det som liksom er ”in” her nå. Det er alle disse programmene. Å få kjørt så og så mange gjennom det programmet, og så og så mange gjennom det programmet. Og så føre disse statistikkene på hvor flott det er. Men så glemmer man det som egentlig er kjempeviktig. Det er jo dette med å løse problemene i hverdagen.”

Betjenten poengterer – i likhet med mange av de andre betjentene – at det er i *hverdagen* problemene må løses.

Kravet om effektivitet nevnes også av mange betjenter som en dimensjon som påvirker relasjonsarbeidet negativt. Kravet om dokumentasjon og kostnadseffektivitet føles belastende for noen av betjentene og kobles altså sammen med at relasjonene ikke alltid er så gode som de kunne vært. Det skyldes at tiden går med dokumentasjon fremfor arbeid med fangene. Flere mener at dette primært er et *ledelsesmessig behov*: ”Man er så opptatt med å føre statistikker og se på papiret at dette ser kjempeflott ut”.¹⁵⁰ Betjenten sikter konkret til programvirksomhet som, av noen, blir oppfattet som overprioritert i forhold til det å løse de hverdagsrelaterte problemene. Flere betjenter sier direkte at det er mer skrivearbeid enn tidligere, og at det er for å tilfredsstille departementet. Vi oppfatter dette dit hen at man gjør som det kreves, men at det *ikke gir mening* for alle.

¹⁴⁸ Jf. Crawley 2004: 40. Her settes det fokus på det økte presset den enkelte betjent utsettes for når det gjelder å produsere resultater.

¹⁴⁹ Se Smith 2005 for en drøftelse av hvordan man kan forstå og ikke forstå 'effekten' av det å anvende kognitive programmer i fengslene. Er det intensjonen om å lære fangene å ”tenke bedre” (jf. Ross & Fabiano 1985) som skaper en forskjell, eller er det samværet mellom fanger og betjenter som generelt har en positiv effekt på miljøet? Er det ikke snarere den strukturerte muligheten for samvær og tid til å ytre seg om vesentlige bekymringer i en hverdag uten mye tid til omsorg som skaper forskjellen, fremfor en målrettet endring av tenkemåten? Her kan man også trekke inn psykoterapiforskningen som drøfter hvorvidt det er en spesiell ressurs som har effekt eller om det er ikke-spesifikke faktorer (jf. Hougaard 2004 (med referanse til blant annet Rosenweig 1936), som utdyper hypotesen om de virkningsfulle ikke-spesifikke faktorer).

¹⁵⁰ Jf. Riksrevisjonen 2004-2005: 2-3.

Basert på beskrivelsene vi har fått fra betjenter i Delta fengsel, ser det ut til at *delegeringen av registreringsoppgaver til betjentene* ("skrivearbeid") begrenser tiden til samvær med fangene i hverdagen. Et annet inntrykk vi sitter igjen med etter disse samtalene, er at "regionen lever sitt eget liv" løsrevet fra fengselet, og at betjentene synes det er *veldig langt* fra region til relasjonen mellom fange og betjent. Et poeng man også kan merke seg, er at i de tilfellene der myndighetene går til pressen med planer som omfatter dagliglivet i fengselet, uten at betjentene er i stand til å forklare fangene hva planene går ut på, skapes det ekstra uro og uklarhet i miljøet på avdelingene. Det virker ikke fremmede på tillitsforholdet mellom betjent og fange når betjentene ikke kan redegjøre for hva øverste myndighet har av planer og disse planenes konsekvenser for fangene.

Nærhet og distanse

Vi har vært inne på at det krever spesiell kompetanse og vilje fra både betjentens og fangens side for å få til en god og utviklende dialog om de mer personlige spørsmål i en fanges liv. Flere betjenter sier at det blir "litt for nært" å skulle involvere seg så sterkt i den enkelte. En av disse betjentene understreker at det ikke er vanskelig å ha rollen som støtteperson og kontrollør, så lenge rollene holdes atskilt. Men det er problematisk når de blandes sammen, sier han, og refererer spesielt til arbeidet med *psykisk syke*. Denne delen av jobben er blitt ekstra slitsom for ham som kontaktbetjent. Som mange andre, fremhever betjenten her at en kontaktbetjentrolle innebærer at man skal ivareta mange forskjellige dimensjoner – mange forskjellige interesser. Også et annet og kjent problem trekkes frem¹⁵¹: Det er stor forskjell på det å jobbe med en psykisk syk fange, en fange som har store problemer med rusmisbruk og det å jobbe med en fange som er i ferd med å ta en universitetsutdanning og som stort sett klarer seg selv uten hjelp. "Da har du plutselig tre forskjellige roller."

Balansen som betjentene forsøker å opprettholde mellom nærhet og distanse, beskrives av en annen betjent på følgende måte: "Jeg kan godt ha kontakt, men – ja, jeg vet ikke hvordan jeg skal si det – men jeg liker å holde avstand også, ja." Her er det viktig å undersøke hvorvidt dette behovet betyr at det har vært utøvet *press* fra fangene overfor den enkelte betjent. Det har det ifølge vårt materiale *ikke*. Tvert i mot beskriver denne betjenten, som har vært i etaten i nesten 20 år, at han kun har opplevd *ett enkelt tilfelle* der han har følt seg manipulert. "Det skjer ytterst sjeldent" er svaret vi får når vi spør om han føler seg presset eller utnyttet. Om den ene gangen det skjedde, sier han at det var ytterst ubehagelig å bli *instrumentelt behandlet*. Problemet med såkalt manipulerende fanger er ifølge vårt materiale altså *et unntak*.

¹⁵¹ Hammerlin 1992.

Et annet aspekt er at generell psykisk ustabilitet hos fanger gjør at betjentene arbeider i par, samt at det er åpenhet omkring at det finnes enkelte fanger som kvinnelige betjenter ikke kan/skal forholde seg til alene. En tredje betjent beskriver det slik:

”Ja, og det [å håndtere vanskelige fanger som forsøker å manipulere] er mye enklere – er du to, så prøver de ikke på den måten. Altså den andre trenger ikke si ett ord. Han kan bare være i nærheten uten å si noe som helst. Så har du en helt annen samtale.”

En fjerde betjent beskriver hvordan en avgjørelse om å være to kan bli tatt: ”Nei, vet du hva – sist jeg var inne hos ham, så fikk jeg virkelig en sånn kald følelse på ryggen. Jeg ønsker at vi skal være to når jeg går inn til ham.” Vi ser altså her, at både betjentene fra fengslene i forrige hovedkapittel og i dette kapitlet ikke fremhever manipulasjon som et dominerende problem, men som noe som finner sted av og til.

Når vi derfor ser på beskrivelsene omkring dette temaet under ett, er det vårt inntrykk at press fra fangene ikke er noe stort problem i fengslene vi har besøkt, og at kolleger som regel er flinke til å bli med inn til den aktuelle fangen i tilfeller der det har oppstått problemer av denne typen. Imidlertid har der vært enkelte veldig alvorlige hendelser, som har festet seg både individuelt og kollektivt.

Problembeskrivelsen her kan også ha bakgrunn i både personlige betraktninger og reaksjoner fra tidligere alvorlige hendelser. Drapet på en kvinnelig betjent på slutten av 1980-tallet har ført til en skjerpet kollektiv bevissthet omkring problemet. I forbindelse med forstudien om kvinnelige betjentes arbeidssituasjon som ble foretatt på midten av 1990-tallet, ble også problemet diskutert utførlig¹⁵². Flere av betjentene nevner de endringene som skjedde i bemanning og sikkerhetstiltak som følge av denne hendelsen. Når hendelsen nevnes, er det tydelig at den har gjort et varig inntrykk på dem som var med den gangen. Det poengteres i denne forbindelse (og når andre ekstremt voldsomme hendelser nevnes), at det har rystet betjentgruppen hvor mye som skal til før det skjer gjennomgripende endringer¹⁵³.

Flere betjenter påpeker en annen viktig dimensjon tilknyttet relasjonen mellom betjenter og fanger, nemlig om de har mulighet til å være en *ventil for fangene*. Det vil si om fangene får mulighet for å komme ut, om de får muligheten til å slå av en prat når de

¹⁵² Jf. Basberg & Hammerlin 1996.

¹⁵³ Vi har ikke gått i dybden på de særdeles alvorlige enkelthendelsene som har forekommet i norsk fengselsvesens historie, ettersom dette ikke er fokus for oppgaven. Vi har imidlertid nevnt det her fordi det har gjort et uutslettelig inntrykk på flere av deltakerne vi har snakket med. Et annet tema vi ikke har berørt i rapporten, men som nevnes og omtales forsiktig av enkelte av våre deltakere, er intime og seksuelle relasjoner mellom betjenter og fanger. Også slike hendelser setter et kraftig preg på hverdagslivet og holdningen til kolleger og fanger.

trenger det – uten at det skal ha noe spesielt formål: ”Det trenger ikke å være soningsprogresjon – bare det å få snakke med andre enn innsatte om andre ting”. Igjen fremheves det at det ikke er tid nok, men at *behovet er der*.

Generelt opplever betjenten som siteres ovenfor, i likhet med de andre vi har snakket med i Delta fengsel, at det alltid har vært god kontakt mellom betjenter og fanger. En annen betjent i samme fengsel forteller at små boenheter er en fordel for *samarbeidet mellom betjentene og fangene*. De spiser sammen og gjør forskjellige aktiviteter sammen, noe som samlet sett bidrar til en styrking av *den dynamiske sikkerheten*. En betjent hevder imidlertid at det var bedre før da fengselet var mindre, fordi det ikke var så langt fra fange til ledelse. I dag tar alt som har med avgjørelser å gjøre lengre tid fordi fengselet er større. Det kan naturlig nok føre til større utålmodighet og utilfredshet, noe som betyr at gode relasjoner krever mer arbeid. Og som vi har sett, forvanskes dette av at betjentene ikke har så mye tid til rådighet som dette arbeidet krever i hverdagen (vi har skildret noen konkrete hverdagsoppgaver tidligere, kap. 4 og først i dette kapitlet). En annen betjent fremhever imidlertid at det på tross av mye innelåsing og for lite tid, er ”en god tone” mellom fanger og betjenter.

Vennskap, omsorg og kontroll - fra kaker til pisseprøver¹⁵⁴

Det er et velkjent tema hvorvidt det er mulig å blande vokter- og omsorgsrollen, og funksjonene og praksisen dette avfører¹⁵⁵. Temaet er blitt grundig drøftet i kriminalomsorgen gjennom årene, og spørsmålet er hvordan dette oppleves og håndteres i 2005. Som alle andre temaer vi berører i undersøkelsen, har betjenter og fanger forskjellige oppfatninger om også dette.

”... hvor jeg den ene dagen satt og fikk middag og kaker og du hadde det gode fellesskapet ... vi lo – du var delaktig i det positive ... Neste dag står jeg med fem stykker som skal inn og "kle av seg", og jeg får gå med dem for å visitere]”.

Dette er bakgrunnen for at flere betjenter ikke mener at det skal være vennskap mellom betjenter og fanger. Det blir for mange funksjoner på én gang. Vi hører fortellinger fra betjenter som er blitt avvist av fangene pga. deres kontrollerende rolle. Det som kan løse denne konflikten, er *at betjenten aktivt oppsøker fangen* og forsøker å snakke om dette skismaet. De fleste deltakerne i undersøkelsen er klar over at rollesammenblandingen kan oppleves som et problem, men det er divergerende holdninger til om dette *er* et problem.

¹⁵⁴ Denne overskriften har vi valgt fra en konkret beskrivelse av spennvidden i betjentenes oppgaver. Det ene øyeblikket tar man ”pisseprøve”, det neste ”baker man kaker”.

¹⁵⁵ Se Hammerlin 1990/1991, Basberg 1999; Mathiassen 2004; Grøvdal 2000; Crawley 2004; Hjellnes 2001; Lerdal 2005.

Å arbeide med løslatelsen - delegering og omfordeling av oppgaver?

Når det gjelder planlegging av løslatelse medfører følgende tydelige problemer:

- når fangene er syke både fysisk og psykisk
- når de har store rusproblemer og ikke blir innvilget prøveløslatelse etter soning av 2/3 tid (som følge av innstrammingene i den nye Straffegjennomføringsloven), og generelt
- når betjentene ikke har klart å få et tilstrekkelig godt innblikk i hvilke muligheter som finnes for fangene.

Vårt inntrykk er at det i Delta fengsel varierer i hvilken grad betjentene er informert om hvilke muligheter som eksisterer og hvordan man kan utnytte dem.

Noen betjenter sier at de har behov for hjelp fra sosionomer, og at de føler at de kan håndtere de ekstra oppgavene (som følge av delegering), såfremt det er mulig å få hjelp ved behov. Flere sier at de til tider føler at de er ”blitt sosialkonsulent”. Dette stemmer forøvrig med flere av uttalelsene i kap. 5. Enkelte sosionomer mener det motsatte – at betjentene bør kunne klare oppgavene selv¹⁵⁶.

Som klargjort innledningsvis, har det vært en del av oppgaven å undersøke om og hvordan det har skjedd en delegering av oppgaver. Vi ser at delegeringen *fra sosionom til betjent* trer tydelig frem. Betjentene har fått flere oppgaver når det gjelder kontakten med offentlige kontorer. I tillegg skal de skrive vedlegg, og vårt inntrykk også her er at det er forskjell på hvordan betjentene engasjerer seg i dette. Det ser imidlertid ut til at betjentene i dette store fengselet føler at de blir hørt når de skriver noe. Dessuten er det flere som reflekterer over at de til tider vurderer at en gitt søknad ikke er realistisk, men at dersom fangen ønsker det, så skriver de vedlegget likevel.

Permisjoner

En betjent forteller at det er inspektørene som avgjør førstegangspemisjoner på rådsmøter. Deretter er det førstebetjenten som kan ta avgjørelsene om permisjoner. Vedkommende føler seg hørt når han har skrevet et vedlegg, noe han gjør selv om han kanskje ikke tror at det nytter:

”Hvis det er noen som søker på en permisjon, og jeg føler at dette blir for tidlig (...), men du kan bare søke. Jeg skal skrive et vedlegg til deg – men det er jo dette med å være åpen og korrekt overfor innsatte. Og det er jo det at – da sier jeg gjerne til innsatte også at jeg kan skrive et vedlegg, men jeg tror

¹⁵⁶ Her trekker vi inn samtalene med ressurspersoner som vi har hatt parallelt med den strukturerte delen av undersøkelsen vi gjengir her.

ikke du får. Og da, på en måte, da er det i kortene at det ikke går rette veien. Men jeg føler jo det at vedlegget ligger der, og at – og jeg har fått tilbakemelding om at det var et veldig godt vedlegg, og jeg føler at det blir hørt. Fordi innsatte har fått igjennom det som de har søkt om”.

Denne betjenten bruker sosionomen i tvilstilfeller.

Før vi går videre til fangeperspektivene, vil vi oppsummere et par poenger omkring *overlevering av svar på avgjørelser*. Det er helt sentralt for en fanges hverdag og trivsel hvordan hans søknader imøtekommes. Siden dette er så viktig, bør betjenten og ledelsen vurdere hvordan *svaret skal overleveres*.

En betjent beskriver hvordan det kan og bør gjøres. Avgjørelsen formidles skriftlig av den som bemyndiger. Det vurderes både når og på hvilken måte fangen skal informeres om avgjørelsen. Det tas høyde for at avgjørelsen kan skape stor frustrasjon, og det velges et passende tidspunkt å gjøre det på.

Her anvendes det altså, i tillegg til formell kompetanse, en kunnskap om *menneskelige prosesser, og det vurderes på forhånd hvordan det er best både for fangen og kollegene at dette gjøres*.

Betjenten understreker at man skal bruke sunn fornuft og sørge for å ha noen kolleger i bakhånd dersom man aner at konvoluttene inneholder et negativt svar. Dessuten gir betjenten beskjed til den som avgjør saken, at dersom svaret skal overleveres før en helg, bør den aktuelle lederen ta fangen inn på sitt kontor og fortelle hva som er avgjort, slik at betjentene ikke blir stående med det hele alene. Dette gjør ledelsen ”Så vi slipper å sitte igjen med oppgullet og alt, frustrasjonen og ...”.

Omtanke og helhetsvurderinger er sentrale elementer både når det gjelder relasjonsbygging og den generelle trivselen. Det betyr ikke at dette må være uten konflikter – de er det utviklingspotensial i – men at de bør være uten kaos og farlige situasjoner.

Vi skal nå se på hvilke tilbakemeldinger vi har fått fra fangene i Delta fengsel. I mange av beskrivelsene kan man kjenne igjen betjentenes kritikk og innspill.

6.2.2 Fangeperspektiver

Kontaktbetjentordningen

En fange, som selv karakteriserer seg som ”gjenganger”, forteller at han har vært ”misbruker” i omkring 20 år, men at han forsøker å holde seg i form. Han mener det er mest dekkende å kalle seg for ’fange’: ”Jeg synes det er en forfining [å kalle fangene for innsatte]. At vi glemmer hvor vi er henne”.

Denne fangen har sonet mange fengselsstraffer, og synes at det nye fengselet materielt sett er blitt mye bedre enn det gamle, men at ”selve opplevelsen av soningen er jo omtrent den samme”. Som vi skal komme nærmere inn på litt senere, er det også for ham enklere å forholde seg til de betjentene som har lang erfaring, fordi de er mer sikre i sine tilbakemeldinger og svar.

Når det gjelder *kontaktbetjentordningen spesifikt*, sier han at han har klart seg ”greit uten”. Han skriver selv vedlegg, og så synes han, *i motsetning til det noen av betjentene herfra forteller*, at det er lettere å få tak i førstebetjent og inspektør enn det er å få tak i en betjent.

En annen fange fremhever at ordningen ikke fungerer så godt. Dette imøtegås av en tredje fange som beskriver kontaktbetjenten som en man kan forholde seg til hvis man f.eks. har behov for hjelp til søknader. Den sistnevnte fangen har ikke alltid tålmodighet til å vente på systemet, som er *tregt*. Derfor gjør han veldig mye selv. Han beskriver svært utførlig hvordan han bruker sosialkuratoren til å lage soningsplan, til å ringe til sosialkontor og lege¹⁵⁷. Det skyldes at hans kontaktbetjent ikke har tid pga. turnus og andre oppgaver. Vi vil understreke at denne fangen omtaler betjenten med *respekt*. Han synes bare at ting går *raskere* når han selv tar fatt i sosialkuratoren når han treffer på denne i gangene.

En fjerde fange forklarer at betjentene tar beslutninger som angår interne forhold på avdelingen, f.eks. når det gjelder et ønske om å få besøk av andre fanger på cellen. Eller om man ønsker å gå ut og røyke. Han mener ikke det er så mye man som fange selv kan gjøre for å påvirke fengselets beslutninger. Det avgjørende er hvordan søknad og ønsker fremstilles i vedlegg. Og her må man sørge for å få bekreftende og skriftlig dokumentasjon, f.eks. på at man har jobb etter løslatelse.

En eldre fange, som ikke har stoffproblemer, sier også om kontaktbetjentordningen at hans kontaktbetjent aldri har tid. Han er sterkt kritisk til at kontaktbetjentene ikke har tid til å snakke med fangene – *for når man ikke har tid, så har man heller ikke grunnlag for å uttale seg i vedlegg*.

¹⁵⁷ I forbindelse med substitusjonsbehandling.

Den ovennevnte fangen er ganske hard i sin kritikk: ”Ordningsen er null og niks verdt.” Samtidig mener han at det er stor forskjellsbehandling i fengselet. Hans ønsker i forbindelse med kontaktbetjenten er at denne skal utarbeide et bedre soningsopplegg slik at soningen kan foregå på en god måte, samt at kontaktbetjenten skal fungere som bindeledd mellom fengselet og fangen. Videre er det viktig at det jobbes med en plan som er klar til løslatelsen. Men i hans erfaring fungerer det ikke slik. Andre fanger er mer tilfredse enn som så, og forteller at kontaktbetjenten hjelper til med praktiske ting og bistår ved utarbeiding av vedlegg.

Hovedinntrykket vi sitter igjen med etter våre samtaler, er at disse fangene - som altså har mange dommer bak seg, store rusproblemer og som generelt har et dårlig nettverk utenfor murene - ikke synes at de får tilstrekkelig hjelp fra kontaktbetjentene.

Som vi allerede har vært inne på, og som vi vil komme tilbake til i den oppsummerende og konkluderende delen, er størstedelen av fangene vi har snakket med blant *de mest belastede*, og dette vil naturligvis ha innflytelse på de beskrivelsene vi får. Det betyr også at vi må reflektere over, at deres fangetilværelse og tilværelse i det hele tatt skiller seg fra andre fangegrupper med andre soningsforhold, muligheter og begrensninger i tilværelsen, både i fengselet og utenfor. Som det dog også er blitt klart, er det noen fellestrekk i fortellinger på tvers av de fanger som vi har samtalt med, selv om de har forskjellige historier og soningsforhold.

Tid og fremtidsplanlegging

Det er tydelig at det er variasjoner mellom fengsler, mellom betjenter, mellom fanger samt over tid og på tvers av kontekster, når det gjelder holdninger og erfaringer tilknyttet forholdet mellom fanger og betjenter. Den fangen i undersøkelsen som har det lengste tidsspennet i soningen (ca. 35 år), ytrer generelt et ønske om å bli behandlet uten for mye omklamring, på en klar og tydelig og, ikke minst, forutsigbar måte.

Vi snakket med denne fangen om *fremtids- og soningsplanlegging*. Her er kontaktbetjenten sentral. Fangen beskriver hvordan den aktuelle betjenten ikke har forberedt seg tilstrekkelig, og at betjenten spør fangen om han mener at en *trekantsamtale er nødvendig*. Fangen forteller oss at han bare svarte: ”Nei, det går så fint så”. Vi spurte hvorfor han ikke takket ja til samtalen, eller hvorfor han ikke ”insisterte” på å få en samtale. Grunnen var angivelig at han ikke ”orket å diskutere” og at: ”Når han som skal styre det kommer og spør meg, og når du nå vet hvilken interesse han har vist tidligere, den er lik null. Så får du sånn antipati, for å si det sånn”.

Vi ser her at en fange opplever *ansvarsfraskrivelse* fra betjentens side, og at han *ikke kan akseptere* en opplevelse av at betjenten er slurvete i sitt arbeid. Da reagerer han med å opptre *likegyldig*. Vi skrev i forbindelse med roller og relasjoner (kap. 3) om hvordan *relatering* krever at de to impliserte partene tillater hverandre å involvere seg. I et

rolleteoretisk perspektiv så vi at det eksisterer bestemte forventninger til hvordan en betjent skal oppføre seg og hvordan han skal utføre jobben sin. Dessuten så vi at den måten fanger og betjenter er *sammen på*, må forstås innenfor den organisatoriske og lovgivningsmessige rammen som danner den konkrete materielle og betydningsmessige kontekst for praksis og relatering.

På dette punktet ser vi hvordan fangens og betjentens forventninger til roller og konkret praksis ikke stemmer overens. Dette ser ut til å blokkere fremfor å tilrettelegge for en progresjons- og/eller utviklingsprosess i fangens tilværelse. Vi har ikke tilstrekkelig materiale til å kunne beskrive situasjonen fullt ut, men vi ser at *klarhet, tydelighet og utholdenhet er viktig for et godt samarbeid. Videre ser vi at fangen trekker inn sine tidligere erfaringer og har dette som grunnlag for sine forventninger til og reaksjoner på betjentens handlinger og opptreden*. Forskjellene i forventninger synes å ha en uheldig effekt på måten de er sammen på og for det videre soningsforløpet og fremtidsplanleggingen – altså både for dagliglivet i fengselet og for fremtiden etter soning.

Vi har hørt enkelte betjenter fra dette fengselet fortelle at de ikke arbeider aktivt med sonings- og fremtidsplanlegging. Dette ser ut til å stemme overens med noen av fangenes erfaringer.

I den oppsummerende delen av rapporten vil vi samle funnene og forsøke å skissere noen potensielle utviklingsbaner i forhold til situasjoner som dette, inkludert forslag til videre undersøkelse og utvikling av praksis.

Utskiftning av kontaktbetjent – manglende kontinuitet

En annen fange som har sonet omkring 20 dommer i løpet av de siste 25 årene, og som nå soner i Delta fengsel, forteller at han ikke har jobbet med en sonings- og fremtidsplan, og at det skyldes *”en del utskiftning av kontaktbetjenter”*. Han forteller at i forbindelse med åpningen av en ny avdeling ”forsvant han kontaktbetjenten min”. I stedet har han nå fått to aspiranter som er under veiledning, ”og det har ikke vært nevnt noen fremtidsplan”. Fangen beskriver at han selv har tatt affære, og at det ikke er så mye betjentene kan gjøre. Han forklarer at han derfor på egen hånd har søkt substitusjonsbehandling og § 12-soning. Denne fangen er *ikke negativt innstilt overfor kontaktbetjenter*. Han synes at noen er flinke og andre mindre flinke. ”De er forskjellige akkurat som vanlige folk”. For ham er kontaktbetjentens viktigste oppgave å hjelpe fangen med overgangen fra fengselstilværelsen til livet utenfor fengselet. Og han sier at mange hjelper med leilighet og jobb. Han fremhever et prosjekt som har som mål å hjelpe fangene i denne overgangsfasen, og, i likhet med alle andre som har deltatt i prosjektet, synes han at det er et svært vellykket og godt prosjekt. *Både fordi det omfatter grundig planlegging av fremtiden, og fordi det inkluderer jevnlig oppfølgingssamtaler med fangen når denne har flyttet fra fengselet.*

Nærhet og distanse

Den samme fangen som ble sitert over, understreker at han *ikke bruker betjentene til noe personlig*. Det skyldes at han ”ikke stoler på dem”. Han betrakter kontaktbetjentordningen som en ”tilnærming fra betjentene overfor fangene”, og han utdyper:

”Du vil aldri bli så fortrolig med en ansatt som du blir med en fange. Det er litt sånn at de jobber her og vi er her på tvang. Det er vanskelig det. Det er mye lettere å gå til psykolog og snakke om personlige ting der, enn til en betjent. Hvis du *kommer på kant med den betjenten på en eller annen måte* [vår utheving], så vil du lure på om – altså du blir litt ... i et sånt system. Men det er ikke så lett å unngå.”

I hans øyne oppfører flere betjenter seg ”falsk” fordi de kan virke veldig hyggelige, men likevel sier ”nei” når man spør dem om noe. Vi ser at det påvirker relasjonen når fangene opplever betjentene som usikre og/eller inkonsekvente. Det er viktig at når man ber en betjent om noe, ”så gjør de det for deg. Du får ikke et tja ...”. Klarhet er helt avgjørende. Dessuten synes han det er svært viktig at de kan spøke med hverandre og at betjentene ikke tar seg selv altfor høytidelig. Vi får inntrykk av at denne fangen synes dette var bedre før. Og han tilføyer: ”De øker budsjettene på urinprøver og nedprioriterer fangene.”

En tredje fange fremhever at det er god kommunikasjon og samtale mellom fanger og betjenter i Delta fengsel, og at han har opplevd dårligere relasjoner andre steder.

Ytterligere en fange sier at man *nå har mer kontakt* med betjentene enn tidligere. Dette støttes av materialet fra et annet intervju, der en annen fange sier at ”du føler deg mer verdsatt som menneske nå”. Vi prøver ut om han kun sier dette fordi han regner med at *vi ønsker å høre dette*. Han gjentar imidlertid at han mener det han sier, men at det nok også skal forstås i sammenheng med at hans pliktarbeid i fengselet er på selve avdelingen, noe som gjør at han ”gå[r] i gangene” mer enn andre fanger (dvs. omgås og ser betjentene i sitt virke mer enn andre fanger) – og derfor har bedre kontakt med betjentene enn det andre fanger har. Men det er ikke sånn at han ønsker å *være kamerat med betjentene*. Betjentene forteller ikke ham hva som skjer i deres jobb, og han forteller ikke betjentene hva som skjer på avdelingene. Og han forteller at det oppleves som om det hersker en gjensidig respekt omkring dette. Når det gjelder følsomme temaer, så mener denne fangen at han godt kan snakke med en betjent om noe som er vanskelig. Det har med *personen å gjøre – ikke med tittelen*.

En annen fange tilføyer følgende i forhold til problemet med kontroll og omsorg:

”Det er et problem, ja. Fordi du åpner deg, ikke sant. Kanskje hvis du er ruset, så er det lettere at du ... snakker med folk. Og hvis han kommer og tar pisseprøver av deg dagen etterpå, så gjør du det ikke en gang til. Du vil alltid ha litt avstand fra ham, uansett om du er ruset eller ikke”.

Deretter snakker vi litt om hva kriminalomsorgen bør gjøre for å bidra til å begrense stoffmisbruket.

”Det er bare tull ... da sitter to psykologer på et par og tjue og forteller oss hvordan det fungerer. For det har de lært. Det er sånn og sånn. Og sånn er det, som de sier. Og da blir det helt feil”.

Men han har et forslag til løsning som går på at man skal ta fatt i folk som har rusproblemer med det samme de kommer inn. Han mener at det er da de fleste er motiverte.

En fange, som har erfaring med fengselsvesenet gjennom de siste 29 årene ”gidder ikke” å snakke med betjenter om mer personlige og følsomme ting. Det føles påtvunget og ”noen virker helt blåst”. Han sier at det i høy grad er opp til ham selv hvor tett han lar betjentene komme inn på seg.

Den negativiteten som kommer til uttrykk ovenfor, må ses i sammenheng med de andre oppgavene som kontaktbetjentene har. Denne fangen sier også: ”Og hva de skriver i vedlegget sitt, det må jo gudene vite”. Han ”har ikke peiling” og får ikke se vedlegget: ”Nei, altså jeg skriver min søknad, og så leverer jeg den til vakten. Og så legger de den gjerne i hyllen til kontaktbetjenten. Og så skriver kontaktbetjenten et vedlegg, og så blir det behandlet på rådsmøtet. Om de er positive til min søknad eller om de er negative, det vet jeg ikke. Jeg har ikke peiling”. På tross av denne kritikken, understreker fangen at han mener betjentene i er fengselet ”for oss” - at de ønsker å hjelpe - en holdning som fangene imidlertid *ikke* er enige om. Denne fangen fremhever at en god samtale krever *tid* - betjentene skal ha *tid*. Men det skal også være en *passende distanse* i relasjonen.

Det som er fangens oppgave, ifølge denne fangen, er å presentere *realistiske* mål på en *troverdig måte*. Han forklarer oss at han selv, dersom han hadde vært kontaktbetjent, ville ha krevd av fangen at han var realistisk i sin planlegging. Ellers ville han ikke tatt den aktuelle fangen seriøst.

Her kommer det frem at det eksisterer en uheldig sammenblanding i betjentens praksis og rollefunksjoner. Det fremkommer at *tydelighet og klarhet* er nødvendig, og at fangen her ikke opplever å bli tilstrekkelig involvert i prosessen som går forut for vedleggets utforming. Det er tillatt å nekte fangen innsyn med den begrunnelse at det dreier seg om

et *internt arbeidsdokument*¹⁵⁸. Dette er en praksis vi er blitt fortalt at benyttes i ulike fengsler og overfor ulike fanger. Samtidig sier denne fangen at han ikke vil benytte betjenten til personlige problemer. Måten han forteller om disse to dimensjonene ved fangetilværelsen på, viser oss at det fortsatt *er* problematisk at betjentene har *uformell myndighet* og *omsorgsoppgaver* i forhold til fangene. Det betyr ikke at det er umulig, men det *krever, som vi i denne rapporten på ulike måter dokumenterer*, at den enkelte er klar over denne rollesammenblandingen og *tar den på alvor*. For relasjonen mellom fanger og betjenter er *ikke som relasjoner slik de opptrer i tilværelsen utenfor fengselet*, og det ser vi tydelig her. Dette skal hele tiden reflekteres over i den praksis som benyttes.

Videre fremgår det at fangene er i stand til å sette seg inn i betjentenes perspektiv, og at de forholder seg til seg selv *som aktive deltakere og ikke bare som passive objekter*. Vi har valgt ut deltakere der brottsparten har lang erfaring med systemet. Flere forteller at de mener at noe av bakgrunnen for deres *endrede handlingsmønster* er det faktum at de er blitt *eldre og mer fornuftige*. Det dreier seg nå i mindre grad om å være *tøff* og i større grad om å forsøke å få soningen til å fungere.

Loven og relasjonene

Flere fanger forteller at det er blitt strengere å sone etter at den nye Straffegjennomførings-loven trådte i kraft. Det er færre permisjoner og flere urinprøver, ”Så likheten for loven, den finnes ikke. Det blir også, når du har gått inn og ut av fengsel i mange år ... Så må du slite med urinprøvene hele veien. Så det blir ikke riktig.” Dette er et av *de mest gjennomgående budskapene* fra fangene – *at urinprøvekontrollen er skjerpet* og at det er *vanskeligere å oppnå permisjon*. Dette får også innflytelse på relasjonene fordi *det negative kontrollelementet* er skjerpet, som følge av Kriminalomsorgsmeldingen og den nye Straffegjennomføringsloven. Lovens vektlegging av den allmennpreventive komponent samt kriminalomsorgens forpliktelse til å gjennomføre straff, gjør seg altså gjeldende ”på gulvet” – både blant betjenter og fanger.

En fange beskriver et paradoks: Han har nektet å avgi en urinprøve, og derfor får han ingen permisjon i fire måneder. Etter en samtale med inspektøren i fengselet, søker han om å få lov til å delta i aktiviteter utenfor fengselet. Dette blir innvilget, og han ser seg selv beskrevet som en snill og positiv person i miljøet – en som fikk andre fanger med seg i ulike positive sammenhenger. Deretter søkte han om permisjon og overføring til åpen soning:

”Og da hadde de skrevet på avslaget at jeg hadde 18 dommer og hadde nektet å avgi urinprøve, og da var jeg plutselig ikke så snill allikevel. Altså da bare

¹⁵⁸ Opplysning fra jurist Sven Erik Skotte, KRUS, høsten 2005.

snudde de helt om. Og så sa de – da jeg hadde søkt meg til åpen – før jeg kunne komme til åpen, så måtte jeg gjennomføre noen permisjoner. Og så fikk jeg avslag på permisjon. Da blir det jo teknisk umulig. Altså, en betingelse for meg til å komme på åpen avdeling, det er at jeg gjennomfører noen permisjoner. Men så avgjør de at jeg ikke skal få noen permisjoner”.

Vi undrer oss over praksisen han beskriver, og spør derfor om han hadde tatt stoff på det aktuelle tidspunktet. Men han gjentar at han hadde *urinprøvenekt*. Og det skyldtes at han ikke kunne se *meningen* i å avlegge urinprøve ettersom det ikke ville hjulpet uansett hva han gjorde.

Vi spør hva som skal til for at han skal komme ut av det han beskriver som en form for ”ond sirkel”. Han sier:

”Jeg vet faktisk ikke. Nå har jo jeg en måned igjen til permtid ut fra det de sier. Så jeg må jo bare fortsette å avgi rene urinprøver og være positiv i miljøet. Jeg må jo være sånn – gå etter deres pipe og gjøre sånn som de vil.”

Denne fangen synes at systemet er uforutsigbart, og dette fremheves som den viktigste årsaken til problemene han opplever. Den nye loven er ”helt åndssvak” fordi det er blitt helt umulig for rusmisbrukere å komme ut på 2/3-tid pga. sviktfare. Og han tilføyer: ”Men hvis det er det, så må de jo aldri slippe meg ut. Det vil alltid være en fare. Så må de gi meg livstidsdom, da”.

Som vi allerede har påpekt, har lovendringen fått konsekvenser ”på gulvet”. Det har ikke skjedd mange forandringer, men joggeturer og fjellturer er fjernet. I tillegg kommer den nevnte utvidede kontrollen gjennom urinprøver. Det har også kommet flere programmer, som mange av fangene betrakter som et middel til personlighetsutvikling. En fange sier at han ikke synes det er skjedd så mye, og han synes ikke at det er mer kontakt med betjentene. Derimot sier han at holdningene til fangene har endret seg. Og han fortsetter: ”De har mer tid til å snakke med oss og sette seg inn i vårt problem og skjønner vårt problem istedenfor bare å låse oss inn på en celle og der skal vi sone dommen.” Så på den ene siden har det ikke skjedd noe, på den andre siden er ikke fangene så mye overlatt til seg selv som tidligere: ”Du føler deg mer verdsatt som menneske nå.” Samme fange sier også at det finnes flere tilbud, og: ”De har alt mulig du kan gjøre nå hvis du bare vil selv ... at du griper sjansen eller at du får sjansen når du er motivert for det. Det er vanskelig å få i gang noe hvis de ikke er interessert selv.”

Fengselet som potensiell utviklingszone for noen?

Vi har trukket frem synspunktet ”du kan gjøre noe hvis du bare vil selv”, som fangen over sier, fordi dette også foreligger i materialet og bør presenteres. Samtidig må vi si at

det representerer et ytterstandpunkt i den forstand at det kun er blitt fremsatt noen få ganger. Men det faktum at det forekommer, peker på at det *kan være* mulig å etablere *potensielle utviklingsoner* i fengselet.

En annen fange beskriver at det var en større tydelighet i hverdagen tidligere. Samme fange forteller, noe vi har hørt beskrevet av betjenter i andre fengsler, at man tidligere gikk til *førstebetjenten* hvis man ville oppnå noe. Det ble sendt en søknad til fangesaksforumet (anstaltsrådet), og det mener fangen var mer hensiktsmessig i og med at det bygde på større kjennskap til ham som fange. Forholdet var mer ”kameratslig”. Vi ber ham om å konkretisere dette fordi det er en holdning ikke alle er enige i. Det ”kameratslige” bestod i at betjentene tidligere snakket lenge med fangen når han kom inn på cellen, og at betjentene kom inn igjen hvis de hadde lovet det. Dette henger, så vidt vi forstår, også sammen med at dette skjedde i det gamle fengselet (som var mindre), noe vi var inne på i begynnelsen av dette avsnittet: ”Det var mer sånn varme. Du ble mottatt på en skikkelig måte. Og der var det sånn at betjentene kom og snakket med deg, og de var sånn tilgjengelige.” Noe av hans utilfredshet kan nok forstås på bakgrunn av hans pointe om at det tidligere var mer ”direkte tilgang” til avgjørelser. Han påpeker at det idag er involvert flere personer i beslutningsprosessen - alt skal nå gjennom kontaktbetjent før det kommer videre i beslutningskjeden. Derfor tar det nå lenger tid å få en avgjørelse, mener han. Tidligere var det ikke så omstendelig¹⁵⁹.

Ovenfor fikk vi en fangebeskrivelse av et prosjekt som fokuserer mer målrettet mot å forberede og følge opp fanger i forbindelse med løslatelse. Den målrettede innsatsen i forhold til løslatelse fremheves som *en stor og nødvendig forandring* sammenliknet med tidligere. De fangene vi har snakket med som deltar i dette prosjektet, er svært tilfredse, og vår tolkning er at det klare *fremtidsperspektivet* og opplevelsen av å bli ivaretatt, er gunstig og virker positivt i hverdagen: ”Ja, fordi sånn som det var før, når du ble løslatt, så var de ferdige med deg. Men nå får du – jeg har snakket lite grann med de psykologene ... og de har fortalt at det er oppfølging etter løslatelse”.

Den samme fangen forteller at når det tidligere skulle planlegges og vurderes noe i forhold til ham og hans soning, så snakket man med verksbetjenten om hvordan han utførte sitt arbeid og man gjennomgikk en hendelsesjournal. Uansett hvor kritisk han er, så mener han at fangene blir behandlet med *mer respekt nå* og at fangenes holdning til betjentene er blitt *bedre med tiden*.

Gode råd og ønsker fra fangene i Delta fengsel

Når vi spør om fangene har noen gode råd som bør videreformidles, fremhever de fleste at man skal vise fangene respekt, for da får man også respekt tilbake. Og fanger med

¹⁵⁹ Se følgende delkapittel om Ypsilon fengsel for utdypning av denne problematikken.

rusmiddelproblemer roser Tyrili-prosjektet – både på bakgrunn av egne erfaringer og ut fra hva andre har fortalt. Videre trekkes det frem at det ville være fint å ha *betjenter man kan stole på*. Det vil si at man også kan fortelle om rus uten at det blir formidlet videre¹⁶⁰.

I tillegg påpeker flere fanger at det bør gjøres noe med bemanningssituasjonen – at det bør være flere betjenter, og at det bør være flere spesialister som kan ta seg av bestemte problemstillinger. Sosialarbeidere, pedagoger og psykologer trekkes her frem som eksempler. Tid nevnes gjentatte ganger som en sentral faktor. En sier: ”At de tar seg tid og setter seg ned og snakker med den enkelte og prøver å hjelpe ham i gang med et eller annet. Å informere ham”. Samme fange mener, på tross av sin kritikk, at dette er *blitt bedre enn tidligere*.

Om noen betjenter sier fangene: ”De kanskje skulle ha gått på et kurs i å bry seg litt mer. Og sette seg kanskje litt mer inn i situasjonen til fangene. For det er jo enkelte som bare rett og slett ikke liker fanger. Du har jo den typen òg. Du har jo alle typer mennesker blant betjenter òg. De er ikke like”.

Denne gjennomgåelsen har gitt oss et beskrivende bilde av oppfatningene til mange betjenter og fanger i Delta fengsel - et stort og lukket fengsel. Vi skal nå se på det mellomstore fengselet Ypsilon fengsel, og hvilke synspunkter som fremkommer under slike soningsbetingelsene. Da kan vi se hvorvidt det er likheter og forskjeller mellom to forskjellige fengsler, både hva angår beliggenhet, størrelse, innretning og innflytelsen på relasjoner i kontekst.

6.3. Ypsilon fengsel – et mellomstort fengsel

I denne presentasjonen trekker vi inn både betjenter og ledelse, ettersom lederne har lang erfaring og kan bidra med verdifulle historiske beskrivelser. På samme måte som for det store, lukkede Delta fengsel, begynner vi med å presentere noen hverdagsglimt fra det mellomstore Ypsilon fengsel formidlet av betjenter og fanger. Vi starter med betjentperspektivet:

¹⁶⁰ Dette kan naturlig nok være vanskelig å gjennomføre i et fengsel (jf. Straffegjennomføringslovens §3 om sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring av reaksjon, tjenesteinstruks 2, § 2.4).

6.3.1. Betjentperspektiver på hverdagslivet

I Ypsilon fengsel er man i gang med en omstillingsprosess som følge av utvidelse og endringer i ledelsen. Den største forandringen består i at fangene ikke er så ofte er innelåst nå sammenliknet med tidligere. Videre medførte introduksjonen av *tv-en* en stor forandring

Hverdagen nå er preget av travelhet. En betjent sier følgende: ”Det har aldri vært så travelt som nå– jeg har aldri hatt sånne hverdager som nå” – noe som skyldes at fengselet er blitt større, arkitekturen annerledes, avdelingene flere og følgetjenesten utvidet. Alle betjentene i dette fengselet er enige om at den *omstruktureringen* som fengselet gjennomgår, har stor innvirkning på hverdagen. Det er flere endringer i oppgaver – og også i turnus mellom de forskjellige avdelingene. Noen ønsker denne forandringen velkommen, mens andre synes at det gir uro og utrygghet.

En annen betjent beskriver hverdagssituasjonen slik:

”Så oppgaven min er jo å gjøre oppholdet så – på en måte så greit som mulig (...). Det er jo at – på en måte å opplyse om – og at du har kontakt, ikke sant? Altså, har du vært borte fra turnusen noen dager, så går du inn og så spør du hvordan de har det, hva de – om de har jobb og om de går på skole, om det er noe de har lyst til å gjøre. Stort sett uttrykker de jo selv hva de vil og ikke vil. Mens andre er jo mer sånn – de har lyst til å gjøre ting, men de sier ikke så mye ... Altså, prøve å bidra til at de ikke blir for mye isolert, og at de kommer seg ut litt ...”

En førstebetjent fra dette fengselet mener også at betjentene har fått flere oppgaver, noe han mener henger sammen med at betjentene nå tar flere små avgjørelser i hverdagen enn tidligere. Som eksempler nevner han det å gi tillatelse til telefonering og andre ”småting”. Antall oppgaver har økt fordi det både er snakk om de ovennevnte praktiske oppgaver og kontaktbetjentordningen generelt, som krever at man bruker mye tid på samtaler. Førstebetjenten understreker det på denne måten:

”Altså, problemet som jeg i hvert fall har sett, det er jo det at, som jeg sier, du får så mange oppgaver etter hvert, at du får ikke den tiden du trenger til faktisk å gjøre alt. For det er jo en del faste gjøremål som må gjøres uansett, uavhengig av din kontaktbetjentrolle og alt sammen. Og der ser vi jo problemet med å – jeg ville jo tro at det er økonomien og nedskjæring og innskrenkning på betjentstaben og alt som gjør sånn, at du får ikke gjort alt det du egentlig ønsker å gjøre. Du må på en måte utsette litt hele tiden, for det blir ikke tid. Du må hoppe fra det ene til det andre. Du har en avtale en dag om å prate og ordne noe for en innsatt, og så plutselig dukker det opp noe annet. Du kan være flyttet på [...] det er bare for at det er sykdom, det er ikke folk å få inn, det er ikke det, og vi er skåret til benet.

Hadde ressursene vært bedre, så hadde det vært mye lettere å ha fått kontinuiteten i det arbeidet.”

Samme førstebetjent fortsetter:

”Men det er gjerne sånn det er. Det er det. For det er faste gjøremål som må i gang. Altså, en halvtime forsinket lunsj for de innsatte, det kan det fort bli storbråk av. Så du må på en måte – så er det en fremstilling hit, og så er det en fremstilling dit. Ting kan komme veldig brått på og det er klart, det tar på den innsatte, men det tar jo selvfølgelig også på den ansatte ...”.

Alle deltakerne er inntil videre enige om at hverdagen virker travlere enn tidligere, men vi ser at det ikke utelukkende er fordi det er blitt flere konkrete praktiske oppgaver. Det skyldes i like stor grad omorganiseringer, mindre bemanning, arkitektoniske endringer, som innebærer at følgetjenester tar lengre tid, samt at det er blitt flere slike oppdrag. Videre bidrar turnus til å gjøre hverdagen mer hektisk og skaper diskontinuitet. Her er det sammenfall i de fortellingene vi har fra fengslene Alfa, Beta, Delta og Ypsilon.

6.3.2. Fangeperspektiver på hverdagen

Fangene i fengselet opplever mange konsekvenser av den pågående omstruktureringen, noe man også gjennomgikk i Delta fengsel for 10–15 år siden. Fangene beskriver at det er *mange nye ting i oppstart* for tiden, og de fleste synes at det skaper *for mye turbulens*. Videre synes en av fangene med ca. 10 års erfaring, at fengselet nå er blitt ”et cellefengsel”. Tidligere var det mer åpent, det var flere aktivitetsmuligheter og kontakten var bedre. ”Folk er mer overlatt til seg selv nå enn tidligere. ... Du føler deg vanvittig alene ... mange har det sånn ... det snakker vi om hvordan det er blitt.” Samme fange trekker frem at det nå er ”mer institusjonspreget” fordi fengselet er delt opp i avdelinger, noe som også betyr at det etter hans mening er tendenser til klikkdannelse. Han sier også, i likhet med flere av de andre vi siterte tidligere, at han har forandret seg, men han *savner aktivitetsmuligheter og synes det er for liten plass*.

Denne fangen understreker samtidig sterkt at det er *altfor mange psykisk syke i fengslene*. En annen fange med atskillige soninger bak seg de siste 25 årene, forteller at hverdagen er preget av større avstand enn det var tidligere i det gamle, lille fengselet. Da kunne man etablere *personlige forhold*. Alle fangene som har deltatt i undersøkelsen, fremhever at det er flere som sliter med psykiske problemer nå enn før. En av fangene legger forklarende til at ”det blir oversett. Men når man er nære venner, da ser man det”. Han foreslår at hver avdeling burde ha en person med spesialkompetanse på dette området.

Vi har sett at flere fanger mener at det tidligere fengselet var bedre enn det nye – og her vektlegges det sosiale, kontakten og muligheten for aktivitet. En fange, som også har ca. 20 års erfaring fra dette fengselet, fremhever imidlertid at mye er blitt *bedre i det ”nye” fengselet*: spesielt den materielle standarden (dusj og toalett på cellen) samt muligheten til å spise både lunsj og middag på avdelingen. Videre trekker han frem det positive i å kunne bestille god mat. Dette fengselet er forholdsvis lite, noe som betyr at det ikke tilbyr de samme mulighetene som et stort fengsel. Dette opplever flere som både trygt og monotont. Det er trygt fordi de fleste kjenner hverandre, og monotont fordi det ikke er mange nok muligheter for atspredelse.

Når det gjelder betjentene, så fremhever den samme fangen at mange av betjentene han kjente fra tidligere, er blitt *førstebetjenter*, noe som er negativt fordi disse betjentene var klare og tydelige og ga raskt tilbakemelding når det var bruk for det. Hverdagen i dag er med andre ord preget av en større usikkerhet omkring beslutninger samt uklarhet i betjentgruppen generelt. Her finnes det imidlertid individuelle unntak¹⁶¹.

Fangen forteller at de nå er blitt enige i fangegruppen om å etablere en ordentlig fangetillitsmannsordning. Begrunnelsen er at fangene opplever forskjellige problemer i hverdagen, både når det gjelder konkrete søknader og, for noen, i kontakten med enkeltbetjenter. De opplever også at det har vært vanskelig å få kontakt med ledelsen, og derfor har de tatt dette initiativet. Fangene forholder seg med andre ord *aktivt til sine soningsbetingelser* og forsøker å gjøre noe med dem.

Vi har nå gitt et innblikk i hverdagen i Ypsilon fengsel og beskrivelser av hvordan noen av utfordringene her håndteres av både betjenter og fanger. Både Delta fengsel og Ypsilon fengsel har det til felles at de har vært gjennom/gjennomgår en omstrukturingsprosess, og både betjenter og fanger påpeker at dette medfører forandringer både når det gjelder oppgaver, interiør, travelhet og det sosiale.

¹⁶¹ Jf. introduksjonen til Del II om ”nye” og ”gamle” betjentes praksis.

6.4. Relasjonene i Ypsilon fengsel

Vi vil her presentere tilbakemeldinger vi har fått fra fanger og betjenter om relasjoner og kontaktbetjentordningen. Presentasjonen følger samme oppsett som deltakerinnspillene i forrige kapittel. Vi starter med betjentene:

6.4.1 Betjentperspektiver

”Hvorfor skal vi begynne med det her [OASys], når vi ikke engang kan få kontaktbetjentordningen til å fungere?”

Kontaktbetjentarbeidet

Historisk var miljøet preget av stor tillit og fortrolighet mellom betjenter og fanger, og dette gjaldt særlig fangene som kom tilbake år etter år. Dette medførte at de hadde en form for ”farsbilde” av betjentene, sier et par av betjentene. Det var viktig at man brydde seg om fangene. Dette gjelder fremdeles, på samme måte som at det fortsatt dreier seg om å snakke om ”hva årsaken er til at du er her hele livet”. En førstebetjent hevder at fangene liker at ”du er kritisk og at du *er*” – dvs. at betjenten er tydelig, interessert og pålitelig.

Når vi spør om det har skjedd noen endringer, trekkes kontaktbetjentarbeidet frem umiddelbart. Det er også her det nevnes at det har skjedd en delegering av myndighet til betjentene – det snakkes om at betjentene har fått mer myndighet *i hverdagen i fengselet*. En annet sentralt poeng når det gjelder forandringer de siste 20 årene, er ifølge mange betjenter og fanger at når betjentene tidligere gikk inn på cellen og snakket med fangen om ulike problemer, så skjedde dette ”av egen fri vilje”. Det var ingen som avbrøt samtalen med ekstra hasteoppgaver: ”Da valgte du på en måte selv, OK, her er det noe, her tar jeg meg litt tid.” Hele avdelingen kunne være innelåst, og så valgte man å snakke med én. Betjentene opplevde med andre ord at de dengang hadde en annen form for kontroll over sine arbeidsbetingelser.

Tid og prosess

Vi så tidligere at mangel på tid var en viktig årsak til at de gode samtaler ikke kunne finne sted, og vi har analysert hvordan dette må forstås i forhold til konkrete sammenhenger, både institusjonelt, arkitektonisk og med hensyn til de mange praktiske oppgavene betjentene har. Videre har vi sett at kontaktbetjentordningen har fått oppgaver som tidligere sorterte under en sosionomfunksjon.

En inspektør beskriver, i likhet med mange av betjentene vi har snakket med, at det tidligere var relativt gode forhold, en høflig tone og gjensidig respekt fanger og betjenter imellom. Den samme inspektøren beskriver hvordan de tidligere *personundersøkelsene*¹⁶² for ham synes å ha vært forløperen til dagens kontaktbetjentordning.

Også i dette fengselet fremheves det at tidsressursen er et problem, og *derfor kommer kontaktbetjentarbeidet i andre rekke*. Videre fremheves det at det i ordningens oppstartsfase var dårlig oppfølging av praksisen som ble iverksatt, noe som har virket demotiverende på betjentene. En betjent utdyper: ”Jeg har alltid brydd meg om de innsatte i de 20 år jeg har arbeidet.” Og han synes, som mange andre, at *kontaktbetjentordningen* i all hovedsak dreier seg om å forandre navnet på en praksis som allerede fungerer. Dette synet går igjen blant betjentene som har jobbet lenge (20–25 år) i fengsel.

En førstebetjent forteller at noen føler at de har fått tredd kontaktbetjentordningen nedover hodet på seg. Det er også flere som føler at deres kompetanse ikke strekker til. Tidligere begynte mange sjøfolk i fengselsvesenet med kun åtte års skolegang bak seg. I dag skal man være: ”Flink saksbehandler, et godt medmenneske og bekymre seg”. Det fremheves at enkelte betjenter kan føle seg *truet* når de ikke synes at de klarer å utføre jobben sin på en god nok måte. Det er viktig å undersøke sammenhengene på dette punktet grundig, og undersøkelsen viser at denne oppfatningen går igjen. Det eksisterer ofte en generell opplevelse av ikke å rekke det man ønsker å gjøre. Dette skyldes at betjentene har mange oppgaver, både praktiske, sosiale og relasjonsorienterte. Disse funksjonene kan om ønskelig, kategoriseres som forskjellige former for sikkerhetsarbeid (statisk, dynamisk og organisatorisk). Imidlertid oppleves tidsressursen som et problem sett i sammenheng med en mangelfull bemanning, noe som kobles til økonomi og generelle nedskjæringer. Når det gjelder *relasjonene* mellom fanger og betjenter, kan dette ha negativ effekt fordi det fører til avtalebrudd, noe som er et spesielt stort problem for fanger. Som førstebetjenten sier: ”De har ikke den muligheten som vi som kan bare gå ut av porten fra jobb og ordne opp alt selv. De blir jo veldig avhengig av den personen”. Dette bekrefter våre tidligere funn om at det finnes en form for *uformell makt hos betjentene som det er viktig at man er klar over og reflekterer over fortløpende*.

Førstebetjenten konkluderer med at skuffelsen blir enda større når det av andre grunner også blir utsettelse. Som vi har sett, er dette noe som fangene også trekker frem. Samtidig beskriver førstebetjenten at fangene som regel har forståelse for at betjentenes situasjon er vanskelig – at de blir dratt i alle retninger. Det dreier seg altså om et bemanningsproblem.

¹⁶² I regi av KIF (Kriminalomsorg i frihet).

Den samme førstebetjenten forteller at det *historisk sett* alltid er blitt drevet med kontaktbetjentarbeid, f.eks. hjelp til telefonering, til å skrive søknader, ”men på en måte ... det var ikke satt i system og da var det mye lettere å skyve sånne ting unna for å gjøre andre ting. For det var liksom ikke forventet at du skulle stille opp”. I dag blir det mer problematisk om man *ikke rekker å gjøre sine oppgaver*, sier han, fordi det nå er synliggjort *hva man skal gjøre*.

Her understrekes det en annen viktig ting i forhold til *hvordan fanger og betjenter relaterer seg til hverandre*. Mange fanger vet hva de har krav på og rett til. Dermed *kan betjentene oppleve press fra to kanter* når de har problemer i forhold til å utføre sin jobb slik det er påkrevd: Både fra fanger som maser og fra instanser utenfor fengselet samt andre kolleger og ledere internt i fengselet.

Når vi spør hva slags forslag til forbedringer vi burde videreformidle til kriminalomsorgen, så er svaret at økonomi og ressurser er et problem, ”men jeg tror jo helst det er handlefriheten i at du kan ta deg tid”. Og han fortsetter:

”Jeg tror det ødelegger veldig mye også i relasjonen mellom den innsatte og den ansatte, hvis du stadig vekk må stikke før tiden, de får ikke komme med det de ønsker. For det er klart at mange av disse menneskene, det er jo sånne som har ett eller annet problem. Det er ikke bare liksom å få det ut på kort tid”.

Tid er viktig - god tid er enda viktigere.

I Ypsilon fengsel opplever enkelte det slik at både fanger og betjenter er mer *bevisste på fangenes rettigheter* enn de var tidligere, og at dette innebærer *større press på og krav i relasjonene – og på betjentene*. I tillegg stiller ledelse og region krav om dokumentasjon. En førstebetjent oppsummerer:

”Ja, og ikke minst så skal alt dette her fra ledelsen, det skal jo òg meldes inn. Det skal jo også dokumenteres at vi gjør faktisk det vi skal gjøre. Så det blir jo et press på deg selv, de innsatte legger press på deg, og ledelsen legger også et press på deg på den måten. Så alle forventer jo at du skal.”

Tidligere var det sånn at man gjorde oppgaven hvis man hadde tid.

Programarbeidet vs kontaktbetjentarbeidet - forskjellige rammer

Flere av betjentene vi har snakket med i vår undersøkelse, er også involvert i programvirksomhet. Vi ser at det er forskjell på hvordan betjentene vi har snakket med, prioriterer sin praksis som *programbetjenter* sammenliknet med hvordan de prioriterer sin praksis som *kontaktbetjenter*. Kontaktbetjentordningen ser ut til å ha vært en praksis

man fra kriminalomsorgens side har satset på å utvikle i løpet av de omkring siste 10 årene¹⁶³. Ordningen er ment å være en sentral del av betjentenes arbeidsoppgaver, og dermed har de stor innflytelse på hvordan fangenes soning og senere overgang til tilværelsen utenfor fengselet, skal foregå. Vi vet at dette ikke er et lett arbeid¹⁶⁴. Derfor må ordningen prioriteres for å sikre at så vel soningen som forberedelsen til løslatelse og selve løslatelsen blir så optimal som mulig.

I enkelte fengsler kan det se ut som om programvirksomhet og kontaktbetjentfunksjonen står i et ”konkurransforhold” til hverandre. Hvordan skal man forstå dette?

En betjent som er særdeles begeistret for sin rolle som programinstruktør, forteller at frem til 1998 eller 2000 var det friomsorgsrepresentanter sammen med en sosionom, som ivaretok samtalene med fangene i fengselet som kontaktbetjentene i dag utfører. Og han sier videre at betjentene har mange flere oppgaver nå enn de hadde tidligere. Betjenten fremhever at spesielt de nye betjentene i dette fengselet er flinke til å være ”sosialarbeidere” og ikke snakke nedlatende til folk. Som vi var inne på i introduksjonen til Del II, gjentaes det her at mange nye betjenter synes å være gode til å samtale og til å engasjere seg. *Tidligere* skulle man ikke snakke med fangene om deres kriminalitet. I dag gjør man det. *Tidligere* skulle fangene sone i fred. I dag skal man *drive med aktivt påvirkningsarbeid*¹⁶⁵. Dette inkluderer programmer. Betjenten er svært entusiastisk når det gjelder det å lede programmer, og beskriver det som *et privilegium* og som noe som er en *avveksling i arbeidshverdagen*. Det viser seg også at den kontakten (uavhengig av om det er Brottsbrytet eller ATV) som oppnås med fangene i gruppen, virker positivt også etter programmets opphør. Det *dannes relasjoner i programmene* som det er vanskelig å få til i hverdagen i fengselet.

Vi spør om betjenten også er kontaktbetjent, og han svarer: ”Ja, men det føler jeg at det er veldig liten tid til ... jeg har konstant dårlig samvittighet ... jeg synes jeg har for liten tid i arbeidstiden til å være kontaktbetjent”. Fengselet har en ordning med *primær og sekundær kontaktbetjent*, men vedkommende som er *sekundærbetjent* føler seg overbelastet. Betjenten fikk ”dobbel opp”.

Det ser altså ut til å ha negative konsekvenser for både kontaktbetjentarbeidet, fanger og kolleger når det er for mange funksjoner som skal ivaretas på en *ordentlig måte*. Dette

¹⁶³ Det første fengselet som hadde nåværende kontaktbetjentordning var Kragerø, som begynte med dette i 1995 (informasjon fra samtale med Vivian Nicolaysen, 13.12.2005), men det var Drammen kretsfengsel som under TR-prosjektet på 1980-tallet skapte begrepet og startet med praksisen. Se også Meek-Hansen (Red.) 2005.

¹⁶⁴ Jf. Travis, Solomon & Waul 2001; Ramsbøl 2003; Petersilia 2003; Maruna, Immarigeon & LeBel 2004; Mathiassen 2004; Hammerlin & Kristoffersen 1998.

¹⁶⁵ Jf. Drægebø (Red.) 2006 og Leiksett 2005.

ser delvis ut til å være et strukturelt problem, siden kontaktbetjentfunksjonen ikke blir ivare tatt i tilfeller der det samtidig gjennomføres programvirksomhet - selv om vaktene dekkes av andre.

Flere betjenter som jobber i lukkede fengsler sier at det er problemer med å få løst alle oppgavene pga. bemanningssituasjonen. I forhold til kontaktbetjentordningen sier en av deltakerne i vår undersøkelse følgende:

”Der oppe når jeg er i vanlig tjeneste, så synes jeg det er liten tid til det. Det blir liksom helger. Og da spør det hvor du er plassert. Jeg har jo vært litt på [avdeling x], og [det er] vanskelig å forlate [den] for å gå på en annen avdeling for å [snakke med min kontaktfange]...”

Samme betjent forteller at en dag da det var ro til å gjennomføre en *kartleggingssamtale*, da gikk det ti minutter og så ble han kalt opp. ”Så måtte jeg springe. Og neste gang skjedde akkurat det samme. Og det er frustrerende.” Vi snakker mer om dette, og det viser seg at en arbeidshelg da det var lufting, ble en samtale gjennomført i luftegården. Det understrekes at man må planlegge, men at man ikke alltid har mulighet til å sette seg rolig ned.

Vi spør litt nærmere om hvorfor det er mulig å skape rammer for et programarbeid og ikke for et kontaktbetjentarbeid:

”Det er jo det jeg sier. Du blir – på program, så er vi jo – vi blir ikke avbrutt der. Det er jo ulovlig. Men så er det flere ganger jeg har sittet og skal prate med dem ... som kontaktbetjent, så blir jeg kalt opp, du må komme. Og det er jo håpløst. ... Noen ganger går det bra [...] Man gjør den avtalen, men det kan skjære seg. Altså man blir forstyrret, for det er hektisk”.

Vi behandler dette temaet litt nærmere fordi forståelse er et kjernepunkt i mandatet: Hvordan kan noe som er så avgjørende for det å utvikle relasjoner og gjøre en god jobb, bli så vanskelig? Spørsmålet gir oss flere innspill og begrunnelser; sitter en kollega i en samtale forsøker man å unngå forstyrrelser, men det er blant annet avhengig av hvilken tid på døgnet det er snakk om - noen tider og dager er travlere enn andre.

En betjent sier:

”Men ... jeg er sikker på at du kan og – med de ressursene man har, så går det sikkert an å sette opp en arbeidsdag og lage rutiner for at du skal kunne få muligheten til å [gjøre kontaktbetjentarbeidet] ... Men det krever at det blir litt mer rom for spesielt menneskelige ressurser, så tror jeg nok at det var blitt litt mer tid til å kunne ha gått spesifikt på de innsatte. Det er jo tross alt dem vi er her for”.

Her fremheves nettopp muligheten til å påvirke, men også at fangene må mer i fokus. Ansvar for manglende økonomi og tid legges på regjering og departement. Når det ikke følger midler med kravene, da ”blir du litt frustrert etter hvert”.

Vi har flere ganger vært inne på at betjentene har en uformell makt gjennom sin rolle som kontaktbetjent. I denne sammenheng kan man fra et betjentperspektiv også si at de har muligheter til å påvirke utviklingen i fangens soning og for fangen som person. En *betjent* som har særdeles lang ansiennitet forklarer nettopp at man i *kontaktbetjentarbeidet* har direkte innflytelse på fangens soning - i samtale og via de oppgavene som blir ivaretatt når man snakker med fangen som kontaktbetjent - men også generelt i betjentarbeidet.

En inspektør synes de nye betjentene er gode til å vurdere sviktfare når de sender uttalelser, og de vurderer både for og imot. De ”følger boken og er veldig flinke”. Også de eldre betjentene gjør en god jobb, men ”noen følger mindre bra opp” og ”uttalelsen [kunne] i noen tilfeller være bedre”. Også fra et ledelsesperspektiv fremheves det her hvilke nyttige kompetanser særlig de nye betjenter synes å praktisere. Vi får videre et inntrykk av at flere betjenter som har vært i etaten lenge, har *slitt med kontaktbetjentarbeidet* samt at noen har anvendt en strategi som kan sammenfattes i ”Jeg gir faen”. Enkelte behandler ”fanger som fanger”. Det fremgår av beskrivelsen av praksis at betjentene er pålagt å sørge for sikkerheten, følgetjenesten og portkontrollen først. Andre oppgaver, f.eks. vedlegg, kommer i tillegg til dette. Generelt er denne *inspektøren med lang ansiennitet*, svært tilfreds med den nye utviklingen. Han er særdeles åpen for de nye tiltakene og utviklingen tilknyttet betjentenes kompetansenivå.

Inspektøren har et synspunkt som går ut på at det kan være *enklere* for fangene å snakke med en inspektør enn med betjentene, som de også blir kontrollert av. Denne inspektøren opplever at fangene kommer og snakker med ham om problemer; f.eks. redsel for andre fanger samt problemer med familie og barn.

Som vi var inne på ovenfor, er det mye å gjøre, og for mange betjenter betyr det at det ikke blir tid til det kontinuerlige kontaktarbeidet. For andre ser det ut til at det lar seg gjennomføre i hverdagen. Og som alle påpeker, er det helt avhengig av om det er snakk om åpen, lukket eller arrestavdeling.

Flere mener også at betjentenes innstilling til det å innrømme at noe er vanskelig, har endret seg. Tidligere var holdningen: ”Det må du tåle”. Nå har man ”en sånn samtale etterpå”.

Fanger med psykiske problemer

Som alle andre deltakere i undersøkelsen, fremhever også disse deltakerne at det både er ”psykisk syke” og ”normale” fanger. Det etterlyses flere psykologer. En faktor som har medvirket til en forverring av problemet, er ifølge flere av betjentene med lengst ansiennitet (20–25 år), de harde stoffene som kom på midten av 1980-tallet. Mange år på harde stoffer gjør fangene psykisk ustabile: ”Jeg ser jo forskjell på – vi har jo innsatte i dag som jeg hadde for 20 år siden, og jeg ser jo stor forskjell på psyken deres i dag enn da. Det er nesten sånn at man kjenner dem ikke igjen, på en måte, i form av hvordan de var før”¹⁶⁶. Det er blitt vanskeligere å være betjent i dag, også pga. dette. Videre fantes det før egne tungpsykiatri-institusjoner der psykisk syke kriminelle kunne være. Flere av betjentene vi har intervjuet, mener det samme:

”Og i dag er det jo – opplever jeg jo at det er veldig vanskelig å få dem inn på et sted – på en psykiatrisk institusjon der de egentlig burde være. ... Det virker som det er veldig lettvis, når de har gjort noe galt, så heller ha dem i fengsel, for da har de kanskje fått et litt tungt problem unna.”

Alle betjentene vi har snakket med, gir uttrykk for *stor irritasjon og avmakt overfor de fanger som er psykisk meget dårlige og sitter i fengsel*. Vi siterer en betjent: ”Ja, det er sant det. Og det er jo en psykisk belastning for deg som betjent”.

Når betjentene må håndtere disse vanskelige utfordringene med psykisk syke fanger, tærer det på overskuddet på en annen måte enn når det dreier som om mer praktiske ekstraoppgaver. Dette har selvfølgelig innvirkning på hvordan og hvor mye betjentene generelt kan og vil engasjere seg i fangene. Dette så vi både i Delta fengsel og her i Ypsilon fengsel. Som en betjent sier:

”Å vite at du er på en avdeling der det er flere veldig usikre folk rundt. Du vet aldri hva slags reaksjonsmønster de vil ha i løpet av en vakt. Og det skaper usikkerhet. Det gjør noe med betjentene å måtte delta i voldsomme handlinger med fanger som den ene dag er ”normale og friske” og hvor den neste dagen må du være åtte stykker for å få båret ham ned og nesten lagt ham på en sikkerhetsseng fordi han holdt på å skjære opp hele seg eller et eller annet”.

Flere betjenter er helt tydelige på at de ønsker seg en psykolog som kan komme fast én dag i uken, noe de vet finnes andre steder. Det skulle i første rekke fungere som et tilbud til fangene, men også gjerne som supervisjonsmulighet for betjentene, sier noen.

¹⁶⁶ Jf. Klavenes & Karlsen 2005 for mer om rus/psykiatri problematikk.

”Vi skal ikke lage forhindringer ...”

Vi beskrev i kap. 3 at det krever en innsats fra så vel betjenter som fanger for at kontaktetablering og samarbeid skal fungere. En betjent fra Ypsilon fengsel sier: ”Du har bare en mulighet for å gjøre et godt førsteinntrykk,” og han understreker at det er viktig å være positiv fra begynnelsen av i kontakt med fangene. For at dette skal kunne la seg gjøre, kreves det at man som betjent får en ordentlig introduksjon – og ”ikke skal lære av de innsatte”. Videre poengterer betjenten at det er viktig ikke å tolke loven for ”firkantet”, noe han utdyper med: ”Jeg er jo ikke her for å lage forhindringer ... tvert imot”.

Også her fremheves *turnus* som en faktor som har innvirkning på kontakten. Betjenten sier at det er så mange folk i turnus, at fangene ikke får den samme tryggheten som de hadde tidligere. Det skyldes at fengselet er blitt utvidet, og denne betjenten bruker sterke ord: ”Nå er det kun få som vil engasjere seg ... de innsatte er skadelidende”.

Tidligere var det større grad av felles og trygg dialog i Ypsilon fengsel, og som forklaring på dette må arkitekturen tas med i bildet ettersom flere fremhever farger (kalde) og det nye interiøret (veldig moderne) generelt som noe som reduserer muligheten for hygge og fellesaktiviteter. Andre betjenter som har kommentert denne utviklingen, har blant annet sagt at fangene ”var sultne på kontakt”. Arkitekturen trekkes inn som faktor på den måten at det tidligere ikke var nødvendig med så mange følgetjenester som i dag. Men enda viktigere: *Aktiviteter kunne oppstå spontant*, noe som var viktig og gunstig for samhandlingen mellom betjenter og fanger: ”Man mistet et viktig verktøy i måten vi jobber på” – og videre blir det beskrevet som problematisk at fangene ”kjeder seg mer”.

I tillegg understreker samme betjent at det er viktig alltid å gi en grunn dersom noe utsettes, for å unngå at vanlige småoppgaver som å hente papir eller konvolutt, blir gjort til en ”sak”.

Betjenten som fører ordet her i en progressiv og fangevennlig tone, fremhever *oppbakking og moralsk støtte* som sentralt, på lik linje med at veiledning og motivering er viktig fordi mange fanger har dårlige skolekunnskaper. Videre mener han at det er nødvendig å lære fangene ”hvordan samfunnssystemet fungerer”. Han sier følgende:

”Slik at neste gang vet han at ting tar tid. Samfunnet må inn her i fengselet. Det nytter ikke å lære mennesker å leve i et institusjonssamfunn som ikke passer i det samfunnet som befinner seg utenfor.”

Parallelt med våre funn understreker også denne betjenten at det er individuelt hvilket fangesyn man har.

Vennskap, omsorg og kontroll

I Delta fengsel fant vi at enkelte betjenter syntes det er problematisk med sammenblandingen av omsorg og kontroll, mens andre ikke mener at dette er et problem. I Ypsilon fengsel sier en betjent følgende: ”Jeg ser ingen problemer i at jeg driver med sikkerhet og også yter omsorg”. Poenget, slik denne betjenten ser det, er at alle – også i psykiatrien – har denne dobbeltrollen. Det fremheves at fangene er veldig avhengige av betjentene, og at det er faglig mulig å yte god omsorg. Fra et førstebetjentperspektiv understrekes det at først kommer sikkerheten – deretter kommer kontaktbetjentarbeidet. Denne førstebetjenten forteller at det her finnes en konflikt, men at den håndteres bra av de fleste. Rollen er omfattende, og som vi så tidligere, bekrefter denne førstebetjenten at man ikke skal bruke strengere reaksjon enn det som er nødvendig.

Ifølge førstebetjenten hadde betjentene mindre de skulle sagt på 1970-tallet og 1980-tallet enn de har i dag. Fangene hadde ikke den samme respekten for betjentene som for førstebetjentene, som gjerne fikk direkte henvendelser fra fangene. Derfra gikk så beskjeden tilbake til betjentene. Dette henger sammen med ansvar og myndighet. Ifølge førstebetjenten var det tidligere en mer uklar fordeling av ansvar og myndighet enn det som er tilfellet nå. Årsaken til at dette er klarere i dag, er at praksis ligger tettere opp til forvaltningsloven og at kravet om skriftlig dokumentasjon er ”et anker”.

Fra Rambo til fellesskap

Også en annen førstebetjent sier at fangene nå har forstått at de skal snakke med *betjentene*. I dette fengselet har de fokusert spesielt på hvordan fangene tidligere så å si ”gikk utenom betjenten” og rett til førstebetjenten, noe som førte til at det ikke ble utvist tilstrekkelig respekt overfor betjentene: ”For det var jo gjerne sånn før, at hvis en innsatt gikk til betjenten og betjenten sa nei, så søkte han bare videre opp i systemet, og så ble det gjerne omgjort, hvis det var ... men i dag så er det på en måte, føler jeg, at når betjenten har tatt en avgjørelse, så blir den respektert hvis den da ikke er helt feil”.

Å skulle ta opp ting med betjentene krever, som vi har vært inne på (kap. 3), at betjentene også er innstilt på denne måten å omgås fangene på. I dette mellomstore, lukkede fengselet fremhever noen av betjentene at den største forandringen har skjedd i synet på ”hvordan du skal opptre som betjent”. Tidligere var det en utbredt ”Rambo”-innstilling – at man ikke skulle vise følelser, og at det ikke var lov til å vise svakhet. I dag er man aldri alene: ”Så i dag er det faktisk lov å vise at du er redd og usikker, og det blir godtatt på en måte. Så det var jo ikke lov før. Da skulle du bare buse i gang”.

Vi ser her at enkelte synes det er stor forskjell på før og nå i forhold til hvordan betjentene kan vise følsomhet. Det ser ut til å være større rom for å være et fasettert og følsomt menneske i sin profesjonelle praksis nå. Videre understrekes det også at det

alltid er noen man kan støtte seg til dersom det skulle oppstå en vanskelig situasjon. Om vi tenker på det teoretiske innspillet om at et godt relasjonsarbeid krever både nær kollegial og litt fjernere organisatorisk oppbakking (kap. 3), så ser det ut til at utviklingen i dette fengselet har gått i denne retningen for noens vedkommende. Vi så i Delta fengsel at det var forskjell på hvordan den enkelte betjent ønsket å delta i praksis. Noen ville gjerne jobbe tett med fangene og involvere seg – andre ønsket en større distanse. Det samme gjelder i dette mellomstore fengselet. I henhold til flere av betjentene og førstebetjentene vi har snakket med, kan dette tilbakeføres til ”hva slags person du er”. Imidlertid finnes det en fellesnevner i mange av beskrivelsene betjentene gir oss, nemlig at det føles for belastende dersom det blir snakket for mye om handlingene fangene er dømt for og deres kriminelle historie. I tillegg er det alltid en risiko for å havne i en situasjon der fangen sier ”dette må du ikke si videre” – noe som er svært vanskelig å håndtere. Her er det viktig å være tydelig på hvor grensen går - konsekvensene av grensen blir at det nødvendigvis også må være grenser for fortrolighet i relasjonen.

Struktur, omsorg og kontroll

En av førstebetjentene trekker frem økonomi som en faktor som i sterk grad styrer praksis. I tillegg ser dokumentasjon i forhold til måloppnåelse ut til å være en sentral faktor.

Når vi drøfter spørsmålet om sammenblanding av omsorgs- og kontrollrolle, er dette noe betjentene forholder seg til på ulike måter. For noen er det ikke et problem. Det som blant annet fremholdes som viktig, er at man er tydelig i sin rollefunksjon og at man reflekterer over *hvordan man kommuniserer*. Flere mener at i de tilfellene der en fange f.eks. avfinner seg med at det blir tatt urinprøver og ikke protesterer mot visitasjon, kan det dreie seg om at fangen er blitt institusjonalisert.

I forhold til oppgavedelegering og relasjoner, så avtegner det seg et bilde i vårt materiale av at den økte prioriteringen av relasjonsarbeid, miljøarbeid, sosionomoppgaver, motivasjonsarbeid, programvirksomhet, formelle og uformelle samtaler, fellesaktiviteter, samtaler om kriminalitet og sonings-/fremtidsplaner i kombinasjon med de mer ”entydig” praktiske oppgaver og kontrolloppgaver, stiller økte krav til betjenten når det gjelder å være tydelig, åpen og kommuniserende om hvor og hvordan han ønsker kontakt. Vi ser at det er viktig med veiledning for å forhindre kynisme, overbelastning og følelsesmessig utbrenthet. Det er ganske enkelt ikke sunt å høre på fortellinger om vanskelig og voldsomme ting uten å ha en ”nøytral” person å snakke med etterpå. Ellers kan det bli nødvendig å distansere seg for mye. En av deltakerne fremholder at det ville vært annerledes hvis det dreide seg om programmer fordi disse omfatter undervisning og veiledning. Men med sin utdanningsbakgrunn sier han at: ”Jeg føler meg ikke så kompetent til å begynne å grave veldig dypt i ting”.

Et poeng som *ikke* ble drøftet i Delta fengsel, men som tematiseres i Ypsilon fengsel og flere andre fengsler vi har besøkt, er at ”det er for mange som distanserer seg fra allmennbetjentrollen”. Videre formidler noen det synspunktet at det er et problem at fangene ikke kan snakke med den de ønsker, etter behov – noe som bygger på en forståelse av at fangene alltid skal vente på kontaktbetjenten. Det er *ikke det* som ligger i ordningen, men det er slik enkelte betjenter tolker det. Vi presenterer dette synspunktet for andre betjenter, og de tilkjennegir tydelig at dette *ikke er en adekvat* forståelse av kontaktbetjentarbeidet. De sier at man *naturligvis* skal hjelpe en fange som har problemer hvis ikke kontaktbetjenten er til stede.

Det er med andre ord en varierende forståelse av rammene for kontaktbetjentordningen. En førstebetjent med 20 års erfaring som betjent, forteller at linjen var en helt annen tidligere. Da hadde betjentene lang erfaring, og det var en utpreget holdning om at fangene ikke skulle ”dulles med”. ”Det gikk veldig mye på det. Det var en helt annen linje enn i dag.”

Kontakt med andre instanser

Vi har vist at flere mener at det er kommet flere sosionomoppgaver inn i betjentrollen, og siden Ypsilon fengsel ikke har sosialkurator, mener en førstebetjent at betjentene er blitt pålagt flere arbeidsoppgaver.

En førstebetjent sier dette rett ut:

”Du knytter mye større kontakt i hvert fall til de innsatte du er kontaktbetjent for, så du får vite mye mer ... det kan være både familiært, arbeidsmessig og husmessig og alt ... så det er liksom du som kontaktbetjent som i dag tar den arbeidsoppgaven som tidligere en sosialsekretær gjorde.”

Det går igjen alle steder at sosialsekretær-/sosionom-/sosialkuratorrollen blir assosiert langt sterkere med betjentrollen i dag enn tidligere.

Førstebetjenten forteller videre at det er ”mer ris bak speilet” nå enn før fordi det er mulig *ut fra fangens oppførsel* å vurdere hvorvidt vedkommende er berettiget til prøveløslatelse etter 2/3 soning. Dette er en forandring som både mange betjenter og mange fanger påpeker. For fangenes vedkommende virker det hemmende på motivasjonen at de ikke kan bli prøveløslatt, men må sone full tid – noe som gjelder for mange av deltakerne i denne undersøkelsen. Dette vil vi se nærmere på i sammenheng med fangeperspektivene.

6.4.2. Fangeperspektiver

Kontaktbetjentordningen

Det er et gjennomgående tema blant de fleste av fangene vi har snakket med, at kontaktbetjenten ofte mangler tid eller ikke er fysisk til stede når det er behov for det. Det skyldes turnus, vikaroppgaver på andre avdelinger og vanlig fravær. Dette redegjør vi ikke for i detalj. For noen fanger medfører dette at de føler at de blir oversett og ikke får hjelp. Andre fanger finner på alternative løsninger, f.eks. å benytte sykepleierske eller prest. Da vi spør en fange hvorfor han bruker andre enn sin kontaktbetjent, sier han følgende:

”For han er jo aldri der oppe. Jeg ser ham aldri. Han får ikke mulighet til å følge med i hvordan det går med meg. Han har ikke sånn vakt i luftegården. De går jo på rundgang i det der vaktssystemet. Jeg har aldri sett ham ute. Jeg møter ham ikke på noen måte i hverdagen”.

En annen fange som også har erfaring med fengselssystemet gjennom de siste ca. 20 årene og har sonet flere steder i landet og på forskjellig sikkerhetsnivå, sier at kontaktbetjentordningen er *trukket ned over hodet* på betjentene. Han mener at den viktigste oppgaven er å sørge for kontakt med verden utenfor fengselet og forvaltningssamarbeid for å legge til rette for en så hensiktsmessig løslatelse som mulig. Og han forteller at problemene oppstår så snart en boligutleier ser at det er et fengselstelefonnummer som vises. Her er det bare ”én av hundre som stiller opp”, noe han forøvrig godt kan forstå, ikke minst fordi mediene har skapt et ”vrengebilte av fangene”.

Vi ser her at det ikke er *oppgavene*, men hele konteksten som vanskeliggjør samarbeidet mellom fanger og betjenter. Men fangen understreker også at kontaktbetjentarbeidet ”aldri har fungert” i hans tilfelle.

Fangen påpeker noe ganske vesentlig, som bør relateres til det en fange i Delta fengsel også beskrev, og som vi kalte ”den onde sirkelen” i forhold til 2/3 soningstid. Fangen fra Delta fengsel sa at lovgivningen hadde begrenset hans muligheter til å slippe ut, og at fengselet etter hans mening hadde stor makt når det gjaldt å innvilge prøveløslatelse. Fangen fra Ypsilon vi nå siterer, beskriver hvor vanskelig det er å få tak bolig fordi folk, forståelig nok, ikke ønsker å huse ”kriminelle”. Det vil si at de lovgivningsmessige innstramminger, *i kombinasjon med* de begrensede mulighetene til å få ”orden på tilværelsen” utenfor fengselet¹⁶⁷, bidrar til å undergrave det andre hovedmålet i Straffegjennomføringsloven, nemlig *rehabilitering*. Hvis fangene opplever det som formålsløst å forsøke å skape en tilværelse utenfor, vil det slå tilbake på måten de deltar

¹⁶⁷Om 'normaliseringsprosjektet'; se Mathiassen 2004.

i relasjonene med betjentene på, og omvendt. Dermed vil også dette, i en eller annen utstrekning, virke negativt på måten betjenter og fanger er sammen på og dermed det rehabiliterende arbeidet.

Fangen fra Ypsilon som forteller at ordningen ”ikke fungerer”, sier at den aktuelle kontaktbetjenten er en ”flink person”, men at han rett og slett aldri er på avdelingen. Derfor er det ikke mulig for ham å ”følge med i prosessen min, hva som skjer med meg og holde seg oppdatert med hvor jeg står hen”. Ordningen med sekundærbetjent fungerer heller ikke. Han konkluderer med at kontaktbetjentordningen ikke fungerer for ham. *Og den primære årsaken er at det er for vanskelig å nå frem til ledelsen.*

En annen fange forteller oss at kontaktbetjenten hjelper ham med å skrive søknader, men ”det har primært bare vært kaos ... men de vil jo gjerne at det skal fungere”. For ham virker det som om det er en stor fordel å ha erfaring med systemet, ettersom man da som fange kjenner til sine rettigheter. Han har for første gang kommet inn i et godt opplegg for sitt misbruk, men han mener at det er han selv som har presset på og lagt til rette for at dette har latt seg gjøre. Han har kontakt med sin kommunale saksbehandler hver uke, går til psykolog hver uke og har også kontakt med sin saksbehandler fra en poliklinikk hver uke.

Vi kan sammenfatte med et sitat fra en fange med erfaring helt tilbake til midten av 1980-tallet, som har opplevd en del skuffelser som følge av problemer med å få innvilget permisjon og/eller bli overført til § 12-soning. For ham henger dette sammen med innstramminger i forbindelse med den nye Straffegjennomføringsloven. Langt de fleste av fangene som har satt seg inn i regelverket, opplever at det er blitt vanskeligere å få innvilget permisjoner og at det skyldes at de, i egne ord, er ”gjengangere”. Denne fangen sier:

”Altså jeg føler ikke det går på betjentene. Jeg føler det går på ledelsen [inspektør eller første betjent]. Men jeg har også kjempet en veldig lang kamp med bare det å komme i kontakt med ledelsen her. Altså det er en hel jobb. Jeg har skrevet saklige lange brev på datamaskin og sendt det til ledelsen her og bedt om å få en samtale, sånn at jeg kunne få vite”.

Her ser vi altså at selv om fangen opplever frustrasjoner i samarbeidet med betjentene, både ser og viser han forståelse for at betjentene jobber innenfor en *spesiell struktur hvor de selv ikke bestemmer hva deres rolle skal gå ut på*. At betjentene ikke mener å irritere fangene, og at *betjentene kan oppleve å komme i klemme*. Forskere, betjenter og fanger kan altså enes om dette.

Klar struktur – konstruktive mellomenneskelige relasjoner

Som vi har vært inne på, må utilfredshet og konflikter forstås utover det relasjonelle nivået, noe den siterte fangen også er klar over. Vi kan bruke disse skildringene *fra det interpersonelle nivået* til å tydeliggjøre hvor viktig det er at det blir laget en struktur som legger til rette for at den enkelte betjent skal kunne utføre jobben sin på en måte som gjør at den enkelte fangen får den behandlingen han har krav på.

En av de intervjuede fangene som er ganske oppegående og aktiv, beskriver som mange andre at betjenter er like forskjellige som alle andre mennesker. Han har tillit til noen av dem, nemlig de som tar fangene på alvor. De som ikke tar fangene på alvor, de utstråler:

”Hva er det du prøver å få? ... Hva er det egentlig du vil nå? Hvor er liket gjemt ... ikke sant. De er så sikre på at man er ute etter å manipulere, lure eller prøve å skaffe seg fordeler på ett eller annet vis, at de er helt i forsvar.”

I stedet for denne *mistenkeliggjøringen*, mener fangen at betjentene burde møte fangene *med respekt*; ”Hvis de bare hadde skjont at hvis de er snille og greie, så er vi også snille og greie. Så at det ikke er noen galninger som sitter her.”

En av de andre fangene mener følgende om situasjonen tidligere, da fengselet var mindre:

”Den gangen var det en helt annen kontakt med betjentene. De kjente oss personlig. Sånn er det ikke nå. Nå er det et sikkerhetsfengsel”. Denne fangen forteller at fangene i dag er overlatt mer til seg selv: ”Du føler deg vanvittig alene ... mange har det sånn”. Fangene snakker om at tingene er blitt mer distansert i det nye fengselet. De sier også at de savner aktivitetsmuligheter.

Vi må forstå disse utsagnene innenfor kravet om en *konstruktiv mellomenneskelig relasjon* som vi var inne på tidligere (kap. 3). Fangene uttrykker seg litt forskjellige når vi spør dem om hvilke forbedringer de ønsker seg i fengselet eller hvordan de mener samhandlingen kan bli bedre. Men hovedbudskapet er klart: ”*Vær mot andre som du vil at andre skal være mot deg. Møt folk med respekt, og du får respekt*”. Alle fangene er enige i at dette er grunnleggende for å sikre den interpersonelle relasjonen på en fornuftig måte¹⁶⁸.

¹⁶⁸ Hammerlin & Kristoffersen 1998.

Lovgivning og relasjoner

Det ser ut til at også i Ypsilon fengsel kan lovgivningen *både* rammesette og undergrave et godt relasjonsarbeid. Her må vi ikke glemme at stort sett alle som deltar i denne undersøkelsen, har massive rusproblemer og blir betegnet som 'gjengangere' i fengselssammenheng. En fange mener at dette er årsaken til at han har sonet full tid siden 1998 – han blir møtt med mistillit og klarer ikke komme ut av den onde sirkelen. Han betegner det som en 'sedvane' at han må sone full tid for alle dommer, og det har han akseptert. Han forteller imidlertid at forutsatt at han er villig til å legge seg inn på et behandlingssted, så vil han få mulighet til løslatelse etter vanlige regler. Dette synes han er feil ettersom han da ville tatt plassen fra en som virkelig trenger den.

En av de andre fangene ovenfor forteller, slik vi også så i Delta fengsel, at innstramminger i lovgivningen innebærer at det er veldig vanskelig å få til en progresjon i soningen. Blant annet er det vanskelig å få innvilget permisjon når man er 'gjenganger' med mange dommer for rusmisbruk. I tillegg er permisjon en forutsetning når man skal søke om overføring til en mer åpen soningsform. Dermed får man avslag, og det føles som: "Fy faen! Snakk om å ta motet fra folk". Når noe slikt skjer, er det fristende å bruke stoff for å dempe skuffelsen, noe som igjen tolkes som en indikasjon på "manglende motivasjon og manglende ønske om å endre sitt kriminelle handlingsmønster" – og motivasjon er et krav i dag til fangene dersom de skal vurderes til å få "mildere" soningsalternativer¹⁶⁹. Den aktuelle fangen sier at de ikke har tatt urinprøver av ham i den perioden han har vært stoffri, og derfor kun har de negative urinprøvene å forholde seg til. Dette tolker han som et overlagt ønske fra systemets side om å gi avslag på "alt jeg søker". Han har forsøkt å komme over på kontraktsoning, men har fått beskjed om at dette ikke er et alternativ som er tilgjengelig der han er.

Vi spør om hva dette betyr *for hans forhold til betjentene og måten de kan være sammen på*. Han svarer:

"Jeg føler ikke det går på betjentene, jeg føler det *går på ledelsen*." Det skyldes blokkeringer fra inspektør og førstebetjent, sier denne fangen. Og han beskriver hvordan han forsøker å komme i kontakt med dem (jf. ønsket om å få etablert en fangetillitsmannsordning).

¹⁶⁹ Jf. *Strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen, 2004-2007*, samt Straffegjennomføringsloven og Kriminalomsorgsmeldingen.

Forandringer

En fange fremhever at de fysiske rammene er blitt mye bedre i det nye fengselet, fordi det er blitt modernisert og at fangene har fått en høyere grad av ”selvstyre” fordi de kan handle for flere penger nå enn det som var mulig tidligere. I tillegg styrer de i stor grad selv hva de vil spise.

En annen forandring er at det nå er mye vanskeligere å få stoff inn i fengselet sammenliknet med tidligere. En av de ovennevnte fangene, som også har sonet dommer med varierende mellomrom de siste 20 årene, synes imidlertid ikke at det har skjedd noen store forandringer. Treningsmulighetene er blitt bedre. Som vi har sett, føler noen fanger at det har kommet en større distanse i relasjonene som følge av endringene i innredning/interiør. En av de andre fangene setter det på spissen ved å si at det har blitt mer avstengt, mer isolert. Han sier samtidig at relasjonene mellom betjenter og fanger er blitt *bedre*, og er dermed på linje med mange av de andre fangene i denne undersøkelsen. Han sammenlikner med andre fengsler der betjentene sitter inne i ”bur”, noe han mener har negativ effekt på måten fanger og betjenter kan være sammen på. Som flere andre fanger sier også han: ”Det er ikke betjentene man kan klandre” – de forsøker å skape nære relasjoner – ”det er ledelsen”. Han uttrykker et ønske om at flere fikk det samme tilbudet han har fått, slik at de kan oppleve en *progresjon i soningen*.

Vi vil nå ta for oss undersøkelsens siste fengsel, Zeta fengsel, og deltakerne her. De perspektivene og beskrivelsene vi har fått i Zeta fengsel, både understreker poengene vi har trukket frem i analysene hittil, og tilføyer materialet noe nytt. Slik var det også med Ypsilon fengsel i forhold til Delta fengsel. Den analytiske strukturen vi har brukt, medfører at vår undersøkelse inneholder noen gjentakelser – disse tjener til å tydeliggjøre hvilke forhold eller dimensjoner som kan betraktes som felles for fengslene vi har besøkt. Innholdet i disse fellestrekkene kommer vi tilbake til i kap. 7. Det finnes også noen særskilte trekk alt etter f.eks. størrelse på fengselet og betjentenes og fangenes fengsels erfaring, som også vil utdype nærmere der. Men før vi kommer så langt, skal vi på besøk i det siste fengsel som opptrer i denne rapporten: Zeta fengsel.

6.5. Zeta fengsel – et lite fengsel

Nedenfor vil vi følge samme fremstillingsform som tidligere, og starter med noen generelle betraktninger rundt hverdagen i fengselet. Videre i kapitlet undersøker vi perspektiver på relasjonene, og ser på kontaktbetjentfunksjonen og hvordan den nye rollefunksjonen oppleves av begge parter på tvers av fengsler, for deretter å se på hva som er nytt og i tilfelle hvor mye som er nytt i forhold til dette. Vi begynner med noen betjentuttalelser:

6.5.1. Betjentperspektiver på hverdagslivet

I Zeta fengsel beskriver de betjentene vi snakket med, at de har nok tid til å utføre sine oppgaver. Det gjelder både de vanlige oppgavene og de nye som har kommet til. Betjentene har alltid vært vant til å styre det meste selv, og det gjør de fortsatt. Imidlertid påpekes det at den materielle hverdagen preges av begrensede ressurser, og noen betjenter opplever at det finnes penger til f.eks. programmer men ikke til andre ting som betjentene også synes er viktige. Enkelte fremhever imidlertid at det er bevilget flere penger til sikkerhet, og dette er de tilfredse med. Flere forteller at det ikke lenger er mulig å refse. Hverdagen er preget av at det er mange utlendinger blant fangene, og dette innebærer at det er mange fanger man ikke kan snakke med pga. språkproblemer, og at de har en bakgrunn som er *helt fremmed og ukjent* for betjentene. Dette påvirker hverdagslivet på avdelingen og gir andre oppgaver enn tidligere. Ifølge en av betjentene i undersøkelsen, har de også fått flere ”gangstere” enn tidligere. En betjent oppsummerer hverdagen på følgende måte:

”Den er vel for så vidt den samme, føler jeg på en måte. Men samtidig så har du helt andre gjøremål i forhold til data ... kommunikasjonsmessig. Du har fått litt større ansvar når det gjelder sånne ting. Med data og IT og sånn. Ellers så synes jeg faktisk ikke *det er så stor forandring her* i forhold til hva det var for f.eks. 10 eller 15 år siden. Altså vi er blitt flinkere ... på grunn av at vi har systemisert oss. Og det kan du takke kontaktbetjentordningen for. Så vi er blitt dyktigere på det området”.

En annen betjent, en kollega av ovennevnte, sier:

”For meg er det *godt å være på jobb*. Man er ikke redd for å gå på jobb. Det er mye latter, mye spøk og også mye alvor. Det er omsorg Det er en god atmosfære. Det er en god tone ... sånn stort sett.”

Den samme betjenten fortsetter:

”Ja, jeg går meget aktivt inn i dagliglivet på avdelingen, og det er jo fordi det er mye mer interessant for meg å ha med dem å gjøre. Men det er perioder hvor det ikke er sånn. Det er når vi har en del fremmedspråklige, for da kan vi ikke gå inn på samme måte. Men det er fordi jeg er for dårlig i engelsk ... og det går også utover selvtilliten. Jeg er ikke god til å snakke engelsk og det vet jeg. ... Så jeg går ikke inn i sånn en veldig dyp dialog med en på engelsk. Jeg spør hvordan det går ... ”

Vi ser her at betjentene får ekstra arbeid når fangene kommer fra andre land og snakker et annet språk. Det utgjør en egen problemstilling hvis det ikke er mulig å kommunisere

på engelsk, ettersom det er umulig å utføre jobben ordentlig uten kommunikasjon. I dette fengselet, i likhet med flere andre vi har besøkt, er det misnøye med at det ikke brukes flere penger på tolk.

6.5.2 Fangeperspektiver på hverdagslivet

Hvordan opplever fangene i det lille fengselet hverdagen og betjentenes praktiske oppgaver?

En fange som har ca. åtte års erfaring fra andre fengsler sier om situasjonen i Zeta fengsel: ”Det er det samme hver dag.” Og han påpeker at det er problematisk med for omfattende bruk av turnus, fordi man da ikke kan få tak i den betjenten man ønsker å snakke med. Videre forteller han at han er vant til å få uklar tilbakemelding og å bli ”satt på vent”. Slik er ikke hverdagen i *det lille fengselet*: ”Sånn er det ikke her ... da får man greie tilbakemeldinger”. Forskjellen ligger i at fengselet er lite – det blir tettere forhold og det synes han er bedre fordi kommandoveien er kort. Denne fangen mener også at betjentene har mange oppgaver: ”Ja ... de har tross alt mange flere regler å forholde seg til enn vi”.

En annen fange som nå sitter i Zeta fengsel, men som har omkring 25 dommer fra de siste 20 årene avsonet i flere forskjellige fengsler, mener at hverdagen i norske fengsler har forandret seg. Han sier at dialogen i dag er mer begrenset enn tidligere. Nå dreier mye seg om sikkerhet. Dette standpunktet er det også enkelte andre som har. Imidlertid er *hverdagen i Zeta fengsel helt annerledes*. Det er et mer åpent og nært fellesskap. Fengselet har dessuten en skole og et fellesrom som benyttes mye. Fangen sammenlikner Zeta fengsel med de store, og forteller at ”vi bruker litt mer tid på hverandre her”. Når det gjelder betjentene, synes han at de er svært innstilt på å gi noe til fangene, og at det skyldes ”rammer og regler” når soningen ikke oppleves som meningsfull. Han konkluderer: ”Andre steder der er det sånn at det ikke finnes en regel uten unntak, liksom, men sånn er det ikke i et fengsel. Der skal man slavisk følge reglene”.

Imidlertid synes han at det i dag går raskt og greit å få innvilget permisjon og fremstillinger. Han fremhever som mange andre, at han som *person er modnet*, og at det også spiller en rolle for den måten han opplever hverdagen på. I tillegg har han nå satt seg mål i livet når det gjelder utdanning, bolig og rusmiddelavholdenhet, så mange ting er annerledes enn tidligere. Hans soningsopplevelser stemmer imidlertid godt overens med hva mange andre fanger beskriver:

”Det er det som også er tungt med å sone, det blir liksom ... altså du er overlatt mye til deg selv liksom og dine egne tanker ... og ting du har bruk for å snakke om mange ganger, og det er ting som du ofte ikke får snakket om. Så det bygger seg opp og bygger seg opp inne i deg på en måte, og frustrasjoner over ting som

du kanskje ikke i utgangpunktet behøver gjøre så store, men det blir stort likevel, fordi du bruker så mye tid på å tenke på det”.

Det har negative konsekvenser for den enkeltes utvikling å være så avsondret fra det sosiale liv.

6.6. Relasjonene i Zeta fengsel

6.6.1. Betjentperspektiver

Kontaktbetjentarbeidet

Som vi har sett i de andre fengslene, mener også betjentene i dette lille fengselet at de alltid har drevet med kontaktbetjentarbeid, men at dette er blitt mye mer systematisert nå. Også her var det mer utstrakt bruk av innelåsing på begynnelsen av 1980-tallet enn nå. Flere betjenter forteller at pga. fengselets spesielle innredning/arkitektur, måtte man tidligere prioritere rutiner på en annen måte enn i dag. Nå er det økt bemanning og sikkerhet i fengselet. Men betjentene vi har snakket med, sier at man alltid har vært flinke til å snakke med fangene. På grunn av størrelsen er det en annen form for nærhet her enn i de store fengslene. Dette gjør at all kontakt foregår relativt enkelt og uten problemer. Det fremheves at det enkelte fengsel nok i en viss forstand *selv velger* hvor mye de gjør ut av ordningen. I dette fengselet fortelles det uoppfordret at man hjelper fangen med det som er nødvendig, uansett om man er fangens kontaktbetjent eller ikke. *Sammenliknet* med den kritikken som fremsettes av noen av betjentene i Ypsilon fengsel, presenteres det i Zeta fengsel en annen og mer adekvat forståelse av hva kontaktbetjentfunksjonen og allmennbetjentfunksjonen innebærer. Dette gjelder både internt i fengselet og i kontakten med andre samarbeidspartnere utenfor fengselet. Det kan imidlertid *også* formuleres på følgende måte: ”Vi ordner fortsatt ting – kanskje litt for mye – på den gamle måten. Men *det fungerer så godt* – jeg kan ikke se vitsen i å forandre på noe som fungerer veldig godt heller.”

Ifølge ledelsen har betjentene fått flere og andre oppgaver, nemlig kontaktbetjentordning, programvirksomhet og SIF (sikkerhet i fengsel). Hverdagen er hektisk, men det skyldes ifølge både ledelse og ansatte også ting som ligger *utenfor fengselet*. Dette gjelder spesielt for de varetektsfanger som soner her, og inkluderer blant annet ekstra aktivitet forbundet med advokatbesøk og samtaler som er nødvendige som følge av hendelser utenfor fengselet tilknyttet politi og pårørende. Omsorgen og kontakten med fangene i denne forbindelse, ivaretas av betjenter og førstebetjent.

Delegeringen av oppgaver synes også å være avhengig av *hvilke personer* som til enhver tid er på jobb.

Endringer

Når betjentene fra dette fengselet blir spurt om endringer i oppgaver, er det kontaktbetjentordningen som trekkes frem. I motsetning til flesteparten av de andre deltakerne i undersøkelsen, sier en betjent i Zeta fengsel at de alltid har hatt nok tid. Oppgavene som nå er formalisert i kontaktbetjentordningen, har alltid blitt utført ved fengselet. *Ordningen* har medført en økt *systematisering*. Dette fremheves også av de ansatte her, i likhet med i de andre fengslene. Videre innebærer ordningen at ”alle må ta sin del”, noe betjentene i Ypsilon fengsel også fremhevet.

De betjentene vi har intervjuet i dette lille fengselet, understreker at *de alltid har hatt et godt forhold til fangene*. Og det henger etter deres mening, sammen med at de har en nærhet pga. Fengslets størrelse, og at de har en annen oversikt over hverdagen og fangenes behov enn det man har i et stort fengsel. Imidlertid henger dette også sammen med *delegeringen*. En betjent forklarer at det er mulig å ta avgjørelser på stående fot, basert på skjønn – f.eks. angående ekstra ringetid. Dessuten har de mulighet til å ta en del ansvar når det gjelder informasjonsinnhenting og data fra samarbeidspartnere utenfor fengselet.

Synet på fangene ser også ut til å ha endret seg i dette fengselet i løpet av de siste 20 årene. Nå er måten man forholder seg til fangene på ganske bra, og dermed er *måten fanger og betjenter er sammen på, ganske bra*. Som vi også får høre fra noen av fangene som har lang fartstid i systemet, kan endringene som oppleves for noen betjentes vedkommende, både ha med ”systemet” og med betjenten selv å gjøre. Altså at: ”Man har funnet sin rolle ...” som en av betjentene sier. Etter hvert er det mulig å forholde seg *litt mer avslappet* til reglene. Enkelte fremhever også at man nå i større grad fokuserer på hva den enkelte fange *selv kan gjøre*, mens man tidligere var mer opptatt av å sette grenser. Videre at det er viktig å vise omsorg for fangene og spørre hvordan det går med saken deres, familien og andre ting som er viktige i fangens tilværelse.

Ledelsesperspektiv

Ifølge en fengselsleder har det alltid eksistert relasjoner, men før var de ”personavhengige”. *Forandringen ligger i at man via kontaktbetjentordningen ikke lenger selv kan velge hvem man vil ha en tettere kontakt med og om man vil det*. Imidlertid kan det fortsatt skje at man begrenser aktiviteten til *det absolutt nødvendige*. Det vil si at man unnlater å utføre *motivasjonsarbeid* og at det ikke gjøres noe *ekstra* for å utvikle relasjonen. En forklaring på de vedvarende problemene med å få implementert og utviklet ordningen noen steder, synes fra et lederperspektiv *også* å kunne tilskrives vanskeligheter med å gå fra en *hovedsakelig sikkerhets- og avstandspreget posisjon* til en *nærhetsorientert posisjon*.

En av de største forandringene som trekkes frem, er at man som følge av opplæring på KRUS har lært hvordan man løser problemer og utfordringer i arbeidet med fangene gjennom samtale.

Delegering i Zeta fengsel

I Zeta fengsel er flesteparten av oppgavene i fengselet delegert til betjentene, mens avgjørelser omkring søknader, fremstillinger og overflyttinger tas av direktør eller førstebetjent. Når vi ser på relasjonene i hverdagen mellom betjenter og fanger, og konsentrerer dette omkring kontaktbetjentordningen, ser vi at fengselets *størrelse og interiør* spiller en rolle. I Zeta fengsel tas selv større avgjørelser raskt - som f.eks. politi- og advokathenvendelser. Dette er en av grunnene til at tilfredsheten og trivselen på dette området er større her enn i de større fengslene. Det er altså mindre byråkrati.

Betjentene forteller at de alltid har blitt hørt og fremdeles blir det i dag – både i saker som vedrører avdelingsinterne forhold og eksterne forhold. Dette er sammenfallende med fengselslederens holdning. Fra betjentsiden blir vi fortalt at det er skjedd en økt delegering i forhold til dataarbeid og kontakt med institusjoner og forvaltning utenfor fengselet. Vi siterer en av deltakerne:

”Det er ok å bruke hodet selv [i stedet for at ledelsen gjør alt]. Og det er det mer rom for nå Det er noe med arbeidsmiljøet, det er noe med kollegene ... det er noe med ledelsen ... det er noe med tonen ute på gangen ... det er veldig godt å jobbe her, for det er en veldig god atmosfære her”.

Det råder tilfredshet med å ha fått *flere viktige oppgaver*. Sammenliknet med de andre fengslene, opplever vi her at det *ikke blir klaget over at det er mange følgetjenester og dermed ”spilt tid”*.

Det er altså tilfredshet omkring oppgavefordeling og innflytelse i hverdagen, men et par deltakere kommenterer at de føler seg nedprioritert av departementet. Her fremsettes kritikken på vegne av hele fengselsvesenet, og en betjent fremhever - noe som også var tilfellet i Ypsilon fengsel, at kontaktbetjentordningen ble *trukket nedover hodet på betjentene*. Det er delte meninger om dette, men det skinner igjennom at oppfatningen enkelte personer har av å være påtvunget noe uten å ha blitt rådspurt, virker *hemmende på utvikling av praksis*.

En annen ting som kritiseres er bevilgningene til vedlikehold, og her refereres det til flere fengsler rundt omkring i Norge. Fengselsvesenet sammenliknes også med politiet og rettsvesenet for øvrig, og det påpekes at fengselsvesenet lider¹⁷⁰. Det kommer også frem at debatten omkring merket på betjentenes uniform, har betydd mye. Det er flere

¹⁷⁰ Jf. Seminar om vold og trusler, KRUS, oktober 2005.

som er forundret over at man kan bruke så mange penger på dette når den generelle innstillingen er at man skal kutte i utgiftene. Det betyr med andre ord svært mye hvilke signaler betjentene mottar om hvordan deres arbeid prioriteres. Det ser ut som om enkelte betjenter opplever at fangene *prioriteres fremfor betjentene*, hvilket noen betjenter er kritiske overfor.

Når det gjelder programmene innflytelse på hverdagen sier en betjent: ”De er mye mer åpne. De kommer jo og forteller ... en hadde vært på fremstilling hos politiet ... og han var så sint ... han blir veldig sint ... og så sa han: ’du, jeg må snakke med deg’”. Betjenten beskriver deretter hvordan den aktuelle fangen hadde hatt en overveldende trang til å bli rasende, men at han hadde rukket å tenke gjennom hvor mye han hadde å tape på å miste besinnelsen og fikk roet seg ned.

Betjenten fremhever at det er tilbakemeldingene som fangene får i gruppen som gjør det mulig for dem å endre sitt reaksjonsmønster.

Hvis vi sammenlikner dette med det betjenten fra Delta fengsel sa, så var det også noenlunde det samme som skjedde *i hverdagen i det store fengselet*. Her ble fangen konfrontert om sin atferd i situasjonen, og utfordret på om dette var måten han oppførte seg i samfunnet på ellers, noe som også fikk en endrende konsekvens. Det er altså *den generelle oppførselen* i forhold til det sosiale i hverdagen som blir sentral.

Den historiske utviklingen beskrives i Zeta fengsel på den måten at det skal skje store og alvorlige hendelser før de endringer flere betjenter anser som nødvendige, blir iverksatt. Denne beskrivelsen går igjen hos mange. Samtidig gis det eksempler på at det overreageres og strammes inn i altfor stor grad. Endelig roses departementet for nettopp å ha bevilget sårt tiltrenge penger.

Vårt inntrykk er at disse organisatoriske og strukturelle utfordringene forplanter seg til relasjonene mellom fanger og betjenter; Jo bedre betjentene føler seg ivaretatt, jo bedre kan de utføre jobben sin overfor fangene. Man må ha overskudd for å kunne gi og involvere seg så sterkt som jobben i et fengsel krever¹⁷¹.

Ovenfor viste vi ”hvordan man skal opptre” i kontakt med fangene i de to andre fengslene. Disse fengslene tilbyr programvirksomhet, og både her i Zeta fengsel og i de store fengsler, mener mesteparten av dem vi har samtalt med at dette er et bra tiltak. Det er imidlertid flere som fremhever at man, som en betjent i Zeta fengsel sier, ikke må ”overdimensjonere” behovet for disse programmene blant fangene. Betjenten som sier dette, poengterer at de kjenner fangene så godt pga. det tette miljøet, at de vet hvem som

¹⁷¹ Jf. *Strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen 2004-2007*.

vil klare seg. Dette er i seg selv ikke noe argument for at man ikke skal overdimensjonere programvirksomheten, men det tilføyes at betjentene lærer fangene å kjenne *i hverdagen*, og at de hjelper dem langt på vei mens de er i fengselet. Poenget er at programvirksomheten ikke er et *vidundermiddel* som kan redde alle. Det er et godt supplement i en helhetlig strategi. Her kommer en betjent med over 20 års erfaring med en uttalelse som skiller seg ut i denne undersøkelsen, nemlig at ”mange fanger bare er på utkikk etter en enklere måte å sone på. Og det innrømmer de faktisk også, hvis man har dem på tomannshånd”. Denne betjent gjorde klart at det også finnes fanger som bare vil ha overstått soningen, og at han mente at det ikke var så mye å gjøre i forhold til denne gruppen.

Mot

En betjent forteller at man blir mer modig i sin dialog som en følge av de mer målrettede tiltakene i både kontaktbetjentfunksjonen og andre påvirknings- og endringsrettede programmer. Dette standpunktet fant vi også på ledersiden, noe som blant annet ble satt i forbindelse med opplæring på KRUS, og som enkelte betjenter koblet til veiledning generelt. *Motet* det refereres til, innebærer at man ”går rett på sak”. Som tidligere nevnt, kan dette også tilbakeføres til at man som betjent *endrer seg som følge av erfaring* slik at man blir tryggere i sin praksis – at man klarer å kommunisere direkte uten å ”trække på den andre parten”, som en av deltakerne forklarer for oss. Det er viktig å kunne ”ta en kopp kaffe med fangene”, men det er samtidig viktig å være ærlig.

Det hører med til helhetsbildet at det også finnes fanger som ikke ønsker å delta i målrettede og endrende tiltak, noe vi hørte en fange i Delta fengsel fortelle. Her burde man imidlertid ha valgt en annen løsning ifølge en betjent, nemlig å fange opp disse personene allerede mens de var barn. Det blir understreket at når de først har vent seg til å *ha massevis av penger mellom hendene*, så klarer man ikke å motivere dem til å endre livsstil. Dette kan ikke endres ved hjelp av et program, sier betjenten. Det må gjøres noe i lokalmiljøet *utenfor fengselet*, og det må skje på et tidlig stadium.

”For dette arbeidet ... det gjør noe med en”

Vi har sett at betjenter fra forskjellige fengsler mener det er blitt en mindre ”machopreget kultur” i fengselet samt større åpenhet omkring det å snakke om vanskeligheter og egen sårbarhet. Dette gjelder både i forbindelse med alvorlige hendelser og i forhold til generelle utfordringer i hverdagen med fangene på avdelingene.

Det er *behov for veiledning*. Det er et ønske om å ha muligheten til å diskutere vanskelige oppgaver innenfor mer strukturerte rammer enn det vaktrommet byr på. Men det kommer samtidig frem at det ikke er *alle* som ønsker dette. Det er vårt generelle inntrykk at vaktrommet har en nyttig funksjon som ”ventil” på steder der arbeidsmiljøet

er godt og nært. Da kan man bruke hverandre både når det gjelder det som går inn på en, og som hjelp dersom en betjent sliter med en fange, f.eks. pga. forbrytelsens art.

De som er positive til denne ressursen, uttrykker situasjonen veldig klart: ”Jeg vet jo at det gjør noe med meg å jobbe med dette her”. Vi ser at dette blant annet gir seg uttrykk i *en økt vaksomhet og oppmerksomhet*, også i enkelte betjentes dagligliv utenfor fengselet.

Endringene i lovverket kommenteres tydeligst i det lille fengselet når det gjelder isolasjon – noe som anvendes i mindre utstrekning etter at den nye loven trådte i kraft. Det betyr på den ene siden at betjentene har mer å gjøre, men innebærer også at fangene har det bedre og at færre blir psykotiske.

Vi skal nå veksle fra betjentperspektivet og betjentenes situasjon til fangeperspektivet og fangenes situasjon. Hva forteller fangene i Zeta fengsel?

6.6.2. Fangeperspektiver

Kontaktbetjentordningen

En av de få deltakere blant fangene som *ikke* har så lang fengsels erfaring (har sonet dommer over en syvårs periode), understreker først og fremst at det oppleves som svært annerledes å sone i et lite fengsel sammenliknet med et stort, noe vi har hørt mange uttalelser om. Under soning i et stort fengsel har han opplevd at kontaktbetjentordningen ikke fungerte og at det skyldtes *turnus*. Det var et problem fordi: ”Man er veldig avhengig av kontaktbetjenten”. Han utdyper: ”Hvis man for eksempel vil søke seg til institusjoner eller hvis man vil til tannlege eller Alt (!) alt (!) må gå gjennom kontaktbetjenten”. Ordningen med primær og sekundær betjent er han ikke spesielt begeistret for: ”Det er veldig vanskelig å sitte og legge ut om ting som er veldig personlig, da!”

Denne fangen formulerer klarest det flere andre er inne på: ”Jeg ønsker å vite om jeg er en de vil satse på i stedet for å gå og vente ... ja og så skjer det ikke en dritt”.

Vil dere satse på meg?

Vi ser her at noen opplever det som *svært belastende* å vente. Formuleringen ”om jeg er en de vil satse på” maner til ettertanke. Kanskje er dette faktisk den mest presise beskrivelsen av hva kriminalomsorgsarbeidet *også går ut på*? Nemlig å finne de *egne* og de som *det er muligheter* for i den til enhver tid rådende rehabiliteringsideologi.

Mange opplever¹⁷² at de ikke har tilstrekkelig medbestemmelsesrett i forhold til hvem de får som kontaktbetjent. En fange sier: ”De skal ha kontakt inn i min verden, og da vil jeg gjerne selv kunne velge det mennesket, da”. Samme person forteller derimot engasjert om sin deltakelse i Brottbrytet, som han husket også kom inn på *arbeidslivet*. *Det hadde noe effekt*. Det som trekkes frem her, er at aktiviteten han deltok i, *ga mening*.

I Ypsilon fengsel erfarte vi at *rammene* for programvirksomheten også i praksis *er annerledes* enn *rammene* for kontaktbetjentarbeidet. Vi ser det som helt sentralt at man vurderer hvordan man kan lage de *samme rammene* for kontaktbetjentarbeidet og *gi mulighet for en tilsvarende grad av seriøsitet*. Det påpekes flere steder at man får *penger for å drive med programmer – jo flere som gjennomgår dem, jo bedre*. Men hva da med *kontaktbetjentoppfølging*? Skal ikke det ”belønnes”?

En fange fremhever også *mangelen på tilbakemelding fra betjentene som et stort problem*. Det virker ”hobbypsykologaktig”, sier han. En annen fange med lang fengselserfaring gir uttrykk for at kontaktbetjentordningen er litt latterlig når alt betjenten har å tilby, er å ta en telefon til sosialkontoret. Det kan han *selv gjøre*: ”Jeg kan godt sitte og snakke med dem om hverdagslige ting og sånn, men jeg ser ikke helt poenget i det liksom”.

Det kontaktbetjenten bør gjøre ifølge denne fangen, er å undersøke hva den enkelte har *behov for* og hvordan man kan bidra til *forandring*. Det viktigste for denne fangen er at han blir tatt på alvor i *sine ønsker for sitt liv*. Dessuten må betjenten ha tilstrekkelig *myndighet* slik at han har den nødvendige *gjennomslagskraft* til å gjennomføre det som er nødvendig.

Når det gjelder *programmer*, forteller en annen fange med lang erfaring (20 år), at han under soningen i et stort, lukket fengsel ble spurt om han ville flytte til en annen avdeling for å delta i et program. Hans tolkning av tilbudet var imidlertid at det i større grad handlet om å få fylt en avdeling enn om å gi ham et ordentlig tilbud.

Når det gjelder nærhet og avstand, sier alle fangene i dette lille fengselet at man på den ene siden godt kan ha et ”greit” forhold til betjentene, men at man ikke kan være *venn med en betjent*. De fleste synes det er vanskelig å snakke om *personlige ting*. En sier: ”Nei, nei det går ikke, det går ikke”. Samtidig fremhever han at man ”vokser gjennom å snakke innimellom”. Han synes det går an å treffe en betjent og snakke med ham, men ikke over lang tid. ”For tross alt, en betjent er en betjent uansett”.

¹⁷² Jf. Mathiassen 2004.

Forandringer

Ifølge flere av fangene består forandringene i at: ”Det virker som om det er blitt mye vanskeligere, fordi man er helt avhengig av et menneske som er utpekt for deg” – nemlig kontaktbetjenten. Dessuten poengteres det at det har skjedd et dramatisk fall i antall permisjoner, og at det som følge av Straffegjennomføringsloven er blitt veldig mye vanskeligere å bli løslatt etter 2/3-dels soning. En fange som har sonet i ti forskjellige fengsler i løpet av de siste 20–25 år og nå sitter i Zeta fengsel, forteller oss at det på 1980-tallet var enklere å få kontakt med betjentene. I dag handler det i mye større grad om sikkerhet, sier han (dette gjelder imidlertid ikke i Zeta fengsel). Han forteller også at han synes det har skjedd forandringer, men om det skyldes at han har vært så mange ganger i systemet og selv har forandret seg og også kjenner systemet, eller om det er fordi selve systemet har endret seg, kan han ikke si noe sikkert om. Han er modnet litt, forklarer han.

Det er kun få av fangene i undersøkelsen som uttaler seg om hvorvidt betjentene har myndighet eller ikke. Fangen ovenfor er en av dem, og han sier:

”Jeg synes ikke han har noen myndighet i det hele tatt, jeg ... uansett hva en betjent mener, så må han spørre en eller annen overordnet hva han mener og om det er ok. Han må liksom gå videre med det uansett”.

6.7. Oppsummering fra fengslene Delta Ypsilon og Zeta

De perspektivene og beskrivelsene vi har fått i det lille fengsel understreker noen poenger fra de andre fengslene og tilføyer enn videre materialet noe nytt. Slik har prosedyren vært gjennom vår samlede empirigjennomgang. Som sagt innledningsvis er konsekvensen av de analytiske strukturene vi har brukt, at det i vår undersøkelse er noen gjentakelser. Gjentakelsene tjener det formål å tydeliggjøre hvilke forhold som kan forstås som felles for de fengslene vi har besøkt. Det finnes også noen særskilte trekk, alt etter f.eks. størrelse på fengselet og betjentenes og fangenes fengsels erfaring.

Vi har nå sett at det er viktig for så vel betjentenes arbeidsmiljø som for fangenes soningsmiljø, at det er klarhet og tydelighet i hverdagen. Systemet er preget av asymmetri fordi betjentene har stor makt og innflytelse på hverdagen til fangene når det gjelder deres behov. Denne asymmetrien medfører også en større avhengighet enn hva som er tilfelle i ”vanlige” mellommenneskelige relasjoner, og derfor er også sensibiliteten større. Dette påvirker ikke bare fangenes hverdag, men også betjentenes. Derfor er det i alles interesse at betjentene får *mulighet til* å være ”snille og greie”. Vi ser nemlig av intervjuene at langt de fleste av betjentene har et stort ønske om å være ”snille og greie”, og mange *frustreres* over at det ikke er tid nok til å kunne ta seg av de

svake og utsatte fangene eller utføre sitt arbeid som kontaktbetjent på en ordentlig måte. Som vi har vært inne på, påpeker *de fleste betjentene fra Delta fengsel og Ypsilon fengsel*, at forholdene ikke er lagt til rette for at de skal kunne oppfylle denne rollen skikkelig. Samtidig har vi fått beskrivelser av mange konkrete situasjoner hvor det har lyktes dem å oppnå god kontakt og gjøre jobben sin på en rimelig tilfredsstillende måte.

Vi har latt de ulike deltakerne fra forskjellige fengsler beskrive praksis og sette hverandres beskrivelser i perspektiv. Vi har brukt Zeta fengsel som en slags ”ekstrem case”¹⁷³ som viser hvilke ting som enkelt lar seg gjennomføre i et lite fengsel, blant annet pga. grunnleggende annerledes sikkerhetsmessige, arkitektoniske og størrelsesmessige forhold:

I Zeta fengsel ser det ut til at betjenter og fanger er noenlunde enige om at de har et godt miljø. En betjent understreker: ”Vi kan tulle og spøke med de innsatte. Vi har en veldig fin tone, men de vet *helt nøyaktig hvor grensen går*. Det fungerer veldig godt”. Trivselen og den gode tonen handler imidlertid ikke kun om grenser. Det fremheves at betjentene kjenner fangene veldig godt nettopp pga. fengselets størrelse. Betjentene kan se når det begynner å bli vanskelig for en fange, og pga. både nærhet og erfaring mener betjentene i dette fengselet at de raskt ser om det er noe som plager en fange. Da sørger de for å underrette helsepersonalet. Men også her, som i de større fengslene, opplever man språkproblemer tilknyttet fremmedspråklige fanger, noe som kan gjøre det vanskelig å kommunisere¹⁷⁴. Flesteparten av deltakerne vi har snakket med i det lille fengselet, er altså enige om at det er større nærhet der, og at dette er en fordel for relasjonene. Betjentene forteller også at de har blitt bedre kjent med fangenes familier fordi det er så få fanger å forholde seg til.

Både fanger og betjenter i Zeta fengsel ser ut til å være enige om at kvaliteten på arbeidet er god, og at man kjenner hverandre på en annen måte enn i store fengsler - fengsler som både de aktuelle fangene og betjentene kjenner til og har erfaring med. Fangene har imidlertid en mer omfattende erfaring enn betjentene. Vi ser at man i Zeta fengsel ikke har de samme frustrasjonene tilknyttet uoversiktlige forhold på avdelingen og tidsmangel, som i de store fengslene. Det er dessuten et sammenfall i beskrivelsene av nærhet og fellesskap som vi hører her og beskrivelsene vi hører fra Delta og Ypsilon fengsel, når det gjelder hvordan tonen og atmosfæren var i disse fengslene *før omstruktureringene*.

¹⁷³ Flyvbjerg 2003.

¹⁷⁴ Det synes å være store utfordringer generelt i forhold til fremmedspråklige. Flere steder hører vi at det ikke er penger til tolk, noe som betyr at det ikke er mulig å ivareta disse menneskenes interesser på en ordentlig måte. Vi har ikke tatt for oss dette som et eget tema, men det er tydelig at det er store problemer tilknyttet så vel språklig som kulturell isolasjon.

Vi kan altså si at størrelse ser ut til å være avgjørende for praksisen, spesielt med hensyn til *typen og kvaliteten på relasjonene* – med basis i både empirien fra det lille fengselet, beskrivelser fra betjentene og fangene i de andre fengslene vi har besøkt og fra de undersøkelsene vi har referert til.

7. Utdypende analyse: Relasjonelle konsekvenser

I kap. 3 tok vi opp både relasjonsteorier og struktur- og rolleteoretiske grunnperspektiver, som ble anvendt i analysene. I dette kapitlet vil vi knytte teorien mer direkte til empirien for ytterligere perspektivering av materialet. Vi begynner med å bringe inn noen relevante refleksjoner fra moderne sosiologi om aktør- og strukturforståelsen i forhold til handlingsteorien og subjektperspektivet, for å få en nødvendig utvidet teoretisk forståelse av hvordan ulike faktorer påvirker relasjonene.

Vi skal gjøre særlig mye ut av kontaktbetjentordningen, ettersom den fremheves av alle deltakerne i vår undersøkelse. Man kan si at kontaktbetjentordningen blir en prisme som tydeliggjør kriminalomsorgens balansering mellom omsorg og kontroll og dens balansering mellom idealer og realiteter - herunder de dilemmaer av så vel praktisk som etisk art dette medfører.

7.1. Aktør og strukturforståelser

Strukturer omfatter en rekke forhold, enten det er de materielle betingelsene eller den sosiale organiseringen og posisjoner i systemet, eller det er ulike virksomhetsregulerende tiltak (jf. kap 4.2). Strukturelle egenskaper er institusjonelle trekk ved sosiale systemer; regler og ressurser, arbeidsdeling, sosiale posisjoner og makthierarki er eksempler på slike.

I moderne sosiologi er det mange sentrale teoretikere som har arbeidet med forholdet mellom aktør-struktur-handlinger-subjektforståelse. Sosiologen A. Giddens¹⁷⁵ poengterer at sosial praksis må ses på som en struktureringsprosess, der menneskets handlinger både strukturerer og er strukturert. En slik teori forutsetter altså at handlinger og struktur er gjensidig betinget. Struktur blir for Giddens både mulighetsskapende og mulighetsbegrensende¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Giddens 1991, 1993.

¹⁷⁶ Giddens 1991, 1993.

Aktørene – enten det er fangene, fagfolk som jobber i fengslene eller fagfolk som importeres utenfra – underlegges både sentrale og lokale virksomhetskrav og målsettinger. Den enkelte aktør er imidlertid ikke et systemprodukt eller et menneske fastlåst i strukturer; den enkelte er tvert imot en som handler kyndig og har en praktisk bevissthet. Den enkelte aktør og person er virksom innenfor gitte betingelser og forholder seg til eksisterende strukturer på en personlig måte: Når den enkelte handler i forhold til disse, både opprettholder, reproduserer og skaper personen virksomhets- og strukturbetingelser. Som vi skal se nedenfor, fungerer kunnskapsøking blant annet som et middel for posisjonering. Kunnskaps- og erfaringskapital blir grunnleggende for den enkelte aktørens virksomheter innenfor de gitte strukturelle rammene.

I sin refleksive sosiologi innarbeider P. Bourdieu nye begreper for å beskrive det komplekse forholdet mellom aktør-struktur-handling-subjektforståelse. Særlig viktig er begrepene 'felt' og 'habitus' – der 'habitus' ses i et indre forhold til 'felt'; likeså begrepene 'kapital' og 'klasse'.

Et 'felt' defineres som et nettverk - eller noe mer kronglete sagt, som det indre forholdet av objektive forbindelser mellom posisjoner på en sosiale arena¹⁷⁷. Et 'felt' er å forstå som "et strukturert rom"¹⁷⁸. Et moderne samfunn kan deles opp i flere 'felter', som er relativt selvstendige områder. Et 'sosialt felt' er en sosialt eksisterende struktur med menneskelig virksomhet, hvor det foregår en kamp og et spill om ressurser og makt.

Individet eller den enkelte aktøren besitter kunnskaper, ferdigheter, erfaringer, verdier og idealer. Bourdieu bruker begrepet 'habitus' for å betegne summen av disse, eller sagt med andre ord: produktet av den enkeltes hele kunnskapskapital og den biografiske erfaringen den enkelte bærer med seg. Den har derfor et klassepreg. 'Habitus' er slik å forstå som et system av disposisjoner som tillater, påvirker og i en del tilfeller bestemmer hvordan mennesker skal handle, tenke og orientere seg i den sosiale verden eller på de ulike sosiale arenaene – f.eks. i et fengsel. 'Habitus' er de mentale eller kognitive strukturene som den enkelte benytter seg av i sin samhandling eller interaksjon med andre i den sosiale verdenen; den er internaliserte kroppslige strukturer som den enkelte forstår og verdsetter sin sosiale omverden gjennom. 'Habitus' er en typifisering av omgivelsenes preging av en selv – det er aktørens totale kulturelle mestringssevne som opererer i handlingsfelter¹⁷⁹.

Den enkeltes handlinger, være- og tenkemåte påvirkes altså av den erfarings-, kompetanse- og kunnskapskapital den enkelte har, men denne utvikles også hele tiden i det skapende forholdet til omverden. Hvert enkelt menneske er bærer av sin individuelle

¹⁷⁷ Bourdieu 1993: 82.

¹⁷⁸ Broady 1990: 276.

¹⁷⁹ Nygaard 1995; Hammerlin & Larsen 1997, 2001.

og sosiale historie. Egne erfaringer, kunnskaper, ferdigheter, følelser, idealer og ideer er forutsetninger for den enkeltes væremåte og videre utvikling. Bourdieus kapitalbegrep er tilganger som gis verdi på ulike sosiale arenaer eller felter i den sosiale verden. Man kan da analysere seg frem til hvilke tilganger og behov som gis verdi og betydning i et fengsel. Den empirien vi har gjennomgått, viser en rekke eksempler på det.

Bourdieu's begrep 'symbolsk kapital' - dvs. en relasjon mellom individ og gruppe som oppfattes som en tilgang på visse egenskaper - blir et viktig teoretisk innspill i en analyse. Den symbolske kapitalen betegner den verdien som bestemte ressurser har i det sosiale forholdet mellom mennesker på et bestemt sosialt felt eller en sosial arena (f.eks. et fengsel). Den symbolske kapitalen, som oppfattes som "ettertraktet" av andre, er summen av flere former for 'kapital'; Bourdieu skiller mellom kulturell, sosial og økonomisk kapital. Den sosiale er den aktuelle summen av ressurser som et individ eller en gruppe forvalter og bruker. Disse ressursene er tilfanget av mer eller mindre institusjonaliserte relasjoner, bekjentskap og gjensidig anerkjennelse¹⁸⁰.

Den strukturelle forståelsen som mange av betjentene har, er både knyttet til den forståelsen de har fått gjennom erfaring og kunnskapstilegnelse i fengselsvirksomheten, og den er teoretisk forankret i P. Repstads bok *Institusjonssosiologi*¹⁸¹, som i mange år har vært pensum i betjentutdanningen. I den tas norm- og rollekonflikter opp, men også en institusjons strukturelle betingelser (både formelle og uformelle), styringsstruktur, ideologi, teknologi, målsettinger, målkonflikter og relasjonene til omverdenen.

Det er altså noen klare betingelser som påvirker den enkeltes personlige og kollektive virksomheter og hans/hennes tenke- og væremåte i fengselssystemet. Vi vil se på noen av de faktorene vi har registrert gjennom vår analyse:

1) De strukturelle betingelsene i form av lover, regler, rundskriv, rollekrav, normer og forventninger gir føringer som i mange tilfeller oppfattes som rigorøse og fastlåsende. Den nødvendige fleksibiliteten i de sosiale relasjonene kan i mange sammenhenger og situasjoner hemmes, og snevres inn til svært formalistiske og rigide samværsformer. I en slik situasjon forsterkes den maktmessige asymmetrien i relasjonene. Det kan føre til både frustrasjoner, avmakt og motmakt fra fangene. Mange av dem vi har hatt samtaler med tydeliggjør dette poenget. Motsetningen mellom vokter- og omsorgsoppgaver aksentueres som et reelt hverdagsproblem som griper inn i mange gjøremål. Progresjonen og dynamikken i soningsforløpet hemmes, og flere markerer at mistillit og utrygghet kan oppstå når den nødvendige fleksibiliteten "taper for rigiditeten".

¹⁸⁰ Bourdieu 1993.

¹⁸¹ Repstad 1991.

Mange av fangene, og noen av betjentene, sier at ved innføringen av den nye Straffegjennomføringsloven og praksisen som er etablert som følge av den, er soningen blitt vanskeligere i den forstand at den er blitt mer uforutsigbar. Dette oppfattes som enerverende, særlig i forhold til å kunne planlegge fremtiden og løslatelsen.

Enkelte opplever at rettssikkerheten er svekket, og tilbakemeldingene som vi har fått viser så store forskjeller i både problemopplevelse, saks- og praksisbeskrivelse, at tilretteleggingen og avgjørelsespraksisen oppfattes i mange tilfeller som ”tilfeldig” og urettferdig fangebehandling av deltakerne i vår undersøkelse.

2) De ulike strukturkravene kan i for sterk grad hemme samvirkende rollerelasjoner. En nødvendig gjensidig tillit mellom betjent og fange svekkes derfor både pga. regelstyringspraksisstruktur og et hierarkisk og kontrollerende maktsystem.

Imidlertid innser både fanger og betjenter den regelstyrte nødvendigheten, og flere ser også visse muligheter i den, men de mener at balansen mellom fleksibilitet, kreativitet og formaliteter må bli bedre.

Både fanger og betjenter presiserer at det er en nødvendighet og at de opplever det som trygt at regelverk og praksis er formalisert og klart. Da har man noe å vise til, samtidig som det også gir en trygghet i rollerelasjonenes begrensninger og muligheter. På tross av dette, pekes det likevel på at rigiditeten ikke må bli blokkerende, men at regelstyringen også må tolkes smidig. Igjen avspeiles en tvetydighet som kan være, i alle fall i visse situasjoner, problematisk i den praktiske utøvelsen. De eldre betjentene har en erfaring som muliggjør en kreativitet innenfor kravstrukturen og rolleutfoldelsen, mens særlig nye og unge betjenter med lite erfaring, kan lett bli for regelstyrte, hevdes det både av fanger og betjenter. Som vi var inne på i introduksjonen til Del II, fremheves det også at unge betjenter ofte er engasjerte, mens noen av de eldre kan virke litt uengasjerte.

3) En stor gruppe av betjentene sier at utviklingen av den betjentrollen som har vært på 1980- og 1990-tallet, inkludert kontaktbetjentordningen, har vært positiv. Sann sett har betjentrollefunksjonen fått en videre og viktigere betydning sammenliknet med ensidigheten i den ”gamle vokterrollen”.

Man skal merke seg et metodisk poeng i dette, som må tydeliggjøres: De positive endringene som det fortelles om, og som formidles av dem som har vært lenge i systemet, relateres til en jevn og lang utvikling fra 1980-tallet til nå av fengsel, fange- og betjentrolle. De knytter de positive endringene ikke bare til de forandringene og oppgavene som de har fått i løpet av de siste årene – altså på 1990-tallet til nå. Tvert om: En slik forståelse blir oppfattet som historieløs. De endringene som har vært må med andre ord ses over tid; mange tilrettelegginger for nye sider ved betjent- og fangerollen er gjennomført eller satt i gang særlig på 1980-tallet. Den historiske

beskrivelsen av prosessen bekreftes også ved at mange av de betjentene som vi har samtalt med og som har vært betjenter lenge (det gjelder også fangene) hevder – nesten unisont – at det var veldig god kontakt mellom betjenter og fanger tidligere (men også dette avhenger av hvor man har arbeidet). Det poengteres for øvrig klart av flere at de nye oppgavene som er etablert eller i er ferd med å bli integrert i praksis, er belastende fordi det ikke er gitt ressurser nok til å følge opp.

7.2. Åpne og skjulte normer

Måten man utfører betjentarbeidet på, eller er fange på, påvirkes også sterkt av fange- og betjentsamfunnets - eller delgruppers og subkulturers - føring og normer. Ikke mekanisk sett, men mer som stemning og normregulator overfor egen væremåte. Men det gis også rom for individualitet. Den tidligere nevnte Goffmanske metaforen om 'frontstage' og 'backstage' (kap. 3), og hans fremheving av at den enkelte aktøren ikke bare er en rollerobot, erkjennes og bekreftes gjennom flere av intervjuene/samtalene. 'Frontstage', som er den enkeltes synlige og sterkt normbundne fremtreden, preges av de gitte forventningene til rolleposisjonen og rolleutførelsen, mens 'backstage' viser at – om enn ikke i så sterkt grad som at "rollemaskene faller" – så er det i hvertfall snakk om en mer avdempet rolleutøvelse i praksis. Det skal også poengteres at å fylle en rolle fullt og helt etter ideelle krav selvsagt er umulig - måten rollen utøves på, mer eller mindre fri fra eller strengt underkastet norm- og rollekravene, uttrykker utøverens handlingsvalg innenfor en kontekst.

I kap. 3.3. viste vi til den analytiske referanserammen "Johari-vinduet" - en analytisk tilgang som viser fire logiske muligheter relatert til uttalte og skjulte normer for rolleutøvelsen som fange eller betjent. De delkulturelle føringene vil her være av særegen interesse. Som vinduer flest, er de åpne eller lukkede. For dem på utsiden er det noe som kan ses og noe som ikke kan ses. Flere fanger som vi hadde samtaler med, rettet fokus mot de "skjulte" mulighetene, og presiserte at de hadde betydelige usikkerhetsopplevelser som følge av dem.

Intervjuene og samtalene åpenbarte imidlertid mer direkte innspill om de to første feltpresentasjonene – det åpne og det lukkede. Enkelte fanger ga eksempler på betjentenes aktiviteter og fangetilværelsen som var del av en skjermet virksomhet. Dette gjaldt særlig relatert til sikkerheten og kontrollforanstaltningene, men også kritikk av at enkelte betjenter ikke fulgte godt nok opp gjøremålene som han/hun var pålagt. At det 'skjulte feltet' både har en formell og en uformell side, er helt klart. Nettopp kontroll- og sikkerhetsperspektivet må funksjonelt sett sikres ved skjulte aktiviteter i et lukket rom, og motsatt vil fangers motmakt i systemet måtte dekkes til.

Det er naturligvis også et spørsmål om hvordan man analyser forholdet mellom de åpne og skjulte strategiske handlingene. I en tid da sikkerhetsperspektiver tydeliggjøres så sterkt både faglig, ideologisk og i og gjennom praksis, vil dette få konsekvenser for både rollerelasjonene og den enkeltes opplevelse av de individuelle forholdene. En sterk sikkerhetsorientering kan også forsterke den enkeltes eller aktørgruppens opplevelse og vurdering av såvel et negativt forhold mellom idealer og realiteter som motsetningsforholdet mellom kontroll/sikkerhet og omsorgsrelaterte tiltak. Flere av de fangene vi har hatt samtaler med understreker dette, og enkelte betjenter fremhever dette poenget som problemfylt relatert til utøvelsen av en ”mykere” betjentrolle.

Med hensyn til henholdsvis det blinde og det ukjente feltet relatert til Johari-vinduet (jf. kap. 3.3.), kan praksis- og aksjonsforskning være egnet til å avdekke og tydeliggjøre mer om dette i norske fengsler; i praksis kan ulike faktorer, holdninger, stemninger og normer påvirke arbeidsstil og måten man er fange på, uten at man egentlig er klar over det selv. I våre intervjuer og samtaler er det flere muligheter for å tolke inn både positive og negative sider ved virksomheten innenfor de to sistnevnte feltskjemaene.

Det må nevnes at tidligere undersøkelser og evalueringer, f.eks. TR-prosjektet, også viste til uformelle makt- og herredømmestrukturer på enkelte fengselsavdelinger som på alle måter kan studeres innenfor Johari-vinduets fire idealtypiske kategorier.

7.3. 'Anerkjennelse' i tillegg til 'påvirkning'

Inspirert av Hegel skal vi nå via den relasjonsteorien vi presenterte i kap. 3, se litt nærmere på de forskjellige ønsker om nærhet og distanse som vi har fått beskrevet i vårt materiale. Et poeng her er at personlighetsutviklingen kan forstås som en dialektisk prosess; vi utvikler oss via gjenkjennelsen av oss selv i 'den andre' og deretter ved å ”ta oss selv tilbake” som en person som er litt forandret¹⁸².

For Mead¹⁸³ er individet situert i den sosiale handlingen som han forstår som et 'dynamisk hele'. Individets handlinger er bare mulige og har kun mening i denne sosiale situasjonen. Sammenliknet med den Hegel-inspirerte psykologiske forståelse av utvikling som vi presenterte i kap. 3, betoner også Mead i sin symbolske interaksjonisme en form for intersubjektivitet, eller forhold mellom individer, men fremhever i større grad 'selvet' som sosialt utviklet. Det såkalte individuelle 'selvet'

¹⁸² Schibbye 2005: 54.

¹⁸³ Mead 1934.

utvikler seg i den sosiale samhandling med andre¹⁸⁴. 'Selvet' oppstår med andre ord i det sosiale; det er ikke formet fra fødselen av.

Mead utdyper dette videre, og sier at 'selvet er en 'refleksiv prosess', og at individet ved å reflektere over seg selv blir et objekt for seg selv. 'Selvet' oppstår i Meads forstand alltid under involvering av 'en annen', dvs. når den annens holdninger til ham/henne blir en essensiell del av hans/hennes oppførsel; da blir individet et 'selv' for seg selv¹⁸⁵. Den primære formen for selv-objektivering skjer når individet inntar den annens rolle mot seg selv i den symbolske interaksjonen, og dette er avgjørende for selvrealisering i Meads forståelse. Når han snakker om selvet som 'objekt', skal dette altså forstås som den menneskelige erfarings grunnleggende struktur, og den oppstår og utvikler seg som respons på andre personer i interne og intersubjektive relasjoner. Dette foregår i den sosiale og symbolske verden. Meads teoretiske betraktninger er naturligvis mye mer omfattende, men vi setter strek her.

Hvis vi anvender Meads teori i tillegg til det vi utviklet i rapportens teoretiske kapittel (kap. 3), ser vi at man *kan forstå* det fangene ber betjentene om som noe annet og mer enn "påvirkningsarbeid". Det er god grunn til å se på deres anmodninger som et mer omfattende ønske om anerkjennelse, noe vi eksplisitt har sitert enkelte fanger på. Om vi følger Mead, innebærer det at fangene i det sosiale og symbolske samværet med betjentene skal kunne utvikle et 'selv'. Ikke i humanistisk-psykologisk forstand, som innebærer at fangene skal utvikle et "anlegg" de har i seg, men heller som individer med behov for å delta i det symbolske interaksjonistiske univers. For utviklingen foregår nettopp i den sosiale og interaksjonistiske prosess - fangene må både snakke med, speile seg i og samhandle med andre mennesker hvis og når det skal foregå en utvikling.

7.3.1. Subjektiveringprosesser

Som vist i våre teoretiske redegjørelse og analyser (kap. 3 og 7), må vi forstå subjektiveringsprosessen mest allment – som det å bli til, som det å forme seg som menneske. Den enkelte former særegent sin tenke- og væremåte i et innvendig forhold til sosiomaterielle strukturer, og også i de mer personlige relasjoner. Som tidligere poengtert, former vi oss altså som mennesker hele tiden gjennom våre egne og kollektive virksomheter (f.eks. arbeid, sport, studier), og gjennom vårt sosiale, psykiske og fysiske forhold til omverden – både den naturgitte, de menneskeskapte materielle betingelsene og de sosiale.

¹⁸⁴ For andre mere individualpsykologiske teorier om selvets utvikling, se f.eks.: Kohut 1990; 2000; Karterud & Monsen (Red.) 2000; Winnicott 2003.

¹⁸⁵ Mead 1934: 195.

Den menneskelige, personlige og sosiale utviklingen skjer altså i et gjensidig utviklingsforhold. I denne sammenheng betyr det at både fanger og betjenter former være- og tenkemåter i et indre forhold til hverandre i det omfang de har noe med hverandre å gjøre. Vi har sett at det varierer mye i hvor høy grad det strukturelle, økonomiske og ressursmessige legges tilrette for at en slik utviklingsprosess kan finne sted i dagliglivet. Det vi snakker om her er altså ikke reservert til spesifikke intervensjonsprogrammer, men er så å si et grunnvilkår for menneskelig utvikling som man kan gjøre mer eller mindre gjennomførbar, alt etter hvordan de konkrete praksisstrukturene etableres. Dette poenget er viktig, fordi *det som gjøres* må oppfattes i et helhetlig perspektiv.

7.4. Dobbeltrolle og nærhetsidealer

Kontaktbetjentordningens og relasjonenes form og innhold, nærhet og avstand, tas opp av flere. Det er to nivåer i dette: 1) det ideelle og formelle, og 2) det praktiske og handlingsrettede, dvs. den praktiske gjennomføringen.

Som vår undersøkelse tydelig viser, er dobbeltrollen til betjentene som henholdsvis ”vokter” og ”støttespiller” for den enkelte fange, en vanskelig rolle. Den byr på problemer både for den enkelte betjent og for den enkelte fange. Dermed blir denne dobbeltrollen så å si også en aktør i dagliglivet på avdelingene som kan vanskeliggjøre den løpende utviklingen av tillit, og dermed det tilsiktede utviklingsarbeidet i fengslene¹⁸⁶.

Det avtegner seg med andre ord i vår undersøkelse det velkjente problem som både betjenter og fanger er opptatt av: Forholdet mellom sikkerhet, kontroll og sanksjoneringsoppgavene på den ene siden og omsorgsoppgavene på den andre. De fleste deltakerne i undersøkelsen – både fanger og betjenter – er klar over at det kan være et problem både å skulle yte/motta hjelp og å skulle kontrollere/kontrolleres i den samme relasjonen. Tilbakemeldingene er både entydige og generelle, selv om det kan være divergenser i presiseringen av hvor mye dette forstyrrer relasjonen.

Fange- og menneskesynet er også sentralt: Vår fortolkning er at fangene ønsker å bli behandlet med respekt, noe som krever både at fangene åpner for at betjentene *får lov* til å vise dem respekt og at betjentene ”ser” fangene som noe annet og mer enn deres fangeidentitet - altså at de ser dem som mennesker som har behov og interesser i likhet med alle andre. Når det gjelder kontaktbetjentarbeidet, ser vi hvordan ”svik” fra en betjent kan medføre at fangene ikke føler respekt for verken opplegget eller den enkelte

¹⁸⁶ Jf. *Strategi for kriminalomsorgen 2004-2007*.

betjent. Omvendt ser vi at en kontinuerlig og stabil kontakt medfører at fangene føler seg tatt på alvor og motiveres ytterligere til å gjøre noe med sin situasjon og seg selv.

Vi registrerte at noen betjenter og fanger ønsker å etablere nære relasjoner, mens de fleste av betjentene og fangene primært ønsker seg et mer praktisk og profesjonelt forhold. Vi ble presentert for innspill der fangen først og fremst vil ha en faglig god og nær relasjon knyttet til konkrete problemløsninger og opplegg som angår fengselssituasjonen, løslatelsen og tiden etter soningen. Flere fanger setter klare grenser for nærheten i relasjonen med betjentene, og de tydeliggjør hvor private de ønsker å være. Det samme gjelder betjentene.

Det kan ikke underkjennes – og dette til tross for de gode intensjonene i kontaktbetjentarbeidet og nærhetsidealet - at betjentens dobbeltrolle som kontrollør og ”hjelper” oppfattes med skepsis av de aller fleste av fangene. Dette stemmer da også godt med andre undersøkelser som er foretatt¹⁸⁷. Videre avhenger forholdet av hva den enkelte betjent ønsker å engasjere seg i – noen føler seg kompetente og har også ønsker om å gå inn i et tettere samarbeid med fangene, mens andre gjerne vil gjøre en god praktisk tilretteleggende jobb, samtidig som de ikke har ambisjoner om å komme for ”tett”. Hva som ligger i ”tett” er vanskelig å avdekke, men det inntrykket som vi har fått gjennom intervjuene er at relasjonen formaliseres og rollebindes på en måte der de mer personlige forhold holdes utenfor. Det er mange grunner til det: For det første personlige motiver og behov, men også fengselsbetjentens dobbeltfunksjon kan blokkere. Det kan oppleves som et problem hvis nærhet og mer personlige innspill skulle bli brukt mot betjenten i en annen sammenheng, likeså for fangen.

Vi vil i denne generelle oppsummering understreke at verken fanger eller betjenten er helt enige. Som i andre sammenhenger eksisterer det interessenmotsetninger mellom de to grupper i spørsmålet om *kontroll og behandling*. Også internt i betjentgruppen eksisterer det *både interessesammenfall og interessenmotsetninger*. Dette gjelder som vist blant annet i spørsmålet om hvor sterkt betjenten skal *involvere seg* i den enkelte fanges liv og i hvor stor grad det skal være *avstand*. Det finnes med andre ord varierte perspektiver i både fange- og betjentgruppen på hvor ”nær” og personlig relasjonen skal være - hvilket nødvendigvis må kontekstueres både institusjonelt og samfunnsmessig.

Blant betjentene som ønsker å komme ganske tett på fangenes mer personlige sider og problemer, er flere av disse engasjert i programvirksomhet eller tilsvarende opplegg: Men den personlige nærheten er å oppfatte her mer asymmetrisk – det er fangen som skal gi mer av seg selv, ikke omvendt.

¹⁸⁷ Hammerlin 1990/1991; Fridhov & Hammerlin 1994; Basberg 1999; Hjellnes 2001; Svendsen 2005; Lerdal 2005.

I denne sammenhengen vil vi betone én dimensjon i det relasjonelle nivået. Mathiassen¹⁸⁸ diskuterer i et av sine arbeider hvorvidt og hvordan man i Løgstrupsk forstand kan operere med en 'urørlighetssone' i forhold til mennesker som har begått svært alvorlige kriminelle handlinger, og som enten sitter i fengsel, er i gang med prøveløslatelse eller er ute av fengselet. 'Urørlighetssonen' begrunnes i at det *i visse situasjoner kan være* profesjonelt, moralsk og etisk forsvarlig og nødvendig å la folk være i fred hvis de ikke ønsker å bli "påvirket" eller "behandlet". Noen av beskrivelsene vi har presentert i denne rapporten, er nettopp eksempler på at flere fanger vil "være helt i fred".

Det ser imidlertid ut som at flertallet ønsker seg en noe bedre kontakt og en mer kontinuerlig og forutsigbar ivaretagelse av deres behov og interesser, men dette rokker ikke ved at et flertall av fangene betoner – som nevnt over – et klart ønske om at betjentene ikke kommer for "tett" innpå fordi rollesammenblandingen mellom omsorg og kontroll for de fleste avfører ambivalens og usikkerhet overfor hva de trygt kan fortelle videre uten å få problemer.

7.5. Subjektperspektiv, rolleforventninger og praksisstruktur

Både fanger og betjenter viser til at relasjonene, samtalene og kontaktene også preges av individuelle og personlige samhandlingsformer, og at dette er viktig. Man er, som vi har vært inne på flere ganger ikke bare en rollebærer; man er et handlende og skapende subjekt som forholder seg til et annet menneske på en personlig måte. Således er subjektperspektivet tydeliggjort, men det markeres at det er klare grenser for samvirket i fengslene - som er nedfelt i rolleforventninger, lover, regler, avdelingsånd, kulturføringer, etiske krav o.a. Mens betjenten argumenterer mye ut fra et betjentrolleperspektiv, trekker fangen inn fangerollen, og tydeliggjør også egen personlighet ved at han vil bli sett på og anerkjent som en person med integritet.

Vi har argumentert for at fangene må tillate betjentene "adgang" til å blande seg inn i deres liv, hvis en endring skal kunne skje. Her er det delte meninger blant fangene. Enkelte tillater overhodet ikke at betjentene blander seg inn i deres liv – noen bruker betegnelsen "hobbypsykologer". Andre synes det er fint at betjentene involverer seg og viser interesse og omsorg, men innenfor klare grenser. Vi har ovenfor beskrevet hvordan man teoretisk kan forstå menneskelig utvikling som et sosialt og symbolsk utviklingsforhold mellom to individer, og vi har løpende vist og argumentert for at dette skal kontekstueres lovmessig, institusjonelt og samfunnsmessig: Når vi går dypere inn i

¹⁸⁸ Mathiassen 2004.

detaljene i det kvalitative empiriske materialet, ser vi at dette også henger sammen med hvilket fengsel det er snakk om og hvilken praksisstruktur og kulturform som råder der¹⁸⁹.

Men hva er det som gjør at betjentene føler at de oppnår en god kontakt? Det fremheves at man må respektere fangene og snakke i en tone så de ikke føler seg sett ned på - ”At jeg senker meg ned der som han er og prøver å forstå og prøver å få en kontakt”, som en betjent uttrykker det. Her er det viktig at det også er en god tone i personalgruppen, og at alle er enige om at man skal ha en respektfull tone med fangene og omvendt. Med inspirasjon fra Winnicotts¹⁹⁰ tanker, så betyr det at den øvrige personalgruppen fungerer som en støtte for den konkrete betjent som er i gang med å samtale. Det vil si at betjenten kan stole på at det er en som tar over og som trer støttende til når det er nødvendig - som når en primær omsorgsperson i kontakten med barnet kan hente ressurser ved tanken om at det er nok en omsorgsperson like ved. Dette betyr *ikke* at betjent-fange relasjonen kan eller skal forstås som en foreldre-barn relasjon; det betyr at det er behov for å vite at det er en annen ”like rundt hjørnet” hvis det konkrete møte skal bli enda bedre. Utrygghet i ”baklandet” kan lett sette seg som utrygghet i den konkrete relatering. Denne betraktningen kan vi føre hele veien opp til toppledelsesnivå: *Jo mer usikkerhet strukturelt sett, desto mer usikkerhet blir det på praksisfeltet.*

7.6. Det indre forhold mellom institusjonelle betingelser og samhandling

Vi har flere steder berørt temaet om arbeidets strukturelle rammer – både for programmer, soningsituasjonen og kontaktbetjentpraksisen. Det er viktig å anta et helhetsperspektiv for å se på den hverdagsvirksomheten som utøves. Fangernes såkalte positive utvikling har bedre vilkår i miljøet på avdelingene når betjenter og fanger har mulighet til å være sammen på *en likeverdig og åpen måte*. I tillegg har det positive konsekvenser når fangene får plass og rom til å føle at de *har verdi og rettigheter som mennesker*. Når det i tillegg legges til rette for at fanger og betjenter kan treffes uforstyrret slik at fangene kan gi uttrykk for og arbeide med de problemer og utfordringer de opplever i livet, sier mange av fangene og betjentene at det gjør *hverdagslivet i fengselet bedre*, hvilket blant annet vil si at det er færre konflikter og flere oppbyggelige samværsformer.

¹⁸⁹ Som nevnt i metodekapitlet, er både fengsler og personer anonymisert – derfor er bare de prinsipielle opplysninger som har betydning for analysen, er trukket frem.

¹⁹⁰ Winnicott 2003.

Vi har sett at det i Delta fengsel er avdelinger med små enheter og dermed – ideelt sett muligheter for tett samhandling i dagliglivet. Ut fra hva deltakerne sier, og det gjelder særlig betjentene, rettes fokus på at man av økonomiske hensyn var nødt til å skjære ned bemanningen - og dermed underminerte man den godt gjennomtenkte strukturen for alminnelig hverdagslig nærhet. Det som da skjer, er at betjenter og fanger fysisk sett ikke er så mye sammen, og da blir det vanskelig å følge med i hverdagslivets virksomheter. Det får som konsekvens at det er vanskelig å bygge relasjoner og ta løpende samtaler og diskusjoner om hvordan det går med de helt alminnelige hverdagsgjøremål og spekulasjoner. Som konsekvens av dette igjen blir det, så vidt vi kan vurdere ut fra empirien, enda vanskeligere å gripe fatt i det som defineres som ”seriøst” og/eller ”vanskelig”.

Hverdagslivet på avdelingene kan altså utgjøre en praksisstruktur hvor den enkelte fange og den enkelte betjent utvikler seg. Fangene har som vist bruk for tilstedeværende andre, såfremt de skal kunne bevege seg i andre retninger enn de som fikk dem i fengsel. Kontroll og asymmetri i maktforholdet er en mer eller mindre fremherskende barriere for dette. Imidlertid kan man legge mer eller mindre hensiktsmessig til rette for at en alminnelige utviklende og medmenneskelige samværsform kan finne sted. Vi har sett at små fengsler og tette avdelinger kan noe som store og panoptikonliknende avdelinger ikke kan - men vi har også sett at det er begrensninger her når avstanden mellom aktørene blir for stor.

7.7. Å skape adgang til tilværelsen utenfor fengselet

Endemålet for avsoningen burde være en velplanlagt tilværelse utenfor fengselets murer (jf. tiltak som beskrevet i Delta fengsel). Vi har sett at betjentene via kontaktbetjentordning og utferdigelse av vedlegget har fått mer innflytelse og indirekte myndighet i forhold til fangenes overgang til tilværelsen utenfor fengselet. Samtidig har vi sett at dette varierer avhengig av fengselets størrelse og mer lokale praksis på området. Videre har vi sett at ansiennitet og alder *kan* ha en innflytelse på hvorvidt og hvordan denne myndigheten viser seg og influerer fangenes tilværelse i fengselet, og dermed også overgangen til tilværelsen utenfor.

Som betont gjennom hele rapporten, kan det snevre relasjonsnivået ikke forstås uten å også se det i et innvendig forhold til det helt brede samfunnsnivå. Forbindelsene mellom disse nivåene formidles blant annet gjennom praksisstrukturene i fengslene og deres koblinger til praksisstrukturene utenfor (KIF og andre forvaltninger).

Vi har sett at det er noen gedigne vanskeligheter med å få bolig og jobb når man har den erfaringskapital som de deltakende fangene i denne undersøkelsen har. Dette er en del

av deres betingelser som de selv ikke har rådighet over, og som betjentene heller ikke synes å ha noen nevneverdig innflytelse på eller rådighet over.

Denne blindgaten synes for mange å slå negativt tilbake på det mulighetsrom som det forsøkes å bygge opp i *fengselet*. Således er de samfunnsmessige begrensningene utenfor fengselet en del av de betingelsene som eksisterer i fengselet, fordi fangene og betjentene i det aktuelle arbeidet i fengselet også retter seg mot de eksisterende eller manglende anstendige tilværelsesbetingelser utenfor fengselet. Det er de betingelser som eksisterer for deres relasjon i fengselet - og det har en innvirkning.

De kjente og velbeskrevne stigmatiseringsprosessene utenfor fengselet er en annen betingelsesstruktur, som ikke kan endres gjennom det relasjonelle og øvrige arbeidet som gjøres i fengselet. Også disse blir en mer eller mindre reflektert del av så vel fangers som betjentes utviklings- og arbeidsbetingelser.

Vi betoner ikke dette for å mane til pessimisme. Vi understreker dette fordi det - liksom registreringer, andre vurderingsinstrumenter og rollekonflikter - blir en del av *betingelsene for samvirket på avdelingene i de norske fengsler*. Dette må med i vurderingene av hvordan så vel relasjoner som konkrete praksisstrukturer tar seg ut i de norske fengslene.

7.8. Anbefaling: Utviklingstenkning

Vi viser tydelig gjennom fortellingene vi refererer, at de strukturelle forholdene på alle nivåer er avgjørende for hvorvidt utviklingsprosesser blir mulige. Teoriene understreker at det er en relevant idé å legge til rette for *anerkjennelse, symbolske og sosiale interaksjoner* som har et annet og mer vidtrekkende innhold enn kun påvirkning.

På bakgrunn av vår empiriske analyse og ovenstående teoretiske perspektivering, må det anbefales at kriminalomsorgen i så vel sin planlegging av som i den konkrete utførelse av arbeidet, inkluderer denne utviklingstenkningen. Det vil si at man ser fangerne som sosiale individer som utvikler seg i og gjennom samhandling og at man tar det med i den konkrete planleggingen. Det betyr at betegnelsen 'påvirkningsarbeid' kan være misvisende: den signaliserer at en person (betjenten) skal gjøre noe med en annen (fangen) på en mekanisk og kausal måte, hvilket henger sammen med det mer behavioristisk inspirerte paradigme, som de sosiale læringsteoriene bygger på. Som utvidelse vil det være relevant å tenke: Hvilke ønsker, behov og intensjoner spiller denne fangen ut? Hvordan kan vi finne det som gir mening for ham/her? Og hvordan kan vi gjennom dialog og samhandling utfordre hans/hennes rettethet mot et "asosialt" og kriminelt levevis? Dette er en annen tilnærming enn å si: Du gjør noe galt, vi vet

hva du skal gjøre riktig, og nå skal du se hvordan vi skal hjelpe deg! Målet vil være det samme, men den første tilgang vil ta subjektperspektivet som vi har argumentert for, mer alvorlig.

Denne arbeidsformen bør det legges til rette for på det strukturelle nivået - ut fra de sosiologiske perspektiveringer ovenfor om struktur- og aktør forståelser vi har oppsummert.

Vi skal i det følgende kap. 8 oppsummere noen av de viktigste innspillene og problemmarkeringerne fra vår undersøkelse. I kombinasjon med dette, vil vi presentere noen egne betraktninger og anbefalinger på basis av vår studie i kap. 9.

DEL III

Oppsummeringer og anbefalinger

8. Oppsummeringer, problematikk og anbefalinger

Mandatet vi i utgangspunktet fikk var å studere konsekvensene av økt delegering av oppgaver for relasjonene mellom fengselsbetjenter og fanger, der begge gruppenes situasjon ønskedes belyst. Vi valgte å se på delegering som en teknisk-administrativ, juridisk og praktisk tilrettelegging på ulike nivåer i systemet - både som overdragelse av oppgaver og myndighet og i form av omfordeling av oppgaver og kompetanse fra et nivå til et annet. Vi har særlig sett på delegeringen på fengsels- og aktørnivå i praksisfeltet, og konsentrert oss spesielt om aktørnivået og relasjonene mellom betjenter og fanger.

Vi har også, med feste i intervjuene og samtalene, problematisert *om* det er skjedd en delegering av oppgaver og eventuelt myndighet. Dernest har vi lagt opp til en reservasjon relatert til hvorvidt det er *delegering av oppgaver* som betyr *forandringer* eller om det er *andre* dimensjoner som påvirker opplegget.

Videre har vi gjennom våre problemformuleringer, spørsmål og tematiske fokus søkt å få innspill som kan systematiseres i den hensikt å oppdage eventuelle nye områder som ikke er beskrevet tidligere. Vi forsøker dermed å kaste nytt lys over etablerte og kjente problemområder.

Vi har altså hatt flere målsettinger med undersøkelsen. Et av målene har vært å ha en fremgangsmåte som er åpen og fleksibel fordi vi har vært ute etter hvordan den enkelte opplever situasjonen og de endringene som har vært. Dette har vært nødvendig for å kunne fremstille mangfoldet og undersøke i dybden. For å sette oss inn i og forstå intervjupersonenes handlinger, motiver, tankeverden og behov, har vi valgt å intervjuer og samtale, men vi har også foretatt strukturelle analyser og valgt å bruke en tilstedeværende metodikk for enkelte av anstaltene – dvs. vi har vært der for å oppleve hverdagsbetingelsene. Grunnleggende metodisk og teoretisk perspektiv er praksisforskning, og da med et logisk og analytisk feste i å forstå den enkelte aktøren og personen i systemet, og systemet i aktøren og personen.

Informasjonene og fortellingene som vi har fått fra dem vi har samtalt med, er både mangfoldig, utdypende og problemstillende. Det er *mange forhold* som både fanger og ansatte ønsker var annerledes og bedre. Men det deltakerne forteller og ønsker seg

varierer, og er av og til motsetningsfylt. Dette gjelder både internt i de respektive gruppene (fanger imellom og ansatte imellom) og mellom de respektive grupper.

De kritiske tilbakemeldingene avdekker et vidt spekter av det som oppfattes som begrensninger og muligheter på ulike nivåer. Vår gjennomgåelse har vist til mangfold i opplevelser og vurderinger, både av det gode og det problematiske. Det er forskjell på fengslene og på hvordan den enkelte fange og betjent opplever arbeids- og soningsbetingelsene og de endringene som er kommet. Både problemer og gode erfaringer avtegner seg på ulike nivåer i systemet, og mellom aktørene på de forskjellige nivåene, hvilket stemmer med tidligere undersøkelser fra norsk kriminalomsorg som vi vil trekke inn i det følgende.

Dette kapitlet tar i det kommende for seg organisatoriske forhold, delegering og omfordeling av oppgaver og myndighet, og relasjoner. Vi gjør særlig mye ut av kontaktbetjentordningen i dette kapitlet også, da den gjennomgående fremheves av alle deltagere som potensielt mer nyttig, men aktuelt rett ut problematisk.

8.1. Organisasjonsnivå

På mange områder er norsk kriminalomsorg inne i en viktig utviklingsprosess på flere nivåer i organisasjonen. Dette kommer til uttrykk både faglig, organisatorisk og ideologisk. Dette har også blitt presisert i flere politiske innspill, dokumenter og studier.

Den endrede organisasjonsstrukturen har ført til ulike former for delegeringer og omfordelinger av forskjellige oppgaver, makt- og myndighetsutøvelse, men også ressursmessig. Visjoner og idealer formes på både sentrale og lokale nivåer. Men i mange tilfeller blokkeres, beklippes, fortrenses eller motarbeides idealene fordi de økonomiske, tidsmessige, praktiske og kompetansemessige ressursene oppfattes så begrenset og begrensende. Også mer formelle føringer vanskeliggjøres pga. praksisfeltets ressursmangler. Det er altså et motsetningsforhold eller en kløft mellom idealer og realiteter i mange sammenhenger. Mange tilbakemeldinger har dette utgangspunktet. Men undersøkelsen viser også betydelig grad av entusiasme for flere av oppgavene som er gitt, og både enkeltaktører og grupper er også svært så ivrige etter å få dem gjennomført.

Om de strukturelle og organisatoriske forholdene i kriminalomsorgen, kan vi oppsummere:

Det presiseres at det er strukturelle problemer: Avstanden oppfattes generelt sett stor mellom KSF, regionen og fengslene, men også flere poengterer avstand til ledelsen innad i fengselsystemet.

8.1.1. Problematikk: Informasjon og kommunikasjon

De to institusjonelle ledelsesnivåene betegnes som for langt fra praksisfeltet når direktivene og tilretteleggingen produseres og utfoldes. Disse strukturelle problemene er "gamle og kjente" (jf. Vedlegg 2). Nye former for organisering skaper ikke bare muligheter, men også begrensninger. Begrensningene kan være nye i den forstand at de er relatert til den nye strukturen, som også kan oppfattes som en motsetning mellom realiteter og idealer. Blant annet viser vår undersøkelse at denne motsetningen kan knyttes til f.eks. innføring av OASys, kontaktbetjentordningen omsatt i praksis, effektivitetskrav og rasjonelle økonomiske driftskrav. Dette fremstår ikke bare som et aktuelt og situasjonsbestemt problem; også undersøkelser foretatt på 1980- og 1990-tallet viser til konflikter og problemer i og mellom deler av systemet/organisasjonen ut fra de strukturelle betingelsene¹⁹¹.

Omorganiseringene, delegeringene og omfordelingene av oppgaver som har vært gjennomført eller skal gjennomføres, synes ikke at ha løst kriminalomsorgens fundamentale kommunikasjons- og informasjonsproblemer, som er både vertikale og horisontale i og mellom systemene.

Det er viktig å poengtere at det er fengselsmessige variasjoner: I noen av fengselssystemene er man kommet atskillig lenger med kommunikasjons-, informasjons- og beslutningspraksisen sammenliknet med andre. Det er ikke minst fordi man har arbeidet med deltiltakene ut fra et helhetlig institusjonelt perspektiv. For eksempel vil delegering av arbeidsoppgaver, kontaktbetjentordningen og soningsplaner få en helt annen mening og betydning når de reflekteres og organiseres ut fra en konkret analyse av de gitte fengselsmessige og organisasjonsmessige betingelsene. Det er ikke bare snakk om hvilken betydning de ulike deltiltakene får i seg selv, men hvilken betydning og mening de får i et helhetlig fengsels- og virksomhetsperspektiv - og hvilke konsekvenser deltiltakene får for hele organisasjonens praksis. Organisasjonsforandringer er prosesser, derfor har nye vanskeligheter og begrensninger oppstått.

¹⁹¹ Hammerlin 1990/1991; Fridhov & Hammerlin 1994; Basberg 1999; Hjellnes 2001; Svendsen 2005; Lerdal 2005.

8.1.2. Anbefaling: Sosiologiske og psykologiske analyser av kriminalomsorgen

Et første forslag ut fra vårt faglige perspektiv vil være at det blir iverksatt grundige *organisasjons- og institusjonssosiologiske analyser av forholdet mellom kriminalomsorgens tredelte makthierarki* (KSF, regionsnivå og lokalnivå). Det bør også gjennomføres tverrfaglige –sosiologisk-psykologiske - studier *på institusjonsnivå*. Denne undersøkelsen er et første skritt i den retningen. Som vi var inne på i metodekapitlet, mener vi at det med fordel kan iverksettes grundigere praksisforskning med de enkelte enheter. Her skal de enkelte enheter være med i selve problemdefinisjonene for forsknings- og utviklingsprosjektet – som medforskere¹⁹². Denne tilnærmingen vil kunne bidra til en større sammenheng og koordinering i etaten, som vi anbefaler at det satses på.

Endringer i organisasjon, struktur, virksomhet, oppgaver og roller, er sosiologisk og psykologisk sett svært kompliserte og sammensatte prosesser som må analyseres kontinuerlig ut fra disse to faglige tilnærmingene. Studiene må foretas ut fra en faglig koordinering av blant annet disse to fagene. Enkelte av de fengsler vi har besøkt har forsøkt å arbeide systematisk med en slik faglig forankring, og er sånn sett inne i endringsprosesser som bearbeides grundig ut fra et mer helhetlig organisatorisk perspektiv.

Vi ser også at man er nødt til å ta større hensyn til det kompliserte helhetlige og indre forholdet mellom de strukturelle betingelsene, de gitte ressursene og de interpersonelle forbindelsene på individnivå - den personlige virksomheten og opplevelsen - når endringsprosesser settes i verk.

8.1.3. Problematikk: Motsetningen mellom idealer og realiteter

Motsetningsforholdet mellom idealer og realiteter har mange former og avspeiler motsetningsforhold på forskjellige nivåer i systemet.

Direktiver eller tilrettelegginger utenfra er ikke alltid like lett å omsette i praksis. Det gjelder både i forhold til de ressursene man har og den kompetanse som kreves. De gitte sonings- og arbeidsbetingelsene som aktørene er virksomme i, er i mange sammenhenger til hinder for en smidig utfoldelse. Det gjelder både den sosiomaterielle strukturen og informasjons- og kommunikasjonsstrukturen. Selv om man i

¹⁹² Jf. Jensen 2005; Mørck & Nissen 2005.

utgangspunktet betrakter ”nye ideer og innspill” som nyttige og gode, oppfattes det altså som vanskelig å gjennomføre mange dem.

De lokale erfaringene blir ikke formidlet godt nok – ei heller tatt hensyn til. Det er konkurranse om midler og mangel på adekvate ressurser for å gjennomføre forskjellige delegeringsoppgaver.

Motsetningsforholdet mellom idealer og realiteter på institusjonsnivå oppleves altså på individnivå som frustrasjoner og misnøye. Vår undersøkelse viser blant annet at de stedene som har arbeidet ut fra et mer helhetlig perspektiv, kommer bedre ut på individ- og aktørnivå. Dette gjelder også relasjonelt sett mellom aktørene/individene.

8.1.4. Anbefaling

Å løse motsetningsforholdet mellom idealer og ressurser på de ulike nivåene er vanskelig innenfor nåværende struktur og disponeringer. Fængselssystemets vesen setter visse begrensninger, men det må tilstrebes innsatser der man demper motsetningsforholdet mer ved at nødvendige ressurser blir gitt for å gjennomføre nødvendige tiltak. Ressursfordelingen mellom enhetene kan bli så skjev at forventninger og delegeringsoppgaver vanskelig kan gjennomføres på en adekvat måte.

I hele vår undersøkelse går ressursproblematikken igjen. Regional og sentral ledelse oppfattes mange ganger ”fjernt” fra problemstillingene som ytres lokalt. Spørsmålet er om ikke visse økonomisk-rasjonelle målsettinger og en organisatorisk effektivitetsideologi stenger for eller begrenser tiltak på en måte der ”det logiske og innflytelsestunge argumentet” først og fremst er knyttet til sikkerhetstenkning og økonomi, på bekostning av betydelige og viktige arbeidskrav og faglige føringer. KSF og regionene må derfor i langt større grad ta de signalene som kommer fra praksisfeltet; det gjelder også for flere av de enkelte enhetene og forholdet mellom fængselsledelse og andre aktører i systemet, som f.eks. fængselsledelse og fanger.

8.2. Problematikk: Tidsmangel og rollekonflikter i den institusjonelle organiseringen

Som vi har sett, er både fanger og betjenter enige om at mye er annerledes nå enn det var før. Per i dag virker det som om særlig tidsressursen er en mangelvare, noe som blant annet henger sammen med de mange praktiske oppgavene som betjentene skal utføre, og som fangene også må forholde seg til. En viktig og for mange problematisk dimensjon er også turnusen, som ofte medfører uheldig diskontinuitet i arbeidet med

fangene. I flere sammenhenger er det sammenfallende interesser blant betjenter og fanger om *mer tid* til å utføre konkrete oppgaver. Det gjelder blant annet den delen av jobben som dreier seg om kontaktbetjentoppgaver, fremtidsplanlegging og samtaler mellom fanger og betjenter. Ikke minst når det er snakk om fanger som har det psykisk dårlig, som sitter i varetekt, eller fanger i en situasjon som krever mye arbeid for at løslatelsen skal kunne planlegges ordentlig (denne problematikk vender vi tilbake til i kap. 9.1.). Det virker som om det er en sammenheng mellom bruk av tid på henholdsvis de praktiske oppgaver og de mer sosiale, kontaktmessige, relasjonelle og programrettede oppgaver. Bildet er komplekst:

Når f.eks. fangen forventer at nye tilrettelegginger følges opp, og dette ikke skjer, oppstår det motsetninger, konflikter, irritasjon og misnøye som skaper avstand. Motsatt – når samvirket mellom aktørene er dynamisk og engasjert, blir den sosiale og faglige avstanden mindre.

Det er imidlertid ikke så klart for de fangene som jobber utenfor avdelingene, at betjentene har mye å gjøre. Fangene som jobber på avdelingene derimot, ser mer av betjentenes hektiske hverdag, og viser ofte derav mer forståelse ovenfor betjentene. Hvor hektisk hverdagen er, bedømmes variert fra fengsel til fengsel, fra fange til fange og fra betjent til betjent. Dette gjelder spesielt innenfor hva man kan kalle den sosiale og relasjonelle delen av praksis og betjentrollen.

I tillegg har vi har registrert gjennom våre analyser, samtaler og intervjuer følgende poeng:

De som er aktører på praksisfeltet, enten det er fanger eller betjenter, ser klart *fengselssystemets dualisme* som kontroll- og straffeinstitusjon på den ene siden, og dets mer service- og omsorgsbetonte virksomhetskrav på den andre siden. Både fanger og betjenter opplever denne dualismen nedfelt i form av rollemotsetninger og rollekonflikter (både som inter- og intrarollekonflikter), men også som personlig erfarte arbeids- og soningsproblemer. Men ikke alle ser dualismen som en uløselig konflikt, tvert om mener enkelte at de klarer å håndtere den rimelig godt.

Dette poenget tilspisses i kontaktbetjentordningens dobbeltrolle (jf. 7.4).

8.3. Delegering og omfordeling av oppgaver og myndighet

Tilbakemeldingene preges av at de aller fleste forstår at fengselsvesenet er inne i en dynamisk prosess der forandringer og moderniseringer er nødvendige. At den nye Straffegjennomføringsloven har fått en del organisatoriske, praktiske og beslutningsmessige konsekvenser, betones. Målsettingen var jo også at departementet ville delegerer flest mulig enkeltsaker nedover i systemet, mens departementet først og fremst skulle konsentrere seg om typiske departementsoppgaver som budsjetttrammer, lovgivningsarbeid og kriminalomsorgs- og fagpolitisk utvikling.

Delegering av oppgaver til ulike nivåer ut fra et desentraliserende prinsipp, er angitt som en av de viktigste forandringene. Desentralisering er ikke gitt som en ”demokratisering”, men må heller forstås som at avgjørelsesmyndigheten er regulert mer differensiert på ulike nivåer i systemet. Derfor er det kanskje mer riktig å snakke om *sentralisering på lavere nivåer*. Dette utelukker likevel ikke at det også kan registreres en oppmykning og en vitalisering av innflytelse på disse lavere nivåene. Den formelle kravstrukturen er likevel strengt organisert både ut fra kontroll- og sikkerhetsprinsippet.

Om regionaliseringen har vært heldig i alle sammenhenger, er det svært delte meninger om. Men flere hevder imidlertid at delegeringen på lokalt nivå har vært fordelaktig på noen områder. Fengslene styres på flere områder annerledes enn før. Det stilles klarere mål og resultatkrav, men – som også både Statskonsults og Riksrevisjonens undersøkelser viser¹⁹³ – er det fremdeles for stor avstand mellom de ulike nivåene. Det har også vært svak gjensidig kompetanse- og erfaringsutveksling mellom nivåene og mellom enhetene, følgelig forsterkes motsetningen mellom idealer og realiteter. Det presiseres videre at det må gis nødvendige ressurser for å kunne gjennomføre en del av delegeringsoppgavene på en tilfredsstillende måte.

Imidlertid har det skjedd endringer i form av at det flere steder er blitt *en endringsvillig kultur* i ideologi og tenkemåte. Enkelte steder utvises det også stor aktivitet for å utvikle nye metoder og arbeidsformer. Dette stemmer også godt med Statskonsults rapport¹⁹⁴. Tilbakemeldingene viser også at det er forskjeller i måten man opplever og vurderer delegering av myndighet.

¹⁹³ Statskonsult 2001; Riksrevisjonen 2004/2005.

¹⁹⁴ Statskonsult 2001: 11.

Det fremheves av flere betjenter at det lokale nivået i fengslene er blitt mer selvstendig enn før regionaliseringen – den gang alt skulle ”gjennom distriktet”, som en betjent sier. Her fremhever enkelte at saksbehandlingen var dårligere før sammenliknet med det den er nå, fordi de som avgjorde sakene ikke kjente fangene tilstrekkelig godt. Nå derimot, mener noen, er det bedre fordi alle relevante personer kan trekkes inn. De som kjenner fangene uttaler seg og det betyr at man som personale kan føle at det tas mer hensyn til ”personene bak navnet”, hvilket kan gi en bedre fangesaksbehandling. Men det skal nevnes at også flere betoner problemer med denne nærheten, og at det kan også være slik at betjenten kan få for mye innflytelse. Det vil si at det er risiko for at den enkelte betjents personlige holdninger kan bli for styrende i og med at den mer intime samhandling søkes kultivert og tilliten økes¹⁹⁵. Tillit i et repressivt system kan bety at man lar seg overtale mot egne interesser – eller med inspirasjon fra en Foucauldiansk term: ”At man disiplinere seg” – og internaliserer fengselssystemets normer og krav som sine egne.

Relasjonene og motsetningene mellom aktørene på praksisfeltet preges også ifølge fangene av at avgjørelsesmyndigheten er trukket inn på et lavere nivå. Flere av fangene var åpenbart irriterte over at kontaktbetjenten ikke gjorde nok for dem, og at betjenten ga negative tilbakemeldinger som fikk en innflytelse på vedtak. Som det fremgår av både gruppeintervjuene og de individuelle samtalene, opplever og beskriver fangene negative konsekvenser av den nye Straffegjennomføringsloven, spesielt i forbindelse med urinprøvekontroll og muligheten for løslatelse etter 2/3-soning. Mange fanger uttrykker klart at det virker som om betjentene har fått mer direkte og indirekte makt som følge av de delegeringene og omfordelingene som er foretatt. Denne desentraliserte maktfordelingen oppleves som motsetningsfull: På det ene siden oppfattes betjentenes større innflytelse som å være gunstig for viktige praktiske avgjørelser; på den andre siden kan det lett oppstå konflikter og motsetninger mellom fange og betjent som kan få ubehagelige konsekvenser.

Ut fra fangenes perspektiv virker avgjørelsesmyndigheten tungrodd og byråkratisk, og ikke minst uforutsigbar. Dette skaper både frustrasjon, avmektighetsfølelse og situasjonelt ubehag. Også de utenlandske fangene fremhever særlig dette.

Flere betjenter problematiserer at de har innflytelse på fangenes soningsforhold fordi de skriver vedlegg, noe man kan finne støtte for når man tar i betraktning at flesteparten av betjentene opplever å bli hørt av sin ledelse når de anbefaler noe i en fangesak. Så selv om det ikke står skrevet eller er uttrykt at betjentene har fått økt myndighet i løpet av årene, kan man likevel vurdere om betjentenes mer uformelle makt har økt som følge av de økte krav til at de skal ivareta ”sosionomoppgaver” – oppgaver tilknyttet kontaktbetjentrollen.

¹⁹⁵ Jf. Crawley 2004.

Kontaktbetjentarbeidet er en ny oppgave for flere av betjentene. En del betoner da også at de jobber med denne funksjonen, at de skriver vedlegg og utfører de andre formelle oppgavene som ligger i kontaktbetjentens rolleforventninger og oppgaver (jf. kap. 4). Vårt inntrykk fra samtalene og intervjuene er at flere betjenter synes at dette arbeidet representerer en form for *delegering eller omfordeling av oppgaver fra sosionomene til dem*. Dermed oppfattes det slik at de får flere oppgaver og det blir mer hektisk - og hermed ses sammenhengen mellom det økte antall oppgaver, økte kompetanse krav og opplevelsen av å ha dårligere tid og færre ressurser; alle dimensjonene må forstås i en kompleks sammenheng.

Flere av betjentene betoner at de ikke har fått mer reell myndighet, men at deres innflytelse er blitt større på enkelte områder. Dette blir blant annet forklart ved at flere arbeidsoppgaver er delegert nedover i systemet. Denne undersøkelsen viser at det gjenstår å gripe tak i følgende:

8.3.1. Problematikk: Strukturelle problemer i forhold til formidling og makt

Flere tydeliggjør gang på gang – med utgangspunkt i forskjellige problemstillinger - at regionaliseringen har skapt større avstand mellom nivåene, og at dette forstyrrer delegeringen i praksis. Mange mener at det er blitt en for stor avstand til KSF og til regionen, men i enkelte av fengslene poengteres det at det også er stor avstand til den lokale fengselsledelse. Regionene oppfattes separate og på avstand fra hverandre. Følgelig oppstår det et formidlingsproblem både vertikalt og horisontalt

En ganske stor gruppe av dem vi har samtalt med mener imidlertid at deler av desentraliseringen og delegeringen i prinsippet har vært og er nyttig, og at oppgavedelegeringen har gjort det byråkratiske arbeidet på de ulike nivåene mer smidig. Men svært mange hevder også at den nye regionaliseringen bare har innført et nytt maktledd i systemet og en ytterligere byråkratisering. Det ser også ut til – gjennom våre studier – at delegeringen av makt på lokalt plan til betjentnivå både oppfattes positivt og negativt av betjentene, mens fangene var mer tilbakeholdende. Dette er også et av de ”gamle og velkjente” problemene (jf. Vedlegg 2).

8.3.2. Anbefaling med hensyn til struktur og formidling

De konkrete problemene man strir med må i større grad bevisstgjøres, likeså de gode eksemplene på godt kriminalomsorgsarbeid. De ulike regionene og enhetene i regionene

må samarbeide bedre, men også gi hverandre impulser. Dette gjelder også mellom regionene og i forhold til et tverrinstitusjonelt samvirke over regiongrensene. Felles erfaringer på det som gjøres bra og dårlig må formidles bedre i regionene og mellom dem. Det gjelder ikke minst på institusjonsnivå.

Kommunikasjonsveiene må bedres – både vertikalt og horisontalt, og det må arbeides for større grad av nærhet mellom nivåene og aktørene på alle nivåer i systemet, og med hensyn til samarbeidspartnere. Ikke minst blir det vesentlig at direktiver og forventninger tydeliggjøres og tilpasses bedre den praktiske virkeligheten, betjentenes arbeidssituasjon og fangegruppens/fangenes behov. Det er et ønske om at oppgaver presiseres bedre på de ulike nivåene.

Vi har erfart en del usikkerhet om maktforholdene på avdelingsnivå og innflytelsesbetingelsene, særlig mellom fanger og betjenter. Det er usikkerhet om hvor stor praktisk innflytelse betjentene har. Disse må tydeliggjøres bedre.

Det anbefales at det foretas lokale evalueringer av de strukturelle betingelsenes muligheter og begrensninger, og hvordan disse betingelsene påvirker det enkelte fengselets og avdelingens organisering av sonings- og arbeidsforhold. Videre anbefaler vi at det undersøkes - med de impliserte som aktive samarbeidspartnere (medforskere) - hvordan den enkelte enhet og den enkelte betjent ser på henholdsvis muligheter og begrensninger i sine praksisfellesskap; dvs. hvordan man kan utvikle mer viten om de forskjellene vi har sett på så vel institusjons som på individnivå.

8.3.3. Potensielle og reelle motsetninger mellom profesjoner og ulike aktørgrupper

Det må nevnes at moderniseringen og delegeringen som nå skjer og som vi har drøftet inngående fra forskjellige vinkler – særlig kontaktbetjentordning og betjentens mange funksjoner, også kan føre til fagkulturelle, faglige, posisjonsmessige og kompetansemessige motsetninger mellom ulike aktørgrupper og profesjoner. Relatert til de tilbakemeldingene som er kommet i vår undersøkelse, er det etter vår mening arbeidet for lite med disse problemstillingene, både før tiltak blir satt i verk og når prosesser er i gang eller opplegg er avsluttet.

8.4. Kontaktbetjentordningen

Vi har som nevnt fått veldig mange kommentarer til og beskrivelser av hvordan kontaktbetjentordningen *kan* fungere, *bør* fungere og så hvordan den ”*rent faktisk*” fungerer. Vi vil i denne fremstilling også vise hvordan kontaktbetjentordningen blir et knutepunkt for diskusjonen rundt dilemmaet mellom omsorg og kontroll.

I det følgende som skal danne basis for de avsluttende anbefalingene, vil vi først oppsummere vår analyses funn om kontaktbetjentordningen - som ideelt sett er en obligatorisk del av den hverdagslige praksisstrukturen i fengselet. Deretter nyanser vi dette i forskjellige *typer av praksisformer*, og kommer med noen anbefalinger under disse.

8.4.1. Oppsummering av funnene

Noen er svært entusiastiske og mener at kontaktbetjentordningen har vært viktig for fengselsvesenet ut i fra behovet for et nærere forhold mellom betjenter og fanger. Det er imidlertid en relativt sett stor gruppe som poengterer at nærheten mellom betjenter og fanger var større før, om enn på en annen måte, og at ’kontaktbetjentordningen’ må ses på som en tidsrelevant formalisering av tidligere arbeidsmåter. Den oppfattes altså ikke som helt ny. Det ”nye” i den blir først og fremst oppfattet som det at man har et kontaktbetjentansvar for hver sin fange.

Mange mener at kontaktbetjentordningen ideelt sett kan være nyttig, og at denne formen for delegering og omfordeling av arbeidsoppgaver kan være funksjonell, men at det er et misforhold som tydeliggjør motsetninger - mellom det som ønskes utført og de ressurser som forefinnes, og mellom omsorg og kontroll. Tidligere studier viser at kontaktbetjentordningen kan ha sårbare sider i den forstand at fangen kan oppleve at avgjørelse som tas også skyldes mangelfull innsats fra kontaktbetjenten, eller at frustrasjon over et vedtak kan gå ut over ham/henne. Konflikter kan dessuten oppstå når fangen føler at grensesettinger, korrigeringer og tilsvarende oppleves inkonsistente og inkonsekvente. Dette er problemer som også kjennes igjen fra Kriminalomsorgsavdelingens voldsundersøkelser¹⁹⁶.

Riktignok er betjentenes perspektiv, som fangenes, flerdelte – og synspunktene som ytres avhenger som vist av, hvor man jobber. Dog er det innspill både fra betjenter og fanger om at kontaktbetjentfunksjonen har faglige, etiske og kompetansemessige

¹⁹⁶ Hammerlin & Kristoffersen 2001; Hammerlin & Strand 2005, 2006.

begrensninger. For noen betjenter er det særlig den erfaringen de har med arbeid i små fengsler og kontraktsoning som trekkes frem til sammenlikning. Flere tilsatte viser til følgende:

- Inter- og intrarollekonflikter som følge av ulike rollekrav og forventninger, særlig basert på motsetningsforholdet mellom kontroll og omsorg
- De ikke har kompetanse god nok for å utføre en god og adekvat kontaktbetjentjobb.
- Den nye funksjonen som ”rådgivende” og koordinerende i det sosiale nettverket krever mer konkret kunnskap.
- Flere hevder at de ikke har fått den nødvendige opplæringen/etterutdanningen for å kunne klare de nye kontaktbetjentoppgavene.
- Det er massive tilbakemeldinger om at man ikke har nok ressurser (både tid og bemanning) til å fylle kontaktbetjentfunksjonen på en god måte. Dette gjelder særlig i form av for dårlig bemanning. Også turnus nevnes som hindring for nødvendig kontinuitet.

8.4.2. Typologisering av kontaktbetjentordningens ulike praksisformer

Hvordan kontaktbetjentordningen praktiseres, avhenger som nevnt av både struktur og individuelle være- og tenkemåter. Ut fra materialet i vår undersøkelse kan vi dele praktiseringen av kontaktbetjentordningen i fire ”typer” (i-iv), som presenteres under.

Det er viktig å påpeke at det er forskjeller i hvordan det enkelte fengsel har formidlet og praktisk sett lagt til rette for kontaktbetjentordningen. Det er også verd å nevne at flere betjentes erfaringer og perspektiver skiller seg fra fangenes i den forstand at de ser på sin egen og sine kollegers funksjoner på en mer generell måte. Fangene derimot, trekker frem at enkelte betjentes personlige handlemåte og praksis fyller de nye kontaktbetjentoppgavene på en god måte, mens den store gruppen av betjenter ikke gjør det. Fangene gir et bilde av at det store forskjeller i måten betjenter er betjenter på.

i) En praksis der kontaktbetjentordningen følges opp

Herunder legges det særlig vekt på de betjentene som følger opp og gjør en veldig god jobb (de anses av fangene å være få) i forhold til de forventningene som fangene har relatert til det de har forstått skal være kontaktbetjentordningen.

En stor majoritet av fangene sier at den dyktige betjenten har eller bør ha den nødvendige kompetansen for den utvidede oppgaven. Den dyktige kontaktbetjenten

arbeider systematisk, gir forutsigbare og tydelige svar og tilbakemeldinger, tar vare på fangens personlige integritet, følger opp i praksis og har et unikt personlig engasjement utover rollefunksjonen. Fangene fremhever dessuten at den gode kontaktbetjenten er faglig sett dyktig og tydelige på rammebetingelser, kan lovverket og har kompetanse på eksempelvis forvaltningssamarbeid og sosialtjenester. De presiserer også at den dyktige og gode betjenten tar dem på alvor. De innser at betjenten har makt, men at personen på tross av det ”må respektere meg – se på meg som menneske”¹⁹⁷.

Flere av betjentene kommer også - om enn mer indirekte - med betraktninger om hvordan han/hun mener at en god betjent skal arbeide. Innspillene er ikke ulike fangenes, men betjentene trekker i langt større grad frem de forpliktelser som ligger i selve straffesystemets og kollegenes forventninger innenfor et rolle- og aktørperspektiv som er mer sammensatt - den skal ivareta både kontroll-, omsorgs- og serviceoppgaver.

Betjentene har også en vurdering av fangene på et normativt grunnlag: De hevder at viljen til å gjøre noe med situasjonen er forskjellig. Det er noen fanger som følger innsatsfullt og motivert opp, er velvillig innstilt og opptatt av endringer både under og etter soningen. Fangene sorteres etter ”de som vil” og ”de som ikke vil” – og dette gjøres ofte på et moralistisk grunnlag.

Flere betjenter sier likevel at utviklingen også har ført til noe bedre dialog på enkelte områder, men at endringene ikke først og fremst må knyttes til kontaktbetjentordningen. Det fremstår heller som en konsekvens av en generell utvikling – ikke minst ved flere tilbud og ved den kompetansehevingen og de utdanningsmessige forbedringene som har foregått over tid.

ii) En kontaktbetjentordning som i praksis er mangelfull og begrenset

Herunder legges det vekt på at kontaktbetjentene følger opp så godt de kan, men at resultatet av dette arbeidet ikke får de nødvendige effektene. Hva grunnene kan være til dette, vurderes forskjellig av de ulike aktørene.

Betjentene sier det på denne måten: Vi følger opp på tross av mangler, men det er vanskelig å få gjennomført kontaktbetjentfunksjonen skikkelig pga. tidsressursproblemer og fordi man belastes med for mange gjøremål.

¹⁹⁷ Det å bli behandlet på en respektfull og human måte og å bli anerkjent som en likeverdig personlighet er essensielt; Her vises det til etikkundervisningen på og til loven om frihetsberøvelse der den enkelte fange har samme rettigheter som andre, selv om han/hun er berøvet friheten.

Forklaringen på at kontaktbetjentfunksjonen utøves utilstrekkelig begrunnes altså i en strukturkritikk, og ikke i individuelle utslag i måten det arbeides på: Det er vanskelig å gjennomføre et godt arbeid i et ressursfattig system med strenge og rigide kravstrukturer.

I denne gruppen finner vi de som utøver en slags selvkritikk fordi de har personlige ønsker om å kunne gjøre en god og allsidig kontaktbetjentjobb, og fordi de ser den som viktig; men også disse mener at de forhindres i dette arbeidet fordi det er gitt for få ressurser til å kunne klare det (begrensningene ses i form av mangelfull tidsressurs, adekvat bemanning og kompetanse).

Det er også de betjenter som uttrykker en egenopplevelse av å utføre jobben på en akseptabel og god måte, på tross av at både fanger og kolleger anser utførelsen som mangelfull.

iii) Når kontaktbetjentoppgavene begrenses til et instrumentelt minimum

Herunder er det en kontaktbetjentpraksis der samvirket med fangen er minimalisert, og det arbeides innenfor arbeidsmål der egeninnsatsen og gjøremålene tenkes bare til det som er situasjonelt tilstrekkelig.

Ut fra dette betraktes *kontaktbetjentrollen bare ut fra et funksjonelt og instrumentelt minimum*. Det ønskede minimumet er valgt både av fanger og betjenter. For fangenes del er det snakk om å ikke tillate mer enn et minimum av nødvendig innsats. En stor gruppe av fangene vi har intervjuet som mener dette, og flere betjenter har også denne oppfatningen.

Tilbakemeldingene fra betjentene viser til at de har valgt disse rammebetingelsene for kontaktarbeidsinnsatsen, eller at de oppfatter kollegers kontaktbetjentinnsats dit hen at personen ikke ønsker mer kontakt enn det som er akkurat nødvendig. Flere fanger sier at de er svært bevisste på å ikke ha mer kontakt med betjentene utover det er som praktisk og instrumentell nyttig. For begge disse gruppene av fanger og betjenter, er kontakt ut over dette ikke aktuelt. Begrunnelsene er forskjellige, men de knyttes både til rollemessige og individuelle begrensninger. Fangene i denne gruppen sier at de mangler den nødvendige tryggheten og tilliten for å ha en mer samvirkende kontakt enn det absolutte minimum. Dette har noe med selve rolle- og maktrelasjonens asymmetri å gjøre. Betjentfunksjonen defineres i fengselssystemet ikke bare som omsorgsarbeid, og fangene er svært bevisst at betjenten også er vokter og kontrollør med betydelige makt og sanksjonsmuligheter.

Flere, både betjenter og fanger som hadde opplevd 1980-tallet, mente at den kollektive ekskluderingen blant fangene kunne være mye sterkere da sammenliknet med nå, men at den også preger visse miljøer i dag. Dette var tilbakemeldinger fra både betjenter og fanger. En stor gruppe av betjentene betoner dessuten at viljen til 'rollemessig nærhet' som kontaktbetjentordningen forutsetter, varierer. De påpeker at det er flere kolleger som har vanskeligheter med denne oppgaven og som foretrekker en viss distanse. Enkelte mener at det også er nødvendig og rasjonelt med en viss distanse.

Fangegruppens egenkontroll i visse avdelingsmiljøer der den kollektive bevisstheten tilsier minst mulig kontakt og det sanksjoneres på dette grunnlaget, virker også med tyngde på enkeltes oppfatning, holdninger, ønsker og selvdisiplinering: Kontakten med betjentene må være redusert til et minimum. De vil heller ikke gi informasjon om seg selv til betjentene og fengselet, og flere av dem vil helst organisere opplegget selv, men innser at det er nødvendig med en viss praktisk støtte.

Flere av de fangene som ikke er så avhengige, men som har et praktisk forhold til betjentene, meddeler at de er fornøyde med kontaktbetjentordningen. Men også de har kritiske innspill relatert til kontrollsystemet og uforutsigbarheten som avdekkes i den nye loven og praksisen.

Det er dessuten kritikk mot for mye miljøterapeutiske ideer. Flere av fangene reagerer sterkt og negativt på den miljøterapeutiske ideologien. Særlig de godt voksne fangene føler at de behandles som barn av unge betjenter. Enkelte av dem innvender at de opplever opplegget som et terapeutisk press. Vi vil i denne forbindelse stille følgende prinsipielle spørsmål: Hvordan er det mulig å kunne opprettholde en god balanse mellom straff, avsoning og miljøterapeutiske grunnideer? Og hva betyr – i grunnen – miljøterapi når det foregår *i fengsel*?

iv) Når kontaktbetjentordningen boikottes.

"De som melder seg ut" og unngår å ta del i kontaktbetjentordningen.

Noen kan mangle motivasjon; andre ønsker ikke funksjonen; atter andre er frustrerte, desillusjonerte og defaitistiske. Dette gjelder både fanger og betjenter i denne gruppen. Fraværet av kontaktbetjenten betones som et problem: Følger kontaktbetjenten ikke opp, da oppstår det praktiske problemer.

Som vi allerede har sett, så er tid et sentralt punkt når måten betjentene er sammen med fangene på og omvendt, skal vurderes. Vi har allerede empirisk og teoretisk behandlet hvordan begge parter trenger ekstra tid og romslighet for å kunne nærme seg fangens

'urørlighetssone'¹⁹⁸. Men ikke bare det – å bygge opp et tillitsforhold og en åpenhet generelt, krever mye. Her står tid og kontinuitet samt tillitsvekkende rammer og opptreden, helt sentralt.

Historisk sett har relasjonsformene også endret seg på den måten at hvis "den eldre garde" av betjenter før sa "Nei, det har jeg ikke tid til", så respekterte fangene dette uten spørsmål. I dag *vet fangene at betjentene må ta seg tid* til å snakke med dem. Dette er en endring i så vel soningsvilkår som arbeidsvilkår. Betjentene sier også "nei" i dag hvis de ikke har tid, *men forskjellen er at det er andre forventninger til dem i dag*, og derfor medfører det skuffelse og utilfredshet i fangegruppen hvis det forekommer for mange "gammeldagse nei".

Her er det klare sammenfall mellom det fangene ofte sier om at de mener kontaktbetjentordningen fungerer dårlig i forhold til det de er blitt forespeilet, og betjentenes opplevelse av at de ikke klarer å utføre sitt arbeid på tilfredsstillende måte. Om man ser på spørreundersøkelsen som KRUS gjennomførte om kontaktbetjentordningen i 1999–2000¹⁹⁹, virker det *fortsatt for mange å være slik at ordningen er "for dårlig organisert/tilrettelagt"*²⁰⁰. *Mangel på tid, turnusordningen, behov for veiledning og konflikt mellom de mange oppgavene*, påvirker relasjonene mellom betjenter og fanger negativt – og hemmer det videre kontaktbetjentarbeidet.

Det som mest eksplisitt fremheves som å ha innflytelse på måten fanger og betjenter er sammen på, er *at de løfter som er innebygget i kontaktbetjentordningen ikke kan innfris*, fordi det er vanskelig å få organisert arbeidet på en tilfredsstillende måte. Det er med andre ord ikke i første omgang den endrede oppgavekvalitet og omfang, men det indre negative forhold mellom oppgaver, kompetanse, tid og strukturering av arbeidet, som får konsekvenser.

Vi må fremheve her at turnus i sammenheng med det generelle arbeidspresset, utgjør et problem og i ekstreme tilfeller synes turnusen å kunne blokkere for at kontaktbetjentarbeidet blir utført. Konsekvensene av dette er både daglig irritasjon og stress – for såvel fange som betjent. Men i ekstreme tilfeller vil det også kunne få rettssikkerhetsmessige konsekvenser for fangene.

¹⁹⁸ Løgstrup 1982 og Mahiassen 2004.

¹⁹⁹ Rapportert i Meek-Hansen (Red.) 1999.

²⁰⁰ Meek-Hansen (Red.) 1999: 2.

8.4.3. Programvirksomhet og hverdagspraksis

Vi har ikke tatt opp programdeltakelse og programvirksomhet eksplisitt i vår studie, men tematikken er berørt i ulike sammenhenger. Både fange- og betjentgruppene er splittet i synet på dette. Noen påpeker at enkelte program gjør godt for enkelte fanger, mens andre tydeliggjør en dypere skepsis til programmenes nytte. Som Danielsen og Meek-Hansen poengterte på slutten av 1990-tallet²⁰¹ - må være en bedre sammenheng mellom programdeltakelse og soningsplanlegging. Det varierer fra fengsel til fengsel hvordan programvirksomheten drives, men som vi har vist, er det travelt i forkant. Vårt generelle inntrykk er at det for noens vedkommende er kommet for mange krav i og til betjentrollen, og dette øver en uheldig innflytelse på den måten betjenter og fanger kan være sammen på.

Vi ser implisitt og eksplisitt hvordan fangers og betjentes måte å beskrive hverandre på, deres holdninger til og forståelser av hverandre og hverandres roller, også har innflytelse på hvordan de er sammen i hverdagen. Også dette blir en betydningsstruktur som på samme tid skapes og danner basis for samvirket.

Det som blir fremhevet når vi snakker med betjenter som er *positive til gruppesamlinger og programmer*, er at åpenheten som skapes i gruppene (sinnemestring, ATV, Brottsbrytet), smitter over på hverdagen og gjør det enklere for fanger og betjenter å være sammen. Dessuten understrekes det at *arbeidsmåten på avdelingen blir en helt annen* når man har jobbet med fangene i strukturerte grupper.

Vi vet at en god "avsmittning" fra programvirksomhet til hverdagsatmosfæren på en fengselsavdeling ofte blir knyttet til *programvirksomheten som sådan*. Det vi imidlertid ser i vår undersøkelse er at relasjonene ikke nødvendigvis utvikles pga. *programmets spesifikke innhold*. Den gode relasjonen kan like gjerne oppstå fordi fangene får mulighet til å luften sine tanker om og arbeid med det *de synes er viktig og meningsfullt*. Dessuten byr det på *atspredelse i hverdagen*.

8.4.4. Problematikker rundt kontaktbetjentordningen per i dag

Fanger, som betjenter, er ikke imot grunnprinsippet og kontaktbetjentfunksjonen – tvert om, men spørsmålet er hva kontaktbetjentfunksjonen skal innebære av oppgaver – for det er det veldig ulike meninger om. Flere poengterer at kontaktbetjentrollen er viktig, men at den kanskje er for vid. Spørsmålet er derfor om den må reguleres noe mer etter det reelle forholdet mellom muligheter og begrensninger.

²⁰¹ Meek-Hansen (Red.) 1999.

Den gamle motsetningen mellom fengsel som straffe- og kontrollinstitusjon og det omsorgsrelaterte arbeidet oppfattes som en motsetning som på mange måter er uforsonlig, men som kan dempes ved et minimum av (profesjonell) involvering. Noen fanger vil ha mer involvering enn andre.

Flere betjenter og fanger viser til entusiastiske enkeltpersoner som gir mye i forhold til de ulike oppgavene. Disse kan bli utbrente fordi ressurser mangler. De fremstår heller ikke som rollemodeller fordi de strukturelle betingelsene og ressurstilgangene er for begrenset. Dog viser de entusiaster vi har snakket med at høyt faglig nivå og engasjement – i tråd med vårt dialektiske poeng – muliggjør en viss endring av deler av de rigide strukturelle betingelsene. Dette bør utforskes nærmere.

Deler av regelverket og det tiltenkte registreringssystemet gjør også rollefunksjonen problematisk. Så godt som alle fangene vi har snakket med, er skeptiske til den omfattende registreringen og det kontrollsystemet som nå tar form (temaet OASys utdypes under 8.5).

8.4.5. Anbefalinger: Presisering av oppgaver og ansvar, materielle ressurser og kompetanse

Generelt anbefaler vi at det fortsatt arbeides med kompetanseheving på de sentrale områdene av kriminalomsorgens kjerneytelse – nemlig kontaktbetjentordningen²⁰². Vi anbefaler at man tar på alvor at praksisutvikling tar lang tid - det krever at man ”skynder seg langsomt” og bruker de innhøstede erfaringene (se kap. 9.2.). Videre er en klarere presisering av ansvar viktig. Adekvate kunnskaper må avdekkes i detalj – behov må tydeliggjøres. Derneft må både KSF, KRUS, regionene og de lokale fengslene følge opp - ikke på en statisk og gitt måte, men relatert til ulike lokale behov og kompetanseutvikling i en prosessforståelse og i kontinuitet. Vi oppfordrer dessuten til, som allerede nevnt, detaljerte og dialektiske analyser av samhandlingen i de praksisfellesskapene som ”får det til”. Mer spesielt vil vi fremheve følgende:

1. Det er skjedd konkrete faglige, sosiale og fysiske endringer i enkelte fengsler, og vi har vist den nære sammenhengen mellom den fysiske, arkitektoniske innretningen og hvordan hverdagen kan formes og organiseres (jf. f.eks. Delta og Zeta fengsel). De materielle ressursene er ikke alltid tilpasset en del av oppgavene – dette gjelder særlig kontaktbetjentordningen. For eksempel er eget rom/sted hvor man kan ha gode møte- og samtalebetingelser mellom fange og betjent, ikke på alle enhetene. Det må tas høyde for

²⁰² Jf. *Strategi for kriminalomsorgen 2004-2007*.

dette i tildelingen av bemanningsressursene og i planleggingen av de arkitektoniske og interiørmessige betingelsene.

2. Det er mange og sterke tilbakemeldinger om at kompetansen og kunnskapstilfanget må bli atskillig bedre relatert til de nye oppgavene som er gitt. Det trengs mer kompetanse og spesialkunnskap for flere av de oppgaver som betjentene skal ivareta. Dette ytres både fra fengselsledere, fanger og betjenter. Betjentene må generelt sett få veiledning og støtte til kontaktbetjentfunksjonene, men også særlig hjelp der vanskeligheter i samtalerelasjonen oppstår²⁰³.

3. Kontaktbetjentordningens praktiske og rollefunksjonelle problemer må studeres nærmere og konkret. Betjentrollen er på mange måter blitt en generalistrolle med nye funksjoner. Betjentrollen er dessuten komplisert og sammensatt, følgelig må det også arbeides med rolleforståelsen i både sosiologisk og psykologisk forstand.

I praksis må kontaktbetjentordningen styrkes ved at nødvendig delkunnskap utvikles på basis av de nye og andre oppgavene og forventningene som tillegges den. Slik vi ser det – på basis av tilbakespillene som er kommet – er det grenser for hvor mange nye oppgaver den enkelte betjenten kan få før det kvalitative nivået svekkes. I og med at nåværende betjentrollen også er mer individuelt tilrettelagt, kreves det også atskillig mer støtte og veiledning i utøvelsen av den. Relasjonen og maktforholdet mellom betjent og fange er asymmetrisk, følgelig må også fagetisk kompetanse relateres til å håndtere denne.

4. Bevisstgjøring av fangenes behov og eventuelle markering av deres ”urørlighetssone”²⁰⁴, må til i større grad. Dette vil lede hen til atskillig mer etisk og faglig bevissthet rundt det som gjøres og om hvor langt man kan gå før man bryter inn i den enkeltes integritet²⁰⁵. Dette igjen kan føre til alternative opplegg som ivaretar den enkeltes integritet på en dynamisk og fullverdig måte.

8.4.6. Anbefaling i forhold til det relasjonelle: Kontrakt

Vi har løpende fått, referert til og gjentatt mange eksempler på at kontaktbetjentordningen ikke fungerer. Derfor ønsker vi å oppfordre til at det blir lagt til rette for at betjenter og fanger faktisk skal *få* gjort dette arbeidet. Vi finner ingenting i vårt materiale som tilsier at ikke også kontaktbetjentarbeidet kan få en utviklende og

²⁰³ Jf. også Andrews & Bonta 1998.

²⁰⁴ Jf. Mathiassen, 2004; 2005.

²⁰⁵ Hammerlin (in progress).

utvidende funksjon i hverdagen - istedenfor, som det er i dag mange steder, å være en kilde til *frustrasjon fordi det er skapt en mengde forventninger som ikke innfris*.

I den forbindelse har vi funnet det relevant å føye til et kort avsnitt om hvordan man kan arbeide med *kontrakt* i interpersonelle og profesjonelle relasjoner:

I profesjonelle relasjoner, som i arbeidsforhold ellers, bør man lage en kontrakt som angir hva relasjonen skal romme, og hva den ikke skal romme. Betjentene i denne undersøkelsen kaller dette å være tydelig på hva de kan og vil gjøre og hva de *ikke* kan eller vil gjøre. Det er ikke tilstrekkelig at dette angis i noen retningslinjer i rundskriv e.l. I den daglige kontakten mellom betjenter og fanger i et system som nettopp er preget av de beskrevne aktuelle og potensielle rollekonfliktene og asymmetriene, er klarhet og tydelighet helt avgjørende. Jo mer kompleks praksisen er, jo større krav stilles det til tydelighet.

Tydelighet og bruk av kontrakt innebærer ikke en ”grensesetting”. Det betyr kun at det blir satt ord på hvilket innhold i positiv forstand, det *kan* være i hverdagslivet i fengselet, og hvilke forventninger de respektive parter *ikke* kan ha til hverandre. Jo større grad av klarhet og tydelighet, jo mindre er risikoen for forvirring og konflikt – her, som alle andre steder. Også dette må tilrettelegges. Det hjelper lite at en betjent og en fange har avklart hvordan deres samarbeid skal være dersom det hindres av andre faktorer som f.eks. overføringer, turnus og tidsmangel. Imidlertid vil ikke en klar og entydig kontrakt *fjerne* den institusjonelt definerte ulikhet og asymmetri som fengselet som praksisstruktur representerer.

Her må vi også trekke inn de utviklingspsykologiske perspektivene som har blitt presentert tidligere. Hvis vi har å gjøre med mennesker som er vant til å bli sviktet og tilsidesatt, er det ekstra viktig å holde løfter og sørge for å skape pålitelige relasjoner. Ellers risikerer man at negative forventninger blir oppfylt. Man kan ikke forlange at mennesker som er blant samfunnets mest utslåtte og sviktede omsorgsmessig sett, skal kunne utvise forståelse for et omsorgssystem som svikter. Haney²⁰⁶ påpeker i denne forbindelsen at enkelte av fangene i amerikanske fengsler som er traumatiserte før fengsling, vil bli traumatisert på nytt dersom fengselet ikke legger til rette for sunne og utviklende relasjoner og virksomheter. Dette er et viktig perspektiv å ta med seg inn i planleggingen av fengselshverdagen²⁰⁷.

²⁰⁶ Haney 2004.

²⁰⁷ Se Mathiassen 2004 for en presentasjon og diskusjon av hvorvidt og hvordan fanger kan være traumatiserte av egne gjerninger samt de fastholdende konsekvenser av dette.

8.5. Kartleggingssystemer i en travel hverdag

Som bekjent er kriminalomsorgen i gang med å innføre kartleggings- og risikovurderingsredskaper. Et redskap er OASys, som nevnes spesielt av noen av deltakerne i våre samtaler. OASys er en individuell kartleggingsmåte av fangene. Kort oppsummert er hovedparten av de betjentene som nevner OASys, kritiske. Også fangene som kjenner til systemet viser skepsis og uro.

En måte å gi innhold i hverdagen på, er å legge til rette for at det er tid og ressurser til denne type oppgaver når de tildeles. Da et gjennomgående problem har vist seg å være håndteringen av mangfoldigheten av oppgaver som det aktuelle Fengselsnorge skal ivareta, må det manes til varsomhet hvis det skal anvendes enda flere av betjentenes ressurser til et kartleggingsystem. For hvilke områder av avsoningen blir det så ikke tid til? Ut fra et betjentperspektiv er følgende utsagn svært dekkende: ”Vi burde verken bruke tid eller ressurser på det. Vi pulveriserer på den måten ansvaret i kriminalomsorgen. Fem kokker og ingen med ansvar”. Det betones at alle de forskjellige nye tiltakene *krever mer tid* - dvs. mange år. Når en endring besluttes, skjer det mange ganger for fort – både lokalt og sentralt. Dessuten: ”Konsekvensanalyser burde være gjort på forhånd ... her er betjentene blitt brukt for lite”.

Videre kritiserer den samme betjenten at det brukes for mye tid på å *diskutere* – istedenfor å *jobbe* opp mot fangene. Dette må også forstås i sammenheng med en kritisk holdning som vi har støtt på flere ganger når det gjelder registrering og rapportering til departementet. Når det gjelder OASys spesielt, fremheves det også at det er ”menneskelighet og ærlighet” som er viktigst, og mange synes det er vanskelig å se nødvendigheten av og relevansen i denne typen registreringer.

Enkelte ser i tillegg flere etiske problemer med OASys. De motsetningene som eventuelt kan oppstå i det nødvendige tillitsforholdet, trekkes frem. Tidsressursen betones sterkt. Man vil heller bruke tid på den konkrete, praktiske og relasjonelle hverdagsvirksomheten. At noen fremhever en mulig nytte av OASys, kommer selvsagt også frem.

OASys møter altså skepsis hos flere betjenter og særlig fangene. Det er en klar kritikk av at OASys betydning og mening ikke er presisert godt nok. Mange fanger uttrykker skepsis på et etisk grunnlag. Også betjenter gjør det, men de viser dessuten til kompetanse- og ressursbehov som mangler for å kunne gjennomføre et slikt opplegg.

8.5.1. Teoretisk perspektivering av teknologiene som er under innføring

Ut fra det presenterte teoretiske utgangspunktet og de tilbakemeldingene vi har fått, ser det ut til at instrumentaliseringene av mellommenneskelige relasjoner som ligger i de forskjellige teknologiene som innføres i fengselsvesenet, kan motvirke en mer "alminnelig og utviklende" samværsform. Det skyldes både at selve håndteringen av redskapet tar tid fra andre viktige gjøremål, og det skyldes at denne vurderingen så å si kommer i veien for den enkelte fange. Hva gjør det med et "normaliseringsarbeid" at man som fange skal se seg selv som en "kategori" - som ikke bare har "personlighetsmessige feil" og "tankefeil", men som også kan plasseres på en 'risikoscala'? Diverse tester og teknologier blir 'den andre' som i Meadsk forstand er med på å utvikle fangens 'selv' (jf. kap. 7.3).

Vi mener det har uhensiktsmessige konsekvenser for et sunt og identitetsfremmende utviklingsarbeid i norske fengsler å prioritere innføringen av diverse fremmedgjørende teknologier med henblikk på residivnedsettelse, fremfor å utvikle varierende teoretisk funderte utviklingsmuligheter.

8.5.2. Betragtninger rundt OASys og alternative anbefalinger

Vi mener at OASys innebærer prinsipielle etiske og faglige problemer som kan bli en større begrensning enn en mulighet – et er vanskelig å balansere denne type registreringer i forhold til den registrertes integritet og personvern. Dette kan forsterke allerede eksisterende problemer og motsetninger i rollerelasjonene og i forhold til tillit og trygghet i relasjonen.

Vi mener at soningsbetingelsene må bli bedre for flere fanger og fangegrupper, og vi vil også uttrykke at arbeidsbetingelsene må bli bedre for betjentene. Begge gruppene må ha mer støtte relatert til å skape bedre sonings- og arbeidsbetingelser i fengselshverdagen. Vi vil derfor anbefale at studier foretas om hvilke typer problemer som konkret hindrer utviklingen.

Riksrevisjonen poengterer dessuten at en del fengsler, særlig de små, oppgir at aktivitetstilbudet i liten grad dekker de domfeltes behov²⁰⁸. Også dette har vi fått tilbakemeldinger om. Vi anbefaler derfor at det gis midler til at aktivitetstilbudet forbedres både kvantitativt og kvalitativt.

²⁰⁸ Riksrevisjonen 2004/2005: 2.

Som de nevnte undersøkelsene poengterer, mener også vi at bemanningsproblemet og turnus er relevant i forhold til dette.

8.6. Perspektiver fra samtaler og diskusjoner med andre instanser

Vi har hatt møter med andre instanser og faglige miljøer der vi har diskutert endringer i arbeidsoppgaver og arbeidsmiljøproblemer i kriminalomsorgen. Vi har forsøkt å samle noen av erfaringene fra våre fagpassiarer for å avdekke om eventuelle faktorer, som også andre har registrert i sine undersøkelser, påvirker arbeidsmiljøet. Dette gjelder ikke minst Arbeidstilsynets undersøkelser og hovedvernombud M. Salicaths viktige innspill²⁰⁹.

Det er interessant å registrere at de fleste av våre problemidentifiseringer også kommer til uttrykk gjennom disse tilbakemeldingene og studiene. Som vist i vår analyse synes de aller fleste fengselsbetjenter at arbeidet som betjent er spennende og givende, men mye av det som kunne være et godt utgangspunkt for å utvikle en god kriminalomsorg, strander på en del områder. Vi skal her gi en kortfattet oppsummering av innspillene fra Arbeidstilsynet og Salicath som korresponderer med våre funn og observasjoner, ettersom dette styrker denne undersøkelsen ytterligere:

- Det gjelder særlig i forhold til *arbeidspress og mangel på ressurser* til de mange oppgavene som betjentene har.
- *Soningskøen* er nå, som på 1980- og 1990-tallet, en belastning. *Økt effektivitetspress på fengslene* fører til at det blir mindre ressurser til arbeidet og kontakten med den enkelte fangen. Kravene om fulle fengsler og høy effektivitet er forstyrrende for mange av de mer positive oppgavene som krever tid og ressurser.
- *De økte kravene om bedre innhold* under soningen vil, som vi i flere sammenhenger har tydeliggjort, være mer idealistiske enn realistiske under de rådende ressursdisposisjoner, ressurstilganger, kravstrukturer og arbeidsbetingelser. *Ressursene står således ikke i forhold* til flere av de delegerte oppgavene.
- *Bemanningen* er flere steder for *mangelfull*, og noen steder dekkes ikke vakter godt nok opp ved sykefravær. Man skal også merke seg at ufaglærte ikke kan gjøre alle oppgaver som de tillegges, og følgelig blir det større belastning på de faste betjentene fordi de må "ta over".

²⁰⁹ Blant annet hadde vi i mai 2006 et møte med Arbeidstilsynets A. Noddeland i forbindelse med deres arbeidsmiljøundersøkelser. Vi har også hatt flere samtaler og kontinuerlige menings- og erfaringsutvekslinger med hovedvernombud M. Salicath.

- *Organiseringsformen og informasjons- og kommunikasjonsstrukturen er ikke tilpasset godt nok oppgavene og arbeidskravene.* Som vi har vært inne på flere steder, og som også andre har vist til (noen av disse er også fra en tid da det var stort press på køen), er det svikt og problemer i kommunikasjonsnettverket - både horisontalt og vertikalt. Dette kjenner vi ikke minst fra erfaringene som ble gjort med f.eks. TR-prosjektet (jf. Vedlegg 2). Enkelte poengterer da også at det må bli bedre organisering og tilrettelegging av arbeidet, noe også Arbeidstilsynet fastslår.
- *Kommunikasjonsproblematikken er dessuten forsterket ved at man må forholde seg til mennesker som kommer fra andre kulturer og som bare snakker sitt eget morsmål.* Det kan være en betydelig forståelses- og kommunikasjonsavstand relatert til kulturforskjeller, og spesialkompetanse er høyst nødvendig.
- Det er også flere betjenter som betoner *stressproblematikk relatert til tidspress, alenearbeid, og risiko i forhold til vold og trusler*²¹⁰.
- Samtalene vi har hatt med andre aktører som studerer etaten og arbeidsbetingelsene, viser også til at en del *fanger sliter med sosiale, psykiske og fysiske problemer som krever mye av betjentene.*
- Noen fanger har dessuten fått en hardere soning de siste par årene, og det er et klart samsvar mellom vår studier og andres at både fanger og betjenter opplever *mangelfull "forutsigbarhet"* som en ekstra påkjenning (relatert til permisjoner, løslatelse o.l.).
- Enkelte av våre diskusjonspartnere poengterer at *det flere steder ikke drives et systematisk og forebyggende HMS-arbeid i tråd med kravene i lov og forskrifter.* Dette må gjennomføres.

Tilbakemeldinger som vi har fått om belastende forhold har en flerfaktoriell konsekvens; ulike forhold påvirker hverandre slik at mange føler arbeidspresset stort sett i relasjon til for begrenset ressurstilfang.

²¹⁰ Jf. Hammerlin & Kristoffersen 2001; Hammerlin & Strand 2005.

9. Generelle problematikker og anbefalinger relatert til mandatet

Vår studie har ført frem til noen faglige og forskningsmessige refleksjoner om situasjonens muligheter og begrensninger, og forslag til veien fremover. Vi har presentert faglige innspill der vi poengterer at det må i langt større grad bli foretatt studier på et tverrfaglig sosiologisk og psykologisk grunnlag. Dette gjelder for forholdene mellom alle nivåene i kriminalomsorgen.

I forbindelse med vår undersøkelse avdekket vi også to vesentlige problematikker som ikke faller direkte inn under mandatets ordlyd. Disse har vi kalt henholdsvis ”Fanger i nød” og ”Historieløshetens problem”. Vi tar de med i denne rapporten siden begge disse i stor grad påvirker fengselshverdagen (på henholdsvis kort og lang sikt), og er fremtredende i forhold ressursdisponeringer. Deretter kommer vi med anbefalinger i forhold til introduksjon av ”nye” tiltak generelt.

9.1. Fanger i nød

Det hevdes at fire fangegrupper blir ”tapere” etter de nye retningslinjene og den nye loven. Det er:

- De psykisk syke.
- De som har problemer med narkotika eller annen rus.
- De utenlandske.
- De som er definerte som ’farlige’, ’organiserte’ – de oppleves som ”fiendegruppen”.

Flere hevder også at fangegruppen skiller seg fra tidligere: Mange flere har psykiske og sosiale problemer som plager i fengselshverdagen nå, plager som det kreves spesialkompetanse for å håndtere.

Vi vil nå trekke inn en av disse gruppene som vi gjentatte ganger er blitt gjort oppmerksomme på, og som også går igjen i beskrivelsene og analysene i denne undersøkelsen: Fanger som er svært utsatte – som er i ekstrem fysisk, psykologisk og sosial nød.

Det er bred enighet blant betjentene, fangene og lederne vi har snakket med, om at fangebefolkningen i dag, men også tidligere, sliter med store sosiale, fysiske og psykologiske problemer. Noen av deltakerne forteller at dette er blitt verre. Vi kan imidlertid ikke konkludere med at dette er tilfellet ut fra det foreliggende materialet; dette er noe som bør undersøkes mer systematisk. Med denne reservasjon in mente, ønsker vi likevel å formidle det deltakerne i denne undersøkelsen har å fortelle - at det er spesielt *den psykiske lidelsen* som medfører betydelige forstyrrelser i hverdagen. Vi utdyper dette i henholdsvis betjent- og fangeperspektiver:

9.1.1. Betjentperspektiver på psykisk syke fanger

For betjentgruppen representerer gruppen ”psykisk syke” betydelige problemer. Vi har fått mange beretninger under våre besøk på avdelinger og i intervjuene i de forskjellige fengslene, der det blir sagt rett ut at mange fanger sliter psykisk, og der betjenter forteller om uttalelser fra fanger som tyder på psykosier. Det *fremheves gjentatte ganger* at det er altfor mange som ”sliter psykisk” i de norske fengslene. Betjentene som har fortalt om dette, opplever både avmakt og frustrasjon fordi de ikke konkret vet hvordan de skal håndtere situasjonen - flere betjenter gir tilbakemelding om at de ikke er faglig kvalifiserte til å følge opp eller håndtere dette på en god måte. De stiller også spørsmål om fanger som har det psykisk sett så dårlig som flere har, hører hjemme i et fengsel. Det er mange som ikke har eller får et adekvat behandlingstilbud. Betjenter beskriver en følelse av avmakt og frustrasjon overfor situasjonen, noe som for enkelte gir seg uttrykk i at de ikke orker å gå på arbeid (men ofte gjør det likevel). Det beskrives naturligvis som *en stor påkjønning* å skulle jobbe med problemstillinger man ikke føler seg kompetent til å håndtere

Vi ser også at den enkelte betjent – og dermed også den aktuelle fange – blir spesielt sårbar dersom det ikke er støtte fra ledelsen eller når det ikke finnes adekvate anbringelsesmuligheter for en fange. Dette *går inn på* flere av betjentene vi har snakket med.

Betjentene benyttet anledningen til å etterlyse hjelp til de fangene som sliter med store problemer, tid til å kunne utføre et skikkelig kontaktbetjentarbeid samt veiledning fra eksterne fagpersoner som kan bistå dem. Noen av betjentene har deltatt i ekstern faglig veiledning, og de som ønsket å jobbe med den mer omsorgsrettede delen av betjentrollen, var svært begeistret for opplegget og ønsket seg mer veiledning. Men betjentene (og fangene) ser en klar fengsels- og kompetansemessig begrensning. Det er mange fanger som trenger en type hjelp og omsorg som først og fremst er spesialisert og

adekvat i forhold til deres behandlingsbehov. Også betjentorganisasjonene har i flere år arbeidet for andre tilbud til disse vanskeligstilte fangegruppene.

9.1.2. Fangeperspektiver på psykisk syke fanger

Fra fangene har vi fått konkrete historier om medfanger som sliter, om hvordan de selv sliter med sosiale og eksistensielle problemer, med angst og ensomhet²¹¹. Vi hører dessuten om AD/HD-problematikk, og vi har i våre intervjuer selv opplevd fanger som har det særdeles vanskelig. Det dreier seg både om det de fortalte, men også om hvordan de så ut og måten de deltok på i intervjusituasjonen – der deres oppførsel kunne være preget av innesluttethet, angst, uro, fortvilelse og oppgitthet.

Her skal det også nevnes at mange fanger benyttet samtalen med oss som en mulighet til å få snakket om noen av de eksistensielle problemene de opplever. Det er mer regelen enn unntaket at de ønsket å diskutere dette samt de generelle utfordringene de opplever under soningen. Her var vi tydelige i forhold til vår rolle, men det er viktig å understreke at vi med vår metode har fått illustrert at det er et stort behov for både konkret materiell og samtalemessig støtte til denne fangegruppen²¹².

Tilbakemeldinger er også kommet fra medfanger. De betoner at det er svært belastende å sone med ”så syke folk”.

Fangene sier, i likhet med betjentene, at det er altfor mange fanger som sliter med psykiske problemer. Fangene mener også at betjentene ikke har tilstrekkelig utdannelse til å kunne håndtere dette på en ordentlig måte. Både betjenter og fanger ønsker altså en endring i denne situasjonen og etterlyser større psykologisk og psykiatrisk ekspertise og bedre samarbeid med forvaltningen på dette området.

Den følgende ”case” viser til hvilke vanskeligheter den enkelte og betjentene sliter med:

Om et menneske i nød

En fange er i sterk psykisk ubalanse og lever sosialt sett i et ”vakuum” i fengselet. Personen har store stoffproblemer og er en sliten, godt voksen, kreftsyk og desillusjonert mann. Også samboeren hans har stoffproblemer, og flere av hans tidligere kjærester har dødd i løpet av de siste årene. Han fikk permisjon til en begravelse, men kom 10 minutter for sent. Fangen har også gamle foreldre som fremdeles lever, og som

²¹¹ Jf. også Hammerlins selvmordsstudier fra fengslene: Hammerlin & Bødal 1988; Hammerlin 1992; Hammerlin 2001c; Hammerlin & Larsen 2001. Se også den nylige publiserte artikkelen om innsatte og psykisk helse av Amundsen 2006.

²¹² Jf. Ødegaardshaugen 2005; Hammerlin & Ødegaardshaugen 2003/2004; Hammerlin & Nesvik 2005; Mathiassen 2004.

han tenker mye på – begge er pleiepasienter. Moren er senil, men faren er klar i hodet. Han får ikke tillatelse til å besøke faren. Han forteller at den siste permisjonen hans var for snart tre år siden. Han har nye saker på seg. Permisjonsavslagene han får er standardsvar. ”De antar at jeg vil ruse meg – og at jeg vil begå nye straffbare handlinger”. Fangen opplever dette som uverdigg, og han gjentar poenget hyppig. Han hevder dessuten at også andre fanger er opptatt av at de ikke får perm. ”Alle er djupt fortvila og oppradd over dette”.

Han har sittet i flere fengsler, forteller han, og også vært på § 12. Om fengselet han nå sitter i, understreker han gang på gang at det er et strengt fengsel. Tidligere snakket vokterne med ham, men ”Dette skjer ikke lenger!” sier han.

Vi kom kjapt inn på kontaktbetjentordningen, som han sier ”ikke funker”. ”Jeg har for lite å si”, sier han. Dessuten: ”Betjentene observerer meg hele tida – de registrerer opp- og nedturene, men det som observeres er stort sett bare de negative tingene. Situasjonen her er uverdigg”. Videre sier han ”Det er tøft å være her”, ”og interessene mine blir ikke ivaretatt”.

Han sier også at ”Det er fascisme i praksis det som foregår her”, og forteller at han har søkt om soningsavbrudd og benådning, men ikke fått det.

At han er sliten og har betydelige helseproblemer, og han går på sterke medisiner for at sykdommene ikke skal utvikle seg, som tar på. Han har vært alvorlig syk i mange år. Det er åpenbart at mannen er syk – han har både en dårlig fysisk og psykisk konstitusjon og er sterkt merket av alvorlig sykdom. Medisinen gir også bivirkninger, forteller han, ”men når jeg spør om det, får jeg ikke svar”. Så nedkjørt som han er, har han også forsøkt å begå selvmord. Han plages av ”hodesmerter, muskelsmerter og diaré”, sier han.

Sinnsstemningen er svært variabel – han er mye deprimert og har mye angst. ”Hva skjer med meg hvis jeg får flere sykdommer?” ”De er også redde for at jeg skal gjemme unna stoff”, sier han, ”og helseavdelingen ignorerer mitt behov”. Han forteller også: ”Jeg ville demonstrere med et selvmordsforsøk”, – noe han hevder at han også har gjort tidligere.

”Jeg er frisk nok til å sone, har de svart meg med, men det ble ikke tatt noen prøver her”.

”De eneste som får noe her er tysterne”, sier han. ”De får åpne soningsplasser – men de selger sjela si”. Han fortsetter: ”Det finnes ingen praksis for sanne som meg.”

Det siste kan han ha rett i – hardt nedkjørte fanger på stoff har alltid hatt problemer i et fengsel. De soner ofte svært dårlig. Det er nettopp et av ”ekstrafunnene” i denne rapporten.

Fangen isolerer seg. Han sitter stort sett på cella si. På spørsmål om han har kontakt med andre fanger, sier han at det bare er sporadisk; ”Det er en veldig gjennomtrekk her, mange har korte dommer”. Han forteller også om at mange er bitre og irritable – det gjelder hele fangebefolkningen sammenliknet med tidligere. ”Ikke rart – slik folk blir behandla her”, og han poengterer at det ”gir hat i ”fangeflokken”” – som han kaller fangegruppen. Han gjentar at han selv stort sett bare prater med presten og sosionomen.

Fangen betoner at han ikke har mange valg, men at ønskedrømmen er å overleve. Særlig tenker han mye på sin far. Han har også et ønske om å komme til åpen avdeling, men har fått vite at det ikke går fordi han da må slutte med medisineren. Han sier: ”Som fange har jeg ikke noe troverdighet, og dette gjelder også min sykdom – uansett hvor stor bunke med dokumenter jeg kommer med. Ingenting nytter! Det er heller ingen jeg kan snakke om min sykdom til – foruten sosionomen. Sykepleieren kommer bare og deler ut medisin”.

Vi kan slå fast at denne fangen tilhører en svært marginalisert gruppe som er sterkt stigmatisert både i fengselet og utenfor. Forståelse for og adekvat hjelp til de spesielle behovene han har, er tydeligvis vanskelig å følge opp: mye spesialkunnskaper er nødvendig for å kunne gjøre en god jobb med ham. Han har intet i et fengsel å gjøre – han skulle ha vært i en behandlings- eller omsorgsinstitusjon. De fengselsinstitusjonelle begrensningene er for store for hans problemer, og den faglige kunnskapen blant betjentene er for dårlig for denne type problematikk, hvilket som vist flere betjenter har poengtert i våre mange intervjuer. Kontaktbetjenter og andre betjenter vil i slike relasjoner oppleve store vanskeligheter i arbeidet og med kommunikasjonen. Det er vanskelig å forstå dybden i hans væremåte og i hans problemer – selv for spesialutdannete fagfolk.

De nye restriktive tiltakene binder denne fangen også sterkt fast i systemet – uten sjanse for endringer. Her er det et spørsmål om forståelse, men også om holdninger og menneskesyn.

Innspillene fra fangen er betegnende for en gruppe fanger som trenger betydelig hjelp og omsorg, og som både betjenter og medfanger, betjentorganisasjonene og andre har poengtert må ut av fengslene for å få dekket nødvendige behandlings- og omsorgsbehov. Uten tvil har betjentene rett i at en del fanger sliter med så store problemer at de ikke føler seg kvalifiserte nok til å fylle oppgavene som delegeres til

dem på dette området. Situasjonsrelaterte tiltak kan også settes i verk for enkelte grupper som sliter i isolasjon, som f.eks. Tungtsonerprosjektet ved Oslo fengsel viser²¹³.

9.1.3. Anbefalinger i forhold til de "tapende" fangegruppene

Vi er klar over at det er vanskelig å skulle ivareta alle "kategorier" fanger, men vi har i vår undersøkelse truffet fengselsvesenets mest utslitte fanger. De bør etter vår mening vies en oppmerksomhet som avføder den samme handlingsmessige effektivitet og oppmerksomhet som fangene som anses å utgjøre en 'risiko' har gjort.

Vår intensjon og vårt håp er at denne presentasjonen kan bidra til at man tar på alvor det faktum at enkelte fanger er så syke at det er behov for ekstra innsats, og at det reflekteres over at det kan være etisk uansvarlig å la den generelle regelstyringen dominere i disse ekstreme tilfellene.

Det må rettes et sterkere hjelpfokus for denne gruppe fanger i hverdagen. Betjentorganisasjonene har da også i flere år aksentuert de moralske og faglige forpliktelsene som kriminalomsorgen og hjelpeapparatet har for denne gruppen sterkt lidende mennesker.

Mange fanger sliter med så store rusproblemer og så belastende psykiske og fysiske lidelser at de ikke har noe i et fengsel å gjøre. De bør derfor få adekvat hjelp, omsorg og behandling under andre betingelser og med en faglig og omsorgsrettet hjelpestrategi som er tilpasset deres behov og situasjon.

I og med at fengselssystemet differensierer fangegruppen på en annen måte enn tidligere, må den enkelte betjent få bedre kunnskaper om de problemene den enkelte fange sliter med og de mulighetene som er. Særlig gruppen psykisk syke fanger må følges opp på en helt annen måte. Dette arbeidet krever betydelig spesialkompetanse. Vi anbefaler på det sterkeste at det settes inn konkrete tiltak overfor de fangene som sliter både med psykiske og fysiske lidelser og sykdommer, og at man tar uttalte behov så alvorlig at ikke betjentene (og medfanger) belastes med urimelig store arbeidsoppgaver som de ikke har kompetanse til å kunne klare. Det samme med rusproblematikken.

Til slutt må nevnes at kunnskapen om fremmede kulturer/religioner må forbedres.

²¹³ Om tungtsonende, jf. Hammerlin & Larsen 2000 og Danielsens & Karlsens kommende arbeid om varetekt (2006).

9.2. Historieløshetens problem

Vi ser også gjennom denne studien at ”historiens problemer og begrensninger gjentar seg” - om enn de får en litt annen form og de får et noe annet innhold. Mange av de problemene som formidles er ”kjente og gamle” og gjentar seg. Vi har derfor også som Vedlegg 2 presentert de oppsummeringene som ble gjort i 1993 i forbindelse med evalueringen av TR-prosjektet. Flere av de problemene som blir tatt opp der, gjenkjennes også i vår studie.

Kriminalomsorgen, departementene, regionene og enhetene – samt de ulike aktørgruppene og tiltak som det arbeides med – må forstås i en historisk prosess. Bevisstheten om de historiske prosessene er viktige, fordi nye tiltak settes i verk uten at

... det gjøres forstudier, pilotundersøkelser, prøveprosjekter
... den utviklingen som har vært og de tidligere erfaringer som er gjort, bevisstgjøres.
Det er en rekke eksempler på dette både relatert til betjentrollen, men også til organisasjonsstrukturelle problemer, køproblematikk, § 12-soning for å nevne noen.
... det foretas lokale og sentrale evalueringer.

Ut fra vår undersøkelse ser det altså ut til at norsk kriminalomsorg i for liten grad utnytter den erfarings- og kunnskapskapitalen som er på praksisfeltet før delegeringsoppgaver gis. Og vi understreker at praksis *må* formes på basis av den etablerte kunnskaps- og erfaringskapitalen som er, og på grunnlag av de tidligere historiske funnene og problemstillingene som er avdekket²¹⁴.

9.3. Generelt om introduksjon av ”nye” tiltak og ordninger - konklusjon og anbefaling

Ett av de store problemene som kriminalomsorgen sliter med, er altså en viss historieløshet når nye tiltak settes i verk. Det er et misforhold mellom etablert kunnskap og bruken av dem, derfor reproduseres en del gamle problemer. Også relatert til ”det nye” oppstår det et problem: Grundige studier viser ofte at ”nye tanker” er mer nye former for tilrettelegging av tidligere tiltak og ideer. Gjennom denne studien kommer tendensen til mangel på historiebevissthet og historisk systematikk, og dermed også sikring av den faglige kontinuiteten, frem som problemmarkeringer.

Anbefalingene blir derfor en negasjon av den gitte situasjonen:

²¹⁴ Hammerlin (in progress).

- På alle nivåer i etaten må kunnskaps- og erfaringskapitalen få en mer sentral plass i utviklingen av avdelingens virksomheter.
- Kontinuiteten må sikres bedre.
- Det samme med mangfoldigheten og den lokale tilpasningen ut fra den enkelte anstalts lokale forutsetninger og historie.
- Strukturforståelsen og strukturbevissthetens må det også arbeides videre med.
- Ressurser som behov må ikke abstraheres og neglisjeres som nødvendige tilganger.

Vi vil oppfordre prinsipielt til at KSF, regionene og fengslene i sterkere grad

- Tar i bruk de forskningsrapporter, delundersøkelser, studier og analyser som er foretatt før opplegg settes i verk.
- Systematiserer, koordinerer og formulerer allerede eksisterende kunnskap fra de enkelte enheter. I de samtalene og intervjuerne som danner basis for denne rapporten, har vi hørt at der ”finnes” enorme mengder av kunnskap hos den enkelte betjent og fange og i det enkelte fengsel. Den må brukes.

9.4. Avslutning

Undersøkelsen viser at kriminalomsorgen har vært og er inne i en tid med store organisatoriske, faglige og praktiske endringer. Flere av disse får betydninger for praksisfeltet og virksomhetsbetingelsene for fanger og betjenter. Ikke minst oppleves flere av de delegerte og nye oppgavene av mange som positive og givende for utviklingen av betjentrollen. Samtalene vi har hatt avdekker både gode holdninger og entusiasme en for mye av det som skjer, ikke minst ved utviklingen av en utvidet og moderne betjentrolle - en utvikling som har sine røtter fra slutten av 1970-tallet og særlig 1980-tallet.

Men realistiske premisser presiseres: For å kunne gjennomføre de nye arbeidsoppgavene må det gis mer ressurser og praktiske og organisatoriske muligheter for å kunne utføre dem på en skikkelig måte. Hvis ikke oppstår ikke bare misnøye og frustrasjon, men også stor slitasje både på fanger og tilsatte. Entusiasmen blant betjentene må derfor ikke ”størkne eller skrumpe” fordi midler og ressurser mangler, men derimot utvikles relatert til en grundig gjennomtenkt praksis som bygger på både betjentenes og fangenes virksomhetsbetingelser og deres vurderinger og innspill. Dette medfører også et perspektiv som tar vare på et kreativt og lokalt mangfold i motsetning til en faglig og metodisk sentralistisk ensidighet – noe som forutsetter demokratiske prosesser med en gjensidig formidling og kommunikasjon mellom de ulike nivåene i systemet.

Generelt for kriminalomsorgens utvikling er spørsmålet om det ikke er tid for refleksjon – at de siste årenes ekspansivitet på enkelte områder har skapt en større kløft en ønskelig mellom realiteter og idealer. Det virker som det er en skjev utvikling. Man kan altså stille spørsmål om idéproduksjonen har et større tempo enn det praksisfeltet kan klare å motta. Dette er i så fall et alvorlig problem for en organisasjon.

Vi håper at denne rapporten vil bidra til å tydeliggjøre hvor det bør gjøres en innsats for i enda større grad å realisere de nye idealene og målsettingene som er kommet til i norsk kriminalomsorg. Vi håper også at vi har kommet med innspill som kan bidra til å balansere forholdet mellom idéproduksjonen og praksisfeltet - og at vi har gitt inspirasjon til veien videre med vårt innspill om utviklingstenkning.

Vedlegg:

1: Olsok-rundskrivet

	Kriminalomsorgens sentrale forvaltning	KOPIBOK	
		Dok.nr. 2	
Regiondirektørene, KRUS, KITT			
Deres ref:	Vår ref: 2004/07606 D OJH/BM	Dato: 29.07.2004	
GJENNOMFØRING AV STRAFF OG VARETEKT FOR PERSONER MED TILHØRIGHET TIL ORGANISERT KRIMINALITET			
For best mulig å ivareta de sikkerhetsmessige utfordringer ved innsatte som utgjør de aller tyngste kriminelle med organisasjonstilhørighet, har Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) utarbeidet en tiltaksplan for gjennomføring av varetekt og straff.			
Målgruppen er de varetektssinnatte og dømte som må sies å medføre størst sikkerhetsmessig risiko. Dette omfatter først og fremst innsatte som er siktet eller dømt for svært alvorlig kriminalitet, og som vil kunne bli eller er dømt til lange fengselsstraffer. De som er domfelt eller siktet for organisert kriminalitet etter den nye bestemmelsen i straffeloven § 60 a, vil regelmessig tilhøre den personkrets tiltaksplanen omfatter, men det vil i praksis være langt flere siktede og domfelte enn disse som det vil være god grunn til å ha en særlig streng gjennomføring for, bl.a. pga deres tilknytning til de samme miljøer.			
Til grunn for tiltaksplanen er lagt følgende, som gjennomgås nedenfor:			
<ol style="list-style-type: none">1. En oversikt over de utfordringer vi står overfor.2. En gjennomgang av hvilke muligheter gjeldende regelverk gir for å gjennomføre soning for de tyngste kriminelle på en betryggende måte.3. Oversikt over de viktigste sikkerhetstiltak som brukes i dag.			
Tiltaksplanen for gjennomføring av varetekt og straff for de tyngste kriminelle følger som vedlegg.			
<u>1. Særlige utfordringer</u>			
De senere år er det kommet flere lange dommer for kriminalitet som har sitt utspring i kriminelle organisasjoner. Særlig innen etnisk fremmede miljø og MC-miljø er det avdekket grov kriminalitet. Dette øker utfordringen ved å ha oversikt over innsattmiljøene og de bevegelser og kommunikasjon som skjer der. I tillegg kommer behovet for å ha oversikt over disse personenes kontaktnett utenfor fengsel.			
Postadresse: Postboks 8005 Dep 0030 Oslo	Kontoradresse: Akersgt. 42 Org.nr: 972 417 831	Telefon: 22 24 55 01 Telefaks: 22 24 55 90 postmottak@jd.dep.no	Saksbehandler: Ole Johan Heir

Fra våre naboland kjenner vi de siste årene til angrep på fengsler, både for å hente innsatte ut av fengsel og for å drepe innsatte. Det har også vært drap på ansatte for å gjennomføre rømming. Også i Norge har vi nylig hatt svært voldelige rømminger, tidligere også drap på ansatte. I mange av de alvorligste hendelsene de senere årene er det involvert innsatte med krigsbakgrunn. Det kan ikke utelukkes at vi også i Norge vil få bevæpnede fritakingsoperasjoner mot fengslene. I slike situasjoner må politiet overta ansvaret. Tiltaksplanen tar også sikte på bedre å kunne møte enkelte mer spesifikke situasjoner.

2. Gjeldende regelverk

Spørsmålet om tilstrekkelig ivaretagelse av sikkerheten vil blant annet gjøre seg gjeldende i forbindelse med valg av fengsel, overføring til mindre restriktivt fengsel, permisjonssøknader og søknader om andre former for utgang, prøveløslatelse og spørsmål om soning etter § 12 eller § 16.

Kriminalomsorgens skjønnsutøvelse

Kriminalomsorgen har med dagens regelverk vidtgående fullmakter til å sikre en betryggende straffegjennomføring også for de tyngste kriminelle. Bl.a. er det en skjønsmessig adgang til å nekte ulike tiltak gjennomført dersom sikkerhetsmessige hensyn taler mot det. Utfordringen for kriminalomsorgen ligger i å utøve et godt skjønn når avgjørelsene skal tas: Når foreligger det en situasjon som er slik at sikkerhetsmessige hensyn tilsier at prøveløslatelse ikke skal innvilges, at en permisjonssøknad skal avslås, osv.?

Kriminalomsorgen må legge seg på en særlig streng linje for vurdering av permisjoner, overføring til åpent fengsel, prøveløslatelse m.v. for den gruppen av innsatte man her snakker om. I disse tilfellene vil god oppførsel i anstalt ikke være noe argument for at sikkerhetsrisikoen er liten. Det må i større grad sees hen til hva de er dømt for, hvem de er dømt sammen med og hvor mange dommer de har. Det er også helt legitimt å begrunne avslag med at det er lagt vekt på tidligere og nåværende straffbare forhold.

Ved skjønnsutøvelsen må det imidlertid tas hensyn til de begrensninger andre regler enn straffegjennomføringsloven oppstiller: Eksempler er internasjonale menneskerettigheter, det forvaltningsrettslige forbud mot å treffe avgjørelser som innebærer usaklig eller urimelig forskjellsbehandling, domstolenes legalitetskontroll og Sivilombudsmannens kontroll. Sivilombudsmannen har for øvrig også en viss adgang til å utøve kontroll med forvaltningens frie skjønn.

Avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå

De tyngste kriminelle med organisasjonstilknytning vil kunne være aktuelle for plassering i avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå (høyrisikoavdelinger). I disse avdelingene skal det være et særlig høyt kontrollnivå og ekstra vekt på de sikkerhetsmessige vurderingene. Regelverket angir de spesielle sikkerhetstiltak som skal gjennomføres i slike avdelinger, hvem som kan gjennomføre straff der, hvordan straffen skal gjennomføres og hvilke tilbud de innsatte skal ha. Det skal blant annet legges vekt på tilhørighet til organiserte kriminelle grupperinger, terrorister og ekstreme politiske eller

religiøse grupper. Videre vurderingskriterier er politiinformasjon og andre opplysninger om innsatte som Kriminalomsorgens sentrale forvaltning har mottatt, type lovbrudd, domslengde, og tidligere atferd i fengsel, som for eksempel nye alvorlige straffbare forhold. Verken målgruppen eller vurderingskriteriene er uttømmende angitt. På grunn av de økte driftskostnader knyttet til avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå, skal disse tas i bruk bare ved behov, og ellers benyttes til ordinære lukkede plasser. Dekning av kostnader til bygningsmessig klargjøring vil bli vurdert i det enkelte tilfelle. Personalkostnader dekkes innenfor regionens budsjett. Ved betydelige merutgifter vurderes tilleggsbevilgning, eventuelt redusert krav til belegg i perioden.

Vurderinger ved plassering på ordinær avdeling i fengsel med høyere sikkerhetsnivå.
Selv om den innsatte soner dom eller sitter i varetekt på en ordinær fengselsavdeling, vil det være behov for å ha særskilte rutiner på vurderinger om fremstillinger, permisjoner, straffeavbrudd, arbeidsplassering, besøk, prøveløslatelse etc. Gjeldende regelverk må brukes aktivt for å tilpasse tiltakene til den enkelte innsatte det gjelder.

3. Oversikt over de viktigste sikkerhetstiltak som brukes i dag

De viktigste praktiske tiltak kan grupperes i tre deler:

- **god etterretning og god kjennskap til den innsatte**
- **godt gjennomførte fysiske kontroller**
- **aktiv bruk av plassering**

For den tyngste gruppen innsatte kan dette typisk dreie seg om:

- Fullstendig og kontinuerlig kommunikasjonskontroll (brev, besøk, telefon, hvilke andre innsatte som er i kontakt med denne innsatte). For varetektssinnsatte er en del av dette betinget av politiets og påtalemyndighetens oppfølging og rettens kjennelse.
- Strengt regime med hyppig ransaking (av innsattes person, dennes rom og de arealer han eller hun oppholder seg i).
- Kontinuerlig tilstedeværelse av betjenter ved fellesskap i fengselet.
- Isolering/delvis isolering. For varetekt er dette betinget av politiets/påtalemyndighetens oppfølging og rettens kjennelse.
- (Hyppige) avdelings- og/eller cellebytter, evt overføringer mellom ulike fengsler.
- Faktisk (men ikke formelt) opprettelse av "skjermede avdelinger" hvor man kan plassere flere innsatte som sammen ikke anses å være en trussel slik de kan være i andre sammenhenger.
- Flytting av andre innsatte som er eller kan tenkes å være kurerer og/eller "medorganiserte"
- Tett samarbeid mellom kriminalomsorgen (fengselet/region/KSF) og politi/påtalemyndighet, både lokalt, distrikt/region og sentralt, om risikovurdering og utveksling av informasjon om nettverk og personkrets rundt innsatte. Dermed kan man unngå kommunikasjon med andre innsatte/venner/besøkende/kurerer etc, samt muligheten for å planlegge rømming og/eller ny kriminalitet. Et informasjonsutviklingssystem er allerede utarbeidet og utprøvd over noe tid. For fullt ut å være operativt, gjenstår en endelig formalisering og opprettelse av elektronisk database med analyseverktøy (se nedenfor).

- I ekstreme tilfelle kan eller må fengslens kontrolltiltak suppleres av politiets bistand. Fast eller ambulerende og evt bevæpnet politivakthold/patroljering gjennomføres allerede ved enkelte anledninger.

Ikke innsynsrett for innsatte/andre

Det må understrekes at informasjon fra politi og påtalemyndighet alltid må nedfelles skriftlig. Innsatte (eller dennes advokat/forsvarer) har ikke innsyn i disse opplysningene, jf strgjfl § 7 c), siden dette kan være utilrådelig av sikkerhetsmessige forhold eller utilrådelig av hensyn til etterforskning av straffbare forhold.

4. Avsluttende kommentarer

Flere av tiltakene i planen er allerede påbegynt. Måloppnåelsen fordrer et klart fokus og en tydelig prioritering av den videre gjennomføring på alle nivå og i alle enheter i kriminalomsorgen. Videre fordrer den et godt og systematisk samarbeid med politi og påtalemyndighet.

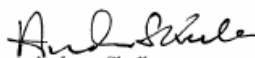
Avslutningsvis ber vi derfor om at underliggende enheter mottar kopi av brevet her, og at tiltaksplanen og bakgrunnen for denne gjennomgås med enhetene i møte. Møtereferater sendes KSF.

Når det gjelder handlingsplanens punkt om skjønnsutøvelsen i kriminalomsorgen, vil KSF komme tilbake til hva som kan være en egnet form for opplæring og erfaringsutveksling. Vi vurderer bl.a. et seminar for juridiske saksbehandlere.

Med hilsen

Kristin Bølgren Bronebakk
ekspedisjonssjef

Andreas Skulberg
avdelingsdirektør

2: Oppsummering av TR-prosjektet

Hva annet har TR-prosjektet lært oss?

Innledningsvis kan vi si at TR skapte en organisasjonsbevissthet som både tok for seg tiltak og vurderinger på institusjons-, avdelings-, sektor-, gruppe- og individnivå. Jeg lønner meg på mer detaljert og konkret framstilling i de enkelte delrapportene (særlig spørresundersøkelsene og sammendragene). Man må merke seg at framstillinga under er et utvalg fra en omfattende evaluering. Jeg har valgt å poengtere noen generelle tendenser.

Noen begrensninger/negativ kritikk

- Fengselens samarbeid med innverden må bli bedre. Også forholdet til departementet virker fjernt. Ulike signaler fra departementet skaper usikkerhet.
- Målsøttingene for prosjektet ble for en del uklare eller diffuse.
- Prosjektet skulle skje innenfor de gitte rammene. Både fysiske (materielle forhold og strukturer, arkitektoniske, interpersonelle betingelser ...) formelle (lover, regler ...) organisatoriske forhold var begrensende.
- Den horisontale og vertikale samarbeid eller samarbeid er problematisk. Dvs. - den pyramidale strukturen i nåværende form virker lite særlig og hierarkisk streng. Kommunikasjonen og informasjonsflyten mellom nivåene (administrasjon - mellomledere, ledere - grunnpånn ...) blir ikke effektiv nok. Tverrfaglig samarbeid bukket noe. Det samme med samarbeid mellom sektorer eller avdelinger (f.eks. verksted/sikkerheten, skole/sikkerheten ...). Tradisjonelle møtesettinger mellom fagområder må opprives. Avstanden mellom sektorer og nivåer er for stor - både ideologisk, psykologisk og faglig.
- Prosjektet skapte behov som ikke ble løst utrykkelig. Enkelthet ble satt i gang i ansattene uten god nok forberedende konsekvensanalyse.
- Prosjektleders omstilling til praksis kunne vært organisert og delegert bedre (i perioder. «For mange baller i luften»). Prioriterte oppgaver burde ha vært tidshåndt. En del av tiltakene kunne ha vært gjennomført mer gradvis. Tiltakene i en sektor må ha et helhetlig perspektiv - dvs. tenkes og gjennomføres ut fra en konsekvenstenkning for hele fengselet, hele avdelingen, hele gruppa, osv. Delegeringen må også bestå i en ansvarsfordeling til enkeltpersoner og grupper.
- Veiledning, kommunikasjon, informasjon, samarbeidsteknikk og koordinering er viktige stikkord. Dette må gjennomføres på alle nivåer. Kunnskapsformidling og kunnskapsproduksjon er viktige deler i et prosjektarbeid.
- Generelt sett: Kunnskapene om organisasjons- og institusjons sosiologi, organisasjons- og institusjons sosiologisk tenkning må forbedres. Mer spesielle arbeidsområder innen organisasjons- og institusjons sosiologisk kunnskap (negative eller positive arbeidsmiljøer, «brønnpånnings» -), konflikter, relasjoner mellom grupper og enkeltpersoner, formelle og uformelle strukturer og gruppedannelser, grupper virkingsbetingelser, behov osv. ... Kunnskap i lederskap må integreres på en mer rasjonell måte i hverdagsvirksomheten.
- Arbeidsrutinene må effektiviseres. Tjenesten kan struktureres mer hensiktsmessig og rasjonell. Bernanningen må også bli bedre - stå bedre i forhold til de mer praktiske, omsorgsrettede og rehabiliterende oppgaver som tjenestemennene har. Samarbeidet mellom sektorer, grupper, osv. (horisontalt og vertikalt i pyramidens) må bli mer effektivt. Strukturendringer er altså nødvendig.
- Ressursene må utnyttas mer effektivt. Dette forutsetter bl.a. faglig samarbeid og et mer bevisstgjort forhold til hvordan eksisterende ressurser kan anvendes på en bedre måte. Dette utelukker ikke at det gis mer ressurser til fengselene som kryptes direkte til hverdagsvirksomheten og rehabiliteringsarbeidet. Tvert om.
- Det som importeres utenfra av ideer og kunnskaper passer ikke alltid for fengselsvesenet.
- Menneskelig fagutøvelse er viktig. Kompetanseutvikling er nødvendig. Kurs må foregå kontinuerlig og gjennomføres mer direkte i hverdagsvirksomheten.
- Kunnskaper om prosjektarbeid må forbedres. Må gis i forkant.
- Institusjons- og organisasjons sosiologiske analyser av fengselet må kunne få prosjekter sett i verk.
- Grunnplaner - dvs. tjenestemannsgrupper - må bli trukket mer direkte inn i prosjektets ledelse.

Tjenestemennenes erfarings- og kunnskapskapital må nyttes bedre. Tjenestemennene må få større innflytelse og ansvar. Mer ressurser i forhold til både hverdagsvirksomheten og etterutdanning, spesialisering. Enkele steder føle en for stor del av tjenestemannsgruppen seg «utenfor» prosjektet.

Positive erfaringer med TR

- TR er oppsummert av de fleste som et viktig prosjekt og en positiv prosess, selv om flere også er kritiske. Mange ideer er prøvd ut. TR har ikke vært en revolusjon som har rystet fengselsvesenet. Tvert om - det har vært nøkternt og forsiktig, selv om det av og til har bitt idealistiske overtoner.
- De fleste mener at det viktigste er nettopp at en prosess er satt i gang. Retningen er gitt. Nytenkning er nødvendig. Nye ideer er prøvd. Diskusjoner om fremtidens betingelser og fengselsvirksomheten er i gang. Prosjektet har vært bevisstgjørende, problemstillende og kunnskapsproduserende. «Tyst kunnskap» er hentet fram. TR har vært bevisstgjørende ikke minst med utgangspunkt i å avdekket begrensninger i institusjons- og organisasjonsstrukturen.
- TR-prosjektet har skapt en nødvendig idealisme - en positiv tenkning, selv om det har vært mange møtesettinger og problemer.
- Prosjektet har også vært organisasjons- og strukturellet.
- De fleste respondenter mener at prosjektet har vært for tjenestemennene, selv om det mangler en del på at det har vært av dem - og da ment som en enhetlig gruppe. Mange har vært aktivisert - mange har gjort en betydelig innsats. På Åna har i alle fall 60% av tjenestemennene vært aktivisert, alle i Drammen, på Ullersmo - rundt 80 tjenestemenn (info fått av Ullersmo).
- TR har satt erfaringer. Skarpe møtesettinger kan løses ved demokratiske prosesser. Tjenestemannsgrupper har blitt en mer medvirkende kraft, selv om en del gjenstår.
- Målstyrt virksomhet er rasjonell. TR-prosjektet må nedfelles som et lærings- og samtidlig ha en symbolsk virkning som et framdrivningsstøt. TR-prosjektet, historiske markeringer. Prosjektet avdekket at virksomheten i fengsel må formes i visjoner og «framtid har andre krav». Mange har blitt mer målrettet og kollektivt tenkende. Den kollektive og institusjonelle bevisstheten har blitt forbedret.
- Tjenestemannsgrupper er en viktig, betydelig og skapende ressurs som må få mer ressurser til det videre arbeidet.
- TR har ført til en bedre (men ikke bra nok) organisasjons sosiologisk bevissthet. Bnk av samarbeidsorgan er viktig.
- TR har ført til kompetanse- og ferdighetsøkning. TR-prosjektet har vært rettet mot bejentes individuelle utvikling, gruppeutvikling og samarbeidsopplagg med andre.
- Prosjektet har ført til mer deltakelse fra grunnplanet i forhold til det fengselsfaglige arbeidet og organisering. Det tverrfaglige samarbeidet er styrket. Det tverrfaglige samarbeidsdiskusjonene har gitt gjensidige kunnskaper om felles og spesielle problemer for de enkelte faggrupper/sektorene. TR har vist at samarbeid og koordinering mellom sektorer og nivåer er mulig og mer effektivt for hverdagsvirksomheten. Enkelttiltak i TR-prosjektet er mer tenkt ut fra fellesinteresser enn en fengselsfaglig helhetstenkning enn mer snevre gruppeinteresser. Noen av skotene mellom sektorer og nivåer er åpnet.
- Bejents virksomheten kan organiseres mer rasjonell. Bejenterne gikk grundig til verks - diskuterte og bevisstgjorde det som var bra og dårlig i hverdagsvirksomheten. De stilte seg også spørsmålet hva som kunne gjøres bedre både etter en langsiktig og kortsiktig plan (systematisk arbeid med dette særlig i Drammen).
- Mange hevder at bejenterkulturen er blitt tryggere og mer åpen. Arbeidsmiljøet er enkelte steder blitt klart bedre.
- Bejenterne har fått en mer positiv gruppeidentitet, blir det sagt. Bejenterollen er blitt noe mer utvidet. Eller: Bevisstheten om bejenterollens mangfold er blitt tydeliggjort bedre. Mange føler større yrkesstolthet og mer ansvarsbevissthet.
- Tendens: Relasjonene mellom bejenterne er blitt bedre - arbeidsmiljøet preges mer av gjensidig respekt og trygghet.
- Tjenesten er blitt mer alsidig.
- Fangenes behov er blitt mer bevisstgjort. Metodisk fengselsarbeid er kommet mer i sentrum. Fangene har fått flere tilbud.
- Det er stor interaksjonell interesse for tjenestemanns virksomheten. Norge ligger i fremste rekke.
- TR har skapt en basis for videreutvikling. Prosjektet må følges opp både lokalt og sentralt.

Vi er kommet til et historisk knutepunkt. TR-prosjektet er et uttrykk for dette. I nåtid ligger både fortid og framtid. Dermed har jeg også sagt at TR-prosjektet har vist retning - god retning - en basis bygges.

Litteraturliste

I. Offentlige Dokumenter: Lovverk, Stortingsmeldinger og rundskriv etc. (Listet etter oppgitt referanse i rapporten)

Fengselsloven. *Lov om Fengselsvesenet av 12. desember 1958, nr.7.*

Kriminalpolitisk handlingsplan. (Okt. 1990). Justisdepartementet.

Kriminalomsorgsmeldingen. *Stortingsmelding nr. 27. (1997/98).* Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.

NOU; nr. 37/1988. *Om ny fengselslov.*

NOU; nr. 4/2004. *Ny straffelov [Straffelovskommisjonens delutredning VII]: Utviklingslinjer i straffelovgivningen i det 20.århundre.* (Hauge, R. 2004).

Olsok-rundskrivet. Rundskriv fra KSF av 29.7. 2004.

Ot.prp. nr. 5 (2000-2001): *Om lov om gjennomføring av straff (Straffegjennomføringsloven).* Justisdep.

Rundskriv fra KSF 02/2002. *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeidet.* (Også i Storvik, B. 2003)

Stortingsmelding 104 (1977/1978). Kriminalmeldingen. Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.

Stortingsmelding nr. 23 (1991-1992). Bekjempelse av kriminaliteten. Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.

Straffegjennomføringsloven. *Lov av 18.mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff.* (Cappelen Akademiske Forlag/Lovdata)

Strategi for kriminalomsorgen 2004-2007

II. Annen Litteratur

Ainsworth, M.D.S. (1991): Attachment and other affectional bonds across the life cycle. I: C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Harris (Red.), *Attachment across the life cycle.* London: Routledge.

Ainsworth, M.D.S & Bowlby, J. (1989). An Ethological Approach to Personality Development. *American Psychologist*, vol. 46, no. 4, p.333-341.

- Amundsen, M. L. (2006). Innsatte og psykisk helse. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 2(93).
- Andersen, I. (1990). *Valg af organisations sociologiske metoder*. København: Samfundslitteratur.
- Andersen, K. & Larsen, E. (2000). *Annekset*. Oslo: KRUS (Dokumentasjon & debatt; nr. 3/2000).
- Andenæs, K., Johansen, T. & Mathiesen, T. (1981). *Maktens ansikter*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Andrews, D. A. & Bonta, J. (1998): *The psychology of criminal conduct* (2. ed.). Cincinnati: Anderson Publishing co..
- Basberg, C. (1999). *Omsorg i fengsel?* Oslo: Pax forlag.
- Basberg, C. & Hammerlin, Y. (1996). Kvinnelige betjentes arbeids situasjon: en forundersøkelse. Oslo: KRUS/Justisdepartementet. (Rapport).
- Bauman, Z. (1990). *Thinking Sociologically*. Cambridge/Oxford: Basil Blackwell
- Bay, J. (2005). *Konsekvenspædagogik*. København: Borgen
- Becker, H. (1967): Whose side are we on? *Social Problems*, 14, 239-48.
- Bergander, K. og Johnsen, B. (2006): *Natur- og samfunns vitenskapelige metoder som anses etisk forsvarlige og mest hensiktsmessige i den videre utforming av kriminalomsorgsfaget*. Oslo: KRUS. (Rapport nr. 1/2006).
- Berg-Sørensen, T. (1995). *Den sociale samtale*. Århus: Forlaget Gestus.
- Bertelsen, P. (1994). *Tilværelsesprosjektet. Det menneskelige niveauet belyst i den terapeutiske proces*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Bertelsen, P. (1994b): Kernen i det menneskelige tilværelsesprosjekt er rettethed mod rettetheden – et forsøg på at besvare utviklingspsykologiens to grundspørsmål: hvad og hvordan. I: A. Neumann (Red.), *Det særligt menneskelige. Utviklingspsykologiske billeder*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bertelsen, P. (2000). *Antropologisk Psykologi. En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. København: Frydenlund Grafisk.
- Bertelsen, P. (2001). Antropologisk Psykologi – et bud på en videnskabsteoretisk bestemmelse af disciplinen. I: *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi: Hvad er antropologisk psykologi?* Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.

- Bertelsen, P. (2003). Retsvidenskab og Psykologi i et tværvitenskabeligt forhold. I: *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi: Retsvidenskab og Psykologi*. Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Bolvig-Hansen, B. (2000). *Ledelse av interaktive grupper*. Oslo: KRUS. (Håndbok).
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1996). *Symbolisk makt*. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, P. (2001). *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. (2005): *Viden om viden*. København: Hans Reitzels forlag.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1993). *Den kritiske ettertanke*. Oslo: Samlaget.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2001). *Refleksiv sosiologi – mål og midler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bowlby, J. (1991). Postscript. I: C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde, P. Harris (Red.), *Attachment across the life cycle*. London: Routledge.
- Bowlby, J. (1994). *En sikker base*. København: Det lille Forlag.
- Brinkmann, J. (1980). *Generell sosiologi*. Oslo: Cappelen forlag.
- Broady, D. (1990): *Sociologi och epistemologi*. Stockholm: HLS Förlag.
- Bruner, J. (1999). *Mening i handling*. Århus: Klim. Pædagogiske linjer.
- Bråten, I. (Red.) (1996). *Vygotsky i pedagogikken*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Bødal, K. (1979). *Tjenestemannen har ordet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bødal, K. (1999). *I det lange løp*. Oslo: Justisdepartementet.
- Bødal, K. & Fridhov, I.M. (1991). *For sikkerhets skyld*. Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.
- Bødal, K., Fridhov, I.M. & Hammerlin, Y. (1988). *Evaluering av narkotikaaksjonen 1986-87*. Oslo: Justisdepartementets forskningsavdeling.

- Chaiklin, S. (1997). Den teoretiske grund i det kvalitative forskningsinterview. I: P. Schultz Jørgensen (Red.), *Kvalitative meninger – som almengørelse af det konkrete. Nordisk psykologi*, særnummer. København: Hans Reitzels Forlag.
- Chaiklin, S., Hedegaard, M. & Juul Jensen, U. (1999). *Activity Theory and Social Practice: Cultural Approaches*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Christie, N.(1982). *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforl./Chr. Ejlers forlag.
- Christie, N. (1982). *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (2000). *Kriminalitetskontroll som industri*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Clemmer, D. (1958). *The Prison Community*. New York: Rinehart.
- Cole, M. (1998). *Cultural Psychology*. Cambridge: The Belknap Press and Harvard University Press.
- Collin, F. (2002). Kritik af diskursanalysens filosofiske forudsætninger. I: B. Larsen & K. Munkgård Pedersen (Red.), *Diskursanalysen til debat*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Crawley, E. (2004). *Doing prison work: The public and private lives of prison officers*. Devon: Willan Publishing.
- Dahrendorf, R. (1971). *Homo sociologicus*. Uppsala: Argos.
- Danielsen, T. & Hammerlin, Y. (1995). Fylla har skylda. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 1/1995).
- Danielsen, T. & Meek-Hansen, W. (1997). *Ny Start for norsk fengselsvesen?* Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 3/1997).
- Danielsen, T. & Meek-Hansen, W. (2002). *Kvalitet i varetektsarbeidet*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 1/2002).
- Dreier, O. (1993). *Psykososial behandling*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Dreier, O. (1996). Ændring af professionel praksis på sundhedsområdet gennem praksisforskning. I: U. Juul Jensen, J. Quesel & P. Fuur Andersen (Red.), *Forskelle og forandring* (s.113-140). Aarhus: Forlaget Philosophia.
- Dreier, O. (1999). Personal Trajectories of Participation across Contexts of Social Practice. I: *Outlines, Critical Social Studies, vol. 1*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Dreier, O. (1999b). Læring som ændring af personlig deltagelse i sociale kontekster. I: Nielsen & Kvale (Red.), *Mesterlære: Læring som social praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Dreier, O. (2000). Psychotherapy in clients' trajectories across contexts. I: C. Mattingly & L. Garro (Red.), *Narratives and the Cultural Construction of Illness and Healing*. California: University of California Press.
- Dreier, O. (2001). Virksomhed – læring – deltagelse. *Nordiske Udkast. Tidsskrift for kritisk samfundsforskning*, 29 (2), 39-58. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Dreier, O. (2002). *Psykosocial behandling. En teori om et praksisområde*. (2. utg.) København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Dreier, O. (2003). *Subjectivity and Social Practice*. Århus: Center for Health, Humanity and Culture, University of Aarhus.
- Dreier, O. (2005): The Social Practice of Psychotherapy. Theory, Structure, Critique. I: A. Gülerce, A. Hofmeister, I. Staeuble, G. Saunders & J. Kay (Red.), *Contemporary Theorizing in Psychology. Critical Perspectives* (s.162-170). Concords: Captus University Publ.
- Drægebø, H. (Red.) (2006). *Miljøarbeid i fengsel*. Oslo: KRUS (Rapport: nr. 2/2006).
- Ebbestad Hansen, J.E. (2001). *Norsk tro og tanke. Bind 3 (1940-2000)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ege, P. (2004). *Stofmisbrug og afhængighed hos unge og voksne*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Egedius, H. (2001). *Nyt Psykologisk Leksikon*. København: Hans Reitzels forlag.
- Elster, T. (1963). *Vårt eget århundre*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Enerstvedt, R.Th. (1977). *Mennesket i et fylogenetisk og ontogenetisk perspektiv*. Oslo: Forlaget Ny Dag.
- Enerstvedt, R.Th. (1979). *Mennesket – kjønn og personlighet*. Oslo: Forlaget Ny Dag.
- Enerstvedt, R.Th. (1982). *Mennesket som virksomhet*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Enerstvedt, R.Th. (1986). *Hva er læring?* Oslo: Falken.
- Enerstvedt, R.Th. (1998, 28. September). *Normalitetstankegangen. Hva representerer den og hvilke konsekvenser har den for funksjonshemmede*. (Foredrag). Lokalisert på Verdensveven: <http://folk.uio.no/regie/>
- Engelsted, N. (1984). *Springet fra dyr til menneske*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Engelsted, N. (1989). *Personlighedens almene grundlag. (Bind 1 og 2) En teoretisk ekskursion I psykologiens historie*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Erikson, E. H. (1971). *Barnet og samfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Feldmann, K. (2005). *Soziologie kompakt*. Berlin: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Flyvbjerg, B. (2003). *Rationalitet og magt. Bind 1: Det konkrete videnskab* (1. utg., 10. opl.). København: Akademisk forlag.
- Fog, J. (1986). Adskilt i forbundethed – Om det psykoterapeutiske forholds gensidighed og handlingens ensidighed. *Psyke & Logos*, 7, 86-108. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Fog, J. (1997). Den moralske grund i det kvalitative forskningsinterview. I: P.S. Jørgensen (Red.), *Kvalitative meninger – som almengørelse af det konkrete*. København: Nordisk psykologi/Hans Reitzels Forlag. (Særnummer).
- Fog, J. (2004). *Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview* (2. utg.). København: Akademisk Forlag.
- Foucault, M. (1977). *Det moderne fængsels historie*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (2002). *Overvågning og straf*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Frankl, V. (1981). *Livet måste ha mening*. Stockholm: Bonnier.
- Fridhov, I.M. (1993). *Alt som før?* Oslo: KRUS.
- Fridhov, I.M. (1997). Fanger og fengsel. I: L. Finstad & C. Høigård (Red.), *Kriminologi*. Oslo: Pax Forlag.
- Fridhov, I.M. & Hammerlin, Y. (1994). *Travelt men meningsfullt*. Oslo: KRUS. (Dokument og debatt)
- Friestad, C. & Hansen, I.L.S. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: Centraltrykkeriet. (Fafo-rapport 429).
- Furre, B. (1991). *Vårt århundre*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Furre, B. (2000). *Norsk historie 1914-2000*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Galtung, J. (1956). *Fængselsamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garsjø, O. (2001). *Sosiologisk tenkemåte*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Giddens, A. (1984). *Sociologi*. Stockholm: Liber.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity*. Oxford: Polity Press.

- Giddens, A. (1993). *Sosiologi*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Giertsen, H. (1993). Kriminalmeldingene 1978 og 1992. Fra verdivurdering til effektiv administrering. I: T. Mathiesen & A. Heli (Red.), *Murer og mennesker*. Oslo: Pax.
- Giertsen, H. (2000). *K og måter å forstå drap på*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Giorgi, A. (1985). *Phenomenology and Psychological Research*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske*. Viborg: J. Paludans forlag.
- Goffman, E. (1972). *Interaction Ritual*. Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, E. (1974). *Vårt rollespill til daglig*. Oslo: Dreiers forlag.
- Goffman, E. (1975). *Stigma*. Viborg: Gyldendal Samfundsbibliotek.
- Goffman, E. (2004). *Social samhandling og mikrososiologi*. København: Gyldendals Bogklubber.
- Grindaker, T. (1996). *Treningsintervirksomheten i fengselsvesenet*. Oslo: Norges Idrettshøgskole.
- Grøvdal, Y. (2000). *Sånn er det bare!* Universitetet i Oslo: Institutt for Kriminologi og retts sosiologi. (Hovedfagsoppgave).
- Haavind, H. (Red.) (2000). *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Haavind, H. (2000). På jakt etter kjønnede betydninger. I: H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hammerlin, Y. (1988). *Kontraktfengsel og kontraktavdelingens mangfoldige reformtiltak*. Oslo: Juristkontakt
- Hammerlin, Y. (1990/1991): *Evaluering av TR-prosjektet. Fire rapporter*. Oslo: KRUS/Justisdepartementet.
- Hammerlin, Y. (1991). Kontraktsoning – pisseproduksjon eller habilitering? *Stoffmisbruk*, 3.
- Hammerlin, Y. (1992). *Om Kontraktsoning*. Oslo: KRUS. (Konsept datert 20.05.1993).
- Hammerlin, Y. (1994): Fangenes tapsliste. I: Y. Hammerlin, I.M. Fridhov & H. Føsker, *Festskrift til Kåre Bødal*. Oslo: KRUS/Justisdepartementet. (Første gang presentert på forelesning 1987).

- Hammerlin, Y. (1998). *St.meld. nr. 27, kap.5. Fullbyrdingens innhold – Gir forslagene større poetensiale for endring hos kriminelle? Står kompetansen til ambisjonsnivå?* Oslo: NFF & Fellesorganisasjonen LO. (Rapport fra kriminalpolitisk konferanse, oktober 1998).
- Hammerlin, Y. (2001a). Menneskesyn i kriminalomsorgens ulike metoder. I: *Straffegjennomføringen – programmert eller egenstyrt? Referat fra kriminalpolitisk konferanse, 23-24. oktober 2001.* [Oslo]: NFF/LO/FO.
- Hammerlin, Y. (2001b). Kriminalomsorg og menneskesyn. *Tidsskrift för Kriminalvård*, 2.
- Hammerlin, Y. (2001c). Menneskesyn – i teorier om mennesket og teorier om selvmord. I: L. Mehlum, et al. (Red.), *Humanistisk-medisinske perspektiver på selvmord og selvmordsforebygging.* (s. 63-89). Universitetet i Oslo: Seksjon for selvmordsforskning og – forebygging.
- Hammerlin, Y. (2000). Selvmord i norske fengsler: Del 1 og Del 2. *Suicidologi*, 1 og 2.
- Hammerlin, Y. (1992). *Selvmord i norske fengsler 1956-1991.* Oslo: KRUS. (Rapport).
- Hammerlin, Y. (2004). Når det ikke-synbare blir gjort synlig. *Suicidologi*, 1, 3-7.
- Hammerlin, Y. (2006). Det lidelsesproduserende hveragslivet – om samfunnet og hverdagens lidelsesproduksjon relatert til en lidelsens uttrykks- og handlingsformer: Å bryte livet. Ansatser til en kritisk refleksjon. *Impuls – Tidsskrift for psykologi*, 1. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hammerlin, Y. (in progress). *Fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg fra 1970-2005.* (Dr.philos. avhandling).
- Hammerlin, Y. & Bødal, K. (1988). *Selvmord i norske fengsler fra 1956 t.o.m. 1987.* Oslo: Kriminalomsorgsavdelingen/Justisdepartementet. (Rapport 1 og 2).
- Hammerlin, Y. & Danielsen, T. (1998). *Forkjellige teorier om 'kriminalitetens årsaker' og 'den kriminelle'* (rev. utg.). Oslo: KRUS/lærebøker. (Kompendium).
- Hammerlin, Y. & Enerstvedt, R.Th. (1988). *Selvmord.* Oslo: Falken Forlag
- Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (1998). *Habilitering som livsmestringsprosess.* Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr.1/1998).
- Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (2001). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen.* Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 2/2001).
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997). Menneskesyn – av betydning for arbeidet med mennesker. *Nordisk Udkast*, 2, 97-114.
- Hammerlin, Y. (1998). *Selvskadende handlinger. Forebyggende arbeid i kriminalomsorgen.* Oslo: KRUS. (Samarbeid mellom norsk og svensk kriminalomsorg). (Håndbok).

- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (2000). *Tungtsonende*. Oslo: KRUS (Dokumentasjon & debatt; nr. 1/2000).
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (2001). *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Århus: KLIM forlag.
- Hammerlin, Y. & Nesvik, S. (2005). *Tiltak overfor gjengangere (TOG)*. Oslo: KRUS. (Rapport; nr. 2/2005).
- Hammerlin, Y. & Schjelderup, G. (1994). *Når livet blir en byrde*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hammerlin, Y. & Strand, T. (2005). *Vold mot tilsatte i norsk kriminalomsorg*. Oslo: KRUS.
- Hammerlin, Y. & Ødegaardshaugen, A. (2003/2004). *Tiltak overfor gjengangere (TOG) - delrapport 1*. Oslo: KRUS.
- Haney, C. (2004). The contextual Revolution in Psychology and the Question of Prison effects. I: A. Liebling & S. Maruna. *The effects of Imprisonment*. Cambridge: Printed in association with the Institute of Criminology, University of Cambridge. (Cambridge Criminal Justice Series).
- Harraway, D.J. (1991). Situated Knowledges. I: D.J. Harraway, *Simians, cyborgs, and women. The reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Hauge, R. (1990). *Kriminalitetens årsaker*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hauge, R. (1996). *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hjellnes, S. (2001). *Bilder av fengselsbetjenter i ulike rammer*. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo. (Hovedfagsoppgave i sosiologi).
- Holmes, J. (2002). *The search for the secure base. Attachment Theory and Psychotherapy*. East Sussex: Brunner-Routledge.
- Hougaard, E. (2004). *Psykoterapi*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Hoyer, K. (2003). "Science is Really Needed - That's All I Know". Informed consent and the Non-Verbal Practices of Collecting Blood for Genetic Research in Sweden. *New Genetics and Society*, 3(22), 229-244.
- Hurwitz, S. (1948). *Kriminologi*. København: G.E.C. GAD
- Højdal, T. (2004). *Kvinnesoningsutvalgets innstilling fra 1989*. (Arbeidsgruppeinnstilling).
- Højdahl, T. & Størksen, M. (2004). *VINN: Samtalegruppe for kvinner: håndbok for gruppeledere*. Oslo: KRUS. (Håndbok)

- Højdal, T. & Kristoffersen, R. (2004). *Samfunnsstraffen 2003*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 2/2004).
- Højholt, C. (Red.) (2005). *Forældresamarbejde. Forskning i fællesskab*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Jensen Juul, U. (1984/1994): *Sygdomsbegreper i praksis*. København: Munksgaard.
- Jensen, T.B. (2005). Praksisportrættet. Om at indsamle og anvende skriftlige kvalitative data i en forskningsproces. I: *Psykologiske & pædagogiske metoder. Kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Johnsen, B. (2003). *Forvaring i tall og tekst*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 2/2003).
- Johnsen, B. & Langset, B. (2006). Forvaring og utvikling for perioden 2002-2006. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvitenskap, 1*, 51-67.
- Johnsen, A., Sundet, R. & Torsteinsson, V. W. (2000): Daniel Sterns selvutviklingsmodell. I: A. Johnsen, R. Sundet & V.W. Torsteinsson (Red.), *Samspill og selvopplevelse- nye veier i relasjonsorienterte terapier*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Jørgensen, P.S. (1997). Om kvalitative analyser - og deres gyldighet. I: P.S. Jørgensen (Red.), *Kvalitative meninger - som almengørelse af det konkrete*. København: Nordisk Psykologi/Hans Reitzels Forlag. (Særnummer).
- Justisdepartementet. (1993). Kontraktsoning i Norge i dag og i morgen. Oslo: Justisdepartementet. (Innstilling fra arbeidsgruppe).
- Karlsen, V. (2002) Fængselsbetjentrollen – idealer og realiteter. Intervju med forsker og sosiolog Yngve Hammerlin. *KY-bladet, 2*.
- Karpatschof, B. (1999). *Human Activity*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Karterud, S. & Monsen, J.T. (red.) (2000): *Selvpsykologi. Utviklingen efter Kohut*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kirkeby, O. F. (2004). *Det nye lederskab*. København: Børsens forlag.
- Kittelsby, E. S. (1996). *Et fengslende samfunn*. Bergen: Institutt for sosiologi.
- Klavenes, K. & Karlsen, K. (2005). *Rehabilitering av innsatte i fengsel med rus/psykiatri problematikk. Forsknings- og fagutviklingsprosjekt. Tromsø fengsel 2006-2008. (Protokoll)*.
- Knutagård, H. (2003). *Introduktion till verksamhetsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Knutsson, M. & Graner, R. (2001). *Perspektiv på politetik*. Lund: Studentlitteratur.

- Kohut, H. (1990): *Selvets Psykologi*. København: Hans Reizels Forlag.
- Kohut, H. (2000): *Analysen af selvet En systematisk tilgang til psykoanalytisk behandling af narcissistiske personlighedsforstyrrelser*. København: Det Lille Forlag.
- Kringlen, E. (2003). *Psykiatri*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kristoffersen, R. (1986). *Bagatellenes tyranni*. Oslo Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo. (Hovedoppgave. Også utgitt som AFI-publikasjon).
- KRUS. (Oktober 2005) *Seminar om vold og trusler*. (Seminar på KRUS).
- Kuhmann, N. (2000). *Sociale systemer*. København: Hans Reitzels forlag.
- Kurtén-Vartio, S. (2005). *TAMU – en annorlunda skola*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Kvale, S. (1997). *Interview – En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, E. (2001). *Gruppevirksomhet ved Trondheim fengsel og avdeling Leira*. Oslo: KRUS (Småskriftserien; nr. 1/2001).
- Larsen, E. (Red.) (2001). *Etikk og moral på en yrkesarena*. Oslo: KRUS (Håndbok).
- Lave, J. & Wenger, E. (2003). *Situated learning*. Cambridge: Cambridge University Press
- Leiksett, K. (2005). *Lovlydighet – et steg mot autonomi og sosialt ansvar*. Oslo: KRUS. (Småskriftserien; nr. 2/2005).
- Leontjev, A.N. (1977). *Problemer i det psykiskes utvikling* (Bind 1-3). København: Bibliotek Rhodos.
- Leontjev, A.N. (1983). *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. USSR: Sputnik/Progres.
- Leontjev, A.N. (2002). *Virksomhed, bevidsthed personlighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lerdal, S.S. (2005). *Ditt eget ansvar!* Universitetet i Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi.
- Liebling, A. (2001). Whose Side are We on? Theory, Practice and Allegiances in Prisons Research. *The British Journal of Criminology*, 41, 472-484. Centre for Crime & Justice Studies (formerly ISTD): Cambridge Institute of Criminology, UK
- Liebling, A. & Price, D. (2001). The Prison Officer. *Prison Service Journal*.

- Luft, J. (1984). Illustrasjon: Johari-vinduet. I: Knutsson & Granér (2001), *Perspektiv på politetik*. Lund: Studentlitteratur.
- Luria, A.R. (1977). *Psykologi og videnskabsteori*. København: Munksgaard.
- Lund, P.E. (2005). *Betjentrollen før og nå*. Oslo: BI-senter for lederutdanning. (Prosjektoppgave).
- Lund-Isaksen, E. (2004). Tilbakeblikk. Intervju med V. Karlsen i KY-bladet. *Medlemsblad for Kriminalomsorgens Yrkesforbund, 2*.
- Lysgaard, S. (1981). *Arbeiderkollektivet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Løgstrup, K.E. (1982). Urørlighedszonen. I: K.E. Løgstrup, *System og symbol. Essays*. København: Gyldendal.
- Mammen, J. (1983). *Den menneskelige sans – et essay om psykologiens genstandsområde*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Mammen, J. (1989). The relation between subject and object from the perspective of activity theory. I: *Essays in general psychology – seven Danish contributions*. Århus: Aarhus University Press.
- Maruna, S., Immarigeon, R. & LeBel, T.P. (2004). Ex-offender reintegration: theory and practice. I: S. Maruna & R. Immarigeon, *After Crime and Punishment. Pathways to offender reintegration*. Devon: Villan Publishing.
- Mathiassen, C. (2001). Skæbnefortællinger og Økologi. *Psyke & Logos, 2*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Mathiassen, C. (2003). Psykologer som retsvidenskabens fanger? *Bulletin for Forum for Antropologisk Psykologi. Tema: Retsvidenskab og Psykologi, 12*. Aarhus Universitet: Psykologisk Institut.
- Mathiassen, C. (2004): *Fanget i tilværelsen? Casestudier om fastlåsthed og forsøg på frigørelse*. Ph.D, afhandling, Institut for Psykologi, Københavns Universitet.
- Mathiassen, C. (2005): Fastlåsthed og udvikling - frigørelse - hos langtidsfanger. I: *Psyke & logos, 2(26)*, 629-658. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Mathiesen, T. (1965). *The defences of the weak. A sosiological Study of a Norwegian correctional Institution*. London: Tavistock Publications.
- Mathiesen, T. (1995). *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag.
- Mead, G.H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago.

- Meek-Hansen, W. (Red.). (1999). *Fengselsbetjent, kompetanse, kontakt, framtid*. Oslo: KRUS/NFU Norsk fjerundervisning. (Video med kurshefte).
- Meek-Hansen, W. (Red.). (1999b). *Fengselsbetjent, kompetanse, kontakt, framtid*. Oslo: KRUS/Kommuneforlaget
- Meek-Hansen, W. (Red.). (2002). *Endringsarbeid i åpne fengsler*. Oslo: KRUS. (Småskriftserien; nr. 1/2002)
- Meek-Hansen, W. (Red.). (2005). *Kontaktperson i Kriminalforsorgen. Professionelle utfordringer og dilemmaer*. København: Kriminalforsorgens Uddannelsescenter.
- Mørck, L.L. & Nissen, M. (2005). Praksisforskning. Deltagende krtitk mellem mikroforholderi og akademisk bedreviten. I: *Psykologiske & pædagogiske metoder. Kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*. Frederiksberg: Roskilde Univeristetsforlag.
- Nesvik, S. (2005). *Tiltak overfor gjengangere (TOG). Et sammendrag*. Oslo: KRUS. (Rapport; nr. 3/2005).
- Neumann, A. (Red.). (1994). *Det særligt menneskelige*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Neumann, I. (Red.). (2000). *Maktens strateger*. Oslo: Pax forlag.
- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen*. Stockholm: Kriminologiska Institutionen.
- Nygaard, T. (1995). *Den lille sosiologiboka (om handlingsteori)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nyström, S., Jess, K. & Soydan, H. (2002). *Med arbete som insats. (KrAMi)*. Stockholm: Socialstyrelsen/Centrum för utvärdering av socialt arbete.
- Olsen, H. (2002). *Kvalitative kvaler – kvalitative metoder og danske kvalitative interviewundersøgelers kvalitet*. København: Akademisk Forlag A/S.
- Petersilia, J. (2003). *When Prisoners Come Home. Parole and prisoner reentry*. Oxford: Oxford University Press.
- Ramsbøl, H. (2003). *Kriminalforsorgens og de sociale myndigheders samarbejde*. Esbjerg: Formidlingscentret for socialt Arbejde. (Rapport).
- Repstad, P. (1991). *Institusjonssosiologi*. Otta: Tano A.S.
- Riesman, D. (1985). *Det ensomme masse mennesket*. København: Gyldendal.
- Riksrevisjonen. (2004-2005). *Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse i kriminalomsorgen*. (Dokument nr. 3:14)

- Ross, R.R., & Fabiano, E. (1985). *Time to Think: A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Johnson City, Tennessee: Institute of Social Sciences and Arts, Inc.
- Sartre, J.P. (1966). *The Pursuit of Being. The Philosophy of J.P. Sartre*. Modern Library Editions.
- Sartre, J.P. (1974). *Eksistensialisme er humanisme*. København: Vintens forlag. (Stjernebøgenes kulturbibliotek).
- Sartre, J.P. (1976). *A sketch of a Phenomenological Theory. The emotions: Outline of a Theory* (trans. B. Frechtman). New York: Philosophical Library.
- SCB Statistiska Centralbyrån. (1991). *Återfall i brott 1973-1985*. Sverige: Statistiska Centralbyrån.
- Schibbye, A.L. (2005). *Relationer. Et dialektisk perspektiv* (1.utg., 3. oppl.). København: Akademisk Forlag.
- Sejersted, F. (2005). *Sosialdemokratiets tidsalder*. Oslo: Pax forlag.
- Silverman, D. (2003). *Analyzing Talk and Text. I: K. Denzin & Y.S. Lincoln, Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage Publications.
- Skardhamar, T. (2002). *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo. (K-serien; nr. 1/2000).
- Skardhamar, T. (2005). *Lovbruddskarrierer og levekår. En analyse av fødselskullet 1977*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. (Rapport 9/2005).
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag.
- Smith, L. (2003). *Tilknytning og børns utvikling*. København: Akademisk Forlag.
- Smith, P.S. (2003). *Moralske hospitaler. Det moderne fengsels gennembud 1770 -1870*. København: Forum
- Smith, P.S. (2005). *Moralsk forbedring eller moderne disiplinering? Rehabilitering og fængsler igennem de sidste 200 år. I: L. Andersen, P. Duedahl & L.N. Kallestrup (Red.), De måske udstødte. Historiens marginale eksistenser*. Ålborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Statskonsult. (2001). *Etatsutvikling i kriminalomsorgen*. (Rapport; nr. 11/2001).
- Strand, T. W. (2004). *De avvikende andre*. Universitetet i Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi.
- Storvik, B. (1999). *Håndbok i fangesaksbehandling*. Oslo: KRUS. (Håndbok).

- Storvik, B. (2003). *Straffegjennomføringen*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Svendsen, M. (2005). *Forvaringsfanger forteller*. Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.
- Sykes, G.M. (1958). *The society of captives. A study of a maximum security prison*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Travis, J., Solomon, A.L. & Waul, M. (2001). *From prison to home: The dimensions and consequences of Prisoner Reentry*. Washington: Urban Institute, Justice Policy Centre.
- Vygotskij, L.S. (1982). *Tænkning og sprog* (Bind 1-2). København: Hans Reitzels Forlag.
- Vygotskij, L.S. (2001). *Tenkning og tale*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Weber, M. (1975). *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Winnicott, D.W. (2003). *Leg og virkelighet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Wister, O. (1997). *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie*. Oslo: KRUS. (Dokumentasjon & debatt; nr. 2/1997).
- Ødegaardshaugen, A. (2005). *Løslatelse fra fengsel. Om hvordan det mulige kan bli umulig*. Universitetet i Oslo: Institutt for kriminologi. (Hovedfagsoppgave).
- Øiestad, M.S. (1996). *Fengselsetjentrollen i utvikling, vokter og omsorgsperson*. Oslo: Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo. (Hovedfagsoppgave).
- Øiestad, M.S. (2005). *Hassel fengsel 2004*. Oslo: KRUS. (Småskriftserien; nr. 1/2005).
- Østerberg, D. (1960/2001). *Den sosiale realitet*. Sosiologisk årbok.
- Østerberg, D. (1986). *Fortolkende sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget. (Det blå bibliotek).
- Østerberg, D. (1996). *Sosialfilosofi*. Oslo: Gyldendal.
- Østerberg, D. & Engelstad, F. (1992). *Samfunnsformasjonen*. Oslo: Pax forlag.